T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

MEHMET ŞEMSETTİN GÜNALTAY HÜKÜMETİ
(1949-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRAH NURÇİN

İSTANBUL 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

MEHMET ŞEMSETTİN GÜNALTAY HÜKÜMETİ
(1949-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRAH NURÇİN

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. BÜLENT BAKAR

İSTANBUL 2018

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Emrah NURÇİN'in "Mehmet Şemsettin Günaltay Hükümeti (1949-1950)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı Üniversitesi	: Doç. Dr. Bülent BAKAR Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Doç. Dr. Şerafettin Can ERDEM Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Doç. Dr. Ökkeş Kürşad KARACAGİL İstanbul Üniversitesi	.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 25/06/ 2018 tarih ve 2018/12-07 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ercan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I
ÖNSÖZ V
ÖZET VII
ABSTRACT VIII
KISALTMALAR IX
GİRİŞ 1

1. Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Kurulan Hükümetler 1
2. İsmet İnönü Döneminde Kurulan Hükümetler 4

BİRİNCİ BÖLÜM 10
İÇ VE DIŞ SİYASİ GELİŞMELER 10

A. İÇ SİYASİ GELİŞMELER 10
1. Hükümetin Kuruluşu ve Üyeleri 10
2. Hükümetin Programı 11
3. Hükümet Programına Yönelik Yapılan Eleştiriler, Görüşler ve Güvenoylaması Sonucu 13
4. Mecliste Arapça Ezan Okunması Hadisesi 19
5. Nuri Paşa (Killigil)'ya Ait Sütlüce'deki Silah Fabrikasının Patlaması 21
6. İstiklâl Mahkemeleri Kanununun Yürürlükten Kaldırılması 27
7. Milli Savunma Alanında Yapılan Değişiklikler 28
7.1. Milli Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun 29
7.2. Milli Savunma Yüksek Kurulu Kanunu 33
7.3. Askeri Şuranın Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Yasanın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin Kanun 34
8. Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklikler Yapılması 36
9. Demokrat Parti'nin 2. Büyük Kongresi 47
10. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar'a Yönelik Suikast İhbarı Hadisesi 50
11. İşletmeler Bakanlığının Kurulması 54
12. Yeni Seçim Kanununun Çıkması ve Yüksek Seçim Kurulunun Kurulması 58
13. Eski Başbakanlardan Recep Peker'in Vefatı 70

14. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Cenaze Merasimi Sırasında Yaşanan Olaylar 72
15. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri 75
15.1. Seçim Kararının Alınması 76
15.2. Partilerin Seçim Çalışmaları 77
15.3. İktidar Partisi CHP'nin Seçim Çalışmaları 77
15.4. Muhalefet Partilerinin (DP ve MP) Seçim Çalışmaları 79
15.5. Seçim Sonuçları ve Sonuçlara Dair Yapılan Yorumlar 82

B. DIŞ SİYASİ GELİŞMELER 86
1. Türkiye'nin İsrail'i Resmen Tanıması 86
2. NATO'nun Kurulması ve Türkiye 89
2.1. NATO Öncesi Türkiye'nin Bir Akdeniz Paktı Oluşturma Çabaları 90
2.2. NATO Kurulduktan Sonra Türkiye'nin NATO'ya Üye Olma Çabaları 92
3. Diplomatik Kurye Yüzbaşı Fuat Güzaltan'ın Sovyet Rusya Topraklarındaki Şüpheli Ölümü 94
4. Avrupa Konseyi'nin Kurulması ve Türkiye'nin Konseye Üyeliği 100
5. Türkiye - BM İlişkileri ve Bu Çerçevede Onaylanan Kanunlar 107
5.1. Birleşmiş Milletler Ayrıcalık ve Muafiyetlerine Dair Sözleşme 107
5.2. Génocide'in Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşme 109
6. Kıbrıs'taki Plebisit İddialarına Türk Kamuoyunun Tepkisi 110
7. Türkiye-ABD İlişkileri 113
7.1. Athenagoras'ın Fener Rum Patrikliğine Seçilmesinde ABD Etkisi 114
7.2. Cumhurbaşkanı İnönü ile ABD Başkanı Truman'ın Mektuplaşması 119
7.3. Cumhurbaşkanı İnönü ile ABD Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı General J. Lawton Collins'in Görüşmesi 121

İKİNCİ BÖLÜM 126
SOSYAL VE EKONOMİ ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER 126

A. EKONOMİ ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER 126
1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye Ekonomisinin Genel Durumu 126
2. 1949 Yılı Mali Bütçesi 129
3. 1949 Yılında Gerçekleşen Vergi Reformu 143
3.1. Gelir Vergisi Kanunu 144
3.2. Kurumlar Vergisi Kanunu 148

3.3. İşletme ve Gezginci İşler Vergisi (Esnaf Vergisi Kanunu) 151
3.4. Vergi Usul Kanunu 153
4. 1950 Yılı Mali Bütçesi 156
5. Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu Kanunu 165

B. SOSYAL ALANDA YAŞANAN GELİŞMELER 171
1. Günaltay Hükümeti'ne Kadar Çalışma Hayatı ve Sosyal Güvence Alanında Yaşanan Gelişmeler 171
1.1. Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri Kanunu 173
1.2. Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanunu 176
1.3. Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu 177
1.4. İhtiyarlık Sigortası Kanunu 178
1.5. Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu 180
1.6. İş Mahkemeleri Kanunu 182
2. Günaltay Hükümeti'ne Kadar Tarım ve İskân Alanında Yaşanan Gelişmeler 185
2.1. Tarım Alanında Yaşanan Gelişmeler 185
2.1.1. Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü Görev ve Kuruluş Kanunu 187
2.1.2. Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununda Değişiklik Yapılması 188
2.1.3. Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü Görev ve Kuruluş Kanunu 190
2.2. İskân Alanında Yaşanan Gelişmeler 191
2.2.1. Tapulama Kanunu 191
2.2.2. Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüklerinin Birleştirilmesi Hakkında Kanun 192
3. Ulaşım ve Bayındırlık Alanında Yaşanan Gelişmeler 193
4. Yaşanan Doğal Afetler ve Sonrasında Yapılanlar 199
5. Basın Alanında Yaşanan Gelişmeler 204

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 208
EĞİTİM, KÜLTÜR VE SAĞLIK ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER .. 208

A. SAĞLIK ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER 208
1. Günaltay Hükümeti'ne Kadar Sağlık Alanında Yaşanan Gelişmelere Kısa Bir Bakış 208
2. Verem Savaşı Hakkında Kanun 209

3. Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun 211

B. EĞİTİM ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER 214

1. Günaltay Hükümeti'ne Kadar Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmelere Kısa Bir Bakış 214

2. Din Eğitimi Alanında Yaşanan Gelişmeler 215

3. IV. Milli Eğitim Şûrası ve Eğitim Alanında Yaşanan Diğer Gelişmeler 219

4. VI. Dil Kurultayı 223

C. KÜLTÜR ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER 226

1. Günaltay Hükümeti'ne Kadar Türkiye'de Yaşanan Kültürel Gelişmelere Kısa Bir Bakış 226

2. Türk Kadınlar Birliği'nin Yeniden Faaliyete Geçmesi 227

3. Türk Ocakları'nın Yeniden Faaliyete Geçmesi 229

4. Devlet Tiyatrosu Kuruluşu Hakkında Kanun 230

5. İstanbul Radyosu Binasının Hizmete Girmesi 233

6. Türk-Amerikan Kültür Faaliyetleri 235

7. Tarihi ve Mimarî Değerler Taşıyan Türbelerin Açılması 239

8. Turizm Alanında Yaşanan Gelişmeler ve Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu 242

SONUÇ 246

KAYNAKÇA 250

EKLER 262

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin 18. Hükümeti ve aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi'nin de 27 yıllık iktidarının son hükümeti olan Mehmet Şemsettin Günaltay Hükümeti (1949-1950) adlı tez çalışmamız giriş bölümü dâhil dört ana başlık altında incelenmiştir.

Çalışmamızın girişinde, tez konumuz olan 18. Hükümet'e kadar görev yapmış olan Hükümetler dönemindeki önemli gelişmelere yer verilerek, çalışmamız dönemindeki faaliyetlerin ve konu edindiğimiz Günaltay Hükümeti'nin kurulmasına giden sürecin daha iyi anlaşılmasının sağlanması düşünülmüştür. Çalışmamızın birinci bölümünde ise dönemin iç ve dış siyasi gelişmelerine, ikinci bölümünde ekonomi ve sosyal alanda yaşananlara ve üçüncü bölümünde de eğitim, kültür ve sağlık alanındaki gelişmelere yer verilmiştir.

Çalışmamızda konu edinmiş olduğumuz Günaltay Hükümeti, gerek II. Hasan Saka Hükümeti'nin ani istifası ile acele bir şekilde kurulması ve o dönemden kalan işleri üstlenmesi ve gerekse de 1950 seçimlerinin yaklaşması nedeniyle adeta bir seçim hükümeti gibi çalışmış ve birikmiş olan birçok kanunun çıkmasını sağlamıştır. Bizde çalışmamızda elimizden geldiği kadar dönem içerisinde çıkmış olan tüm önemli kanuni çalışmalara yer vermeye çalışarak dönemin aydınlanmasına vesile olmaya çalıştık.

Çalışmamızda genel olarak TBMM Tutanaklarından ve dönemin basını ile bu alanda yazılmış olan kitap, tez ve makalelerden yararlanmaya çalıştık. Ayrıca çalışmada Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İSAM Kütüphanesi ve TBMM Yayınlarından da istifade ettik. Bu vesile ile bu kurumların çalışanlarına da yardımlarından dolayı tekrardan teşekkürlerimi iletmeyi bir borç bilirim.

Eğitim hayatıma başladığım ilk günden yüksek lisans çalışmamı bitirdiğim bugüne kadar üzerimde emeği olan başta ailem olmak üzere tüm eğitmenlerime saygı, sevgi ve şükranlarımı sunarım. Bunun yanı sıra Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Okan Yeşilot başta olmak üzere bütün enstitü çalışanlarına, Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu ve diğer Cumhuriyet Tarihi öğretim üyelerine, çalışmamın tespitinden başlamak üzere tüm gidişatında yardımcı olan Danışmanım Doç. Dr. Bülent Bakar'a ve her zaman yanımda olan arkadaşlarım Erşan Ataş ve Sabri Özçınar'a, çalışmam boyunca yazım sorunlarım

için danıştığım Onur Akcan ve Burcu Yılmaz'a, özet kısmını İngilizceye çeviren Burcu Dilara Ekinci'ye ve bazı kaynaklara erişmemde büyük katkıları olan Dr. Suat Akgül'e canı gönülden teşekkür ederim.

Emrah Nurçin

Ümraniye/İstanbul

ÖZET

Bu çalışmada, Cumhuriyet'in ilanından 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerine kadar iktidarda kalmış olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin son hükümeti olan Mehmet Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel faaliyetleri ele alınmıştır.

Günaltay Hükümeti dönemi, Türkiye'de özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelere bağlı olarak başta siyaset olmak üzere birçok alanda gerçekleşen demokratikleşme hareketlerinin iyice zirve yaptığı ve ABD öncülüğündeki Batı merkezli siyasi hegemonya ile ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı bir dönem olmuştur. Ayrıca ekonomide devletçi modelden liberalliğe yöneliş başlamış ve irtica ile komünizme karşı mücadele de yoğun bir şekilde sürdürülmüştür. Bu dönem içerisinde Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan görüşmeler ve varılan anlaşmalar bugünkü Türk siyasi ve sosyal hayatında iyice yer edinen bazı gelişmelerin başlangıç noktasını meydana getirmesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca Günaltay Hükümeti yaklaşan 1950 Genel Seçimlerinin de etkisiyle siyasetin yanı sıra ekonomi ve diğer sosyal alanlarda da bazı önemli faaliyetlerde bulunarak birtakım kanunların çıkmasını sağlamıştır. Bu kanunların bir kısmı günümüzde bile hâlâ konuşulmakta ve tartışılmaktadır.

Günaltay Hükümeti'nin çıkarmış olduğu ve Türk siyasi hayatının yeniden şekillenmesinde etkili olan en önemli yasa belki de 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu olmuştur. Çünkü bu kanunun getirmiş olduğu adli teminat sağlayan gizli oy ve açık sayıma dayalı yeni seçim sistemi sonucu Cumhuriyet Halk Partisi girdiği ilk seçim olan 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerini kaybetmiş ve 27 yıllık iktidarından olmuştu. Tabii ki bu iktidar değişikliğinde sadece bu kanunun varlığının etkili olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Ayrıca, Cumhuriyet Halk Partisi'nin özellikle de savaş yılları sırasında yaptığı ekonomik hamlelerdeki hatalar ile halkı yorması, yıpratması ve oluşturduğu siyasi baskı ortamı sonucunda halk yeni arayışlara girmişti. Bu süreçte halk ile iyi bir diyalog kuran ve onlara yeni bir nefes vadeden Demokrat Parti ön plana çıkarak halkın adeta umudu olmuştu. Günaltay Hükümeti'nin yapmış olduğu demokratik ve ekonomik hamleler de halka inandırıcı gelmeyince 1950 seçimleri kaybedilmiş ve Günaltay Hükümeti böylece son bulmuştu.

ABSTRACT

In this study, the political, economic and socio-cultural activities of the Mehmet Şemsettin Günaltay's Government, the last government of the Republican People's Party which remained in power from the proclamation of the Republic to general elections in 14th May 1950, have been addressed.

The era of Günaltay Government, especially depending on developments after the World War II particularly in politics, the rising of democratization movements in many areas and living the intense relations have been a period with Western-centric political Hegemony led by America in Turkey. Also, it started turning from the statist model to liberalism in the economy and the struggle against communism with fundamentalism was also intensively maintained. In this period, it is very important that conferences with the United States of America and negotiated deals to generate the origin of some developments that gained ground in Turkish politics and social life. Also Günaltay Government engaged in some important activities about the economy and other social areas besides politics and it provided to introduce a set of laws with the effect of the oncoming 1950 General Elections. Even today, some of these laws are still being spoken and discussed.

Maybe the most important law that Günaltay Government has enacted to reshape for the life of Turkish politics effectively is the Law of Parliamentary Election with the law no 5545. Because, the result of the new election system that provides a legal guarantee, secret vote and open counting, Republican People's Party lost the, first took place in the election, 14th May 1950 General Elections and it overthrew its 27 years of ruling. Of course, it wouldn't be true to say that the only this law have an effect on the change of this ruling. Also, especially during the war years, the result of tiring, fretting people with errors in economic moves and political pressure environment in Republican People's Party, people embarked on new searches. In this process, the Democratic Party which established good relations with the public and giving them a new breath, was the hope of the public by rising to prominence. As we mentioned in our study, when the democratic and economic movements of the Günaltay Government didn't seem credible to the public, Günaltay Government lost the 1950 Elections, and it came to an end.

KISALTMALAR

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DP: Demokrat Parti

MP: Millet Partisi

MKP: Milli Kalkınma Partisi

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

NATO: North Atlantic Treaty Organization/Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

BM: Birleşmiş Milletler

IMF: International Monetary Fund/Uluslararası Para Fonu

TDK: Türk Dil Kurumu

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

YSK: Yüksek Seçim Kurulu

a.g.e: Adı Geçen Eser

a.g.m: Adı Geçen Makale

a.g.t: Adı Geçen Tez

C: Cilt

S: Sayı

s.: Sayfa

Ss.: Sayfa Sayısı

Bkz/bkz: Bakınız

et: Erişim Tarihi

GİRİŞ

29 Ekim 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Cumhuriyet'i ilan etmesiyle birlikte devletin yönetim şekli belirlenmiş olup kabine sistemine geçilmişti. Cumhuriyet'in ilanından sonra Meclis'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi sonucu Gazi Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olarak seçilmişti.

Cumhuriyet'in ilanından tezimizin konusu olan Mehmet Şemsettin Günaltay Hükümeti'ne kadar 17 tane hükümet kurulmuş olup bu hükümetlerden dokuzu Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanlığında, diğer sekiz hükümet ve tez konumuz ise İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde kurulmuştur.

Cumhuriyet'in ilanından 14 Mayıs 1950 genel seçimlerine kadar kurulan 18 hükümetin tamamı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)[1] tarafından kurulmuştur. 1924 yılında Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ile geçilmesi düşünülen çok partili siyasi hayata geçiş denemeleri ise başarısız olmuştur. 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin (DP) kurulması ve İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni demokratik siyasi hava ile ancak çok partili siyasi hayata geçiş sağlanabilmiştir.

Tek Parti'nin vermiş olduğu disiplin ve hiyerarşi, kurulan hükümetlerin cumhurbaşkanlarının gölgesi altında faaliyet göstermelerini sağlamıştır. Keza söz konusu dönemde cumhurbaşkanlarının partileri ile olan ilişkilerini engelleyebilecek herhangi bir yasal düzenleme de yoktu. Bu durum bahsi geçen dönemi iki cumhurbaşkanının görev süreleri üzerinden değerlendirmeyi de mümkün kılmaktadır.

1. Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Kurulan Hükümetler

Bu dönemde kurulan birinci hükümeti 30 Ekim 1923-6 Mart 1924 tarihleri arasında İsmet Paşa kurmuştur. Bu hükümetin önemli icraatları olarak: Hilafetin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi ile Şeriye ve Evkaf Vekâletleri'nin kaldırılmasını sayabiliriz.

[1] Cumhuriyet Halk Partisi'nin oluşumu, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin sonunu bildiren "Dokuz Umdelik" bir beyanname ile ilan edilmiştir. 23 Ekim 1923'de Halk Fırkası olan ismi, 10 Kasım 1934'de parti grubu genel heyetinde "Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak değiştirilmiştir. 1935'deki partinin 4. Büyük Kurultay'ında kabul edilen nizamnamenin 1. maddesi ile de partinin adı "Cumhuriyet Halk Partisi" olmuştur. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952*, ARBA Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1952, s. 559-560.

Kurulan ikinci hükümet yine İsmet Paşa tarafından kurulmuş ve 6 Mart 1924-22 Kasım 1924 tarihleri arasında görev yapmıştır. Bu hükümetin önemli faaliyetleri ise: 20 Nisan 1924 tarihli yeni Anayasa'nın kabul edilmesi, Yüzellilikler olarak da bilinen ve Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkmış olan 150 kişinin yurt dışına çıkarılmasına karar verilmesi, Lozan Antlaşması'nın Mecliste onaylanıp, yürürlüğe girmesi, İş Bankası'nın kurulması olarak sayılabilir. Ayrıca bu dönemde Cumhuriyet döneminin ilk çok partili siyasi hayata geçiş denemesi olarak da kabul edilen Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası Kazım Karabekir'in başkanlığında kurulmuştu.

Kurulan üçüncü hükümet, Ali Fethi Bey başkanlığında 22 Kasım 1924-3 Mart 1925 tarihleri arasında kurulmuştur. Bu hükümet döneminde: Türk Tayyare Cemiyeti kurulmuş ve Aşar vergisi kaldırılmıştır. Ayrıca bu dönemde, Doğu'da Şeyh Sait İsyanı da başlamıştır.

Kurulan dördüncü hükümetin başında tekrardan İsmet Paşa'yı görmekteyiz. İnönü'nün bu üçüncü hükümeti 4 Mart 1925-1 Kasım 1927 tarihleri arasında faaliyet göstermiştir. Bu dönemde: Şeyh Sait İsyanı bastırılmış, Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmış,[2] Mustafa Kemal'e İzmir'de yapılması planlanan suikast girişimi önceden haber alınarak suçlular yakalanmış, Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiş, İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş, Miladi Takvim ve Medeni Kanun da kabul edilmiştir. Ayrıca bu dönemde Lozan Antlaşması'nda karara bağlanamayan Musul Meselesi de Türkiye-İngiltere arasında 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile çözümlenmiştir. Antlaşmaya göre Musul, İngiliz Mandası altındaki Irak'a bırakılmış, Türkiye-Irak sınırı, Cemiyet-i Akvam'ın uygun gördüğü Brüksel Hattı'na göre belirlenmişti. Ayrıca Türkiye, Musul petrollerinden 25 yıllık % 10 payından ise 500.000 İngiliz Sterlini karşılığında feragat etmişti.

Beşinci hükümeti de İsmet İnönü kurmuştur. Bu hükümet ise 2 Kasım 1927-25 Eylül 1930 tarihleri arasında görevini ifa etmiştir. Bu Hükümet zamanında: Latin harflerinden oluşan alfabeye geçilmiş, uluslararası rakamlar kabul edilmiş, Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunu ve İcra ve İflas Kanunu çıkarılmış, 1930'da çıkarılan Belediye Kanunu ile kadınlara ilk defa seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Ayrıca 12

[2] Partinin kapatılmasını İstiklâl Mahkemeleri istemiş ve gerekçe olarak da Fırka'nın Doğu illerindeki ve İstanbul'daki şubelerinin Şeyh Sait Ayaklanması ile irtibatlı olduğu söylenmiştir. Bkz. Ali Satan, "Demokratik Siyasal Deneme Mücadelesi", Süleyman Beyoğlu, Ali Satan, **Modern Türkiye Tarihi,** (ed.), Marmara Üniversitesi Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 161.

Ağustos 1930'da Cumhuriyet tarihinin 3. partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Ali Fethi Okyar tarafından kurulmuştur.

Altıncı hükümetin başında yine İsmet İnönü vardır. İnönü'nün bu beşinci hükümeti 27 Eylül 1930-4 Mayıs 1931 tarihleri arasında çalışmalarını yürütmüştür. Bu süreçte: Cumhuriyet tarihinin önemli hadiselerinden biri olan Menemen Hadisesi yaşanmış, Ölçüler Kanunu kabul edilmiş ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Ali Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ise yine Ali Fethi Bey'in kendi isteği ile kapatılmıştır.[3]

4 Mayıs 1931-1 Mart 1935 tarihleri arasında kurulan Cumhuriyet döneminin yedinci hükümetini de İsmet İnönü kurmuştur. Bu süre içerisinde: Matbuat Kanunu kabul edilmiş, Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuş, Halkevleri açılmış, Türkiye Cemiyet-i Akvam'a üye olmuş, Balkan Antantı imzalanmış, Soyadı Kanunu kabul edilmiş ve Mustafa Kemal "Atatürk" soyadını almıştır. Ayrıca 5 Aralık 1934'te kadınlara milletvekili olma hakkı da tanınmıştır.

Sekizinci hükümet, 1 Mart 1935-25 Ekim 1937 tarihleri arasında İsmet İnönü'nün başbakanlığında kurulmuştur. İnönü'nün kurmuş olduğu bu yedinci hükümet zamanında: Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi açılmış, Türk Bayrağı yasası çıkarılmış, 29 Mayıs 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanarak boğazların tamamının hâkimiyetinin Türkiye'ye geçmesi sağlanmış, Milletler Cemiyeti'nde Hatay'ın bağımsızlığı kabul edilmiş ve 5 Şubat 1937'de Altı Ok olarak da bilinen "Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Lâiklik ve İnkılâpçılık" ilkeleri anayasaya girmiştir.

25 Ekim 1937-11 Kasım 1938 tarihleri arasında Celal Bayar başbakanlığında kurulan dokuzuncu hükümet, Atatürk döneminde kurulmuş olan son hükümet olmuştur. Bu dönemde, ikinci hükümet zamanında yurtdışına gönderilmiş olan "Yüzellilikler"in affedilmesine yönelik kanun çıkarılmıştır. Dönemin en önemli olayı ise hiç şüphesiz Milli Mücadelenin Başkomutanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı olmuştur.

---

[3] Serbest Cumhuriyet Fırkası halk tarafından yoğun bir ilgi ile karşılaşınca, CHP'nin tepkisini çekmiş ve partinin aşırıları tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın, Cumhuriyet karşıtı olduğuna dair beyanlar verilmişti. Yaşanan bu gergin ortamda siyaset yapamayacağını anlayan Ali Fethi Bey, 17 Kasım 1930'da İçişleri Bakanlığı'na verdiği dilekçe ile partisini fesh ettiğini bildirmiştir. Bkz. Ali Satan, "Demokratik Siyasal Deneme Mücadelesi", Süleyman Beyoğlu, Ali Satan, **a.g.e.,** s. 163-164.

2. İsmet İnönü Döneminde Kurulan Hükümetler

Atatürk'ün vefatından sonra 11 Kasım 1938'de Mecliste yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde, İsmet İnönü cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. İnönü'nün reis-i cumhur seçilmesinden çok partili siyasi hayata geçişe kadar olan sürece "Milli Şef" dönemi denilmiştir. İnönü'nün bu unvanı almasını sağlayan ise CHP'nin 26 Aralık 1938'de toplanan olağanüstü kurultayında yapılan tüzük değişikliği olmuştur.[4]

Cumhuriyetin ikinci Reisi İnönü, onuncu hükümeti kurma görevini Celal Bayar'a vermişti. Bayar'ın başbakanlığında 11 Kasım 1938-25 Ocak 1939 tarihleri arasında görev yapan onuncu hükümetin ömrü kısa olmuştur. 2 ay 14 gün süren bu dönem adeta bir geçiş süreci olmuştur diyebiliriz. Bayar Hükümeti'nden sonra İsmet İnönü, on birinci hükümeti kurma görevini daha önce kurmuş olduğu yedi hükümette Sağlık Bakanlığı görevine layık gördüğü Refik Saydam'a vermiştir.

Refik Saydam'ın başbakanlığında kurulan on birinci hükümet, 25 Ocak 1939-3 Nisan 1939 tarihleri arasında görev yapmıştır. Hükümet Meclisten güvenoyu aldıktan sonra seçimlerin yenilenmesine karar vermişti. 26 Mart 1939'da Milletvekili seçimleri yapılmış ve seçim sonrası 3 Nisan 1939'da İsmet İnönü tekrardan cumhurbaşkanlığına seçilmişti. İnönü, yeni hükümeti kurma görevini ise tekrardan Refik Saydam'a vermiştir.

Refik Saydam'ın kurmuş olduğu bu ikinci hükümet aynı zamanda cumhuriyet tarihinin de on ikinci hükümeti olmuştur. 3 Nisan 1939-8 Temmuz 1942 tarihleri arasında görev yapan bu hükümet döneminde: Avrupa merkezli İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Türkiye, bu kanlı savaşa fiilen girmese de bu dönem içerisinde 1 milyona yakın askeri silahaltında hazır bekletmiş ve dönemin ekonomik zorluklarını yaşamıştır. Ayrıca bu dönemde Köy Enstitüleri kurulmuş, Milli Korunma Kanunu, Sıkıyönetim Kanunu, Muamele Vergisi Kanunu gibi başlıca kanunlarda Meclisten çıkarılmıştır.

29 Mayıs 1939'da toplanan CHP 5. Büyük Kurultayında bağımsız milletvekillerinden meydana gelen ve adına "Müstakil Grup" denilen bir muhalefet grubunun oluşturulması için parti tüzüğünde değişiklik yapılmıştı.[5] Kurulması hedeflenen bu yapı ile Meclis Grubu'nun faaliyetleri denetlenip eleştirilecekti. Ancak

---

[4] Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1947*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1983, s. 159.
[5] Zeliha Yılmaz, *Siyasi Açıdan I. ve II. Menderes Hükümetleri 1950-1954,* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 4.

bu yapı da partinin büyük bir kesimi ile en nihayetinde Genel Başkan İnönü'ye bağlıydı. Bu grup, zaman zaman görüşlerini belirtse de hiçbir zaman muhalif bir tavır takınmamıştı. Zaten daha sonraları çok partili siyasi hayata geçilince bu grubun görevine de son verilecektir.[6]

Başbakan Refik Saydam'ın kalp krizi geçirerek vefat etmesi üzerine 12. hükümetin görev süresi de son bulmuştur. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı İnönü, yeni hükümeti kurma görevini Şükrü Saraçoğlu'na vermiştir. 13. ve 14. hükümetleri kuracak olan Saraçoğlu'nun ilk dönemi 9 Temmuz 1942-9 Mart 1943 tarihleri arasında cereyan etmiştir. Bu kısa süreli hükümet döneminde gerçekleşen en önemli olay Varlık Vergisi Kanunu'nun çıkartılması olmuştur.

Saraçoğlu'nun kurmuş olduğu ikinci hükümet ise 9 Mart 1943-7 Ağustos 1946 tarihleri arasında görev yapmıştır. Saraçoğlu'nun ilk hükümetine göre daha uzun ömürlü olan bu hükümet döneminde: Toprak Mahsulleri Vergisi Kanununun Kaldırılması Hakkında Kanun, Adli Sicil Kanunu, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, İller Bankası Kanunu, Toprak Bayramı Kanunu, Sıtma Savaşı Kanunu gibi önemli kanunlar yasalaştırılmıştır. Ayrıca bu dönemde Çalışma ve Ulaştırma Bakanlıkları da kurulmuştur. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinin kurulması ve Anıtkabir'in inşası içinde kanunlar çıkarılmıştır.

Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçişte[7] önemli bir yapı taşı olan Demokrat Parti de bu hükümet döneminde kurulmuştur. Parti'nin öncü kadrosunu Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan oluşturmaktaydı. Parti başkanlığına da bu isimlerden biri olan Celal Bayar getirilmişti.[8]

10 Mayıs 1946'da toplanan CHP 2. Olağanüstü Kurultayında, İnönü'nün önerisi üzerine İnönü'nün, "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" unvanları kaldırıldı. Mustafa Kemal döneminde CHP'de başlayan "Değişmez Genel Başkanlık" geleneği bu şekilde sona ermiş oluyordu. Bundan sonra CHP başkanı dört yılda bir kurultayda

---

6 Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.,** s. 562-563.

7 Cumhuriyet döneminin üçüncü çok partili siyasi hayata geçiş denemesinde kurulan ilk parti Milli Kalkınma Partisi'dir. 18 Temmuz 1945'te kurulan partinin kurucuları arasında Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rıfat Atılhan gibi isimler vardı. DP kurulunca arka plana düşen parti, başkanı Demirağ'ın 1957'deki ölümünden bir yıl sonra kapatılmıştır. Bkz. Sevil Tuna, *Siyasi Açıdan I. ve II. Hasan Saka Hükümetleri (1947-1949),* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 24-26. Milli Kalkınma Partisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Orhan Özacun, "Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* S. 2 (2002), s. 205-233.

8 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimleri kazanarak CHP'nin 27 yıllık iktidarına son vermiş ve 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne kadar 10 yıl iktidarda bulunarak Türk siyasi tarihindeki yerini almıştır.

yapılacak seçim ile belirlenecekti. Aynı zamanda bu kurultayda daha önce Mecliste, hükümeti denetlemek amacıyla kurulan "Müstakil Grup" oluşumuna da son verilmişti.[9]

21 Temmuz 1946'da yapılan Milletvekili Genel Seçimlerine altı parti katılmıştı.[10] Seçim sonucunda CHP 397 milletvekili çıkararak tek başına iktidarını korurken Demokrat Parti de meclise 61 milletvekili ile girmişti. Bağımsızlar ise mecliste 7 sandalye kazanmışlardı.[11] Böylelikle Türkiye'de çok partili siyasi hayat başlamış oluyordu. İnönü seçim sonrası yeni hükümeti kurma görevini Recep Peker'e vermişti.

Recep Peker başbakanlığında 7 Ağustos 1946-10 Eylül 1947 tarihleri arasında cumhuriyet tarihinin 15. hükümeti kurulmuştur. Peker Hükümeti döneminde: Türk Lirası devalüe edilmiş ve dolar 129 kuruştan 280 kuruşa çıkarılmıştı. İthalata kolaylıklar getirilmiş, bankalara altın satma izni verilmiş, ekonominin önünü açmak için yapılan bu çalışmalar ters tepince hükümet basın ve muhalefet tarafından eleştirilere tabi olmuştu. Bu dönemde ayrıca İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun da çıkarılmıştır. Eski Gümrük ve Tekel Bakanı Suat Hayri Ürgüplü hakkında Meclis soruşturması yapılmasına da karar verilmişti.

Bu dönemde, Recep Peker Hükümeti ile muhalefet arasında giderek sertleşen diyaloglara Reis-i Cumhur İnönü nokta koymak istemiş, hükümet ve DP yetkilileri ile ayrı ayrı ya da beraber görüşmeler yaparak gerginliklerin yumuşamasını sağlamıştır. Bütün bu diyalog trafiğinden sonra 12 Temmuz Beyannamesi yayınlanmıştı. Beyannamede İnönü, iki tarafın serzenişlerinde haklılık payları olduğunu ama bu sürtüşmelere devam etmenin iki tarafa da fayda getirmeyeceğini belirttikten sonra iktidar ve muhalefete aynı eşitlik ve uzaklıkta olduğunu belirtmişti. Bu beyanname ile İnönü, çok partili siyasi hayatta partiler üstü bir konumda olduğunun izlenimlerini vermişti.[12]

Recep Peker ile İnönü'nün arası 12 Temmuz Beyannamesi sonrası açılmış ve Peker'e karşı parti içi muhalefette artmıştı. Peker bu muhalif seslere daha fazla

---

9 Sina Akşin vd., *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980,* I. Cilt, Milliyet Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 181-182.
10 Seçime katılan altı parti; Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Milli Kalkınma Partisi, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Yalnız Vatan İçin Partisi idi. Bkz. Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950),* I. Cilt, TBMM Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012, s. 1.
11 TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011,* TÜİK Matbaası, 1. Baskı, Ankara 2012, s. 8.
12 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 10.

direnemeyerek istifa etmiştir. Peker'in istifası sonrası İnönü, yeni hükümeti kurma görevini Hasan Saka'ya vermişti.[13]

Cumhuriyet tarihinin 16. ve 17. hükümetlerini kuracak olan Hasan Saka'nın ilk hükümeti 10 Eylül 1947-10 Haziran 1948 tarihleri arasında görev yapmıştır. Recep Peker'e göre daha ılımlı kişiliğiyle ön plana çıkan Hasan Saka döneminde muhalefet ile ilişkilerde yumuşama süreci devam etmiştir. Bu kısa süreli hükümet döneminde Suat Hayri Ürgüplü'nün Yüce Divan'a gönderilmesine karar verilmişti. Ayrıca bu dönemde DP'den ayrılanlar ise Millet Partisi (MP)[14] adında yeni bir parti kurmuşlardır. Dönemin belki de en üzücü olayı ise Meclis Başkanı Kazım Karabekir'in vefatı olmuştur. Karabekir'den boşalan Meclis Başkanlığına Ali Fuat Cebesoy seçilmişti.[15]

Saka Hükümeti, ekonomide istikrarı sağlayamamış, hayat pahalılığının önüne geçememiş ve kabinedeki bazı bakanlar hakkındaki yolsuzluk iddiaları üzerine zor durumda kalmıştı. Bu etkenler üzerinden sürekli tenkit edilen hükümet, bir kabine değişikliğini öne sürerek istifa etmişti.[16]

Hasan Saka'nın başbakanlığında kurulan ikinci hükümet 10 Haziran 1948-16 Ocak 1949 tarihleri arasında çalışmalarını yürütmüştür. Saka'nın bu ikinci hükümetinde de ekonomik istikrarsızlık ve bakanlarla ilgili yolsuzluk iddiaları devam etmişti. Saka'ya karşı parti içi muhalefette giderek artmaktaydı. Aşırıcılar Saka'yı çok yumuşak bulurken ılımlılar ise yeterince ılımlı olmadığı görüşündeydiler.[17]

Saka, Ocak 1949'da kabinesinde küçük bir değişikliğe giderek Ulaştırma Bakanı Kasım Gülek'i Devlet Bakanlığına getirmek istemişti. Gülek, iki bakanlık görevini birden yürüteceğini düşünerek önce ses çıkarmamıştı. Ancak sadece Devlet Bakanlığına getirileceğini öğrendiğinde Devlet Bakanlığı görevini de kabul etmemişti. Bunun üzerine Gülek yeni kabineye alınmamıştı. Yeni kabine oluştuktan sonra Bayındırlık Bakanı Nihat Erim, Başbakan Saka'ya istifa etmesi gerektiğini belirtip olumsuz cevap

---

13 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 11.

14 Millet Partisi, DP'den istifa eden ya da ihraç edilenler tarafından kurulmuştu. Parti'nin kurucuları arasında Fevzi Çakmak, Yusuf Hikmet Bayur, Sadık Aldoğan ve Osman Bölükbaşı gibi dönemin önemli siyasetçileri vardı. Ayrıca Meclis'te DP'den ihraç edilmeyi bekleyen 10 milletvekilinden oluşan "Müstakil Demokratlar" adıyla bir oluşum da vardı. Bu oluşumdakiler ve DP'den istifa eden diğer milletvekillerinin de Millet Partisi'ne katılması ile mecliste CHP ve DP'den sonra üçüncü bir parti olarak Millet Partisi de yerini almıştı. Bkz. Mustafa Çufalı, **a.g.e,** I, s.15-16.

15 1882'de İstanbul'da doğan Ali Fuat Paşa, Milli Mücadele'nin önemli simalarından olup soyadı kanunundan sonra "Cebesoy" soyadını almıştır. Cebesoy, Cumhuriyet'in ilanından sonra askerlik görevlerinden ayrılmış ve vefat ettiği tarih olan 1968'ye kadar siyasi hayatın içinde kalmıştır.

16 Sevil Tuna, **a.g.t.,** s. 101-102.

17 Sevil Tuna, **a.g.t.,** s. 128.

alınca tepki olarak istifa mektubunu vermişti. Erim'i, Tekel ve Milli Eğitim Bakanları da takip edince Saka 14 Ocak 1949'da istifa etmek zorunda kalmıştı.[18]

Hasan Saka'nın istifasından sonra yeni hükümeti kurma görevi için ilk olarak CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran'a teklif gitmiş, ancak kendisi teklifi reddetmiş ve bu iş için Mehmet Şemsettin Günaltay'ı önermişti. Ayrıca Hilmi Uran'ın yanı sıra Necmeddin Sadak, Fuat Sirmen ve Nurullah Sümer de yeni hükümeti kurma tekliflerini reddetmişlerdi.[19]

Yapılan görüşmeler ve değerlendirmeler sonucu yeni hükümeti kurma görevi Sivas Milletvekili Mehmet Şemsettin Günaltay'a verilmişti. Günaltay'ın bu göreve memur edildiğine dair cumhurbaşkanlığı tezkeresi:[20]

"Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na

Yeni Hükümetin teşkiline Sivas Milletvekili Şemsettin Günaltay memur edilmiş ve yeni bakanların seçilmesinin kendisine bildirilmiş olduğunu saygı ile arz ederim.

Cumhurbaşkanı

İsmet İnönü"

Mustafa Kemal Atatürk döneminde kurulan hükümetler daha çok savaştan yeni çıkmış bir ulusun eskimiş ve artık yeterli işlevleri görmeyen kurumlarını modernleştirmek için çalışmış, yeni inkılapların sağlamlaşması için mücadele vermişlerdir. Dış ilişkilerde ise bölgesel ittifaklar ve uluslararası kuruluşlarda yer edinerek dünya barışının korunmasına katkı vermek için çabalamışlardır.

İsmet İnönü döneminde kurulan hükümetler ise önceki hükümetlerin faaliyetlerinin devamlılığını sağlamak için mücadele verirken bir yandan da İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ekonomik zorluklara çare bulmak için uğraşmışlardır. Aynı zamanda savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeninde ABD eksenli Batı demokrasilerinin yanında yer alarak, ülkede çok partili siyasi hayata geçişin mücadelesini de vermişlerdir.

---

18 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 17.
19 Sevil Tuna, **a.g.t.,** s. 129.
20 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 15. Cilt, 33. Birleşim, 17 Ocak 1949, s. 141.

Çalışmamızın konusu olan Günaltay Hükümeti'nin öncesine dair yaptığımız bu kısa analiz ve değerlendirmeler ile çalışmamız dönemindeki gelişmelerin daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

Günaltay Hükümeti, programı itibarıyla ılımlı ve liberaldi. Kabinesinde ise eskiye nazaran daha genç ve ılımlı kişiler vardı. 16 Ocak 1949'da görev başı yapan Günaltay Hükümeti, 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde DP'nin iktidara gelmesi sonucu 22 Mayıs 1950'de görevini Adnan Menderes başbakanlığındaki I. Demokrat Parti Hükümeti'ne devrederek yerine getirmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İÇ VE DIŞ SİYASİ GELİŞMELER

A. İÇ SİYASİ GELİŞMELER

1. Hükümetin Kuruluşu ve Üyeleri

Giriş bölümünde değindiğimiz üzere Hasan Saka'nın 14 Ocak 1949'da istifa etmesi üzerine, İnönü yeni hükümeti kurmak için başta CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran olmak üzere Necmeddin Sadak, Fuat Sirmen ve Nurullah Sümer'le görüşmelerde bulunmuş, ancak olumsuz cevaplar almıştı. Hilmi Uran hükümet kurma görevini reddetse de bu iş için Sivas Milletvekili Mehmet Şemsettin Günaltay'ı önermişti.[21] Günaltay, milletvekili olmasının yanı sıra Ankara Üniversitesi'nde profesördü. Kendisi mülayim, siyaset ve kültürel meselelerde liberal, din konusunda ise anlayışlı biri olarak tanınıyordu.[22] Günaltay'ın bu olumlu ve ılıman kişiliği ve Uran'ın önermesi ile İnönü yeni hükümeti kurma görevini kendisine tevcih etmişti. Günaltay 16 Ocak'ta kabinesini Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunmuştu. Kabinenin genel görüntüsü, giriş kısmında da değindiğimiz gibi genç ve ılımlı kişilerin yoğunlukta olduğunu göstermekteydi.

Günaltay'ın hazırlamış olduğu Bakanlar Kurulu listesi[23] şu şekilde idi:

Görev	Ad-Soyad	Milletvekili Olduğu İl
Başbakan	Mehmet Şemsettin Günaltay	Sivas

[21] Hilmi Uran anılarında olayı şu şekilde anlatmaktadır: *"Sayın İnönü, benim başvekilliği kabul etmeyeceğimi katiyetle anladıktan sonra, bu defa da oraya birisini tavsiye etmemi istedi. Ben Şemsettin Günaltay'ı tavsiye ettim. Rahmetli Saraçoğlu da beni destekledi. İnönü, bir aralık, Günaltay'ın da kabulden kaçınabileceği ihtimalini düşünerek bizden, o takdirde kime müracaat etmesinin yerinde olacağını sordu. Fakat biz, Sayın Günaltay'ın böyle bir teklife hayır demeyeceği hususunda kendilerine teminat verdik ve böyle bir ihtimalle kendilerini üzmemelerini rica ederek artık başka bir şahıs üzerinde durmadık. Nitekim Şemsettin Günaltay, kendilerine yapılan bu hizmet teklifini kabul etmiş ve başvekillik de ona tevcih edilmişti."* Bkz. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950),* (hzl. Cem Çobanlı ve Pınar Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yenilenmiş ve Genişletilmiş I. Baskı, İstanbul 2008, s. 423.

[22] Yaşar Özüçetin*, Mehmet Şemsettin Günaltay'ın Hayatı İlmî, İdarî, Siyasî Faaliyetleri,* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 64. Mehmet Şemsettin Günaltay hakkında detaylı bilgi için bkz. EK 2.

[23] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 15. Cilt, 33. Birleşim, 17 Ocak 1949, s. 141-142. Ayrıca bkz. EK 3, BCA: 30.10.0.0-14.81.9-17.01.1949.

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	İsmail Nihat Erim	Kocaeli
Devlet Bakanı	Nurullah Esat Sümer[24]	Antalya
Adalet Bakanı	Fuat Sirmen	Rize
Milli Savunma Bakanı	Hüseyin Hüsnü Çakır	Samsun
İçişleri Bakanı	Emin Erişirgil	Zonguldak
Dışişleri Bakanı	Necmettin Sadık Sadak	Sivas
Maliye Bakanı	İsmail Rüştü Aksal	Kocaeli
Milli Eğitim Bakanı	Hasan Tahsin Banguoğlu	Bingöl
Bayındırlık Bakanı	Hasan Şevket Adalan	İzmir
Ekonomi ve Ticaret Bakanı	Cemil Said Barlas[25]	Gaziantep
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Kemali Bayazıt	Maraş
Gümrük ve Tekel Bakanı	Fazıl Şerafettin Bürge	Kocaeli
Tarım Bakanı	Ali Cavit Oral	Seyhan
Ulaştırma Bakanı	Kemal Satır	Seyhan
Çalışma Bakanı	Reşat Şemsettin Sirer	Sivas
İşletmeler Bakanı[26]	Mustafa Münir Birsel	İzmir

2. Hükümetin Programı

Şemsettin Günaltay, hükümet programını ilk olarak 21 Ocak 1949 tarihinde CHP Genel Kurulunda açıklamış ve program, 5 muhalif oya karşılık 291 oyla güvenoyu almıştı.[27] Ilımlı ve liberal olan program, demokratik ve özgürlükçü açılımlar vaat ederken, laiklikten taviz verilmeden din eğitimi konusunda bazı reformların yapılacağını da vurgulamaktaydı.[28]

[24] Nurullah Esat Sümer'in yerine 7 Haziran 1949'da Devlet Bakanlığına Cemil Said Barlas atanmıştır.
[25] Barlas'ın, 7 Haziran 1949'da Devlet Bakanı olarak atanması üzerine boşalan bu göreve de Diyarbakır Milletvekili Vedat Dicleli atanmıştır. Bakanlıklarda yapılan bu bakan değişiklikleri için bkz. EK 4, BCA: 30.10.0.0-30.169.1-08.06.1949.
[26] Bakanlığın kuruluşu için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 533. Bakanlığın kuruluşu ve kuruluş kanunu, çalışmamızın "İşletmeler Bakanlığının Kurulması" başlığı altında detaylandırılacaktır. Ayrıca kurulan bu bakanlığa da İzmir Milletvekili Mustafa Münir Birsel bakan olarak atanmıştı.
[27] **Yeni Sabah,** "Yeni Hükûmet, Programını Neşretti", 23 Ocak 1949, s. 1.
[28] Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950),* II. Cilt, TBMM Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012, s. 46.

Günaltay, Meclisin 24 Ocak 1949'da toplanan oturumunda içinde bulunulan zorlu şartların ehemmiyetini kavrayarak huzura çıktıklarını belirtmiş ve hükümet programını açıklamaya başlamıştı. Günaltay, dünya genelinde yaşanan huzursuzluk ortamının, memleket üzerindeki tesirlerinin devam ettiğini ifade etmiş ve bu durumun ülke ekonomisini zorladığını ama her şeye rağmen ülke bütünlüğünün teminatı olan milli müdafaanın öncelikli davaları olduğunu belirtmişti.

Günaltay, Amerikan yardımları ile modernleşen ordunun milli savunma alanında yapılacak reformlarla günün ihtiyaç ve icaplarına göre yeniden tertipleneceğini kararlı bir şekilde ifade etmiş ve hükümetinin dış politikasının ise önceden olduğu gibi barıştan yana bir tavır içinde olacağını belirtmişti.

Günaltay iç politikada ise demokrasi kavramını ön planda tutmuş ve bu açıdan en büyük hedeflerinden birinin hiçbir vatandaşın yüreğinde herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde sağlıklı bir seçim kanunu yapmak olduğunu ve basın hürriyetini temin altına alacak şekilde bir basın kanunu çıkarmak olduğunu ifade etmişti. Bunun yanı sıra Günaltay, bu demokratik haklar yanında halkın huzurunu bozacak zararlı cereyanlara karşı önemli tedbirler alınacağını da vurgulamıştı.

Günaltay, Türk inkılabının esaslarına bağlı kalacaklarını ama diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetine de saygı duyacaklarını ve bu hususta dini eğitimin verilmesi için imkânlar hazırlayacaklarını belirtmiş ve bu durumun, laiklik prensibinden ayrılma olarak görülmemesi gerektiğini sözlerine eklemişti. Günaltay, din perdesi altında yeniden zuhur bulabilecek hurafelerle mücadelede ise kararlılıkla çalışacaklarını ve bu hususta yapılması gerekenleri Meclise sunmaktan tereddüt etmeyeceklerini de ifade etmişti.

Günaltay, ekonomi konusunda ise ziraatin beş yıllık bir gelişme programına bağlanacağını, yeraltı doğal kaynaklarının en verimli şekilde kullanılacağını, hükümetin hususi sermayeleri teşvik edip işlerini kolaylaştıracağını ve Amerika'nın Avrupa kalkınması için yapacağı yardımlardan en verimli bir şekilde faydalanmaya çalışacaklarını belirtmişti.

Günaltay, vergi konularına da değinmiş ve bu konuda önemli bir reforma girişeceklerini, devlet kadrolarının hizmet ihtiyaçlarına göre ayarlanacağını belirtmiş ve 1949 bütçesinde bazı kısıntılara gidileceğini de ifade etmişti.

Günaltay son olarak Meclisten güvenoyu istemiş ve çıkacak olumlu bir karar sonrası tüm varlıklarıyla kendilerini yurt hizmetine adayacaklarını ve verilecek olan güvene layik olmaya çalışacaklarını belirterek sözlerini noktalamıştı.[29]

3. Hükümet Programına Yönelik Yapılan Eleştiriler, Görüşler ve Güven Oylaması Sonucu

Başbakan Günaltay programı okuduktan sonra ilk sözü Millet Partisi'nden (MP) İstanbul Milletvekili Osman Nuri Köni almıştı. Köni, hükümetin programında ümitli ifadeler olduğunu ancak hükümetin ne kadar samimi olduğunun ileride görüleceğini söyleyerek eleştirilerde bulunmuştu. Programda hayat pahalılığı ve vurgunculuktan bahsedilmediğini, hükümetin laiklik programının yanlış olduğunu, seçim kanunun yeteri düzeyde bulunmadığını, adaletli olmayan hâkimler kanunundan bahsedilmediği gibi adalet üzerinde tesirler bırakılmaya çalışıldığını da belirtmişti. Son olarak da yeni kabinede eski kabineden çok sayıda kişinin olduğuna işaret edip, bir şeylerin değişmeyeceğinin belli olduğunu ifade ederek, güven oylamasında Millet Partisi olarak güvensizlik oyu vereceklerini belirtmişti.[30]

Köni'den sonra DP Kütahya Milletvekili Adnan Menderes söz almıştı. Menderes, ülkede oluşan maddi ve manevi geri kalmışlıkta, CHP Hükümetlerinin sürekli olarak İkinci Dünya Savaşı ve dünya şartlarının getirmiş olduğu tesirleri adres olarak göstermesini eleştirmişti. Programda yer alan demokratik uygulamalara devam edileceği yönündeki açıklamaların ve basın alanında yapılacak iyileştirmelerin ise olumlu bulduğunu ifade etmişti. Bunun dışında laikliğin vicdan özgürlüğü olarak açıklanması ve ülkedeki idareci ve emniyet güçlerinin herkese karşı adil ve eşit olacağı vurgularını da olumlu bulmuştu. Menderes, dış politika ve milli savunma konularında hükümetle hemfikir olduklarını söyleyip Marshall yardımlarını[31] da olumlu karşıladıklarını ancak hükümetin kalkınma için bu yardımlara bel bağlamasını ise doğru bulmadıklarını söylemişti. Ona göre kalkınma kendi imkânlarımızla olmalıydı. Bütçe dengesi için halkı sıkacak ekstra vergilendirmelere gidilmemesini de takdirle

---

[29] İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, I. Cilt, (hzl.), TBMM Basımevi, 1. Baskı, Ankara 2013, s. 680-683.

[30] Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 51.

[31] Marshall yardımı ya da planı, ABD'nin 1947'de komünizmle mücadele ve Avrupa'nın yeniden onarımı için Avrupa ülkelerine yönelik olarak yürürlüğe koyduğu bir ekonomik yardım paketidir. Marshall Planı hakkında detaylı bilgi için bkz. Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 51, S. 1 (1996), s. 275-287.

karşıladıklarını belirten Menderes, son olarak, CHP Hükümetlerinin birbirinden çok farklı olmadığını söyleyip, Günaltay Hükümeti'ni de CHP zihniyetinin bir parçası olarak gördüğünü ifade etmişti.[32]

Adnan Menderes'ten sonra program üzerinde Müstakil Demokratlardan Afyonkarahisar Milletvekili Hazim Bozca konuşmuştu. Bozca, iki buçuk yılda dört hükümetin görev yaptığını, hepsinin mali ve iktisadi konularda yeteri kadar başarı sağlayamadığını, buna rağmen Günaltay Kabinesinde hala Hasan Saka Hükümeti'nden bakanların olduğunu ifade ederek kurulan bu yeni hükümetin başarılı olacağından şüphe ettiğini belirtmişti. Birleşmiş Milletlere güvendiklerini beyan eden Bozca, Marshall yardımlarını da olumlu görmekteydi ama Türk Ordusunun savaş kabiliyetini asıl olarak varlığında aramasının zorunluluğuna da değinmişti. Bozca, hükümetin demokrasiden bahsettiği hâlde hâlihazırda mevcut olan seçim kanunu olumlu görmesini ise yadırgamıştı. Bunların yanı sıra denk bütçeye dikkat çeken Bozca, hükümetin ekonomide de liberalliğe yönelmesi gerektiğini belirtmişti. Son olarak da ABD'den alınan mali yardımların yeterince değerlendirilmediğini belirtip sosyal yaşam konusunda hükümete güvenilmeyeceğini ileri sürmüştü.[33]

Bozca'dan sonra kürsüye CHP Erzincan Milletvekili Behçet Kemal Çağlar çıkmıştı. Çağlar, konuşmasında CHP'de son yıllarda yaşanan değişimlere ve hayal kırıklıklarına değinmişti. Kurulan hükümetleri iyi niyetli gördüğünü söyleyen Çağlar, ancak başarının son yıllarda sadece dış politikada sağlandığını ifade etmiş ve vaatlerin yersiz olduğunu, daha önce daha iyilerini dinlediğini söyleyip teorideki fikirlerin pratiğe dökülmemesinden şikâyet ediyordu. Çağlar, kendisinin dâhi parti yöneticilerine itimadının kalmadığını söyleyip geçmişe yönelik bir muhasebenin yapılması gerektiğini belirtmişti. Çağlar, sağlıklı ve Batılı bir demokrasi düşüncesi için öncelikle seçim emniyetinin sağlanması daha sonra da tek parti düşüncesi olan anayasanın değiştirilmesi gerektiğini ifade etmişti. Çağlar, şimdiye kadar CHP içinde kalmasının esas nedenini kurtuluşun hâlâ milliyetçi, halkçı, laik, devletçi, cumhuriyetçi ve inkılâpçı oluşum tarzına olan inancı olarak belirtip, kurulan hükümet ile bu ilkelerden uzaklaşıldığını söyleyerek milletvekilliğinden istifa ettiğini beyan etmişti. Son olarak da büyük Türk

[32] Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 51-55.
[33] Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 52-53.

milletinden ve cefakeş Erzincan halkından özür dilediğini belirterek, sözlerine son vermişti.[34]

Çağlar'dan sonra söz alan CHP Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars, Çağlar'ın konuşmasını eleştirip, Günaltay Hükümeti'ni destekler mahiyette konuşmuştu.[35]

Pars'dan sonra kürsüye çıkan CHP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu da Günaltay Hükümeti'ni desteklediğini belirtmiş ve birkaç istekte bulunmuştu. Kötü memurlar ile iyi memurların ayrılması gerektiğini belirten Tekelioğlu, köylerde okuma yazma kurslarının açılması gerekliliğini de ifade etmişti. Memur sayısının fazlalığından dem vuran Tekelioğlu, bu fazlalığın işsiz kalmaması için de bazı önerilerde bulunmuştu. Ayrıca Tekelioğlu'na göre, kadın memurların evlenmesine yönelik hükümetin çaba sarf etmesi gerekiyordu. Çünkü ilerde nüfusun azalması olumlu bir gelişme olmayacaktı. Tekelioğlu, Orduda iki başlılığın kaldırılması gerektiğini belirtip, Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasının doğru olacağını söylemiş ve son olarak da adalet üzerine konuşarak, bağımsız yargının gereği olarak Adalet Bakanlığı'nın kaldırılmasının isabetli olacağını, adli ve askeri tüm temyiz davalarının da TBMM'ye bağlanmasını önermişti.[36]

Sinan Tekelioğlu'ndan sonra kürsüye CHP Elazığ Milletvekili Fahri Karakaya çıkmıştı. Karakaya, konuşmasına Behçet Kemal Çağlar'ı eleştirerek başlamış ve bunun dışında da Osman Nuri Köni'nin laiklik ve hâkimler kanunu üzerine söylediklerini eleştirmişti. Menderes'in konuşmasını ise yapıcı bulduğunu ifade etmişti. Marshall yardımları için ABD'ye teşekkür eden Karakaya, anarşist hareketlere karşı olan tavrı da olumlu karşılamıştı. Vicdan özgürlüğü gereği olarak din eğitiminin serbestliğine saygılı olduğunu belirtmiş, ancak tarikatçılık, mezhepçilik gibi kara düşünceler için var olan kanunları yetersiz bulduğunu ve bu hususlarda daha ağır cezaların olacağı kanunların olması gerektiğine dikkat çekmişti. Son olarak Günaltay'ın Meclis grubunda programını gizli oylamaya sunmasını takdirle karşıladığını belirtip kendisine olan inancını ifade ederek konuşmasına son vermişti.[37]

Karakaya'dan sonra kürsüye Millet Partisi Sinop Milletvekili Mehmet Suphi Batur çıkmıştı. Batur, ilk olarak Günaltay'ın hükümet programını önce kendi Meclis grubunda onaylatıp ve duyurusunu yaptıktan sonra Meclise getirmesine değinmiş ve

---

34 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 53-55.
35 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 55.
36 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 56.
37 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 15. Cilt, 36. Birleşim, 24 Ocak 1949, s. 180-182.

sözlerine son üç hükümetin başarısızlıkları ile devem etmişti. Batur, II. Saka Hükümeti'nin düşmesine neden olan maddi nedenlere değinilmediğini de sözlerine eklemişti. Batur, bir önceki kabinede yer alan ve ağır vergiler öneren bakanların kendilerine yeni kabinede yer bulmalarına anlam veremediğini söylemişti. Batur, programda demokrasiye yönelik vaatler olsa da farklı düşüncelere karşı alınacağı söylenen tedbirlerin bu vaatleri gölgeleyeceğini ifade ederek sözlerine devam etmişti. Batur, programda geçim zorluğuna değinilmediğini belirterek yeni hükümetinde yenilikçi olamayacağını gösterdiğini söylemişti. Ormanlar konusunda atılacak adımları takdire şayan bulduğunu belirten Batur, son olarak, icraatlarını görmeden bu hükümete güvenilmeyeceğini ifade etmişti.[38]

Kürsüye çıkanlardan biride CHP Mardin Milletvekili Mehmet Kâmil Boran'dı. Hükümet programını olumlu bulduğunu ifade eden Boran, Güneydoğu Anadolu Bölgesi için ise bazı isteklerde bulunmuştu. Bölge için önem arz eden yol konusunu öne çıkaran Boran, diğer birtakım sosyal ihtiyaçları da sıralayıp, çareler beklediğini söylemişti. Kaçakçılık ile mücadele konusuna da değinen Mardin Milletvekili, alınan sert tedbirlerin normal bölge insanının hayat şartlarını zorlaştırdığını belirtip, bu konuda yeni hükümetten daha ılımlı politikalar beklediğini ifade etmişti.[39]

Boran'dan sonra, MP'den Afyon Milletvekili Sadık Aldoğan söz almıştı. Aldoğan, yeni hükümetten ziyade geçmiş hükümetleri eleştirerek, belli bir dünya görüşleri olmadığından kalkınmanın özellikle de kırsal kalkınmanın sağlanamadığını belirtmiş ve belediyeciliğin şehirlere hapsedilerek kırsala yayılamadığını ifade etmişti. Aldoğan, Romanya'da 12.000, Bulgaristan'da 8.000 Türkiye'de ise sadece 800 belediye olduğunu örnek olarak vermişti. Devletçiliğin sadece devlete gelir olarak düşünüldüğünü sözlerine ilave eden Aldoğan, bakanlıkların sınırlarının belirsizliğini de ayrıca eleştirmişti. Aldoğan, Günaltay Hükümeti'ni samimi bulduğunu ancak onun da selefleri gibi bir sistem teşkil etmekten uzak, hedefsiz bir idare tarzını takip edeceğinden başarısız olacağını belirtmişti.[40]

CHP Van Milletvekili İbrahim Arvas'a göre ise şimdiye kadar yapılan en iyi program bu idi. Özellikle din eğitimi, kişi özgürlükleri ve vergi konularını çok takdir ettiğini ifade etmişti. Halka piyasadan daha ucuz dağıtılan malların tüccar eliyle dağıtılmasının yanlış olduğunu belirten Arvas, tüccarların malın tamamını

[38] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 15. Cilt, 36. Birleşim, 24 Ocak 1949, s. 182-183.
[39] Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 56-57.
[40] Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 57-58.

dağıtmadıklarını % 80'lik kısmını % 200 fiyat farkıyla halka sattıklarını ve böylelikle devletin kazanç vergisinden mahrum kaldığını ifade ederek bu kazançlar ile yapılması düşünülen Yüksek İlahiyat Fakültesi ve diğer dini kurumların masraflarının çıkacağını söylemişti.[41]

Arvas'tan sonra söz alan CHP Niğde Milletvekili Hüseyin Avni Ulusoy ise sözlerine Mehmet S. Batur'u eleştirerek başlamıştı. Batur'un programın önce Meclis grubunda oylanmasına tepkili olan sözlerini eleştirerek, bu durumun çok partili siyasi düzende normal olduğunu ifade etmişti. Ulusoy, programda Milli Eğitim hususuna değinilmediğini belirterek, ilkokul öğretmenleri arasında menşeden doğan haksızlıkların giderilmesini rica etmişti. Ziraat düzenlemelerinden sanayi çalışmalarına geçilince, bazı bölgelerin nüfus olarak boşaldığını ifade eden Ulusoy, hükümetten bu boşalan bölgelerin kalkınmasının hangi şartlara göre olacağını belirlemesini de rica etmişti. Ulusoy, Meclise girdiğinden beri sürekli bir memur azaltılmasından bahsedildiğini ama bu konuda net adımların atılmadığını ve bu durumun memurları etkilediğini belirterek, bu işe kesin bir çözümün bulunması gerektiğine dikkat çekmişti. Ulusoy, son olarak vergi düzenlemelerinin Meclis'ten geri çekilmesini bir geri ilerleme olarak gördüğünü söyleyip Meclisten olur onayı alabilecek vergi kanunlarının Meclise gelmesinin daha iyi olacağını belirtmişti.[42]

Ulusoy'dan sonra kürsüye CHP Manisa Milletvekili Feyzullah Uslu çıkmıştı. Uslu, programa karşı yapılan olumsuz ifadeleri eleştirmiş ve samimi bulduğu programa karşı yapılanları samimiyetsizlik olarak değerlendirmişti. Tüm sıkıntıların maddiyata bağlanmasının doğru olmadığını, maddiyattan önce manevi sıkıntıların fazla olduğuna da değinmişti. Uslu, mutlak hürriyet prensibinin insanları anarşiye götürebileceğini ve bu yüzden hürriyetlerin, kanunların dışına çıkmadan ve toplumu rahatsız etmeden yapılması gerektiğine dikkat çekmişti.

Uslu'ya göre, sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada maddiyat hastalığı maneviyatın önüne geçmişti. Uslu ayrıca, hükümetin demokrasi ve adil vergi adına olan hedeflerini de takdire şayan bulduğunu ifade etmişti. Demokrasilerde de felaketler olabileceğini ifade eden Uslu, demokrasiyi kullanan kişilerin önemine vurgu yapmıştı.

41 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 58.
42 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 15. Cilt, 36. Birleşim, 24 Ocak 1949, s. 189.

Son olarak Uslu, Günaltay Hükümeti'nin uzun ömürlü olmasını dilediğini belirtip, Cenabı Hak'tan kendilerine başarılar dileyerek konuşmasına son vermişti.[43]

Maraş Bağımsız Milletvekili Emin Soysal ise programın yetersiz olduğunu ifade etmişti. Soysal'a göre programda sorunlar yazılmış ama çareler ise belirtilmemişti. Soysal, Milli Savunmanın öneminin belirtilmiş olduğunu ama bu hususta yapılacakların ise belirtilmediğini söyleyerek düşüncelerini örneklendirmişti. Ayrıca bakanlıkların Meclisçe denetlenmesi gerektiğini de belirten Soysal, bu konuda Fransa Parlamentosu'nu örnek vermişti.[44]

Soysal'dan sonra söz alan CHP Ordu Milletvekili Hamdi Şarlan ve Erzurum Milletvekili Vehbi Kocagüney hükümet programını desteklediklerini beyan edip, özellikle din eğitimi üzerinde durarak, hükümeti bu konudan dolayı ayrıca desteklediklerini de deklare etmişlerdi.[45]

Kocagüney'den sonra sözü CHP Rize Milletvekili Salim Ali Dilemre almıştı. Dilemre, tenkitlerde bulunmanın güzel ama bir çözüm vadedemiyor ise gereksiz olduğunu söylemiş ve ayrıca partilerin gerekli, partizanlığın ise gereksiz olduğunu da belirtmişti. Dilemre, son olarak, dünyada fikri sabitten daha fena bir şey olmadığını ifade ederek kürsüden inmişti.[46]

Son olarak programa yapılan eleştirilere cevap vermek üzere Başbakan Mehmet Şemsettin Günaltay kürsüye çıkmıştı. Günaltay, öncelikli olarak eleştirilerde bulunan muhalefetin üslubuna değinerek bu yapıcı üslubun Türkiye'deki demokrasi seviyesinin ilerleyişine örnek olduğunu ve bu durumun devam etmesini arzuladığını ifade etmişti. Yapılan tüm eleştirilere cevap veren Günaltay, Sadık Aldoğan'ın plansızlık hususundaki ifadelerine de değinerek idari ve iktisadi planlamaya önem verileceğini beyan etmişti. Marshall yardımlarının ülke kalkınması için en iyi şekilde kullanılacağını belirten Günaltay, tekrar demokrasi konusuna değinerek serbest seçim ile halkın tercihlerinin farklı düşüncelerin Meclis çatısı altında kardeşçe konuşulacağı günlere ulaşılmasının en önemli dileği olduğunu söyleyerek konuşmasına son vermişti.[47]

---

43 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 15. Cilt, 36. Birleşim, 24 Ocak 1949, s. 189-192.
44 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 58-59.
45 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 59.
46 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 15. Cilt, 36. Birleşim, 24 Ocak 1949, s. 178-180.
47 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 59.

Görüşmelerden sonra güven oylamasına geçilmiş ve 391 milletvekilinin katıldığı açık oylamada hükümet programı 42 oya karşılık 349 oy ile Meclisten güvenoyu almıştı.[48]

4. Mecliste Arapça Ezan Okunması Hadisesi

Cumhuriyet döneminde ezanın Türkçeleştirilmesi, "millileştirme" kaygısı ön plana alınarak yapılan bir çalışma idi. Mustafa Kemal, bu hususta ezanın bir çağrı olduğuna ve bu çağrının da Türklere yapıldığı göz önüne alındığında, bunu anlamadıkları bir dilde değil de kendi dillerinde yapılması gerekliliğine dikkat çekmiş[49] ve bu doğrultuda 1932 yılında bir genelge de yayımlanmıştı. Bu genelgeye yurdun birçok yerinden tepkiler gelmişti.

Arapça ezan okunmasına yönelik verilen tepkilerde zaman zaman mahkemelik olaylarda yaşanmıştı. Konunun herhangi bir kanun ile bağdaştırıcı olmaması, hâkimlerin karar vermesini zorlaştırdığından, bundan sonraki süreçte bu konuda bir yasanın çıkma zorunluluğu hâsıl olmuştu.

1941'de Meclis'te Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine yönelik çalışmalar yapılırken bu konuda gündeme gelmişti. Nihayetinde Arapça ezan yasağı, 2 Haziran 1941 tarihli "4055 sayılı kanunla" getirilmiştir. Ve bu kanuna göre, Arapça ezan ve kamet okuyanlar 3 aya kadar hapis veya 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılacaklardı.[50]

Cezanın getirilmesinden sonra cezaya tabi olunamayacak şekillerde bu yasak delinmeye çalışılmıştı. Kimi zaman ezan çocuklara ve akıl sağlığı yerinde olmayanlara okutulmuş, kimi zaman da Türkçe olarak yüksek sesle okunduktan sonra Arapçası kısık sesle okunmuş ve bazen de görevli olmayan kişilere Arapça ezan okutulmuştu. Bu işi bireysel yöntemler dışında örgütlü bir şekilde yapanlarda vardı. Bu konuda Ticani tarikatı[51] mensupları öncü idiler.[52]

---

48 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 15. Cilt, 36. Birleşim, 24 Ocak 1949, s. 202.
49 Zakir Avşar-Ayşe Elif Emre Kaya, "Arapça Ezan Yasağı ve Kaldırılması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C.33, S. 95 (2017), s. 126.
50 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** 6. Dönem, 19. Cilt, 61. Birleşim, 2 Haziran 1941, s. 6.
51 Ticaniler hakkında detaylı bilgi için bkz. Kadir Özköse, " Ticânî, Ahmed b. Muhammed", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 41. Cilt, 2012, s. 130-133.
52 Zakir Avşar-Ayşe Elif Emre Kaya, **a.g.m.,** s. 138.

Ticanilerin en büyük eylemlerinden biride 4 Şubat 1949'da Meclis'te Arapça ezan okumaları olmuştur.[53] Olayın ayrıntıları hakkında Meclis Başkanvekili Feridun Fikri Düşünsel, Meclis'te yaptığı konuşmada olayın Muhittin Ertuğrul ve Osman Yaz adında iki şahıs tarafından yapıldığını, Muhittin'in 3-4 ay kadar önce Devlet Demiryolları'ndaki görevinden ayrıldığını, Osman'ın ise Ticani tarikatına mensup olduğunu belirtip, bu iki şahsın daha önceleri Eskişehir ve Ankara'nın bazı köy ve kazalarında Arapça ezan okuma suçunu işlediklerini ve mahkûm olduklarını ifade etmişti. Seyhan Milletvekili Ahmet Remzi Yüregir'in zanlıların aklı dengesi yerinde mi sorusuna ise Düşünsel, yerinde olmadığına dair bir delil yok demiştir. Düşünsel, Meclis'e giriş kartlarının kim tarafından verildiğine dair sorulan soruya ise kartların Kütahya Milletvekili İhsan Şerif Özgen tarafından verildiğini belirtmişti. Bunun üzerine bir diğer Kütahya Milletvekili olan Asım Gündüz "Demokratlar.." deyince arka sıralardan tepkiler gelmişti. Düşünsel, son olarak bundan sonra dışardan Meclis'i dinlemeye gelecek olanlara kartların isim yazılarak verilmesinin gerekliliğini belirtip, konuşmasına son vermişti.[54]

Olay basında geniş bir yer bulmuştu. Yapılan ortak yorumlamalarda ise olayın aşırıların, Ticanilerin veya komünistlerin bir işi olduğunun üzerinde durulmaktaydı. Hürriyet, son zamanlarda dini konularda yapılan iyileştirmelerin aşırıları tahrik etmiş olabileceğini yazıyordu.[55] Ulus gazetesi de Hürriyet ile aynı fikirde olmakla beraber, olayın Ticani bağlantısına daha güçlü bir şekilde sütunlarında yer vermişti.[56] Yeni Sabah gazetesi ise olayın Ticani tarikatı ile ilgili olabileceğinden bahsetmekle beraber, "komünist parmağı mı var" diyerek olayın farklı mecralar tarafından işlenebileceğine de dikkat çekmişti.[57]

Basındaki bu haberlerin dışında birde Falih Rıfkı Atay ile Hikmet Bayur arasındaki tartışmalarda bir süre sürmüştü. Bayur'un "Türkçe ezan ile Atatürk'ün alakası yoktur" demeci üzerine Atay, Ulus gazetesindeki köşesinden cevap vererek "Ezanın Türkçeye çevrilmesinde Atatürk bizzat çalışmıştı" demiştir.[58] Böylece başlayan tartışma farklı konular üzerinden bir süre daha devam etmişti.

---

53 **Yeni Sabah,** "Dün Mecliste Okunan Arabca Ezan", 5 Şubat 1949, s. 1.
54 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 40. Birleşim, 4 Şubat 1949, s. 37-38.
55 **Hürriyet,** "Meclis'te Garip Vaka", 5 Şubat 1949, s. 1-4.
56 **Ulus,** "Meclisteki hadise", 5 Şubat 1949, s. 1-3.
57 **Yeni Sabah,** "Mecliste Arabca Ezan Okuyanlar", 6 Şubat 1949, s. 1-3.
58 **Cumhuriyet,** "Atatürk devrine aid önemli bir tartışma", 8 Şubat 1949, s. 1-3.

Olay hakkında basındaki son haberlerde zanlıların tutuklanması ile sona ermiştir. Muhittin Ertuğrul, olayı kimseden emir almadan işlediğini söylemişti. Mahkeme önce 3 ay hapis cezası verse de dosyasında yer alan adli tıp raporuna göre hastalığının suçu hafifletici olduğunu gözeterek, cezayı temyiz yolu açık olmak üzere 40 güne indirmişti.[59] Osman Yaz ve ona yardım eden Nebi Cavidin'in, Numune Hastanesi'nden çıkan raporları sonucunda akli dengelerinin yerinde oldukları tespit edilmiş ve onlar da tutuklanmışlardı.[60]

5. Nuri Paşa (Killigil)'ya Ait Sütlüce'deki Silah Fabrikasının Patlaması

Nuri Paşa, Enver Paşa'nın kardeşi olup soyadı kanunun çıkmasından sonra "Killigil" soyadını almıştı. Asıl adı ise Mustafa Nuri idi. Abisi Enver Paşa gibi Harp Okulu mezunu olup; Trablusgarp, Çatalca Muharebeleri, Kafkasya gibi cephelerde savaşmıştı. Abisi Enver Paşa'nın talimatı üzerine amcası Halil Kurt ile birlikte Kafkas İslam Ordusu'nun kurulmasında etkili olmuş ve kurulan bu orduya komutanlık etmiştir. 15 Eylül 1918'de Bakü'yü Bolşevik-Ermeni işgalinden kurtararak Bağımsız Azerbaycan Devleti'nin önünü açtığı için "Bakü Fatihi" olarak da bilinir. İstiklal Savaşı kazanıldığı sırada Berlin'de bulunan Nuri Paşa, bir süre sonra yurda dönmüştü.

Yurda döndükten sonra ilk olarak bir süre Ankara'da ikametgâh eder ve daha sonra İstanbul'a yerleşir. İstanbul'da ticaret ile uğraşan Nuri Paşa, daha sonraları Zeytinburnu'nda Demir Eşya Fabrikası açar. 1946 Haziran'ında ise Sütlüce'de silah ve cephane üretimi üzerine bir fabrika kurar. Nuri Paşa, Milli Savunma Bakanlığı ile Mısır, Pakistan ve Suriye gibi ülkelere silah üretimi yaparak ilk milli silah üretimine öncülük etmiştir.

Killigil'e ait Sütlüce'deki fabrikada 2 Mart 1949'da nedeni bugün bile hâlâ tam olarak anlaşılmayan bir sebepten dolayı üst üste üç patlama meydana gelmişti.[61] Olayla ilgili olarak İstanbul Valisi'nin ilk açıklaması ise şu şekilde idi:[62]

---

59 **Cumhuriyet,** "Mecliste ezan okuyanlardan biri mahkûm oldu", 17 Şubat 1949, s. 1-3.
60 **Akşam,** "Arapca ezan okuyanlar", 19 Şubat 1949, s. 1.
61 **Yeni Sabah,** "İstanbulu sarsan müdhiş infilâk", 2 Mart 1949, s. 1.
62 **Ulus,** "İstanbulda Dünkü Müthiş İnfilâk", 3 Mart 1949, s.1.

"Sütlüce'de Emekli General Nuri Killigil'e ait maden sanayi fabrikasında iki Mart 1949 Çarşamba günü saat 16.50'de kimya laboratuvarında ameliye yapılmakta iken kimyevi maddelerden çıkan yangın derhal orada bulunduğu anlaşılan infilâk maddelerine sirayet etmiş ve üst üste vuku gelen üç infilâk ile fabrika yanmağa başlamıştır."

3 Mart günü olay yerine gelen Başsavcı İhsan Köknel de facia ile ilgili yapılan incelemelere katılmıştı. Savcı yardımcıları olayda herhangi bir kastın olabileceği üzerinde durmakla beraber, olayda ihmal olup olmadığını da araştırmaktaydılar.[63] 5 Mart'ta saat 11.00'de Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır ve saat 15.30'da da İçişleri Bakanı Mehmet Emin Erişirgil olay yerine gelerek incelemelerde bulunarak yetkililerden bilgi almışlardı.[64]

İstanbul Belediyesi, infilâk sırasında şehit olan 6 itfaiye erinin ailelerine beşer bin lira yardım etmeyi kararlaştırmıştı. Ayrıca ölenler sigortalı oldukları için ailelerine iki bin beş yüz lira daha yardım yapılacaktı. Belediye, ağır yaralı 5 itfaiye erine ise kişi başı bin beş yüz lira ve hafif yaralılara da beş yüz yirmi şer lira yardım yapmayı karara bağlamıştı.[65]

Yeni Sabah gazetesi 6 Mart 1949 tarihli sayısında, olay bölgesinde ilk keşfi yapan heyette yer alan İ.E.T.T. İdaresi Fen Müdürü Yüksek Mühendis Fethi Arman'la ortaklıkta dolaşan tahmin ve rivayetler üzerinden bir röportaj gerçekleştirmişti. Gazete olayla ilgili şu başlıklar üzerinde durmuştu: elektrik kontağı, tav dolabı hararetinin artması, sigara atılması, soba ateşi ve sabotaj. Mühendis Arman, olayı iki ana başlıkta değerlendirmiş ve kasıttan ziyade ihmaller üzerinden tahminde bulunmuştu. Ona göre, patlamada elektrik kontağı ile ilgili bir bulgu yoktu, tav dolabı da patlama günü kullanılmaz hâldeydi. Geriye soba ateşi ve sigara atılması kalıyordu. Patlama günü fabrikada ağır bir patlayıcı olan "fülmenat" adında bir maddenin yapımı varmış. Ufak bir kıvılcım ile patlayabilecek bir maddeymiş. Arman'a göre, fabrikanın ahşap ve gayri fenni tesisata sahip olması da patlamada ayrı bir etken olmuştu.[66]

7 Mart Salı günü, Nuri Paşa dâhil 10 kişinin cenazesi Bayezid Camii'nde kılınan ikindi namazının sonrasında Edirnekapı Şehitliği'ne götürülerek defnedilmişti. Törene İçişleri Bakanı Emin Erişirgil, Çalışma Bakanı R. Şemsettin Sirer, İstanbul Savcısı

63 Nejdet Karaköse, *Askeri, Siyasi ve Silah Sanayicisi Kişiliği ile Nuri Paşa (Killigil),* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2010, s. 364-365.
64 Nejdet Karaköse, **a.g.t.,** s. 366.
65 **Yeni Sabah,** "Şeid itfaiyeciler", 4 Mart 1949, s. 1-5.
66 **Yeni Sabah,** "Kaza mahallinde ilk keşfi yapan mühendis ile bir konuşma", 6 Mart 1949, s. 1-3.

İhsan Köknel, Orgeneral Kazım Orbay gibi üst düzey yetkililerin yanı sıra İşçi Sendikaları temsilcileri de katılmışlardı.[67]

İstanbul'da vilayet ve belediye, fabrikaya nasıl izin verildiğine dair gelen sorulara, fabrika Milli Savunma Bakanlığının kontrolü altında olduğu için hadisede herhangi bir mesuliyetleri bulunmadığını bildirmişlerdi.[68]

Sütlüce Hadisesi TBMM'de de görüşülmüştür. Konu üzerine Eskişehir Milletvekili Kemal Zeytinoğlu, Erzurum Milletvekili Vehbi Kocagüney ve İstanbul Milletvekili Ali Rıza Arı sözlü önerge vermişlerdi. 18 Mart'ta TBMM'de cevaplanan Kemal Zeytinoğlu'nun soru önergesinde patlamanın sebebi, ölü ve yaralı sayısı, kazazedelere yapılan yardım faaliyetlerinin mahiyeti, şehir içinde neden böyle bir mühimmat fabrikasına izin verildiği ve patlamayı önleyebilecek fenni tedbirlerin neden alınmadığına dair beş soru vardı.[69]

Bu sözlü önergeye hükümet adına Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır ve Çalışma Bakanı Şemsettin Sirer cevap vermişlerdi. Çakır, fabrikanın kuruluşunu anlattıktan sonra, fabrikanın demir eşya üretme açısından lazım gelen şartlara uygun olduğunu bildirmişti. Çakır, fabrikanın 1940 yılında çıkarılan "3763 sayılı kanuna" uygun olarak Milli Savunma Bakanlığı'nın silah ve mühimmat işlerini yaptığını, iş cetvellerini 1948'e kadar gönderdiğini, ancak son senelerde ise cetvelleri göndermediğini belirtmişti.[70]

Şemsettin Sirer ise madeni eşya fabrikalarının gerektiği zaman silah ve mühimmatta yapabileceğini, Nuri Paşa'nın 1947'de İşçi Sigortaları Kurumuna ve Çalışma Bakanlığına başvurarak artık fabrikasının harp imalatı yapmayacağını belirterek, sigorta primlerinin indirilmesini istediğini belirtmiş ve bu isteğin üzerine iş müfettişlerinin fabrikada teftiş yapıp buranın harp malzemesi imal etmediğine dair beyan verdiklerini ifade etmiştir. Sirer, söz konusu durum Milli Savunma Bakanlığının söyledikleriyle tezatlık içeriyorsa, teftişi yapan elemanlar hakkında gerekli adli soruşturmanın yapılabileceğini de sözlerine eklemişti.[71]

Tekrardan söz alan Kemal Zeytinoğlu, fabrikanın çalışma şartlarının uygun olmadığını, olaydan ve fabrikadan mesul makamların sorumluluğu birbirilerinin üzerine

---

67 **Ulus,** "Sütlüce'deki infilâk", 8 Mart 1949, s. 1-3.
68 **Cumhuriyet,** "Sütlüce infilak faciası için beklenen açıklama", 8 Mart 1949, s. 1-4.
69 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 57. Birleşim, 18 Mart 1949, s. 68.
70 Nejdet Karaköse, **a.g.t.,** s. 375-376.
71 Nejdet Karaköse, **a.g.t.,** s. 376.

attıklarını, fabrikanın yerinin halkın sağlığını tehlike atacak bir mevkide olduğunu söyleyerek eleştirilerde bulunmuş ve olayda ölenlerin kaç kişi olduğuna dair resmi rakamları ve faciadan sağ kalan işçilerin bundan sonraki durumlarının ne olacağını da sormuştu.[72] Zeytinoğlu'na cevap veren Şemsettin Sirer, 6 itfaiye eri ve Nuri Paşa'da dâhil olmak üzere 29 kişinin vefat ettiğini belirtmiş ve yaralıların tedavilerinin de sürdüğünü söylemişti. Olaydan sağ kurtulan işçiler içinde, İşçi Kurumunun uygun işler bulacağını belirterek konuşmasına son vermişti.[73]

Erzurum Milletvekili Vehbi Kocagüney'in sözlü soru önergesi de 18 Mart'taki oturumda cevaplandırılmıştı. Kocagüney'in soru önergesi ise şu şekilde idi:[74]

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına

1. Nuri Killigiloğlu Fabrikasının berhava olması sebebi kesin olarak anlaşılmış mıdır?

2. Bu fabrika soba ve demir için mi kurulmuş, yoksa daha baştan silâh ve mühimmat yapmak maksadiyle mi kurulmuştur? Verilen ruhsatname hangi iş içindir?

3. Fabrikanın daha kuruluşunda silâh ve mühimmat yapmaya başlaması veya sonradan bu işe girişmesi üzerine yerinin uygun olup olmadığı Milli Savunma Bakanlığınca gözden geçirilmiş, Ekonomi ve İçişleri Bakanlıklarının mütalâaları da alınmış mıdır, fabrika imâlatı ve kayıtları ne surette tetkik ve kontrol ettirilmekte idi?

4. Sahibi fabrikasını harb sanayiine göre düzenlediği zaman 3763 sayılı Kanunun üçüncü maddesinin gösterdiği vecibelere riayet eylemiş, 13992 sayılı nizamnamenin hükümlerini yerine getirmiş midir?

1948 yılı sonunda imâlatını gösteren resmî beyannamesini ilgili üç Bakanlığa verilmiş midir?

5. Fabrikanın silâh ve mühimmat imalinde mütehassıs bir fen heyeti veya fen müdürü var mıydı?"

Milli Savunma Bakanı Çakır, bu konular hakkında daha önce konuştuğunu belirtip kâfi gelmediyse izahata devam ederim demişti.[75] Bunun üzerine tekrardan söz alan Kocagüney, olayda ihmal olduğunu ve kanunlara riayet edilmediğini belirtip bu konuda müsamaha olduğunu söylemişti. Sözlerine devam eden Kocagüney, Mısır'dan alınan 50.000 tabanca siparişinin gizli olduğunu, valiliğin fabrikanın çalışması hakkında

[72] Nejdet Karaköse, **a.g.t.,** s. 376.
[73] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 57. Birleşim, 18 Mart 1949, s. 72.
[74] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 57. Birleşim, 18 Mart 1949, s. 73.
[75] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 57. Birleşim, 18 Mart 1949, s. 73.

bilgisi olmadığını söylemişti. Nuri Paşa'nın, sigorta primini % 5'ten % 1,5'a indirmek için fabrikasında mühimmat yapılmadığını beyan ettiğini, Çalışma Bakanlığı müfettişlerinin fabrikada madeni eşya yapıldığını söyleyip, mühimmat üretilmediği şeklinde rapor vererek görevlerini kötüye kullandıklarını belirtmişti.[76]

Kocagüney'in sözleri üzerine tekrardan konuşan Bakan Çakır, Nuri Paşa'nın 1948 yılında Suriye, Mısır ve Pakistan'a silah satmak için müsaade istediğini, ancak Güvenlik Konseyi'nin Mısır ve Suriye için koyduğu yasak nedeniyle sadece Pakistan için müsaade verildiğini söylemişti. Bundan sonraki görüşmeler kapalı oturum olarak devam etmişti.[77]

İstanbul Milletvekili Ali Rıza Arı da olay mahallinde incelemelerde bulunduktan sonra TBMM'ye sözlü soru önergesi vermişti. Arı'nın 23 Mart'taki oturumda cevaplanan önergesi patlayan fabrikaya kapsül üretme izninin ne zaman ve hangi makam tarafından verildiği, fülminat üretimi için izin verilip verilmediği ve kapsül ile fülminatın daha önceden nereden temin edildiğine dair soruları kapsamaktaydı.[78]

Arı'nın sözlü önergesine Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır ve Başbakan Mehmet Şemsettin Günaltay cevap vermişlerdi. İlk olarak Çakır konuşmuştu. Fabrikanın kapsül yaptığına dair bir malumatın bulunmadığını ifade eden Çakır, kapsül ve fülminat üretimi için herhangi bir izninde verilmediğini açıklamıştı. Kapsül temininin ise daima askeri fabrikalardan yapıldığını belirtmişti.[79]

Hüsnü Çakır'dan sonra tekrar söz alan Ali Rıza Arı, Nuri Paşa'nın 1948 yılına kadar askeri fabrikalardan aldığı kapsülü, emniyetli ve uygun olmayan yerlerde, genç kimyagerlerle kendisinin yapmaya çalıştığını söylemiş. Ayrıca fabrikanın kuruluşundan bu patlama hadisesine kadar geçen sürede fabrika için verilen izin ve yapılan kontrollerde görevini yapmayan herkes hakkında kanuni işlem yapılmasını da istemişti.[80]

Başbakan Şemsettin Günaltay, olay hakkındaki üzüntülerini dile getirdikten sonra, bazı memurların görevlerini layıkıyla yapmadıklarının görüldüğünü ifade etmiş ve adaletin suçluları bulacağını belirtip, konuyla ilgili bakanlıklarında incelemelerde

76 Nejdet Karaköse, **a.g.t.,** s. 376.
77 Nejdet Karaköse, **a.g.t.,** s. 376.
78 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 59. Birleşim, 23 Mart 1949, s. 102.
79 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 59. Birleşim, 23 Mart 1949, s. 102-103.
80 Nejdet Karaköse, **a.g.t.,** s. 377.

bulunacaklarını ifade etmişti. Son olarak bundan sonra bu tür kurumlar gerek açılırken gerek de incelenirken daha titiz davranacaklarını belirtmişti.[81]

Olaydan bir süre sonra patlamanın "kapsülleri kurutmaya mahsus dolaplardaki sıcaklığın artmasından" kaynaklandığı belirtilmiştir. Olayla ilgili fabrikanın müdürü Emekli General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet ve kapsülhane şefi Seyit Ali Oral "dikkatsizlik sonucu ölüme sebebiyet ve tedbirsizlik" nedeniyle yargılanmışlardı. Erkilet, davadan beraat etmişti.[82] Günümüzde bile bu olayın hala bir ihmal mi yoksa sabotaj mı olduğu tartışılmaktadır. Atilla Oral'a göre bu olay bir sabotajdır. Oral, Nuri Paşa'nın Arap-İsrail Savaşları'nda Araplar için cephane ürettiğini ve Filistin Halkının özgürlük davasını desteklediğini belirterek bu durumun ABD ile İsrail'in hoşuna gitmeyeceğini yazmaktadır.[83]

Nuri Paşa'nın cesedinin bir kısmı 7 Mart 1949'da defnedilmişti. Olay yerinde cesedin ana gövdesine ise ulaşılamamıştı. Sadece kolunun yarısı, elleri, ayağı ve bazı vücut aksamı bulunmuştu.[84] İnfilâk faciasından yaklaşık 20 gün sonra Nuri Paşa'nın cesedinin ana gövdesi Haliç'te su üstüne yükselmişti. Cesedin kolları ve bacakları kopmuş, kafatası dağılmıştı. Nuri Paşa'dan geriye kalan yüzünün yarısı, boynu ve belden yukarı kısmıydı.[85]

Paşa'nın ailesi ve iş arkadaşları ona cenaze merasimi yapmak istedilerse de İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen, "cenazenin bir kısmı için cenaze namazı kılınmaz" diye fetva vererek yapılacak törene din görevlisi göndermemişti.[86] Cenaze, Paşa'nın ailesi ve işçi arkadaşları tarafından, 24 Mart 1949'da yasal olmayan bir törenle Edirnekapı'daki mezarlığa getirilmiş ve 1932'de vefat eden annesinin kabrinin yanına defnedilmişti.[87]

Killigil'in ölümünden tam 67 yıl sonra, mezarının yerini 2016'da araştırmacı Atilla Oral tespit etmiş ve mezar onarıldıktan sonra, Atilla Oral'ın da katıldığı bir törenle Nuri Paşa'nın cenaze namazı kılınmıştır.[88]

---

81 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 59. Birleşim, 23 Mart 1949, s. 105-106.
82 Nejdet Karaköse, **a.g.t.,** s. 377.
83 Atilla Oral, *Enver Paşa'nın Kardeşi Nuri Killigil*, Demkar Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 518.
84 Ecvet Güresin, "Sütlüce Faciasının Fotograflı Röportajı", **Yeni Sabah,** 5 Mart 1949, s. 6.
85 Atilla Oral, **a.g.e.,** s. 515.
86 Atilla Oral, **a.g.e.,** s. 518.
87 Atilla Oral, **a.g.e.,** s. 518-519.
88 "Bakü Fatihi: Nuri Paşa", http://www.fikriyat.com/tarih/2017/11/03/baku-fatihi-nuri-pasa (et: 18.01.2018).

6. İstiklâl Mahkemeleri Kanununun Yürürlükten Kaldırılması

İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşu, Büyük Millet Meclisinde 26 Nisan 1920'de çıkarılan Hıyânet-i Vataniyye Kanunu'na dayanır. Bu kanuna göre, Meclisin meşruiyetine karşı her türlü sözlü, yazılı ve fiilî muhalefette bulunmak ve halkı isyana teşvik etmek vatana ihanet sayılmaktaydı. Suçu işleyenlerin ise idamla cezalandırılmaları öngörülüyordu.

Dönem içerisinde bu kanun, "kanunu uygulayacak mahkemelerin yokluğu, kanun kapsamına giren askeri suçlara harp divanlarının, diğer suçlara da bidayet mahkemelerinin bakması" gibi nedenlerden dolayı etkili olamayınca, 11 Eylül 1920'de "Firârîler Hakkında Kanun" kabul edilmişti. Dokuz maddeden meydana gelen kanunun 1. maddesinde, askerden kaçanlarla onlara yardım ve yataklık edenleri yargılamak üzere Büyük Millet Meclisinin üyelerinden oluşacak İstiklâl Mahkemeleri kurulacaktı.[89] Kurulan bu İstiklâl Mahkemelerinin, görevlerine 31 Temmuz 1922'de son verilmişti. Bu tarihte, "249 sayılı İstiklâl Mehâkimi Kanunu" Mecliste kabul edilmişti. Bu yeni kanunla birlikte, Firârîler Kanunu'da yürürlükten kaldırılmış oluyordu.[90]

Saltanatın kaldırılmasından sonra Meclise karşı gerek dışardan gerekse de Meclisin içinden homurtular gelmekteydi. Bunların önüne geçmek için TBMM, 15 Nisan 1923'te Hıyânet-i Vataniyye Kanunu'nun 1. maddesinde değişikliğe giderek "saltanı geri getirmek için uğraşanlarında vatan haini sayılacağını" yasaya eklemişti. Saltanatın kaldırılmasından sonra Cumhuriyet'inde ilan edilmiş olmasıyla birlikte İstanbul'da muhalif basın iyice hareketlenmişti. Bunun üzerine İstanbul İstiklâl Mahkemesi kurularak bu hareketlenmelerin etkisizleştirilmesi yoluna gidilmişti. Bu mahkemeden sonra, 1925'de Doğu Vilayetlerinde başlayan Şeyh Sait İsyanı üzerine İsmet Paşa Hükümeti, 4 Mart 1925'te "Takrîr-i Sükûn Kanunu"nu çıkartmış, aynı gün Şark Bölgesi (Diyarbekir) ve Ankara'da olmak üzere iki İstiklâl Mahkemesinin de kurulmasını sağlamıştı.

Bu mahkemeler farklı tarihlerde, altışar aylık uzatmalarla yaklaşık iki yıl görev yapmışlardı. 7 Mart 1927'de görev sürelerinin uzatılmaması üzerine de kapatılmışlardı.

---

89 11 Eylül 1920'den 31 Temmuz 1922'ye kadar 4-5 aylık bir aradan sonra 12 İstiklâl Mahkemesi ve 1922 sonuyla 1923 Mayısına kadar iki tane olmak üzere, 1920-1923 yılları arasında 14 İstiklâl Mahkemesi çalışmıştı. Ankara'da kurulan hariç, diğerleri 17 Şubat 1921'de kaldırılıp, Ağustos 1921'de yeniden kuruldular. Bkz. Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927*, I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İzmir 1988, s. 2.

90 Cevdet Küçük, "İstiklâl Mahkemeleri", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 23. Cilt, 2001, s. 351.

Tâkrîr-i Sükûn Kanunu ise 4 Mart 1929'a kadar yürürlükte kalmış ise de bu süre zarfı içerisinde kullanılmamıştı.[91]

İstiklâl Mahkemeleri Kanunu 4 Mayıs 1949'a kadar yürürlükte olmasına rağmen 1927-1949 arası dönemde bu kanuna hiç başvurulmamıştı. Kanunun yürürlükten kalkması, İstanbul Bağımsız Milletvekilleri Cihad Baban ve Adnan Adıvar'ın 5 Haziran 1948'de verdikleri bir kanun teklifi ile olmuştur. Teklifin gerekçesi ise şu şekilde idi:[92]

"İstiklâl Harbi esnasında memleketin içindeki hıyanetleri önlemek ve zaferden sonra da yapılan inkılâpları muhafaza etmek gayesiyle kurulmuş olan istiklâl mahkemeleri, tarihi rollerini oynamış, vazifelerini bitirmiş bulunuyorlar.

Bugün içinde bulunduğumuz devir bizi fevkalâde tedbirlerden uzak tutmaktadır. Bu itibarla hizmetini yapmış olan bu şiddet kanununun da meriyetten kalkması muvafık görülmüş ve bugünkü demokratik inkişaf devrinin zihniyetine uyularak 249 No. lı ve 31 Temmuz 1938 tarihli kanunun tâdil ve eklerinin ilgası için aşağıdaki teklif yapılmıştır."

Teklif 28 Nisan[93] ve 4 Mayıs 1949[94] tarihlerinde Meclis Genel Kurulunda görüşülmüş ve teklif üzerinde herhangi bir tartışma olmadan söz konusu kanun ve ekleri yürürlükten kaldırılmıştı.[95]

7. Milli Savunma Alanında Yapılan Değişiklikler

Günaltay Hükümeti, Milli Savunma ile ilgili üç tane kanun tasarısı hazırlayarak Meclise sunmuştu. Bunlar "Milli Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun", "Milli Savunma Yüksek Kurulu" ve "Askeri Şûranın Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Yasanın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin Kanun" adlı kanun tasarılarıydı.

---

91 İrfan Neziroğlu, *"İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)",* I. Cilt, (hzl.), TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2015, s. 5.

92 İstanbul Milletvekilleri Cihad Baban ve Dr. Adnan Adıvar'ın; İstiklâl Mahkemeleri Kanunu ile tadil ve eklerinin yürürlükten kaldırılması hakkında kanun teklifi ve İçişleri ve Adalet Komisyonları raporları (2/109), S. Sayısı: 182. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 77. Birleşim, 28 Nisan 1949.

93 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 77. Birleşim, 28 Nisan 1949, s. 120.

94 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 80. Birleşim, 28 Nisan 1949, s. 94.

95 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 274.

7.1. Milli Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun

Günaltay Hükümeti'nin en önemli girişimlerinden biri de bu kanunun çıkarılmış olmasıdır. Kanun ile Genelkurmay, Milli Savunma Bakanlığına bağlanmış olacaktı. Cemil Koçak'a göre, bu değişim ve dönüşümde etkili olan ABD ile girişilmiş olan yakınlaşmadır. Bu yeni geçilen model, ABD'de de vardı.[96]

Genelkurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığına bağlanması tartışmaları daha Günaltay Hükümeti öncesine dayanmaktaydı. Hatta Günaltay, Mecliste hükümet programını okuduğunda programa yönelik görüş bildirenlerden biri olan CHP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu da bu konu üzerinde durmuştu. Nihayetinde konu üzerinde Bakanlar Kurulu, 19 Nisan 1949'da bir kanun tasarısı hazırlayarak 20 Nisan'da Meclis'e sunmuştu. Milli Savunma Komisyonu'nda tasarı üzerinde bazı değişiklikler yapılarak 24 Mayıs'ta Genel Kurula sevketmişti.[97] TBMM ise tasarıyı 30 Mayıs'ta kabul etmişti.

Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan ve 20 Nisan'da Başbakan Günaltay tarafından Meclise sunulan yasa tasarısında değişikliklerin nedenleri şu şekilde açıklanmaktaydı:[98]

"Bugün demokratik rejimle idare olunan memleketlerde Devletin silâhlı kuvvetlerine ait işlerden dolayı Millet Meclisine karşı muhatap ve mesul olan icra uzvu, ya Millî Savunma Bakanı veya o memleketin teşkilâtına göre Ordu, Deniz ve Hava Bakanlarıdır. Bizde ise bu hizmetler, biri komuta, talim ve terbiye, diğeri idare, levazım ve kısmen zat işleri olmak üzere ikiye ayrılmış ve birinci kısım Başbakanın mesuliyeti altında Genelkurmay Başkanlığına ve diğer kısmı da Millî Savunma Bakanının mesuliyetine tevdi edilmiş bulunmaktadır. Askerî idarede mevcut olan bu iki başlılık her iki makamın vazife ve salâhiyetleri arasında tedahüllere ve aynı mevzu üzerinde muzaaf çalışmalara yol açmıştır. Bu keyfiyet, bu işlerde matlup bulunan sürat, selâmet ve isabetin sektedar olmasına sebebiyet vermektedir.

Bugünkü tatbikata nazaran askerî kanunların uygulanmasına memur olan Millî Savunma Bakanlığı, Genelkurmayın kanunlarla tâyin edilen özel durumu karşısında, bu vazifesini tam yapmak için lâzım gelen yetkiyi fiiliyatta elde edememiş ve ikmal ve idare işleriyle muvazi ve ahenkli olarak yürümesi icabeden komuta ve eğitim hizmetleri de, muvaffakiyeti için lâzım olan şartları ve imkânları tamamiyle tahakkuk ettirememiştir. Kaldı ki, bugünkü harblerin istediği süratin sağlanması ve birçok silâh ve

---

96 Cemil Koçak*, Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Dönüşüm (Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika)*, 4. Cilt, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 45.

97 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 103.

98 Milli Savunma Bakanlığının kuruluş ve görevlerine dair Kanun tasarısı ve Milli Savunma Komisyonu raporu (1/558), s. 1. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 95. Birleşim, 28 Mayıs 1949.

malzemenin kullanış, ikmal ve bakımlarının meydana getirdiği işlerin maksada uygun tarzda yürütülebilmesi için kara, deniz ve hava kuvvetlerinin komuta, eğitim, ikmal ve idare hususlarında yeter yetki ile teşkilâtlandırılmalarını icap ettirmektedir.

Arzedilen sebepler, bugünkü gayritabiîliğin giderilmesini ve aynı mevzu üzerinde çalışan teşkilâtın bir araya getirilerek tek bir mercide toplanmasını ve nihayet demokrasi rejimiyle idare edilen her memlekette olduğu gibi bizde de askerî işlerin ilgili Bakanın yetki ve sorumluluğuna verilmesini zaruri kılmış ve ilişik kanun tasarısı hazırlanmıştır."

Tasarı Milli Savunma Komisyonu'nda tartışılırken Genelkurmay Başkanının eskiden olduğu gibi Başbakanlığa bağlı kalınması, eğer Savunma Bakanlığına bağlanacaksa da bu bakanlığında Başbakanlığın uhdesine girmesi veya Milli Savunma Bakanlığına asker kökenli birinin gelmesi gibi fikirler ortaya atılmıştı. Sonuç olarak Genelkurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığına bağlanması kabul edilmişti. Ayrıca tasarıda yer alan Genelkurmay Başkanı'nın Milli Savunma Bakanlığı'nın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından atanması teklifi üzerinde de yoğun tartışmalar yaşanmıştı. Ancak, tasarıdaki teklif kabul edilmişti. Komisyon teklifinde kara, deniz ve hava kuvvetlerinin bakanlığa bağlandığına dair bir ibare yoktu. Bakanlık müsteşarının ise asker kökenli olması raporda yer almaktaydı. Hükümetin bir diğer teklifinde ordunun eğitim ve ikmal hizmetleri Genelkurmay'a, bunların dışındaki hizmetlerin müsteşarlığa bırakılması vardı. Komisyon metninde ise Genelkurmay'a ordunun personel, haber alma, harekât, eğitim, seferberlik ve ikmal işleri verilmişti.[99]

Son olarak hükümetin "Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri komutanları ile Ordu Müfettişleri ve diğer orgeneral ve oramiraller Genelkurmay Başkanının mütalâası alınarak Millî Savunma Bakanının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyle tâyin ve tebdil olunurlar" şeklindeki teklifi komisyon tarından kabul edilmişti.[100]

Tasarı üzerinde Genel Kurulda ilk görüşmeler 28 Mayıs 1949 tarihli oturumda gerçekleşmişti. Tasarı hakkında ilk olarak konuşan CHP Balıkesir Milletvekili İzzettin Çalışlar olmuştu. Çalışlar, Genelkurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasına taraf olduğunu belirtmişti. Ancak daha öncelleri Milli Savunma Bakanlığına bağlı olan tüm teşkilatın Genelkurmay Başkanlığına bağlanmasına ve

99 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 105.

100 Milli Savunma Bakanlığının kuruluş ve görevlerine dair Kanun tasarısı ve Millî Savunma Komisyonu raporu (1/558), s.5-6. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 95. Birleşim, 28 Mayıs 1949.

ayrıca Deniz ve Hava kuvvetleri komutanlıklarının kurulmasına da ortada etkin bir Milli Savunma Bakanlığı kalmayacağı gerekçesi ile karşı çıkmıştı.[101]

İzzettin Çalışlar'dan sonra kürsüye CHP Diyarbakır Milletvekili Vedat Dicleli çıkmıştı. Özellikle komisyon raporu üzerinde duran Dicleli, raporda tasarı lehinde bir açıklık bulunmadığını belirterek bunun sebebini sormuştu. Dicleli, hükümet ve komisyon raporlarının birbirinden çok farklı olduklarını da vurgulamıştı. Komisyon teklifinde yer alan müsteşarın asker olmasına ise anlam veremediğini söylemişti. Dicleli son olarak, kuruluş kadroları hakkında malumatlarının olmadığını, bu kadrolardan özellikle muayene, satın alma ve askerlik şubesi gibi birimlerin gizli olmasının doğru olmadığını belirterek, Milli Savunma Bakanlığının iki ana görev uzantısında ayrılmasını, biri ülke savunmasıyla alakalı ve gizli, diğerinin de diğer bakanlıkların işlerine benzeyen işler olarak saptanmasını ve ikinci görevin kendileri tarafından bilinmesi gereği üzerinde durmuştu.[102]

CHP Denizli Milletvekili Hulusi Oral ise Vedat Dicleli gibi hükümet tasarısı ve komisyon raporunun farklılığına değinmişti. Oral, hükümet teklifini olumlu bulduğunu belirtip, desteğini bu yönde ifade etmişti.[103] Kürsüye çıkan bir diğer isim olan CHP Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İncedayı, İzzettin Çalışlar'ın ordunun kuvvetlere ayrılmasına ilişkin eleştirisine katılmadığını belirterek tüm dünyada geçerli durumun bu ayrımdan ibaret geldiğini ileri sürmüştü.[104]

Genel Kuruldaki görüşmelerde kürsüye çıkan isimlerden biride Milli Savunma Komisyonu Başkanı Kastamonu Milletvekili Abdullah Alptoğan idi. Komisyon Başkanı, milli savunma ile ilgili hazırlananmış olan 3 tasarının gerekçelerini anlatmıştı. Alptoğan, Cumhuriyet döneminde kurulan ilk hükümette bulunan Genelkurmay Vekâleti'nin kaldırılmasıyla bir boşluk oluştuğundan "4580 sayılı Kanun"un çıkarılarak Genelkurmay'ın Başbakanlığa bağlandığını belirtmişti. Ancak bu durumun sonucunda bütçe bakımından tüm sorumluluğun Milli Savunma Bakanlığına, emir komuta bakımından ise sorumluluğun Başbakanlığa bağlı hale geldiğini, bununda ikiliğe sebebiyet vermesi nedeniyle, bu 3 tasarının hazırlandığını belirtmişti. Alptoğan, komisyon olarak bazı konularda hükümetten farklı düşündüklerini, bunun nedenlerini

101 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 95. Birleşim, 28 Mayıs 1949, s. 1010.
102 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 107.
103 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 95. Birleşim, 28 Mayıs 1949, s. 1016-1017.
104 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 95. Birleşim, 28 Mayıs 1949, s. 1017.

de maddelerin görüşülmesi sırasında belirteceklerini söyleyerek konuşmasına son vermişti.[105]

CHP Gaziantep Milletvekili Aşir Atlı konuşmasına, Milli Savunma Komisyonu'nun raporuna katıldığını belirterek başlamıştı. Atlı'ya göre, 4580 sayılı kanunla Genelkurmay'ın Başbakanlığa bağlanmasının nedeni, sefer zamanında Genelkurmay'ın diğer bakanlıklarla beraber çalışması ihtiyacındandı. Zamanla bu durumun bir faydasının görülmediğini belirten Atlı, bakanlıkların tüm işlerde TBMM'ye karşı sorumlu olduğunu, bu sebeple de Genelkurmay'ın askerlik işlerinden sorumlu Milli Savunma Bakanlığına bağlandığını söylemişti. Topyekûn seferberlik dönemlerinde ise başında Başbakan'ın bulunduğu, ilgili bakanlıklar ile Genelkurmay'ın da içinde yer aldığı Milli Savunma Yüksek Kurulunun sorumlu olduğunu ifade etmişti. Bu durumda, Genelkurmay'ın Başbakanlığa bağlı olmasını isteyenlerin görüşlerinin de dikkate alındığına işaret etmişti. Tüm işlerin Genelkurmay'a yani tek bir elde toplanmasının yük olmayacağını, aksine sağlıklı bir karar olacağını da ifade eden Atlı, kuvvet komutanlıklarının oluşmasını da desteklemişti. Atlı, hali hazırda Hava Kuvvetlerinin olduğunu, Kara ve Deniz Kuvvetlerinin de kurulup, Genelkurmay'a bağlanmasını olumlu karşıladığını belirtmiş ve hükümet teklifi ile komisyon raporu arasında söylendiği kadar fark olmadığını da ileri sürerek sözlerine son vermişti.[106]

Bu konuşmalardan sonra kürsüye, Başbakan Günaltay çıkmış ve söz konusu tasarılardan hükümetin güttüğü amacın, Türk ordusunu günün şartlarına göre ayarlamak ve daha teknik vasıtalarla kabiliyetini artırarak daha işler bir hale sokmak olduğunu ifade etmişti.

Genelkurmay'ın bu yasalar ile yükleneceği yüklerin artacağı fikirlerine de katılmadığını belirten Günaltay, her kesimin kendi işini yapması sonucunda, Genelkurmay Başkanlığının sadece deniz, hava ve kara kuvvetlerinin ve bunlara bağlı oluşumların ahenkli bir biçimde işleyip işlemediğine nezaret edeceğini, dolayısıyla iş yükü yoğunluğunun olmayacağını iddia etmişti.[107]

Milli Savunma Komisyonu sözcüsü Eyüp Durukan, hükümet teklifi ile komisyon raporu arasındaki farkların açıklanması isteği üzerine kürsüye gelmişti. Durukan, hükümetin teklifinde ordunun kara, hava ve deniz kuvvetleri olarak

---

105 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 95. Birleşim, 28 Mayıs 1949, s. 1018-1019.
106 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 108.
107 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 95. Birleşim, 28 Mayıs 1949, s. 1022.

gösterildiğini, oysa "2771 sayılı İç Hizmetleri Kanunu"nda tarif edilen Cumhuriyet ordusunda kara, hava ve deniz kuvvetlerinden başka tüm askeri yapının, hatta kısmen jandarma ve kısmen de gümrük muhafaza kurumlarının da bulunduğunu, bu sebeple komisyonun 2771 sayılı kanuna uygun olarak maddeyi düzenlediğini belirterek soru işaretlerine açıklık getirmişti.[108]

Görüşmeler ve tartışmalar sonrası hükümetin teklifi reddedilip[109] Milli Savunma Komisyonu'nun hazırlamış olduğu metnin görüşmelerde esas alınmasına karar verilmişti. Tasarının özellikle birinci maddesi üzerinde büyük tartışmalar yaşanmıştı. Bu tartışmalar, görüşmelerde hangi metnin kabul edileceğine yönelikti. Tartışmalarda daha çok Meclisin asker kökenli mebusları ön plana çıkmaktaydı. Milli Savunma Komisyonu'nun metni, Milli Savunma Bakanı müsteşarının asker olması zorunluluğunun kaldırılması dışında kabul edilmişti.[110] Yapılan bu uzun tartışmalar sonrası Kanunun tümü oylanarak kabul edilmiş[111] ve sonuç olarak Genelkurmay Başkanlığı, yeni dünya düzeninin önerdiği bir pozisyona girmişti. Türkiye artık Batı Bloğu ekseninde hamleler yapmaktaydı. Bunun emareleri de her alanda olduğu gibi orduda da görülmeye başlanmıştı.

7.2. Milli Savunma Yüksek Kurulu Kanunu

Milli Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun'dan hemen sonra Milli Savunma Yüksek Kurulu Kanunu, Genel Kurulda görüşülmeye başlanmıştı. Yasa tasarısı, 1933 yılında oluşturulmuş olan Yüksek Müdâfaa Meclisi yerine getirilmeye çalışılıyordu. Tasarının gerekçesinde kurulun, kurulma nedeni şu şekilde ifade edilmişti:[112]

"Birinci Dünya harbine kadar harbin karakteri (askerî) idi. Harbin hazırlanması ve yapılması daha çok askerlere ait teknik meseleler gibi görünüyordu. Birinci dünya harbinin ilk aylarından itibaren harb (topyekûn) bir mahiyet almaya başladı ve bu harbten sonra, harb hazırlıklarını (topyekûn harb) esasına göre düzenlemiş olan milletler İkinci Dünya harbinde bunun çok faidelerini gördüler. Böyle

---

108 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 109.
109 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 95. Birleşim, 28 Mayıs 1949, s. 1027.
110 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 109.
111 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 96. Birleşim, 30 Mayıs 1949, s. 1078; **Yeni Sabah,** "Milli Savunma teşkilât kanunu", 31 Mayıs 1949, s. 1-5; **Akşam,** " Savunma Bakanlığı teşkilâtı", 31 Mayıs 1949, s. 2.
112 Milli Savunma Yüksek Kurulu Kanunu tasarısı ve Millî Savunma Komisyonu Raporu (1/539), s.1**. T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 96. Birleşim, 30 Mayıs 1949.

hareket etmemiş olanlar ise ağır ve felâketli kayıplar verdiler, çöküntülere uğradılar. Bugün bütün devletler harb hazırlıklarını, topyekûn Millî Savunma esasına istinat ettirmektedir. Topyekûn Millî Savunma, millî varlığı tecavüze karşı korumak için Devletin ve milletin bütün maddi ve mânevi kuvvetlerini savunma harbi için barışta hazırlamak, tecavüz vukuunda bunları hep birden seferber etmek ve savunma savaşını bütün kuvvetlerle yaparak zafere ulaşmak demektir.

Bizde, bugünkü topyekûn Millî savunma çalışmalarına esas olan, 1931 tarihli millî seferberlik yönetmeliği ile çoğu, İkinci Dünya Harbi başladıktan sonra bu konuda yapılmış olan yönetmeliklerdir. Bunlar tamamiyle eskimiş olup maksadı sağlamaktan uzak bulunmaktadırlar. Topyekûn Millî savunma üzerindeki çalışmalar Millî Savunma Bakanlığının ve Genelkurmayın, ilgili Bakanlıklarla temaslariyle yapılmakta ise de, bütün bu çalışmalar maksadı sağlamaya yeter bulunmamaktadır. Bütün Devlet teşkilâtiyle özel kurumların topyekûn Millî savunma çalışmalarını organize edecek ve bütün çalışmaları bir elden idare ve devamlı suretde koordine edecek bir (Millî Savunma Yüksek Kurulu) na olan kesin ihtiyaç sebebiyle ilişik kanun tasarısı hazırlanmıştır."

Tasarı gereği, Milli Savunma Yüksek Kurulunun tabii başkanı Reis-i Cumhur olacaktı. Kurul, Başbakanın başkanlığında ve onun teklifiyle Bakanlar Kurulu tarafından seçilecek Bakanlarla (kurula Milli Savunma Komisyonu metni ile Milli Savunma Bakanı da eklenmiştir) Genelkurmay Başkanı'ndan oluşacaktı. Sefer halinde, harp kuvvetleri komutanı kurulun tabii üyesi olacaktı. Bu yapılanmaya ek olarak Kurul Genel Sekreterliği de oluşturulacaktı (Milli Savunma Komisyonu metnine bağlı metinde genel sekreterin Albay ya da Korgeneral olması kabul ediliyordu). Kurulun görevi hükümetçe takip edilecek milli savunma politikalarının esaslarını hazırlamak, devlet ve tüm özel kurumlara ve vatandaşlara düşecek olan milli savunma görevlerini belirleyip bunların uygulanmasını kovuşturmak, topyekûn milli seferberlik planını sulh zamanı hazırlayıp lazım geldiğinde tam olarak tatbikini sağlamaktı.[113] Tasarı, Milli Savunma Bakanı'nın talebiyle öncelikli olarak görüşülmüş ve tasarının tümü hakkında herhangi bir tartışma veya görüş bildirme olmadan, tasarı olduğu gibi kabul edilmişti.[114]

7.3. Askeri Şûranın Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Yasanın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin Kanun

Askeri Şuranın Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki kanunda değişikliğe gidilmenin sebebi, Milli Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun ve

113 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 111.
114 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 96. Birleşim, 30 Mayıs 1949, s. 1078-1080.

Milli Savunma Yüksek Kurulu kanunlarının çıkmış olmasıdır. Kanunda değişiklik yapma tasarısı, 30 Mayıs 1949 günü Genel Kurulda görüşülmüştü. Değişikliğin gerekçesi ise şu şekilde açıklanmaktaydı:[115]

"Topyekûn Millî Savunma işleriyle görevli olmak üzere kurulması düşünülen Millî Savunma Yüksek Kurulu hakkında hazırlanarak Yüksek Meclise sunulmuş bulunan kanun tasarısında, Cumhurbaşkanı, Kurulun tabiî Başkanı olarak arz ve teklif edilmiştir. Genel yurt savunmasına ilişkin konular bu kurulun görevlerine dâhil bulunduğuna göre kurulun tabiî başkanına; sırf silâhlı kuvvetleri ilgilendiren işlerle meşgul olan Askerî Şûra Başkanlığının verilmesinde fayda görülmemiş ve Askerî Şûra Başkanlığının, Başbakana verilmesi uygun bulunmuştur. Şûranın yalnız daimî üyeleriyle yapacağı toplantılara ise Millî Savunma Bakanının Başkanlık etmesi tabiî görülmüştür.

Harb kuvvetleri teşkilâtında, Ordu Müfettişlikleri ve Donanma Komutanlıkları makamlarının üstünde ve Genelkurmay Başkanlığına bağlı olmak üzere, havadan başka, kara ve deniz kuvvetleri komutanlıkları da ihdas edilmekte olduğu ve bu komutanlarla Millî Savunma Kurulu Genel Sekreterinin Askerî Şûra üyeleri arasına katılması tabiî bulunduğu cihetle ve üye sayısının on beşe çıkarılması uygun görülerek 3 ncü maddenin değiştirilmesine dair madde hazırlanmıştır. Hava Kuvvetleri Komutanı da Askerî Şûra üyeleri arasında sayılmış bulunduğundan 4764 sayılı Kanunun kaldırılması gerekli bulunmuştur."

Milli Savunma Komisyonu, Hükümetin tasarısının aksine Şûranın başkanının başbakan değil, cumhurbaşkanı olmasını istiyordu.[116] Bunun yanı sıra komisyon, Şura üyeleri arasına Donanma Komutanını da eklemişti. Başbakan Şemsettin Günaltay, DP Milletvekili Adnan Adıvar'ın uyarısı üzerine yaptığı konuşmada, hükümetin hazırlamış olduğu yasa tasarısının Mecliste görüşülmesini istemiş ve komisyonun teklifinin demokrasinin icaplarına uygun düşmediğini belirtmişti. Başbakana göre, Şûranın başında başbakan olmalıydı. Genel Kurul, Günaltay'ın fikrinden yana tavır almış ve Hükümet'in teklifini gündeme almıştı. Sonuç olarak Şûra başkanının, başbakan olduğu ve Donanma Komutanının da Şûranın üyesi olamayacağı karara bağlanmıştı. Tasarı bu şekliyle Mecliste kabul edilmişti.[117]

---

115 Askerî Şûranın Teşkilât ve Görevleri hakkındaki 636 sayılı Kanunun 2 nci ve 3 ncü maddelerinin değiştirilmesine dair Kanun tasarısı ve Millî Savunma Komisyonu Raporu (1/537), ss.1-3. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 96. Birleşim, 30 Mayıs 1949.

116 Milli Savunma Komisyonu sözcüsü CHP Milletvekili Eyüp Durukan, komisyon metninin daha doğru olduğunu ve bu uygulamanın Atatürk döneminden beri süre geldiğini gerekçe göstererek, Atatürk'ün hatırasına izafeten yasanın bu şekilde devamından yanaydı. Bkz. Cemil Koçak, **a.g.e.,** 4, s. 44.

117 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 96. Birleşim, 30 Mayıs 1949, s. 1080-1084.

8. Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklikler Yapılması

1926 yılında kabul edilen Türk Ceza Kanunu'nda zaman içerisinde bazı değişikliklere gidilmişti. Bu değişikliklerin bazıları da TBMM'nin 8. Döneminde (1946-1950) gerçekleşmişti. Bu dönemdeki ilk değişiklik, 18 ve 20 Eylül 1946'da görüşülerek kabul edilen Türk Ceza Kanunu'ndaki 140, 159 ve 160. maddelerin değiştirilmesi hakkındaki kanun tasarı ile olmuştu. İkinci değişiklik ise Günaltay Hükümeti döneminde gerçekleşmişti. 9 Mayıs 1949 tarihinde Bakanlar Kurulunda kararlaştırılan ve daha sonra Meclise sunulan, esas olarak 141, 142 ve 163. maddelerde değişiklik öneren kanun tasarı, 10 Haziran 1949'da Meclis tarafından onanmıştı.

Bu maddelerin yanında aynı tasarıda ekonomik şartlar yüzünden paranın değerinin düşmesi nedeniyle para cezalarının miktarının artırılması ve silah taşıma ile bulundurma şartlarında değişiklik yapılması da önerilmekteydi. Bu kanun maddelerinden özellikle 141, 142 ve 163. maddeler uzun yıllar Türkiye'nin gündeminde yer aldığı için bu maddelerin hükümet tasarısındaki ve Adalet Komisyonu'ndaki değişiklik gerekçeleri önemlidir.[118]

Saydığımız bu üç maddenin yanı sıra; 15, 19, 24, 76, 189, 264, 265 ve 549. maddelerde de değişiklikler yapılmıştı. Ancak yasada en çok tartışılan ve ön plana çıkan üç maddenin (141, 142 ve 163) üzerinde duracağız. Tasarıda bu üç maddenin değiştirilme gerekçeleri şu şekilde açıklanmıştı:[119]

"Son zamanlarda komünistlik ve dincilik propaganda ve cereyanları dikkati çekecek bir mahiyet almıştır. Hal ve vaziyetin imkân ve müsaadesine göre çeşitli ve çok değişik şekillerde çalışmalar ile cemiyet nizamlarını komünist esaslara ve dinî akidelere uydurmak istiyenlerin gizli ve açık her nevi hareket ve faaliyetleri memleketin ve halkın emniyet ve selâmeti ve saadet ve refahı ve ilerleme ve gelişmesi namına bir tehlike teşkil etmeye başlanış ve cemiyeti içinden gevşetip çökertmeye matuf bu türlü bozguncu faaliyetlerin lâyık oldukları şiddet ve ehemmiyetle takip ve tenkilini gerekli kılmıştır.

Halbuki Ceza Kanunumuzun yürürlükte bulunan bu konuya ait maddeleri hükümleri tehlike teşkil eden hareket ve faaliyetlerden bâzılarını şümul ve ihatası içine almamış ve yasak ettiği işlemler için

118 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 244. 141, 142 ve 163. maddelerin, Hükümet tasarısındaki ve Adalet Komisyonu'ndaki değişiklik gerekçeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Türk Ceza Kanununun bâzı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun tasarısı ve Adalet Komisyonu raporu (1/555). S. Sayısı: 257. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 8. Dönem, 20. Cilt, 106. Birleşim, 10 Haziran 1949.

119 Türk Ceza Kanununun bâzı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun tasarısı ve Adalet Komisyonu raporu (1/555). S. Sayısı: 257. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 106. Birleşim, 10 Haziran 1949.

dahi kabul ettiği cezalar, bu suçların vehamet dereceleriyle mütenasip ve bunları önliyecek mahiyet ve şiddette bulunmamıştır.

Bu sebeple Ceza Kanunumuzun 141 ve 142 ve 163 ncü maddelerinin yeniden gözden geçirilmesi ve her bakımdan beliren ihtiyacı karşılayacak surette tertip ve tanzimi lüzumlu bulunmuştur. (…)

Hükümet'in maddelerle ilgili yaptığı yasa teklifi, Adalet Komisyonu'nda incelendikten sonra bazı değişikliklere uğramıştı. Adalet Komisyonu'nun yaptığı değişiklikler sonrası 141. madde şu şekli almıştı:[120]

"Memleket içindeki içtimai bir sınıfın diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya içtimai bir sınıfı ortadan kaldırmak veya memleket içinde kurulmuş iktisadi veya içtimai temel nizamları devirmek amaciyle cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse üç yıldan on yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Amacı, cemiyetin siyasi veya hukuki her hangi bir temel nizamını devirmek olan yıkıcı cemiyetleri memleket içinde tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse birinci fıkrada yazılı cezayı görür.

Yukardaki fıkralarda yazılı amaçlara varmak için cemiyetlerce her ne suretle olur ise olsun cebir ve şiddet kullanmak veya her ne suretle olursa olsun tehdit etmek vasıta olarak kabul edilmişse veya bu cihet açıklanmamış olmakla beraber cebir ve şiddet veya tehdit başarı için gerekli bulunmuş ise cemiyeti tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimseye verilecek ağır hapis cezası beş yıldan aşağı olamaz.

Amacı Cumhuriyetçiliğe aykırı olan veya Millî duyguları yok etmeye veya zayıflatmaya matuf bulunan cemiyetleri tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezasiyle cezalandırılır.

Birinci ve ikinci fıkralarda beyan olunan cemiyetlere girenler bir yıldan ve üçüncü fıkrada yazılı cemiyetlere girenler iki yıldan başlamak üzere yedi yıla kadar ağır hapse ve dördüncü fıkrada bildirilen cemiyetlere girenler de altı yıldan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar.

Yukardaki fıkrada beyan olunan cemiyetlere girmek için yol gösterenler aynı suretle ceza görürler.

Dağılmaları emredilmiş olan yukarda yazılı cemiyetleri, sahte nam altında veya muvazaa şeklinde olsa dahi yeniden tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare edenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere artırılır.

Bu maddede yazılı olan cemiyet iki veya daha çok kimselerin sadece aynı amaç etrafında birleşmeleriyle vücut bulur."

120 Türk Ceza Kanununun bâzı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun tasarısı ve Adalet Komisyonu raporu (1/555). S. Sayısı: 257. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 106. Birleşim, 10 Haziran 1949.

Adalet Komisyonu tarafından değişikliğe uğrayan 142. madde ise şu şekli almıştı:[121]

"Memleket içindeki içtimai bir sınıfın diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya içtimai bir sınıfı ortadan kaldırmak, yahut memleket içinde kurulmuş iktisadi veya içtimai temel nizamları devirmek veya siyasi veya hukuki temel nizamları yıkmak için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasiyle cezalandırılır.

Bu propaganda, yukardaki fıkrada yazılı amaçlara varmak için cebir ve şiddet kullanmayı veya tehdit etmeyi de tazammun ediyorsa ilk fıkra uyarınca verilecek ceza iki yıl ağır hapisten aşağı olamaz.

Yukardaki fıkralarda yazılı fiilleri öven veya iyi gördüğünü söyliyen, yahut bu fıkraların ihtiva ettiği amaçlar için başkasına söz veya herhangi bir fiil ve hareketle telkinde bulunan kimse bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Cumhuriyetçiliğe aykırı veya Millî duyguları yok etmek veya zayıflatmak için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse altı aydan iki yıla kadar hapis cezasiyle cezalandırılır."

Adalet Komisyonu tarafından değişikliğe uğrayan 163. madde de aşağıdaki şu şekli almıştı:[122]

"Lâyikliğe aykırı olarak Devletin içtimai veya iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarına kısmen de olsa dinî esas ve inançlara uydurmak amaciyle cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse iki yıldan yedi yıla kadar ağır hapis cezasiyle cezalandırılır.

Böyle cemiyetlere girenler veya girmek için başkalarına yol gösterenler altı aydan aşağı olmamak üzere hapis cezasiyle cezalandırılırlar.

Dağılmaları emredilmiş olan yukarda yazılı cemiyetleri, sahte nam altında veya muvazaa şeklinde olsa dahi yeniden tesis, teşkil tanzim veya sevk ve idare edenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere artırılır.

Siyasi menfaat temin veya şahsi nüfuz tesis eylemek veya her ne suretle olursa olsun lâyiklik esasını sarsmak maksadiyle dini veya dinî hissiyatı veya dince mukaddes tanılan şeyleri alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasiyle cezalandırılır.

Yayım yeri veya yayım vasıtası veya yayım konusu bakımından az zarar umulan hallerde faile altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir.

---

121 Türk Ceza Kanununun bâzı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun tasarısı ve Adalet Komisyonu raporu (1/555). S. Sayısı: 257. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 8. Dönem, 20. Cilt, 106. Birleşim, 10 Haziran 1949.

122 Türk Ceza Kanununun bâzı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun tasarısı ve Adalet Komisyonu raporu (1/555). S. Sayısı: 257. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 106. Birleşim, 10 Haziran 1949.

Bu maddede yazılı olan cemiyetler hakkında 141 nci maddenin son fıkrası hükmü yürür."

Tasarı üzerinde, Meclisteki ilk görüşme 8 Haziran 1949'daki oturumda başlamış ve tasarı hakkında ilk sözü, MP İstanbul Milletvekili Osman Nuri Köni almıştı. Köni, maddelerde yapılan değişiklik gerekçesinin aşırı sol ve sağ cereyanlar olduğunu, ama laiklik kavramının yanlış yorumlanarak bazı hükümler konulduğunu belirterek konuşmasına başlamıştı. Köni'ye göre, laiklik Anayasada vicdan hürriyeti olarak tanımlanıyordu, dinsizlik olarak değil. Laikliğin ana teması, dini siyasete alet etmemekti. Vicdan hürriyeti ve laiklik suiistimal edildiği zaman devlet müdahale edebilirdi. Köni, din gibi dinsizliğinde siyasete alet edilmemesi gerektiğini ifade ederek, dindarların yobazları olduğu gibi dinsizlerinde yobazlarının olduğunu belirtmişti. Köni, Fransız İhtilali ile dinin siyaset üzerindeki tahakkümünün kalktığını ama bu seferde dinsizliğin din üzerinde tahakkümünün yaşandığını söyleyerek sözlerine devam etmişti. Türkiye'deki laikliği eleştiren Köni, Diyanet'in ve vakıfların bütçelerinin Meclise geldiğini, Diyanet İşleri Başkanı'nı Hükümet'in atadığını belirtip, bu laiklik midir diye mebuslara seslenmişti. Ayrıca bu uygulamanın Gayrimüslimler için ise geçersiz olduğunu da vurgulamıştı. Bunların yanı sıra Türkiye'de ibadet şekline de karışıldığını ifade eden Köni, 1941'de başlatılan Türkçe ezan ve kamet gibi uygulamaların da laikliğe uygun olmadığını, herhangi bir asayişsizlikte müdahalenin yapılabileceğini söylemişti. Köni'ye göre, yasa tasarısında dinsizlik adına bir şey yoktu, hatta teşvik vardı. Bu yapılan Anayasaya ve inkılaba tersti. Din propagandası yapılmayacak deniyor, ama dinsizlik propagandası hakkında bir hüküm yok diyen Köni, bu yapılanın hürriyetsiz bir demokrasi olduğunu ifade etmişti. Osman Nuri Köni, bir laiklik tahakkümü yaratılmak isteniyor demiş ve Başbakanın, bu memlekette hakiki demokrasi "balık kavağa çıkınca" olur demek istediğini söylemişti. Köni, tasarı ile kurulmak istenen dinsizlik hâkimiyetinin, II. Abdülhamit gibi yüze gülerek yapıldığını iddia ederek Hükümet'e bu yoldan dönmesini ve milletvekillerinin de ret oyu kullanmalarını istemişti. Köni, sözlerine son vermeden önce Başbakan Günaltay'ı, Damat Ferit Paşa'ya benzetmişti.[123]

Köni'den sonra kürsüye bir başka MP'li olan Afyonkarahisar Milletvekili Hasan Dinçer çıkmıştı. Dinçer, kanun tasarısının dört ana esas etrafında şekillendiğini belirtiyordu. Birincisi, kanundaki para ve hapis cezalarının asgari ve azami hadlerinde

123 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 572-576.

yükseltmenin yapılması, ikincisi komünizmle mücadele için çıkarılmış olan 141 ve 142. maddelerdeki cezaların değiştirilmesi ve bireysel suçları cezalandırabilmek için cemiyet teriminin değiştirilmesi, üçüncüsü sağcılıkla mücadele, başka bir deyişle dincilik cereyanı ile mücadeleyi hedefleyen bir maddenin konulması, dördüncüsü ise silah kavramının tanımını genişletilmesi, taşınılan veya evde bulundurulan silahlara el konulabilmesine imkân verilmesiydi. Dinçer'e göre, bu maddelerin yanı sıra Türk Ceza Kanunu'nda daha çok değiştirilecek madde vardı. Komünizmle mücadele konusunda Hükümet'le hemfikir olduklarını belirten Dinçer, bu konudaki mücadelede cezaların artırılmasının yeterli olamayacağını belirtmişti. Dinçer'e göre, komünizmle mücadele için komünizmi doğuran sebeplerin saptanması üzerinde durulmalıydı. Dinçer, komünist oldukları belli olan, hatta bu suçtan mahkûm olmuş birçok kişinin hala önemli görevlerde olduğunu belirtip sitem etmişti. Dinçer özellikle 163. madde üzerinde durarak bu maddenin, Müslüman Türk halkının vicdanını yaraladığını ifade etmişti. Dinçer, taassubun daha güçlü olduğu Cumhuriyet'in ilk yıllarında tekkelerin kapatıldığını, harf ve şapka inkılabının yapıldığını ama halktan ses çıkmadığını söyledikten sonra, günümüzde ise inkılaplar iyice yerleşti, ortada kuzu gibi her şeye itaat eden bir halk varken laikliğin tehlikede olduğunu iddia etmenin doğru olmadığını belirtmişti. Dinçer, Türkiye'de laikliğin anayasa, kanunlar siyasal parti programlarında tanımının yapılmadığını ifade edip, laikliğin sadece Anayasada bir prensip olarak yer aldığını söylemişti. Dinçer, vaziyet böyle iken çıkarılacak bu kanun ile laikliğin sınırlarının belirlenmeye çalışıldığını iddia ediyordu. Son olarak Hasan Dinçer, yasanın tekrardan Anayasa ve Adalet Komisyonlarında görüşülmesi gerektiğini söyleyip, tasarının geri çekilmesini istirham ettiğini ifade ederek kürsüden inmişti.[124]

İstanbul Milletvekili Adnan Adıvar, yasanın önemine dikkat çekerek hükümet ve komisyonun bu konuda Meclise bilgi vermesini teklif etmişti. Adalet Bakanı Fuat Sirmen buna olumlu yaklaşmışsa da Genel Kurul bu öneriyi reddetmişti. Böylelikle tasarı üzerinde konuşmalara devam edilmişti.

Kürsüye çıkan CHP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, konuşmasına tasarının kendilerine bir gün önce verildiğini belirterek okumaya fırsat bulamadıklarının eleştirisi ile başlamıştı. Tekelioğlu, tasarıda komünizmin yer almadığını, aşırı sol ve sağın ifade edildiğini söylemişti. Müslümanların, tasarıda yer alması yanlıştı diyen Tekelioğlu, dünyada komünizme karşı en etkili olan şeyin "din" olduğunu söylemişti.

124 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 576-578.

Bu kanun kıpkırmızı bir komünizm kanunudur diyen Tekelioğlu, din ile komünizmin aynı kefeye konmasının yanlış olduğunu belirtmişti. Tekelioğlu'na göre, bu kanun aile saadetini de bitirecekti. Tekelioğlu, oğluma para vermesem ve o gidip babam komünisttir diye ihbar etse yandım diyerek olayı örneklendirmişti. Memlekette irticanın kalmadığını ifade eden Tekelioğlu, irtica nesli yaşlandı şuan bizim nesil var, biz mi irtica yapacağız diye sormuştu. Tekelioğlu, komünistlikleri sabit olanların serbest bırakıldıklarını ve memlekette hocalık yaptıklarını ifade etmiş ve durum böyle iken, gidip Müslümanları sen aşırı sağcısın deyip divana mı çekeceğiz demişti. Sinan Tekelioğlu, komünistler, masonlar vb. yapıları bırakıp, memleketin bütün kuvveti ve anasırı aslisi olan Müslümanların bu biçimsiz kanunla tazyika başlarsak bu memleket çabuk yıkılır demiş ve son olarak, Hükümet'ten kanunu geri çekmesini isteyip Müslümanlıkla komünizmin bir tutulamayacağını belirtmişti.[125]

Sinan Tekelioğlu'ndan sonra kürsüye MP Denizli Milletvekili Reşat Aydınlı çıkmıştı. Aydınlı, sözlerine Hasan Dinçer'e katıldığını ve onun dediklerine ilavelerde bulunacağını belirterek başlamıştı. Aydınlı, dinin siyasete alet edilmesinin herkesçe kabul edilmiş bir suç olduğunu ama 163. maddenin işlenecek suç unsurları bakımından elastik olduğunun da üzerinde durulması gerektiğini ifade etmişti. Bu konuda örnek veren Aydınlı, Hükümet'in Avrupa'dan kürk getirmeye para bulduğunu, ama hac yolunu kapattığını söylemesi durumunda bu maddeden yargılanabileceğini söyledi. Aydınlı, kanun bu haliyle çıkarsa biz bunu muhalefeti tuzağa düşürmek amacıyla hazırlanmış olarak düşünürüz demişti. Komünizmle mücadele için bu önlemlerin yeterli olamayacağını belirten Aydınlı, öncelikli olarak hayat pahalılığının önüne geçilmeli, yoksa biz bu mikrobu öldüremeyiz diyerek farklı tedbirler üzerinde düşünülmesi gerekliliğini belirtip kürsüden inmişti.[126]

Aydınlı'dan sonra sözü CHP Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel almıştı. Düşünsel, Osman Nuri Köni'nin bu kanun Din-i İslâm'a tecavüzdür sözü üzerine kürsüye çıktığını belirtip, çoğunluğu Müslüman çocuklarından meydana gelen Mecliste böyle bir kanunun çıkmasının olanaksız olduğunu ifade etmişti. Düşünsel, Osman N. Köni ve Hasan Dinçer'in tasarıyı objektif bir şekilde tetkik etmediklerini de belirtmişti. Tasarının, İslam'a karşı olduğunu söyleyen Köni'nin yıllarca Temyiz Mahkemesi üyeliği yapmış biri olarak bunu iddia etmesini üzücü bulduğunu ayrıca sözlerine

125 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 578-580.
126 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 580-581.

eklemişti. Düşünsel, laikliğin esas olarak din ve devlet işlerinin birbirinden ayırt edilmesi olduğunu söylemiş ve bir muasır devletin, laiklik prensibini kabul eden bir devlet olarak telakki edildiğini ve Türkiye'nin de muasır bir devlet olarak din ve devlet işlerini birbirinden ayırt etmesinin lazım geldiğini belirtmişti. Reşat Aydınlı'ya da cevap veren Düşünsel, söylenecek ifadelerin suç olması için kanunun da belirttiği gibi laikliğin sarsılmasının gerektiğine dikkat çekmişti. Düşünsel, kanun ile dinin politikaya alet edilmeyeceğini ve devletin toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısının da dine dayandırılmasına müsaade edilemeyeceğini belirtmişti. Son olarak tekrardan yasanın dine karşıymış gibi gösterilmesinin yanlış olduğunun üzerinde duran Düşünsel, yanlış yorum ve saptamalara meydan vermemek için de madde üzerinde tartışılabileceğini belirterek konuşmasını sonlandırmıştı.[127]

Düşünsel'den sonra kürsüye Müstakil Demokratlar'dan Muğla Milletvekili Necati Erdem çıkmıştı. Erdem, kürsüye Düşünsel maddeler üzerinde konuşma yapmamı isteği üzerine çıktım diyerek sözlerine başlamıştı. Erdem, konuşmasında ekseriyetle 141, 142 ve 163. maddelerde muğlak ifadelerin bulunduğuna dair konuşmuştu. Bununla birlikte yasanın İslamiyet'e dokunulmuş olduğuna katılmadığını belirten Erdem, ancak söz konusu tasarı ortada iken Müslümanların dini esasları ele alarak aralarında konuşmalarının müşkül olacağına da değinmişti. Bu manada çok iftiraya maruz kalırlar demişti. Erdem, laikliğin anlamı açısından Düşünsel ve diğer konuşmacılarla hem fikir olduğunu söyleyip, din propagandası kadar dinsizlik propagandası da laikliğe karşı mıdır diye sormuştur. Ayrıca Erdem, dini siyasete alet etmenin cezasının, dini alaya ve hafife almaktan daha ağır olduğunu belirtip, bu durumun dindarları rencide edeceğini ifade etmişti. Sağ ve sol cereyanlara karşı tutum konusunda hemfikir olduklarını beyan eden Erdem, ancak bu yasa ile sanki daha çok sağ kesim öne çıkarılmış diyerek Müslümanlar komünistlerden daha mı tehlikeli sorusunu Meclise yönelterek kürsüden inmişti.[128]

Necati Erdem'den sonra kürsüye DP Manisa Milletvekili Yunus Muammer Alakant çıkmıştı. Alakant, komünizm ile dinin bir tutulmasının doğru olmadığını belirterek konuşmasına başlamıştı. Komünistlere kalırsa, komünist bir memleket ile harp edersek karşı koymamalıyız ama din, vatan için şehit olmayı öne çıkarır diyen Alakant, komünizmin tehlikesine dikkat çekmişti. Komünizmin devletin düzenini

127 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 581-585.
128 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 585-589.

değiştirmeye yönelik bir fiiliyatta olduğunu söyleyen Alakant, bunun için Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde bile komünizme karşı yasalar çıkarıldığını ifade etmişti. Alakant, komünizme karşı din esaslı mücadelenin etkin olduğunu ancak yasaya göre, komünizme karşı çıkarken Kur'an'dan ayetler gösterilirse bunun suç olabileceğine değinmişti. Alakant da inkılapların kökleştiğini belirterek hâlihazırda dini siyasete alet etmekle ilgili cezaların mevzuatta olduğunu ifade etmişti. Alakant son olarak tasarının geri komisyona gönderilmesi ve düzenlemelere gidilmesi gerektiğini belirtip konuşmasına son vermişti.[129]

Alakant'tan sonra bir başka DP'li olan İstanbul Milletvekili Fuat Hulusi Demirelli kürsüye çıkmıştı. Demirelli, meselenin parti meselesi olmayıp, memleket meselesi olduğunun üzerinde durarak sözlerine başlamıştı. Türkiye'nin demokrat olduğunu, demokrasiyi koruma arzusunda olduğunu belirten Demirelli, bazen kanun yolu ile de demokrasiye zarar verilebileceğini ifade etmişti. Demirelli, Anayasada söz, fikir, düşünce, vicdan ve cemiyet teşkil etme gibi hürriyetlerin olduğunu belirtmiş ve yapılan bu yasa tasarısı ile iki kişinin bile cemiyet sayılabilmesinin yanlış olduğunu, hatta olayı gülünç bulduğunu söylemişti. Hatta bu cemiyet kavramından yola çıkılarak, bir kişinin mahkemede suçsuzluğu ispatlanana dek tutuklu kalması kabul edilebilir diyen Demirelli, bu durum doğru bir karar değil demiş ve bu mantıksızlığın önüne geçilerek bu maddenin de düzenlenmek üzere tekrardan komisyona gönderilmesi gerektiğini ifade etmişti.[130]

Demirelli'den sonra kürsüye CHP İzmir Milletvekili Ekrem Oran çıkmıştı. Oran, Mecliste maddelere karşı kimsenin olmadığını, asıl korkunun hürriyetlerin kısıtlanıp, aşırıya kaçılma veya eksik kalma olduğunu belirtip, bunun içinde maddeler üzerinde tek tek konuşmanın daha doğru olacağını söylemişti. Oran da tasarının dine karşı olamayacağını, keza Meclisin çoğunluğunun ve Hükümet üyelerinin Müslüman olduğunu ifade etmişti. Ancak her şeyin azı kadar çoğu da zarardır diyen Oran, neden sağ ve sol cereyanlara kaşı acele olarak yasanın çıkarıldığı ve ayrıca bir tehlike mi var sorularına da yakın zamanda Mecliste okunan Arapça ezan hadisesi örneğini vermişti.

129 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 589-591.
130 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 591-592.

Oran, Anayasada demokrasi kadar inkılaplarında önemli olduğunu vurgulamıştı. Oran son olarak, yasa üzerinde çok konuşulduğunu belirterek yeterlilik önergesi vermiş ve artık maddelere geçilmesi gerektiğini ifade ederek kürsüden inmişti.[131]

Müstakil Demokratlar'dan Afyonkarahisar Milletvekili Hazim Bozca, yeterlilik önergesinin aleyhinde konuşacağım deyince Meclis Başkanı kendisine izin vermişti. Bozca, yürürlükte olan ceza kanununun İtalya'dan alındığını ancak İtalya'nın biri faşist dönemde, diğeri de tekrardan demokrasiye geçildiği dönemde olmak üzere bu kanunu iki kere kökünden değiştirdiğini ifade edip, bizim hala eski kanunla devam ederek sadece 11 maddesini değiştirmemiz eksik kalır demişti. Bozca, sol cereyanlar olan komünizm, anarşizm ve nihilizme karşı herkesin hem fikir olduğunu ama bunların tasarıda neden açıkça yazılmadığını sormuştur. Ayrıca 163. maddenin irticayı önlemek üzere yazıldığını ancak bu madde ile Anayasada güvence altına alınan söz, düşünce ve ifade özgürlüklerinin kısıtladığını ifade etmişti. Bozca, Türkiye'de irtica tehlikesinin olmadığını, bu konuda en son yaşanan Menemen Hadisesinde bile böyle kanun değişikliklerine gidilmediğini söyleyip şimdi cezaların artırılmasına ise anlam veremediğini açıklamıştı. Cezaların artırılması komünizme çare olamaz diyen Bozca, öncelikli olarak hayat pahalılığının önüne geçilmesi ve hayat standartlarının yükseltilmesi gerektiğini söylemişti. Bozca son olarak kanunun tekrardan gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etmişti.[132]

Bozca'dan sonra tekrar kürsüye, şahsım mevzubahis oldu diyerek söz alan Osman N. Köni çıkmıştı. Köni, Feridun F. Düşünsel'i eleştirip laikliği tarif edemediler demişti. Ayrıca Köni, ülkede irtica yoktur, Türk halkına iftira atmasınlar diyerek kısa bir konuşma da yapmıştı.[133]

8 Haziran'daki oturumda son olarak kürsüye Başbakan Şemsettin Günaltay çıkmıştı. Günaltay, konuşan arkadaşların vatan duygusu ve particilik kaygısı ile konuştuklarını belirterek konuşmasına başlamıştı. Herkesin komünizme karşı olmasını vatanseverlik olarak değerlendiren Günaltay, irtica yoktur diyenleri de eleştirmişti. Geçmişin unutulduğunu da belirten Günaltay, Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklâl Mahkemelerine rağmen irtica faaliyetlerinin yaşandığını hatırlatmıştı. Ayrıca irticanın komünizm siması altında da tezahür edebileceğini hatta yer yer ettiğini söylemişti. Günaltay, kanun ile asmanın, kesmenin ve zihin okumanın olmadığını ve ayrıca suçlar

131 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 592-593.
132 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 593-595.
133 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 595-596.

hakkında da kararları mahkemelerin vereceğini belirtmişti. Başbakan, irtica konusunda birkaç kez DP liderinin kendisi ile görüştüğünü ve bu konuda ona mı inanalım siz partililere mi diyerek DP milletvekillerini de eleştirmişti. Başbakan, belki kanunun uygulamasına gerek olmayacak, sadece hükümetin elinde böyle bir kanunun olması, irtica faaliyetlerine girişmek isteyenlere karşı önleyici bir etken olacaktır demişti. Günaltay, laisizmi devlet işlerine, milletin hayati kaynaklarına esas olarak başka kaynaklara başvurmaksızın Büyük Millet Meclisinin hükümlerini sağlamak olarak açıklıyordu. Başbakan, bizim anlayışımızda laisizm, bizim hayata ait bütün kanunlarımızı ancak TBMM yapar demektir diyerek bu konudaki düşüncelerini açıklamıştı. Türkiye'de dini yaşantıya kimsenin karışamayacağını belirten Başbakan'a, Osman Nuri Köni siz kastediyorsunuz deyince Başbakan Günaltay, ilkokullarda din dersleri okutmaya başlayan, imam hatip kursları ve İlahiyat Fakültesi açan bir Hükümetin başbakanıyım diyerek cevap vermiş ve son olarak da bu tasarıyı getirmelerinin amacının, Damat Ferit gibi Hilafet Orduları kurmak isteyenlerle memleketi kana boğmak isteyen derviş Vahdetilerin belirmesine meydan vermemek olduğunu belirtmişti.

Günaltay'ın konuşması bitince,[134] Meclis Başkanı oturumun sona erdiğini belirtip, ertesi gün görüşmelere devam edileceğini belirtmişti. Akşam gazetesi, Meclisteki kanun görüşmelerini hararetli olarak tanımlayıp, yaşanan gerginlik ve tartışmaları sütunlarına taşımıştı.[135]

9 Haziran'daki 2. oturumda kürsüye DP İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü çıkmış ve Başbakan'ın DP ile ilgili konuşmalarına açıklık getirmek için söz aldığını belirterek konuşmasına başlamıştı. Köprülü, komünizmle mücadele konusunda Hükümet ile hemfikir olduklarını, DP'li milletvekillerinin kanun tasarısına değil madde içeriklerine eleştiride bulunduklarını ifade edip Celal Bayar'ın böyle bir yasayı prensip olarak kabul ettiğini ancak Başbakan'la bu konuda görüştüklerinde elinde bu kanunun metni yoktu diyerek partisinin tasarıya değil, madde içeriklerine eleştiri getirdiğini yinelemişti. Köprülü, laikliğin kendi parti programlarında da yer aldığını belirterek, laikliğin önemine değinmişti. Köprülü, komünizmi Moskova siyasetinin aleti olarak tanımlayıp komünizmin tehlikeli olduğunu ve bu konudaki mücadelenin de bir vatan

134 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 596-598.
135 **Akşam,** "Sağ ve sol cereyanlarla mücadele tasarısı", 9 Haziran 1949, s. 1-2.

borcu olduğunu söylüyordu. Köprülü, komünizmle mücadele için çıkarılan bir yasada irticanın da yer almasının doğal olduğunu ifade etmişti.

Köprülü'ye göre, komünizm girdiği ülkenin özelliklerine göre propaganda yapardı. Ülkemizde din kisvesi altında sarıklı ve cüppeli komünist propagandacılar görebiliriz demişti. İrticayı ise dinden ayırmak gerektiğini belirten Köprülü, aksi takdirde dine saygısızlık yapmış oluruz demiştir. Laikliğin özünde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olduğuna değinen Köprülü, Fransa ve Türkiye dâhil bütün medeni ülkelerde laikliğin olduğunu belirtmişti. Ayrıca Köprülü, laikliğin İslam dünyası için yeni olmadığını, Muaviye'nin kurmuş olduğu Emeviler saltanatının da laik bir düzende olduğunu belirtmişti. Köprülü, laiklik kalkarsa fikir hürriyeti de kalkar demiş ve ayrıca irticanın genellikle dış tahriklerle olduğunu ve bu durumun 31 Mart Vakasında net olarak görüldüğünü ifade etmişti. Köprülü son olarak, tasarıda hemfikir olduklarını ama maddelerin tartışılmaya açıldığı zaman bazı eksikliklerin giderilmesi gerektiğini yineleyip, böyle önemli bir kanun hakkında kamuoyunda şüphelerin kalmamasının gerekliliğine dikkat çekerek kürsüden inmişti.[136]

Köprülü'den sonra kürsüye Başbakan Günaltay çıkmıştı. Günaltay, Köprülü'nün konuşmasından memnun olduğunu belirtip O. Nuri Köni ve bazı DP'lilerin konuşmalarından sonra ümitsizliğe kapıldığını ama Köprülü'nün konuşması ile DP'lilerle fikirde esas, maddelerde farklı düşündüklerini öğrendiğini söylemişti. Şemsettin Günaltay, Köprülü'ye teşekkür ederek kürsüden inmişti.[137]

Fuad Köprülü'nün konuşmasına rağmen, DP'li bazı milletvekilleri tasarının komisyona iadesini ısrar edip, bu beyanda önergeler vermişti. Ancak Meclis'te bu yöndeki tüm önergeler reddedilip maddelere geçilmişti. Maddelerden özellikle 141, 142 ve 163. maddeler üzerinde görüşmeler olmuştu. 141. maddenin son fıkrası kaldırılmış, 142. maddeye ise bir fıkra eklenmişti. Asıl tartışmalar tabii ki 163. madde üzerinde olmuş ama sonuç itibarıyla asıl değişiklik, 141. maddede olan yayın aracılığıyla suçun işlenmesi durumunda cezaların artırılması ve iki veya daha fazla kişinin aynı amaç ile bir araya gelmesinden cemiyetin oluşmasına dair hükmün iptal edilmesi ile olmuştu.[138] Bunun dışında diğer maddelerde de ufak tefek değişiklikler olmuş ve en sonunda tasarının tümü oylanarak kabul edilmişti.[139]

---

136 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 105. Birleşim, 9 Haziran 1949, s. 639-643.
137 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 105. Birleşim, 9 Haziran 1949, s. 643.
138 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 273.
139 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 106. Birleşim, 10 Haziran 1949, s. 705.

DP Başkanı Celal Bayar'ın, yasa tasarısı hakkındaki görüşleri ise şu şekildeydi:[140]

"Aşırı sağcılık, solculuk hakkında fazla söze ihtiyaç yoktur. Aşırı solculuğu tasvip edecek bir kimse içimizde yoktur. Biz, samimî insanlar olduğumuz için bu memlekete iyilik kimin tarafından gelirse gelsin, yahut felâket kimin tarafından önlenirse önlensin, onunla beraber olacağımızı her zaman ifade ettik. Hükûmet bu noktada hassasiyet gösterince, kendisini desteklemekten çekinmeyeceğimizi ifade ettik, bunu huzurunuzda da söylüyorum. İstitrat kabilinden arz edeyim ki, ben bu meseleler hakkında zaman zaman hükûmetin dikkatini çektim. Dikkatliyiz dediler. Son defa sayın başbakan Mecliste ayak üzere görüştüğüm zaman bana bir kanun getireceğini söyledi. Kanunu okumuş değildim. Başbakana, bu da bir baskı vesilesi olmasın dedim. Teminat verdi. Şahsına emniyet edilmesi lâzım geleceğini söyledi. Meclis'te son çıkan ekspres kanunlar arasına bu da girmiş.

Bizim arkadaşımız kanunun esas prensip değil, maddelerindeki baskı kısımlarına itiraz etmişler. Bu bize geç aksetti. İdare kurulu ve Meclis Grubu müzakereler yaptı. O kanunun baskı gösteren kısımları için teklifler hazırladık. Bunun hey'eti umumiyesi hakkındaki konuşmayı da yüksek salâhiyeti olan Köprülü'ye tevdi ettik. Takrirlerimizin biri kabul edildi. Diğeri reddedildi. Parti lüzumlu şekilde hareket etmedi diye dedikodu mevzuu olmuş. Hayır, vazifemizi hassasiyetle yaptık, ama Meclisten neticesini alamadık. Bizim meclis grupunda otuz iki arkadaşımız var. Evvelce daha çoktu. Fakat posası gitti, özü kaldı."

2018 Türkiye'sinden bu yasa tasarısındaki tartışmalı maddelere (141, 142 ve 163) baktığımızda bazı ağır yükümlülüklerin olduğunu söyleyebiliriz. Ancak kanunun çıktığı dönemin özelinde değerlendirme yapacak olursak ki söz konusu dönemde yeni dünya düzeninin etkisiyle içerde aşırı sağ ve sol hareketlere karşı bir mücadele vardı. Bu mücadeleyi de göz önüne alarak olayı tatbik edersek yasanın uygun olduğunu düşünebiliriz. Zaten yasa üzerinde CHP ve DP'nin uzlaşması da (kanunun esası üzerinde) yasanın gerekliliğine olan durumu göstermektedir.

9. Demokrat Parti'nin 2. Büyük Kongresi

7 Ocak 1946'da Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü önderliğinde kurulan Demokrat Parti, tüzüğü gereği ilk kongresini kurulduktan bir yıl sonra yapmak zorundaydı. Bu zorunluluk gereği Parti'nin birinci büyük kongresi 7-11

[140] Nazmi Sevgen, *Celal Bayar Diyor ki (1920-1950),* (hzl.), İstanbul Tan Matbaası, 1. Baskı, İstanbul 1951, s. 352-353.

Ocak 1947 tarihleri arasında toplanmıştı.[141] Kongrede iki şey ön plana çıkmıştı: Ana Davalar Komisyonu ve Hürriyet Misakı.[142]

Sonuç itibarıyla kongrede alınan kararları iktidar onaylamazsa DP Meclis Grubu TBMM'den çekilip sine-i millete gidecekti. Ayrıca bundan sonra yapılacak belediye seçimlerine katılma kararı ilke olarak kabul edilmişti. Parti'nin taşra tarafından yollanan milletvekillerini Genel Merkezi'nin onayından geçirme kararı da tüzükten çıkarılmıştı.[143] Kongre sonunda, Parti Genel Başkanlığı'na 541 oy ile Celal Bayar seçilmişti. İlk kongreden yaklaşık iki buçuk yıl sonra, Demokrat Parti'nin İkinci Büyük Kongresi 20-25 Haziran 1949 tarihlerinde, 1700 delegenin katılımı ile Ankara'daki Devlet Sergi Salonu'nda gerçekleşmişti.[144]

Kongrenin ilk gününde Celal Bayar, DP Genel İdare Kurulu raporunu delegelere okumuştu. Raporda, iktidar partisi CHP eleştiriye tabi olurken, içte "aşırı sağ ve sol" cereyanlara karşı olan çalışmaları ile dış politikada sergiledikleri siyaset ise destekleniyordu. 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra iktidarın basına karşı olan sert tutumunda yumuşamaların olduğuna da dikkat çekiliyordu. Raporda önemle üzerinde durulan konu, iktidarın Hürriyet Misakı'nın maddelerini tam olarak yerine getirmediği halde, partinin neden Meclisten çekilmediğine yönelikti. Parti yönetimine göre, partiden ayrılan milletvekilleri Meclisten çekilme kararına karşı çıkmışlardı. Partinin Meclisten çekilmesi ile milletvekili haklarından olacaklarından bu karara yanaşmamışlardı. Ayrıca Meclisten çekilme kararı DP Meclis Grubu'nda olmayıp, DP Genel İdare Kurulunun yetkisindeydi. Bu yüzden bu milletvekilleri Genel İdare Kuruluna cephe almışlardı. Bir gün Genel İdare Kurulu Meclisten ayrılma kararı verecek olsaydı DP Meclis Grubu'nun

141 Beril Yaşar Teksoy, *Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi (1946-1960),* Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010, s. 55.

142 Hürriyet Misakı metni, üç önemli maddeyi kapsamaktaydı. Bu maddeler şu şekildeydi: 1- Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve Anayasamızın ruhuna ve metnine uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması; 2- Vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve milli hâkimiyet prensiplerini teminat altına almak maksatlariyle seçim kanununda değişiklikler yapılması; 3- Devlet reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi esasının kabulü. DP kongrede bu koşulları "Ana Davalar" olarak nitelendirmekteydi. Bu misak ve kararlar CHP tarafından hoş karşılanmamış ve bir tehdit olarak görülmüştü. Detaylı bilgi için bkz. Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi - II 1920-1960,* Agora Kitaplığı, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 209-2012.

143 Beril Yaşar Teksoy, **a.g.t.,** s. 59.

144 **Zafer,** "Büyük Kongre dün toplandı", 21 Haziran 1949, s. 1-6.

bu kararı tanımayacağını deklare edeceklerdi.[145] Ayrıca raporda, 12 Temmuz Beyannamesi'nin tek taraflı olduğu ve DP'yi bağlamadığı da ifade edilmişti.[146]

DP için bu kongrenin iki önemi vardı: Birincisi, parti içi karışıklıklara son vermek; ikincisi ise yaklaşan 1950 genel seçimleri için partinin izleyeceği rotayı belirlemekti. Kongre delegeleri, parti içi mücadelede partinin kurucularının yanında yer alarak partiden ihraç edilenlerin partiye geri dönüşlerini reddetmişlerdi.[147] Kongrede ele alınan ikinci önemli konu, birinci kongrede de olduğu gibi "Ana Davalar Komisyonu" raporunun görüşülmesi olmuştu. Komisyon raporunda, kısaca Hürriyet Misakı'nda yer alan maddelerin yerine getirilmesi talep ediliyordu. Eğer bu talepler gerçekleşmezse vatandaşın meşru müdafaa hakkını kullanması gerektiği vurgulanmaktaydı. DP bu komisyonun görüşlerini 25 Haziran 1949'da "Milli Teminat Andı" olarak yayınlamıştı.[148]

CHP'liler, Milli Teminat Andı'nda yer alan "milli husumet" ibaresinden yola çıkarak bu metne "Milli Husumet Andı" adını vermişlerdi. Ayrıca DP'nin bu antla, iktidara gözdağı vererek halkı kışkırttığının iddiasında da bulunmuşlardı. Dönemin Temyiz Mahkemesi Başkanı Halil Özyörük, bu kararı açıklayan partinin kapatılması gerektiğine dair olan düşüncesini Adalet Bakanı Fuat Sirmen'e bildirmişti. Ancak Başbakan Şemsettin Günaltay ve CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran bu düşünceye karşı çıkmışlardı.[149]

Kongre sonunda alınan kararlara göre, milletvekili tespitinde Genel Kurul'a % 20 hak verilmişti. Ayrıca parti bir gün iktidara gelir ve parti başkanı da cumhurbaşkanı olur ise partiden ayrılması karara bağlanmıştı. Bunun dışında, Ana Davalar raporu kabul edilirken her sene 21 Temmuz'da tüm yurtta mitinglerin yapılması kararlaştırılmıştı.[150] Parti Genel Başkanlığına ise tekrardan Celal Bayar seçilmiş ve böylelikle kongre de sona ermişti. Bu kongre ile DP içindeki aykırı seslere karşı kurucu kadrolar zafer elde

---

145 Cemil Koçak'a göre, Meclis'ten çekilme kararı alan bir Genel İdare Kurulu çok iyi biliyordu ki, bu takdirde milletvekilleri Meclis'ten, yani milletvekilliğinden ayrılmayacaklar; fakat partiden ayrılacaklardı. Bu çerçevede Meclis'ten çekilmenin bir manası olmayacaktı. Bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Uzlaşma,* 5. Cit, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 526-527.

146 Beril Yaşar Teksoy, **a.g.t.,** s. 63.

147 Sina Akşin vd., **a.g.e.,** I, s. 192.

148 Hasan Bülent Kahraman'a göre, bu ant ile Türkiye'de ilk kez siyasal düzeyde bir kitle temel hakları özgürlüklerinin savunulmasına çağrılmakta, bu konuda tavır almaya itilmektedir. Bkz. Hasan Bülent Kahraman, **a.g.e.,** s. 214.

149 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 21. Halil Özyörük daha sonra Demokrat Parti'ye katılarak 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde Demokrat Parti İzmir Milletvekili olarak seçilecektir.

150 **Zafer,** "Büyük Kongre Dün Sona Erdi", 26 Haziran 1949, s. 1-6.

etmiş ve DP'nin iktidarın kontrolünde olmadığı deklare edilerek delegelere umut verilmişti.

10. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar'a Yönelik Suikast İhbarı Hadisesi

17 Kasım 1949 tarihli gazeteler, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve DP lideri Celal Bayar'a suikast düzenleneceği ihbarının yapıldığına dair manşetlerle çıkmıştı. Haberlere göre, Millet Partisi Milletvekili Reşat Aydınlı'nın Millî Emniyet Hizmetleri[151] ve Başbakan Günaltay'a yaptığı ihbara göre aynı partiden Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna, İnönü ve Celal Bayar'a suikast yapmayı planlamışlardı.[152]

Akşam gazetesindeki habere göre Aydınlı ilk ihbarı Ankara Emniyet Müdüriyetine[153] şu ifadelerle yapmıştı:[154]

"Millet Partisinin İstanbul'da tertibettiği bir toplantının sonunda ayrılmak üzere iken Afyon Milletvekili Sadık Aldoğan bir konuşma için beni alıkoydu. Osman Bölükbaşı ve Fuat Arnanın da bulundukları bu konuşmada Sadık Aldoğan işlerin iyi gitmediğinden, Millet Partisinin çok hırpalandığından bahsetti. Sonra vaziyete İsmet İnönü hâkim olduğundan onu ortadan kaldırmak lâzım geldiğini söyledi. Buna itiraz ettim, memlekete hizmet etmiş kimseler aleyhinde böyle bir harekete iştirak edemeyeceğimi söyledim ve çıkıp gittim.

Bir müddet sonra Sadık Aldoğan'ın evine davet edildim. Burada bana: «Düşündük, İsmet İnönü'yü öldürmek doğru olmadığına kanaat getirdik. Onun yerine Celâl Bayarı öldürtelim, bunu İsmet İnönü yaptırdı diyelim. Mareşal bir beyanname neşrederek bu hususta memlekete haber versin. Ortalık karışır, biz de iktidara geçeriz.» dediler."

Aydınlı bu ifadesini verdikten sonra gerekirse olayı Başbakan'a da anlatırım diyerek emniyet müdürlüğünden ayrılmıştı. Aydınlı, bu olayı 8-9 Kasım'da Ege

---

151 Milli Âmale Hizmeti (MAH) veya Milli Emniyet Hizmetleri (MEH) 1927 yılında kurulmuş, Cumhuriyet tarihinin ilk istihbarat örgütüydü. Resmiyette İçişleri Bakanlığı'na bağlı gözükse de Başbakanlıkla koordineli olarak çalışmaktaydı. Ve yapının bütçesi de Başbakanlığın örtülü ödeneğinden karşılanmaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. Tuncay Özkan, *Bir Gizli Servisin Tarihi MİT,* Milliyet Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1996, s. 99-101.

152 **Ulus,** "Ankara Savcılığınca Bir ihbar üzerine tahkikat açıldı", 17 Kasım 1949, s. 1-5; **Yeni Sabah,** "İnönü ve C. Bayar'a suikast tertibi", s. 1-5; **Akşam,** "Reşad Aydınlı inkâr ediyor", s. 1; **Zafer,** "İnönüye ve Celâl Bayara karşı bir suikast ihbarı yapıldı", s. 1-6.

153 Gazete haberine göre ilk ihbarın Ankara Emniyet Müdüriyetine yapıldığı söylenmektedir. Ancak, olayla ilgili Meclis tutanaklarına baktığımızda ise ilk ihbarın Milli Emniyet Hizmetleri başkanına yapıldığını görmekteyiz. Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 21. Cilt, 11. Birleşim, 30 Kasım 1949, s. 232-233.

154 **Akşam,** "Reşad Aydınlı inkâr ediyor", 17 Kasım 1949, s. 1.

yolcuğu sırasında Celal Bayar'a da anlatmış, Bayar da bu dinlediklerini Kazım Özalp aracılığıyla İnönü'ye iletmişti. Süleyman İnan'a göre, İsmet İnönü önce olayı adli makamlara sevk etmeyi düşünmüş, fakat sonra bu işlemin Millî Emniyet Hizmetleri'ne verilen ihbar üzerinden başlatılmasının daha uygun olacağına karar vererek bundan vazgeçmişti. 14 Kasım 1949 günü Başbakan Şemsettin Günaltay ile Reşat Aydınlı konuyla alakalı olarak görüşmüşlerdi. Aydınlı, Başbakan'a da aynı şeyleri anlatmıştı ama bu sefer Aydınlı'nın sesi Millî Emniyet Hizmetleri'nin tertibatıyla plağa kaydedilmişti. Böylece, ihbarın delili olarak Aydınlı'nın sözlü ifadesi yerine sesi kullanılmış olacaktı.[155]

İddia ile ilgili ilk resmi açıklama Başbakanlıktan gelmişti. Başbakanlık, 16 Kasım günü konuyla ilgili olarak Anadolu Ajansı'nda şu bildiriyi yayınlatmıştı:[156]

"Millet Partisi mensuplarından Afyonkarahisar Milletvekili Sadık Aldoğan ile Osman Bölükbaşı ve Fuat Arnanın Cumhurbaşkanını öldürmeyi kararlaştırdıkları ve kendisine de teklifte bulunduklarını Denizli Milletvekili Reşat Aydınlı hükümete ihbar etmiştir.

Hâdiseye Ankara Cumhuriyet Savcılığı elkoymuştur. Tahkikat devam etmektedir."

Sulh Ceza Mahkemesinin aldığı kararla, Sadık Aldoğan'ın milletvekili olması hasebiyle sadece evi aranmıştı. Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna'nın ise evlerinin aranmasının yanı sıra tutuklanmalarına da karar verilmişti. Aldoğan'ın da yargılanabilmesi için milletvekili dokunulmazlığının kaldırılması gerekiyordu. Savcılığın talebi üzerine Mecliste dokunulmazlığın görüşülmesi için Adalet ve Anayasa komisyonlarından bir Karma Komisyon kurulmuştu.

22 Kasım 1949 tarihli Karma Komisyon raporu sonucu Sadık Aldoğan'ın milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılmaması yönünde bir karar çıkmıştı.[157] Hükümet'te, 23 Kasım'da yeterli delil olmadığı gerekçesiyle bu konudaki tezkeresini geri çekmiş ve bu seferde Reşat Aydınlı'nın dokunulmazlığının kaldırılması için tezkere vermişti.[158]

---

155 Süleyman İnan, "1949'da İnönü ve Bayar'a Suikast İddiası: Reşat Aydınlı Olayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* C. 4, S. II (2005), s. 203.
156 **Zafer,** "Hükûmet gece tebliğ yayınladı", 17 Kasım 1949, s. 1.
157 **Yeni Sabah,** "Sadık Aldoğan'ın teşriî masuniyeti", 23 Kasım 1949, s. 1-5.
158 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 21. Cilt, 8. Birleşim, 23 Kasım 1949, s. 125-126.

Fuat Arna ve Osman Bölükbaşı ise 21 Kasım'da tahliye olmuşlardı. Osman Bölükbaşı, olaya üzüldüklerini belirtip, Başbakan'ın da polisiye romanlarını andıran bu olayda olmasına ayrıca üzüldüklerini söyleyip, hadisenin Bayar'ın Kazım Özal'a bildirmesi ile başladığına değinip her şeyin ondan kaynaklandığını, asıl muhbirin Bayar olduğunu ifade etmiş ve Millet Partisi'ne tuzak kurulduğunu belirtmişti. Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna kendilerini almaya gelen Yalçın Uras ile otomobile atlayıp gitmişlerdi. Bu üçlü yolda tesadüfen Celal Bayar'la karşılaşmışlar ve arabadan inip Bayar'a sözlü tacizlerde bulunmuşlardı.[159] Bu olay ve kahramanları günlerce basında tenkit edilmişti.

Mareşal Fevzi Çakmak, yaşanan bu hadiselerden ve olaylarda isminin geçmesinden hiç haberdar olmamıştı. Çakmak'ın o sıralar sağlık durumu iyi değildi, geçirdiği prostat ameliyatı sonrası Teşvikiye Sağlık Evi'nde yatmakta idi. Bu olay ile ilgili gazeteciler kendisiyle görüşmek isteseler de doktorları buna müsaade etmemişlerdi. Çakmak'ın yakınlarından edinilen bilgiye göre ise Mareşal'ın, yayımlanması düşünülen bildiriden ve olaylardan haberi yoktu.[160]

Reşat Aydınlı'nın dokunulmazlığının kaldırılması için çalışmalara başlayan Hazırlama Komisyonu, raporunu 24 Kasım 1949 günü Karma Komisyonu'na sunmuştu. Komisyon, Aydınlı'ya yöneltilen suçun Anayasanın 12 ve 27. maddelerinde sayılan suçlardan olmadığını düşünerek, Aydınlı hakkındaki tahkikatın dönem sonuna bırakılmasına oybirliği ile karar vermişti. Karma Komisyon da oy çokluğu ile aynı karara varmıştı.[161] Komisyonların kararlarının aksine, TBMM genel kurulunda 30 Kasım 1949'daki görüşmelerde genel eğilim Aydınlı'nın dokunulmazlığının kaldırılması yönündeydi.

Meclis görüşmelerinde, Karma Komisyonu'nun raporunun onaylanmasından önce raporun aksine Aydınlı'nın dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik olarak üç ayrı önerge vardı. Şekil ve içerik bakımından birbirine benzeyen önergeler birleştirilerek oylamaya sunulmuştu. Sonuç itibarıyla bu önergeler kabul edilerek Aydınlı'nın dokunulmazlığının kaldırılması büyük bir çoğunlukla kabul edilmişti.[162] Bu sonuçtan sonra Aydınlı, bilerek iftira etmek suçundan yargılanacaktı.

---

159 **Akşam,** "Sadık Aldoğan'ın teşriî masuniyetinin kaldırılması tezkeresi geri alındı", 22 Kasım 1949, s. 1-2.
160 Süleyman İnan, **a.g.m.,** s. 207-208.
161 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 338.
162 Önergeleri Giresun Milletvekili Ahmed Ulus, Mardin Milletvekili Kâmil Boran ve Manisa Milletvekili Feyzullah Uslu vermişlerdi. Önergeler ve oylama sonucu için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 21. Cilt, 11. Birleşim, 30 Kasım 1949, s. 251-252.

Aydınlı hakkında Meclisten çıkan karar sonrası yargılanmasına hemen başlanmıştı. Meclis Başkanlık tezkeresi Başbakanlığa gönderilmiş oradan olan Adalet Bakanlığına intikal etmiş ve oradan da Ankara Cumhuriyet Savcılığı'na sevk edilmişti. İlk sorgulamalarda Aydınlı, kendisine isnat edilen suçları reddetmişti. Savcılık soruşturması sonrası Aydınlı, sevk edildiği 3. Sulh Ceza Mahkemesi'nde de suçlamaları reddetmişti. Mahkeme yargıcı savcılığın talebini de göz önüne alarak Aydınlı'nın, kaçma ihtimaline binaen tutuklanmasına karar vermişti.[163]

Reşat Aydınlı üç ayrı sebepten yargılanacaktı. Bunlar; hükümete darbe girişimi, Cumhurbaşkanı'na suikast teşebbüsü ve gerçekleşmeyen ihbar yüzünden adli makamları harekete geçirmekti.[164]

Aydınlı'nın duruşmaları 12 Aralık 1949-14 Temmuz 1950 tarihleri arasında sürecekti. Mahkeme, 30 Ocak 1950'de Aydınlı'nın 1000 lira nakdi kefaletle serbest bırakılmasına ve tutuksuz yargılanmasına karar vermişti.[165] Ancak dava kesin bir karara varmadan sonuçlanacaktı. Çünkü Aydınlı, Demokrat Parti döneminde çıkarılan genel af yasası ile serbest kalmıştı.

Dava herhangi bir karara varmadan sonuçlandığı için Aydınlı'nın neden böyle bir ihbarda bulunduğuna dair somut deliller yoktu. Ancak Aydınlı'nın, Millet Partisi'nden istenmediğine dair haberler onu böyle bir mecraya itmiş olabilir. Vatan gazetesinin bir haberine göre, Osman Bölükbaşı'nın evinde 16 Kasım 1949 tarihinde yapılan aramada, MP'li Milletvekilleri O. Nuri Köni ve Sadık Aldoğan'ın, Reşat Aydınlı'nın partiden ihracı hakkında parti haysiyet divanına verecekleri önerge ele geçirilmişti.[166]

Olay sonrasında Reşat Aydınlı, MP'den istifa etmişti.[167] Ancak Kemal Karpat'a göre, yaşanan bu hadiseler ve MP Milletvekillerinin olaylarda anılması, halkın MP'nin gayeleri ve üyeleri hakkındaki şüphelerini artırmıştı.[168] Bu durum ise, muhalif partiler arasındaki yarışta DP'yi bir adım daha öne çıkarmış oluyordu.

---

163 **Zafer,** "Reşat Aydınlı Tevkif Edildi", 3 Aralık 1949, s. 1-6.
164 Süleyman İnan, **a.g.m.,** s. 214.
165 **Cumhuriyet,** "Aydınlının kefaletle tahliyesi kararlaştı", 31 Ocak 1950, s. 1-4.
166 **Vatan,** "Reşat Aydınlı'nın Heyacan Uyandıran Suikast İhbarı İnönü ile Bayar Öldürülecekmiş!", 17 Kasım 1949, s. 1-4.
167 **Zafer,** "Reşat Aydınlı Millet Partisinden istifa etti", 19 Kasım 1949, s. 1-5.
168 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi,* Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 321-322.

11. İşletmeler Bakanlığının Kurulması

İşletmeler Bakanlığının kuruluşu, kendisi hakkında çıkan kanunun öncesine dayanmaktaydı. Başbakan Günaltay'ın, 8 Haziran 1949'daki kabine değişikliği ile İşletmeler Bakanlığının kurulduğu da açıklanmıştı. Bu tarihte Nurullah Sümer, Devlet Bakanlığı görevinden alınmış ve yerine, Ekonomi ve Ticaret Bakanı olan Cemil Said Barlas atanmıştı. Barlas'ın yerine de Diyarbakır Milletvekili Vedat Dicleli görevlendirilmişti.

Bu değişiklikler olurken, Anayasanın 48. maddesiyle "4951 sayılı Kanuna" göre İşletmeler Bakanlığının kurulduğu ve İzmir Milletvekili Münir Birsel'in de bu bakanlığın başına tayin edildiği açıklanmıştı.[169] Münir Birsel, bakanlığın görev sahası hakkında şunları söylemişti:

"İşletmeler Bakanlığının iştiğal sahasını ilk plânda sanayi, maadin ve enerji istihsalile vazifeli devlet işletmelerinin, kanunların işletmecilik ve çalışma hayatının türlü icaplarına göre, hükûmete terettüp eden işlerinin yürütülmesi teşkil etmektedir. Birinci merhalede Sümerbank ve Etibank teşekküllerile bunların kurdukları müessese ve bazı endüstri ortaklıklarının bu teşekküllerin çalışma sahalarının hazırlanmasında geniş çapta hissesi olan kurumların faaliyetlerinin tanzimi tamamen bu iş sahasına girmektedir. Bunların haricinde kalan ve sınaî mahiyette bulunan diğer bazı işletmeler «Askerî fabrikalar ve hava sanayii gibi» Bakanlığın iştiğal sahasına girmesi şümullü bir tetkik mevzuu olarak ele alınacaktır.»"

Bakan ayrıca bu bakanlık için yeni bir bütçeye gerek olmadığını, Ticaret ve Ekonomi Bakanlığının bütçelerinden yararlanılabileceğini belirtmişti. Ayrıca kurulan bu bakanlığın, devletçilik sistemini şiddetlendireceği şeklindeki soruya da cevap veren Bakan, hükümet programına bağlı olduklarını belirtip, bu konuda taviz vermeyeceklerini söylemiş ve bu kuruluşun bilakis hususi teşebbüslerin, devlet teşebbüsleri yanında eşit muamelelere mazhar olmasını temin edecek bir tedbir olarak görülmesi gerektiğini ifade etmişti.[170] İşletmeler Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısını, bakanlığın kendisi hazırlamış ve tasarı 8 Aralık 1949 tarihli

169 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 533.
170 **Akşam,** " İşletmeler Bakanı Münir Birselin demeci", 11 Haziran 1949, s. 1-2.

Bakanlar Kurulu toplantısında karara bağlanarak, Meclise sunulmuştu. Kanun tasarısının gerekçesi ise şu şekilde idi:[171]

"Devletin, memleketimizin ekonomik hayatında tesirleri ve maddi kıymetleri çok büyük olan birçok teşebbüslere giriştiği ve bu maksatla endüstri, maden ve enerji sahalarında kendi sermayesiyle kurduğu muhtelif teşekkülleri faaliyete sevkettiği malûmdur.

Bu teşekküllerden her biri, lüzum ve icaba göre, doğrudan doğruya kendilerine bağlı olmak üzere muhtelif müessese ve işletmeler tesis eylemek ve bâzı ahvalde ise muayyen ortaklıkların sermayesine katılmak suretiyle çalışmaktadırlar. Sermayeleri tamamen Devlete ait bulunan bu teşekkül, müessese, işletme ve teşebbüslerin faaliyetlerini tanzim, murakabe ve takrp işinin ayrı bir mercide toplanmasının ve bir elden idare olunmasının daha faydalı ve isabetli olacağı mülâhaza edilmiş ve nitekim bu hal öteden beri bir ihtiyaç halinde kendini hissettiregelmiştir.

Filvaki bu teşekkül, müessese, işletme ve teşebbüslerin çalışmalarında tatbik eylemeleri gereken sistemlerle bunların verimli, plânlı ve rasyonel bir tarzda faaliyette bulunmaları için ittihazı lüzumlu görülen tedbirlerin alınması, aralarında zaruri olan iş birliğini ve çalışma ahengini sağlıyacak usul ve tertiplerin tesbiti ve bunların tatbikatının devamlı olarak takibi keyfiyetinin hususi bir önem taşıdığı aşikârdır.

Bu işlerin bir Bakanlıkta toplanması halinde, bu Bakanlığın bütün mesaisini bu müessese, işletme ve teşebbüslerin daima artan bir verimle memlekete daha yararlı bir şekilde çalışmalarını temine hasreylemesi imkânı sağlanmış bulunacak ve böylece işlerin daha düzenli ve başarılı bir istikamette gelişmesi kolaylaşmış olacaktır.

Bundan ayrı olarak ekonomik sahada Devlet işletmeleriyle hususi teşebbüsleri aynı hak ve yetki karşısında bulundurmak gayesinin temini bakımından da Devlet işletmelerinin bir Bakanlık bünyesinde toplanmasında fayda mülâhaza edilmektedir. Bu suretle memleketimizin ekonomik politikasının umumi bir şekilde sevk ve idaresi sırasında Devlet teşebbüsleriyle hususi teşebbüslerin eşit şartlar içinde mütalâa edilebilmesi daha kolayca mümkün olacak ve bu arada çeşitli karar ve tedbirleri alıp tatbik etmekle görevli kılınacak her hangi bir Bakanlığın bu konudaki faaliyeti, aynı zamanda bâzı devlet, işletmelerinin sevk ve murakabesi mesuliyetini deruhde etmiş bulunmanın yapabileceği tesirden uzak kalacaktır."

Hükümetin yasa tasarısı, havale edilen Ekonomi Komisyonu tarafından görüşülmüştü. Komisyonun 23 Aralık 1949 tarihli raporu, tasarının esas itibarıyla yerinde olduğu sonucuna varmıştı ve tasarı Bütçe Komisyonu'na sunulmuştu.[172] Bütçe

171 İşletmeler Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri hakkında Kanun tasarısı ve Ekonomi ve Bütçe Komisyonları raporları (1/640), s. 1. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 39. Birleşim, 6 Şubat 1950.
172 İşletmeler Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri hakkında Kanun tasarısı ve Ekonomi ve Bütçe Komisyonları raporları (1/640), **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 39. Birleşim, 6 Şubat 1950, s. 2-3.

Komisyonu'nun 30 Ocak 1950 tarihli raporuna göre, hükümetin tasarısında birkaç teknik değişiklik yapılmıştı. Ayrıca 4. madde yeniden yazılmış, 8. madde ise Memurin Kanuna ek 4539 sayılı kanunun ikinci maddesiyle temin edildiğinden tasarıdan çıkarılmıştı. Hükümetin 9. maddesi, 8. madde ile değiştirilmişti. Ve komisyonca tasarıya 9. madde eklenmişti. Bu madde şu şekilde idi: "Sümerbank, Etibank ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün İşletmeler Bakanlığına bağlandığı ve Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Ortaklığı işleri ile bu bakanlığın ödevlendirildiği tasvih edilmiştir." Komisyon diğer tüm maddeleri aynen kabul ederek kanun tasarısını Kamutayın tasvibine sunmuştu.[173]

Kanun tasarısı, Meclisin 6 Şubat 1950'deki oturumunda gündeme gelmiş ve tasarı üzerine ilk sözü Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz almıştı. Oğuz, öncelikle kanunun önemli olduğuna değinmiş, sonra da bütçe görüşmeleri olmazsa bu kanunun çıkmayacağını vurgulayarak, hükümeti sistemsizlikle eleştirmişti. Oğuz'a göre, bu kurulmuş olan bakanlığa sadece Etibank, Sümerbank, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ile Şeker Şirketi'nin bağlanması yeterli değildi, diğer işletmelerinde bağlanması gerekirdi. Bu şekliyle bakanlığın sadece Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı bir müdürlük gibi durduğunu ifade eden Oğuz, Milli Ekonomi Bakanlığı veya benzer bir tarzda merkezi bir yapının kurulması gerektiğini belirtmişti. Oğuz, devletin memur sayısında ve maaşlarında indirime gideceğini söyleyip, yeni kadrolar açtığının zıtlığına da işaret etmişti. Ona göre, Hükümet iktisadi görüş ve anlayış bakımından, memleketi idare etmek için muayyen bir fikre sahip değildi.[174]

Ahmet Oğuz'dan sonra kürsüye Kütahya Milletvekili Hakkı Gedik çıkmıştı. Gedik, kanun tasarısının günün şartları altında böyle bir bakanlık kurulmasına makul bir ihtiyaç ve imkân bulunmadığı esasına dayanarak, tasarıyı tenkit edeceğini söyleyerek söze başlamış ve maruzatlarını 5 madde şeklinde sıralamıştı. Gedik, ekonomi ve kalkınma hamleleri tek çatı altında olmalı deyip tasarruf gereken yerde yeni bakanlığın kurulmasının gereksiz olduğunu ifade etmişti. Liberal ekonomiye geçileceği söylenen yerde devlet işletmeleri için yeni bakanlığın kurulmuş olmasını manasız olarak değerlendiren Gedik, kanun tasarısında yer alan bakanlığın kuruluş gerekçesini de eleştirmişti. Gedik'e göre, ortada bir kalkınma planı yokken, devletçiliğin sınırları belli değilken bazı devlet işletmelerini bünyesine alan bir bakanlığın kurulması doğru

173 İşletmeler Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri hakkında Kanun tasarısı ve Ekonomi ve Bütçe Komisyonları raporları (1/640), **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 39. Birleşim, 6 Şubat 1950, s. 3-5.
174 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 39. Birleşim, 6 Şubat 1950, s. 125-128.

değildi. Ayrıca bu tasarıyı, bakanlığın görev sahasına girecek olan alanların daha önce ihmal edildiği itirafı olarak değerlendiren Gedik, bakanlığın görev sahasında yer almayacak işletmelerin ise planlı ve programlı bir sistemden mahrum kalacaklarının da ifadesi olarak bu tasarıyı gördüğünü belirtmişti. Son olarak Gedik, tasarının kabul edilmemesi isteğini Meclise sunarak sözlerine son vermişti.[175]

Tasarı üzerine son sözü, Bütçe Komisyonu Sözcüsü Kastamonu Milletvekili Muzaffer Akalın almıştı. Kürsüye eleştirilere cevap vermek ve bazı konuları aydınlatmak için çıkan Akalın, sözlerine bakanlığın bu söz konusu kanun tasarısı ile kurulmayacağını belirterek başlamıştı. İşletmeler Bakanlığının 4951 sayılı Kanunun Başbakan'a verdiği yetki ile kurulduğunu açıklayan Akalın, kanunun ihtiva ettiği hükmü şu şekilde açıklamıştı: "Devlet daireleri Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanının onamasiyle Bakanlıklara ayrılır." Akalın bu sebeple, oylanacak olanın Bakanlığın kurulup, kurulmaması veya lüzumlu olup olmadığının değil, oylanacak olanın Bakanlığın görev ve hizmet sahası olduğunun üstünde durmuştu. Akalın, bakanlığın tesis maksadının ise kurulmuş ve kurulacak Devlet işletme ve tesisleriyle İktisadi Devlet Teşekküllerinden kendisine bağlanacakların, kuruluşlarından başlayarak çalışmalarında tatbik etmeleri lazım gelen sistemlerle, bunların verimli bir tarzda faaliyette bulunmaları için gerekli tedbir ve tertipleri almak ve bu işleri bir elden ahenkli bir surette koordine bir vaziyette yürütmek, denetlemek ve düzenlemek olduğunu söylemişti.

Ahmet Oğuz'un eleştirisine de cevap veren Akalın, Bakanlığın teşekkülü, ileride tüm işletmelerin ona bağlanmasına yönelik bir adımdır demişti. Tüm işletmelerin Bakanlığa bağlanmasının elbette icap ettiği ama bunun için şimdilik yeterli bütçe ve hazırlık yapılmadığını da sözlerine eklemişti. Tasarruf eleştirilerini de cevaplayan Akalın, tasarrufu kısıntı olarak düşünmediklerini, eldeki parayı halka hizmet yolunda en uygun yerde kullanmak olarak düşündüklerini beyan etmişti. Ayrıca kurulan Bakanlık ile ferdi teşebbüse engel olmadıklarını bilakis ferdi ve devlet işletmeleri arasında eşit muamele sağlamak istediklerini söylemişti.[176]

Hakkı Gedik'in verdiği önerge üzerine kanun üzerindeki görüşmelere son verilmiş ve oylamaya geçilmişti. Maddeler tek tek oylanarak yasa tasarısının birinci

175 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 39. Birleşim, 6 Şubat 1950, s. 128-129.
176 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 39. Birleşim, 6 Şubat 1950, s. 129-130.

müzakeresi tamamlanmıştı.[177] Meclis'in, 11 Şubat 1950 tarihli oturumunda yasa tasarısı hakkında ikinci müzakere yapılmıştı. Bu ikinci müzakerede de yasa üzerinde, herhangi bir görüşme veya madde değişikli olmadan, yasa oybirliği ile kabul edilmişti.[178]

12. Yeni Seçim Kanununun Çıkması ve Yüksek Seçim Kurulunun Kurulması

Cumhuriyet'in kurulmasından 1946 yılına kadar, Osmanlı'da 1877 yılında çıkarılmış olan ve iki dereceli, açık oy ve gizli sayım, mülki denetim ve çoğunluk esaslarını içeren seçim kanunu kullanılmıştı. 1946 yılında yapılan değişiklikle ise "tek dereceli" seçim sistemi benimsenmişti.[179] 1948'de çıkarılan "5258 sayılı Kanunla" gizli oy, açık tasnif esasları da kuvvetlendirilmişti.[180] Ancak bu değişiklikler muhalefet partileri tarafından yeterli ve demokratik bulunmamıştı. Özellikle DP bu konuda Hükümet'e çokça baskı yapmaktaydı ve 1946 Genel Seçimlerinden sonra protesto amaçlı olarak da hiçbir seçime katılmamıştı.

Başbakan Şemsettin Günaltay, daha hükümet programını okuduğu vakit yeni bir seçim kanunun yapılacağının sinyallerini vermişti. Bu konuda öncelikli olarak teknik bir kurula bir tasarı hazırlatılmış, ardından da bu tasarı Hükümet tarafından kurulmuş olan İlim Heyeti'ne inceletilmişti. Bu heyet çalışmalarını 19 Eylül-2 Aralık 1949 tarihleri arasında bitirerek raporunu Hükümet'e sunmuştu. Tasarıya son şeklini veren Hükümet, Şubat ayının başlarında tasarıyı Meclisin gündemine taşımıştı.[181] Tasarının gerekçesinde öncelikli olarak Türkiye'deki seçim mevzuatlarının tarihsel değişimine değinilmiş ve daha sonrada tasarının nasıl hazırlandığı belirtilmişti.[182] 171 maddeden meydana gelen Hükümet'in kanun tasarısı, oluşturulan Geçici Komisyonda görüşülüp, bazı değişikliklere uğrayarak 7 Şubat 1950'de TBMM Genel Kuruluna görüşülmeye açılmıştı.

---

177 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 39. Birleşim, 6 Şubat 1950, s. 130-132.

178 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 44. Birleşim, 11 Şubat 1950, s. 428-430; **Cumhuriyet,** "Dün Mecliste kanunlaşan tasarılar", 12 Şubat 1950, s. 1.

179 Naim Sönmez, "Seçim Sisteminin Demokratikleşmesinin Bir Aşaması: 1950 Milletvekili Seçim Kanunu", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C. 6, S. 2 (2013), s. 459.

180 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 83.

181 Naim Sönmez, **a.g.m.,** s. 459. Tasarı 15 Aralık 1949 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılıp, 16 Aralık 1949'ta Meclis'e sunulmuştu. Tasarının Meclis'te görüşülmeye başlanması ise 7 Şubat 1950 tarihinde olacaktı.

182 Tasarıya çok uzun olduğundan tezimizde yer verilmemiştir. Tasarının içeriği hakkında detaylı bilgi için bkz. Milletvekilleri Seçimi Kanunu tasarısı ve Geçici Komisyon raporu, (1/642), S. Sayısı: 161. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 40. Birleşim, 7 Şubat 1950.

Geçici Komisyon Başkanı Denizli Milletvekili Behçet Uz'un Meclis Başkanlığına vermiş olduğu önerge ile kanun tasarısının görüşülmesine başlanmış ve kürsüye ilk olarak Komisyon Sözcüsü Kayseri Milletvekili Sait Azmi Feyzioğlu çıkmıştı. Feyzioğlu, komisyonun seçim emniyetini tamamen sağlayan bir tasarı ile huzura çıktığına emin olduğunu belirterek konuşmasına başlamıştı. Bunun yanı sıra kanunun kusursuz olduğunu da iddia etmediğini belirten Feyzioğlu, kusur ve eksikliklerin müzakereler ile giderilebileceğini açıklamıştı. Kanun tasarısının geçirmiş olduğu hazırlık evresine de değinen Feyzioğlu, kanunun Anayasanın ruhuna uygun olduğunu ifade etmişti. Komisyondaki DP'lilere teşekkür eden Feyzioğlu, MP'lilerin ise tasarıyı prensip olarak, eksik bulduklarını ama yine de komisyonda yer alıp, fikir beyan ettiklerini belirtip onlara da teşekkür etmişti. Feyzioğlu'na göre, iktidar ve muhalefet iyi ve emniyet sağlayacak bir kanun çıkarmak gayesinde birleşmişlerdi. Ayrıca Feyzioğlu, tasarıyı hazırlarken diğer ülkelerin mevzuatlarına da baktıklarını söylemişti. Feyzioğlu, tasarı ile Hükümet'in seçim işlerinde en ufak bir tesir yapmasına imkânın kalmadığını belirtip idare amirlerinin de seçim mekanizması dışında bırakıldıklarını ifade etmişti. Seçimin yargıçların nezaketine bırakıldığını aktaran Feyzioğlu, Yüksek Seçim Kurulunun oluşumunu da şu sözlerle açıklamıştı:

"Nihayet Yargıtay ve Danıştay üyelerinden gizli oyla seçilecek bir heyetten müteşekkir Yüksek Seçim Kurulu, il seçim kurulları teşekkülleri işlem ve kararları, seçim neticesine müessir oy farkı husule getirecek vakıaları vatandaşların seçilme yeterliği hakkındaki itirazları tetkik ve tahkik ederek bâzı ahvalde kesin karar verecek ve bâzı ahvalde bir rapor tanzim ederek Büyük Millet Meclisine sunacaktır. Bütün muameleler âleni olduktan başka her kurul, gerek tadat ve tasnif gerek birleştirme tutanaklariyle milletvekili tutanaklarının birer suretini mahallinde derhal asarak; ilân edecek siyasi parti müşahitlerine birer suretini verecektir. Bağımsız aday müşahitleri istedikleri takdirde kendilerine de birer örnek verilecektir."

Sözlerine seçim emniyeti için ceza tedbirlerinin takviye edildiği ile devam eden Feyzioğlu, hatta cezaların fazla görüldüğünü de belirtmişti. Feyzioğlu son olarak, tekrar seçim emniyeti sorunun çözüldüğünü ifade ederek kanunun millet ve memlekete hayırlı olmasını dilemişti.[183]

Komisyon Sözcüsünden sonra kürsüye MP İstanbul Milletvekili Osman Nuri Köni çıkmıştı. Köni, kürsüye şahsı ve partisi adına konuşmak için çıktığını belirterek

[183] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 40. Birleşim, 7 Şubat 1950, s. 149-150.

sözlerine başlamıştı. Öncelikli olarak hasta olduğu için 10 gün kadar Komisyon çalışmalarına katılmadığını belirtip, tenkitlerini komisyona değil de Hükümet'e yapacağını ifade etmişti. Köni, bundan 9-10 ay önce Başbakan Günaltay'ın kendisine seçim kanunu tasarısı hazırladıklarını, MP'nin teklifleri var ise onları da dikkate alacaklarını söylediğini, fakat Hükümet'in daha önce vermiş olduğu sözlerini tutmadığını düşünerek bu öneriyi reddettiklerini belirtmişti. Köni, hazırlanan tasarının adalet kaidelerine, Anayasa hükümlerine, demokrasiye ve insan hakları beyannamesine aykırı olduğunu iddia etmişti. Seçim emniyetinin de olmadığını belirten Köni, emniyet için değişmesi gereken daha 200 kadar kanunun olduğunu belirtmişti. Köni, kurulların başına hâkim koymakla adli teminat sağlanmış oluyor mu diyerek Meclistekilere soru sormuştu.

Anayasa Komisyonu Başkanı Nazım Poray, Köni'ye hitap ederek siz komisyon üyesiydiniz, neden görüşmeler katılmadınız diye eleştirince kısa bir sözlü tartışma yaşanmıştı. Meclis Başkanı'nın araya girmesiyle konuşmasına devam eden Köni, partililerin taraf olcağını bu yüzden kurulların tarafsız kişiler tarafından kurulması gerektiğini belirtmişti. Köni, tasarıda milletvekilliği adaylığı için Anayasada yer almayan sınırlamalar konulduğunu ifade edip, bu durumun Anayasaya aykırı olduğunu ifade etmişti. Ayrıca, kurullarda görev alan hâkimlerin milletvekilliği adaylıkları için hükümler olduğunu, ama diğer üyeler için bu tür hükümlerin olmadığına dikkat çekmişti. Kimlerin oy kullanıp, kullanmayacağının Anayasada belirtildiğini söyleyen Köni, tasarı ile zabıta mensupları ve askerlere oy kullanmayacaklarına dair hüküm getirildiğini, bunun ise hukuka ve Anayasaya aykırı olduğunu belirtmişti. Köni, bu hüküm ile amaçlanan askerlerin siyasetle uğraşmaması ise memurlarda uğraşmıyor ama oy kullanıyorlar diyerek sitem etmişti. Köni, Avrupa'da ve Hükümet'in kabul ettiği İnsan Hakları Beyannamesi'nde ordunun oy hakkının kısıtlanmadığını belirtmiş ve böylece tasarıya inanmadıklarını ve seçim emniyetini sağlayacak kabiliyette olmadığını belirterek kürsüden inmişti.[184]

MP'li Köni'den sonra kürsüye DP İstanbul Milletvekili Fuad Hüsnü Demirelli çıkmıştı. Demirelli de kendisi ve partisi adına konuşmuştu. Demirelli, yaklaşık 4 seneden beri iç politikadaki münakaşaların ekseriyetle emniyet verecek bir seçim kanuna erişmek hasreti üzerine yaşandığını söylemişti. Demirelli, bugün için tartıştıkları tasarının ortaya çıkmasında önceki acı seçim tecrübelerinin de katkısının olduğunu

[184] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 40. Birleşim, 7 Şubat 1950, s. 150-156.

belirtmiş ve milletimiz yaklaşık bir asırdır Milli Hâkimiyet prensibini gerçekleştirmek için uğraşıyor deyip, şimdi ise Milli Hâkimiyetin fiili sahaya geçeceği günün arifesini yaşadıklarını ifade etmişti. Ayrıca Hüsnü Demirelli, artık halkın iradesiyle teşekkül edecek iktidarlar merhalesinin de yolundayız demişti. Demirelli, tasarının ilham aldığı esaslar ve amaçların, seçmen olan bütün vatandaşların bilgilerinin eksiksiz ve düzenli olarak kayda geçirilmesi, seçimlerin adli teminat altında dürüst bir şekilde yapılması, gizli oy-açık sayım usulünün fiili teminata bağlı olması, seçim gününde emniyetin sağlanması ve seçim sonuçlarının doğruluğunun tarafsız heyetlerce onaylanması olduğunu söylemiş ve bu esaslarla tasarıyı karşılaştırarak, istenilen amaca ulaşılmadığını ifade etmişti. Demirelli'ye göre, seçmen kütüklerini usulü dairesinde tutacak özel bir yapı kurulmamıştı ve bu durum adli bir makamın gözetim ve denetimine de verilmemişti. Ayrıca, itiraz süreside yeterli değildi. Bunların dışında seçim propagandasının imkânsız hale geldiğini belirten Demirelli, radyodan yararlanma konusunda muhalefete göre iktidara daha çok süre verilmesini de eleştirmişti. Demirelli, bu kısıtlamalar ile seçimlerin kanun dairesinde emin usullerle ve dürüst ellerle yapılmasının zorlaştığını belirtmişti. Demirelli, adli teminatın eksik, Yüksek Seçim Kurulunun ise yetkilerinin kısıtlı olduğunu belirtip, seçimle ilgili cezaların da filler ile uyumlu olmadığını söyleyip, buna örnek olarak da işlenecek suçlar için zaman aşımının kısa olduğuna işaret etmişti. Son olarak Hüsnü Demirelli, bütün temennisinin Kamutayın olayı particilikten çıkarıp Millî iradenin doğru tecelli etmesi için çalışması olduğunu ifade ederek kürsüden inmişti.[185]

Demirelli'den sonra kürsüye Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcı Nihat Erim çıkmıştı. Erim, milli egemenliğin olduğu yerde sağlıklı bir seçim kanunu da vardır diyerek sözlerine başlamıştı. Erim'e göre, milli egemenliğin sağlamlaştığı medeniyetlerde bile seçim kanunları hemen bir anda sağlıklı bir hüviyet kazanmamıştı. Erim, Hükümet olarak göreve geldikleri ilk günden beri halkı ve muhalefeti tatmin edecek bir seçim sistemi üzerinde çalıştıklarını belirtip, ama bu konuda muhalefetin kendilerine yeterince destek vermediğini ifade etmişti. Erim, muhalefetten destek gelmeyince bu işin kafalarda soru işareti de bırakmaması için seçim üzerine çalışacak teknik bir ekibin kurulduğunu belirtmiş ve bu ekip için ise seçim sistemlerini oturtmuş ülkelerin, seçim mevzuatlarının Türkçeye çevrildiğini, bunun yanı sıra 1876'dan beri hazırlanan seçim sistemleri ve talimatnamelerinin de toparlanarak bir kitapçık haline

185 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 40. Birleşim, 7 Şubat 1950, s. 156-160.

getirildiğini ve teknik heyete sunulduğunu söylemişti. Erim, teknik ekipten çıkan ön tasarının, işinin ehli uzmanlardan oluşan İlim Heyeti tarafından incelendiğini ve buradan çıkan rapora da Hükümet tarafından bir takım eklemelerin yapılıp Meclise geldiğini belirtmişti. Meclisin Geçici Komisyona tasarıyı devretmesi ile tekrardan görüşmelerin yapıldığını ifade eden Nihat Erim, muhalefetin komisyondaki görüşmelerde bulunmasından duyduğu memnuniyeti de belirtip, kendilerine teşekkür etmişti.

Erim'e göre, meydana gelen tasarının en önemli özelliği seçimlerin her safhasında yargı denetiminin bulunmasıydı. DP'nin seçim kütükleri konusunda öneride bulunduğunu ama İlim Heyeti'nin bunu kabul etmediğini belirten Erim, Hükümet olarak kendilerinin ise bu konuda İlim Heyeti'nin kararına karışmadıklarını söylemişti. Erim, seçim kütüklerinin vali ve kaymakamların nezareti altında muhtarlar tarafından düzenleneceğini, kütüklere itirazın ise yargıya yapılacağını ifade etmişti. Erim, hala tereddütler var ise de bunların düzeltilebileceğine dikkat çekmişti. Nihat Erim, il ve ilçe seçim kurullarının başında hâkimlerin olmasını 1948'ten beri DP'nin istediğini söyleyerek bu konudaki itirazlara cevap verdi. Erim, DP ve İlim Heyeti tarafından önerilen ama Hükümet'in kabul etmediği bir noktanın da seçim mazbataları konusu olduğunu, mazbataların YSK tarafından değil de Meclis tarafından verilmesinin daha uygun olacağını belirtmişti. Erim, 1946 tarihli Fransız Anayasasında bu durumun Meclise bırakıldığını, Demirelli'nin dediğinin aksine ise İngiltere'de de son sözün Avam Kamarasına ait olduğunu belirtmişti. Erim, tasarıdaki eksikliklerin Genel Kurulda giderilebileceğine dikkat çekmiş ve yeter ki Osman Nuri Köni gibi konu dışı politik mevzulara girilmesin demişti.[186]

Nihat Erim'den sonra kürsüye MP Kütahya Milletvekili Ahmet Tahtakılıç çıkmıştı. Tahtakılıç'a göre, Nihat Erim'in çizdiği tablo inandırıcı değildi. Büyük Millet Meclisi 8. Dönemi boyunca bütün hatlarıyla seçim emniyetini tesis etmek için çalışmamıştı. Tahtakılıç, 21 Temmuz seçimlerinden sonra çıkarılan Matbuat Kanunu'nun da demokratik olduğunun söylendiğini ama öyle olmadığının anlaşıldığını belirterek eleştirilerine devam etmişti. Tahtakılıç, Polis Vazife ve Salâhiyetleri Kanunu'nun 18. maddesi bir yana bırakılırsa Ceza Kanunu, Memurin ve İl İdare Kanunu'nda yapılan değişiklikler ve uygulamalar, seçim emniyetinin sağlandığına dair iddiaları inandırıcı kılamadığını söylemişti. Seçim kütükleri konusuna da değinen

186 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 40. Birleşim, 7 Şubat 1950, s. 160-165.

Tahtakılıç, kütükleri muhtarların belirlemesi emniyeti sağlamıyor, çünkü son muhtarlık seçimleri şaibeliydi diyerek önce bu muhtarlık seçimlerinin yenilenmesi gerektiğini belirtmişti. Tahtakılıç, bunun dışında itiraz sürelerinin az olduğunu, mazbataların YSK tarafından verilmesi gerektiğini ve seçim kanununun aceleye getirildiğini ifade etmişti. Tahtakılıç, valilerin yerlerinin keyfi olarak değiştirilmesi ve parti başkanı ile cumhurbaşkanının hâlâ ayrılmamış olmasının seçim emniyetinin yetersizliği için yeterli sebepler olduğunu söylemiş ve bunlara ek olarak Halkevleri ve radyoların iktidarın propagandası için kullanılmasının da seçim emniyetine aykırı olduğunu belirterek bu konularda muhalefetin dinlenmediğine değinmiş ve bu şekilde seçimlerin dürüst ve güvenilir bir şekilde yapılamayacağını belirtmişti.[187]

7 Şubat 1949 tarihli Genel Kurul görüşmelerinin ikinci oturumuna CHP Elazığ Milletvekili Fahri Karakaya'nın konuşması ile başlanmıştı. Karakaya, konuşmasına seçim yolsuzlukları üzerinden başlamıştı. Kendisinin Elazığ Milletvekili seçildiği 1946 seçimlerinde herhangi gayri resmi bir iş olmamasına rağmen yolsuzluk iddialarının çıktığını hatırlatan Karakaya, yeni tasarı ile bu tür ithamlara artık yer verilmemesi için kendisinin de Seçim Kanunu Tasarısı Komisyonu'nda yer aldığını belirtmiş ve komisyonda kendisi gibi acı ithamlara maruz kalmış milletvekillerinin ve muhalefet yetkililerinin de önerilerinin dikkate alınarak tasarının hazırlandığını ifade etmişti. Fahri Karakaya, DP'li milletvekilleri ile yalnızca YSK'nın adı ve inceleme konusu üzerine bazı anlaşmazlıkların yaşandığını ama bunların da muhalefeti tatmin edecek şekilde düzeltildiğini, fakat şimdi ise muhalefetin tatmin edilmemiş olduğunun görüldüğünü ifade etmişti. Karakaya, seçim emniyeti için her şeyin hâkimlerin sırtına yüklenmesinin doğru olmayacağını, ordu mensuplarının oy kullanmasının ise muhalefetin işine yaramayacağını, çünkü ordu mensuplarının üzerinde iktidarın hâkimiyeti olduğunu belirtmişti. Milletvekilleri mazbatalarının YSK tarafından verilmesi için Anayasa değişikliğinin gerektiğini belirten Karakaya, her tutanağın YSK tarafından incelenmesinin de uzun sürebileceğine işaret etmişti. Ayrıca, bu durum Meclisin açılması ve hükümetin kurulmasını geciktirebilir diyen Karakaya, Meclis açıldıktan sonra mahkeme tutanaklarına göre değişiklikler olursa ne olacak diye Meclise soru da sormuştu. Karakaya, Halkevleri ve Cumhurbaşkanlığının sınırlarına yönelik yapılan eleştirileri anlamsız bulduğunu, gerektiğinde Cumhurbaşkanının olaylara el atabileceğine değinmiş ve İsmet İnönü ile gurur duyduklarını belirtmişti. Fahri

187 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 40. Birleşim, 7 Şubat 1950, s. 165-171.

Karakaya, son olarak tasarı hakkında yapılacak iyi tekliflerle, milletin selameti için iyi bir iş çıkarabileceklerini ifade etmişti.[188]

Karakaya'dan sonra kürsüye Eskişehir Bağımsız Milletvekili Emin Sazak çıkmıştı. Sazak, hâkimlere adli teminat gerekçesi ile çok yüklenildiğini belirterek bu durumun yanlış olduğunun üzerinde durmuştu. Sazak'a göre, hâkimler siyasetten uzak tutulmalıydı. Çünkü adalet konusunda en rahat başvurabildikleri merci olan hâkimlerin siyasete karıştırılmasının bu kuruma olan güveni zedeleyebileceğini belirtmişti.[189]

Emin Sazak'tan sonra CHP Ankara Milletvekili Emin Halim Ergun'da kısa bir konuşma yapmıştı. Seçim emniyeti üzerine konuşan Ergun, seçim emniyetinin iktidar partisinin muhalefete olan emniyeti olarak değil, bütün millete olan emniyeti olarak algılanmalıdır deyip, bu konu üzerinde durulması gerektiğini belirtmişti. Ayrıca Ergun, emniyetinin sadece seçim sandıklarıyla sınırlı kalmaması gerektiğini, seçim günleri halkında emniyetinin kolluk kuvvetleri tarafından sağlanmasının lazım geldiğini belirtmiş ve bu konuda Hükümet'in gerekli tedbirleri alacağına inandığını belirtmekle beraber, kendi ağızlarından da bunu duymak istediğini ifade ederek konuşmasına son vermişti.[190]

Ergun'dan sonra bir başka CHP Milletvekili olan Hulusi Oral kürsüye çıkmıştı. Oral, konuşmasının genelinde tasarıya gelen eleştirilere cevap vermişti. Özellikle de Osman Nuri Köni ve Fuad Hulusi Demirelli'nin konuşmalarına değinen Oral, Köni'den tasarıya ilişkin daha iyi tenkitler beklediğini ifade etmişti. Meşruiyetten beri halkın oyuna sahip çıktığını belirten Oral, ordu mensuplarına yönelik getirilen oy kullanmama maddesinin ise Anayasaya ve İnsan Hakları Beyannamesi'ne aykırı olmadığını ifade etmişti. Oral, çok tartışılan seçim emniyeti ve adli teminatın sağlanmış olduğunu, Meclis'in bu kanunu kabul ederek büyük bir iş becereceğini söylemişti.[191]

Oral'ın konuşmasından sonra verilen yeterlilik önergesi kabul edilmişti. Ancak Osman Nuri Köni, şahsına yönelik yapılan eleştirilere (özellikle de Nihat Erim'e) cevap vermek istediğini belirtince Meclis Başkanı'nın da onayıyla tekrardan kürsüye çıkmıştı. Köni, sözlerinin çarpıtıldığını ve alaya alındığını, hatta cevaplandırılmadığını belirterek, kendisinin ciddi eleştirilerde bulunduğunu söylemişti. Köni, bunlara rağmen bazı Halk Partililerinin de kendisini tebrik ettiğini belirtmiş ve kendi eleştirilerinin küçük

188 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 40. Birleşim, 7 Şubat 1950, s. 172-175.
189 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 40. Birleşim, 7 Şubat 1950, s. 175-176.
190 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 40. Birleşim, 7 Şubat 1950, s. 176-176.
191 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 40. Birleşim, 7 Şubat 1950, s. 176-179.

görülmesinin ordu ve milletin küçük görülmesi anlamına geldiğini söylemişti. Köni'nin bu son sözleri üzerine, Mecliste kısa süreli ama büyük gürültü yaratan bir sözlü sataşma yaşanmıştı. Meclis Başkanı ve vekiller özellikle ordunun adının geçmesine tepki göstermişlerdi.[192]

Mecliste yaşanan gerginlikten sonra kürsüye Nihat Erim tekrar çıkmıştı. Erim, Köni'ye cevap vermemesinin nedeninin, söylediklerine değer vermediği için olduğunu belirtmiş ve ayrıca Temyiz Mahkemesi Başkanlığına kadar yükselmiş olan Köni'nin, ilim ve kanunlar bakımından zerre kadar doğru olmayan şeyleri çuvalla kürsüde boşalttığını söylemişti. Ve son olarak Erim, Köni'yi Türk ordusunu siyasete alet etmekle suçlamıştı.[193] Köni ve Nihat Erim arasında kısa bir sözlü münakaşa olduysa da Meclis Başkanı'nın araya girmesiyle konu uzamamış ve maddelerin görüşülmesine geçilmişti.

Tasarının bir nevi özeti gibi olan "Milletvekili seçimi tek derecelidir ve ekseriyet usulüne göre, genel, eşit, gizli oyla yapılır. Oy serbest ve şahsidir. Oyların sayılması ve ayrılması açıktır" şeklindeki 1. madde üzerinde herhangi bir tartışma, görüşme olmadan onaylanmıştı.[194] Bundan sonraki maddelerin bazılarında anlam ve kelime düzeltmelerinin dışında önemli birtakım değişikliklerde yapılmıştı.

Kanun tasarının 9. maddesinde zabıta amiri ve memurlarının, subayların, askeri memur ve öğrencilerin, silahaltında bulunan eratın oy kullanmayacakları hükmü vardı. CHP Bursa Milletvekili Abdurrahman Konuk'un verdiği önerge ile maddede birkaç değişikliğe gidilmişti. Konuk'un önerisiyle zabıta amirleri ve memurları ifadesi, emniyet müdürleri, amirleri, komiser, komiser muavinleri ve polisler şeklinde değiştirilmişti. Ayrıca askeri memurlar fıkrasına da askeri yargıçlar ifadesi eklenmişti.[195] Aldığı değişiklikler sonrası, 9. maddeye göre emniyet müdür ve amirleri, komiser ve komiser yardımcıları ile polisler, subaylar, askeri memur, yargıç ve öğrenciler ile silahaltında bulunan erler de oy kullanamayacaklardı.[196]

---

192 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 40. Birleşim, 7 Şubat 1950, s. 179-180.
193 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 40. Birleşim, 7 Şubat 1950, s. 180.
194 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 40. Birleşim, 7 Şubat 1950, s. 182.
195 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 102. Tasarının 16 Şubat 1950'deki ikinci görüşmesinde, Geçici Komisyon tarafından 9. maddenin 2. fıkrasına gedikli subaylar ve gedikli erbaşlar ifadesi de eklenmiştir. Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 48. Birleşim, 16 Şubat 1950, s. 668-669.
196 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 40. Birleşim, 7 Şubat 1950, s. 207.

Kanun tasarının 22. maddesinde düzenlenen seçmen kütüğünde, yapılacak itirazlara cevap verme süresi DP İstanbul Milletvekili Salamon Adato'nun teklifiyle 2 günden 5 güne çıkarılmıştı.[197]

36. maddedeki ifadeye göre bir kişinin sadece bir seçim bölgesinden aday olabileceği yazılmaktaydı. Ancak verilen tekliflerle bir kişinin iki seçim bölgesinden de aday olabilmesinin yolu açılmış ve bu maddeye yapılan eklemeyle iki seçim bölgesinde de kazanan milletvekili adayı, TBMM Başkanı'nın sorusu ile bir yeri tercih edecekti ve diğer bölgede ise yeniden seçim gerçekleşecekti. Ancak bu seçim hemen yapılmayıp, ara seçimlerle gerçekleşecekti.[198] Kanun tasarısının 45. maddesinde yer alan radyoda seçim propagandasının her siyasi parti için 5 dakika olduğu yönündeki ifade, MP Afyonkarahisar Milletvekili Hasan Dinçer tarafından az bulunmuştu. Dinçer bu süre en az 15 dakika olmalı demişti. Dinçer'den sonra söz alan Nihat Erim, bu sürenin İlim Heyeti tarafından konulduğunu belirtip, 15 dakika fazladır 10 dakika olsun teklifinde bulunmuştu. Bu teklifi Hasan Dinçer ve Geçici Komisyon da kabul edince, maddedeki 5 dakika ifadesi 10 dakika olarak değiştirilmişti.[199]

88 ve 89. maddelerde yer alan oy pusulasının renkli olamayacağı ya da renksiz olacağı hükmü Nihat Erim ve Geçici Komisyon'un önerileriyle kaldırılmıştı.[200] 132. maddedeki, 44. maddede[201] söz edilen heyeti kurmayan ve haber vermeyen toplantı tertipçileri ve adı geçen maddede yazılı görevleri yapmayan heyet üyelerine verilecek olan 1 aydan 6 aya kadar hapis cezası Geçici Komisyon'un teklifiyle 15 günden 3 aya kadar olacak şekilde değiştirilmişti.[202]

159. madde, Malatya Milletvekili Hikmet Fırat'ın önergesi ve komisyonun oluruyla kaldırılmıştı. Bu maddenin içeriği ise şu şekilde idi: "Bu kanun hükümleri gereğince hükmolunan cezalar tecil edilemez."[203] Bu yapılan değişikliklerden sonra tasarının ilk görüşmesi 10 Şubat 1950'de sona ermişti.[204] Tasarı üzerindeki ikinci görüşme ise 16 Şubat 1950 tarihinde yapılmıştı. Bu görüşmede de maddeler üzerinde bir

197 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 41. Birleşim, 8 Şubat 1950, s. 234-235.
198 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 41. Birleşim, 8 Şubat 1950, s. 263-264.
199 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 42. Birleşim, 9 Şubat 1950, s. 300-301.
200 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 42. Birleşim, 9 Şubat 1950, s. 330-332.
201 44. madde şu şekilde idi: "Kapalı yer toplantılarını tertip edenler, toplantıdan evvel üç kişilik bir heyet kurarlar ve en yakın zabıta amir veya memurlarına haber verirler. Bu heyetin görevleri toplantının intizamını sağlamak, kanunlara, karşı hareketleri önlemek, kamu düzenine ve edep törelerine aykırı veya suç işlemeye kışkırtıcı mahiyet taşıyan söz, nutuk ve hareketleri menetmektir. Heyet mensupları yukarıki fıkraya muhalif bir hal hüdusunda sorumludurlar. Heyet kurulmayan toplantıların yapılması yasaktır." Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 42. Birleşim, 9 Şubat 1950, s. 295.
202 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 43. Birleşim, 10 Şubat 1950, s. 390-391.
203 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 43. Birleşim, 10 Şubat 1950, s. 395-396.
204 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 43. Birleşim, 10 Şubat 1950, s. 405.

takım düzeltmeler yapılarak kanun tasarısı oylamaya sunulmuştu. Oylama sonucunda 7 geçici 171 esas maddeli olan Milletvekili Seçimi Kanunu, 10 ret oyuna karşılık 336 oyla kabul edilmişti.[205]

Maddeler oylandıktan sonra, DP adına Adnan Menderes tasarının lehinde, MP adına Hasan Dinçer de tasarının aleyhinde konuşma yapmıştı. Tasarının kabul edildiğinin açıklanmasından sonra ise Başbakan Şemsettin Günaltay'da bir açıklama yapmıştı. Başbakan'ın konuşmasından sonra Osman Nuri Köni'de partilerine satışıldığı gerekçesi ile söz almıştı.

Menderes, çıkan kanundan memnun olduklarını, şimdi ise işin bu kanunu iyi bir şekilde tatbik etmekte olduğunu belirtip 1950 seçimlerinin iyi bir sınav olacağını söylemiş ve ayrıca partisinin de çıkarılan seçim kanunu kabul ettiğini ifade etmişti.[206]

Hasan Dinçer ise kanunun büyük ölçüde kabul edileceğini, ama bu kanunun bazı yönlerden iyi bazı yönlerden ise eksik olduğunu belirterek iyi bir seçimin sadece iyi bir kanunla yapılamayacağını, asıl önemli olanın seçimleri yapanların hüsnü niyetleri olduğunu ifade etmişti. Ve buna örnek olarak 1946 seçimlerini gösterip seçim kanunu hakkında ret oyu vereceklerini söylemişti.[207]

Başbakan Günaltay, kanunun kabul edilmesinden dolayı memnuniyetini dile getirmişti. Ayrıca, kanunun seçimin bütün aşamalarında yargıya nezaret ve denetleme görevi verdiğini ifade etmişti. Günaltay, DP'nin kanunun çıkması konusunda kendileriyle beraber hareket ettiğini, ama MP'nin bu konuda destekleyici tavırda olmadığını ve savundukları "nisbi temsil sisteminin" ise siyaseti kilitlediğini belirtmişti.[208]

Başbakan'dan sonra söz alan Osman Nuri Köni, seçim kanuna karşı olmalarının sebebinin, 1946 seçiminin suçlularının cezalandırılmaması olduğunu belirtmişti. Hükümetin samimi olmadığını, samimi ise bu suçluları bulup cezalandırması gerektiğini de sözlerine eklemişti. Tekrardan söz alan Başbakan, suçluları bulmak ve cezalandırmak hükümetlerin işi değildir demişti. Köni ise oturduğu yerden cevap vererek, adli makamları harekete geçirecek olanın ise idari makamlar olduğunu

[205] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 48. Birleşim, 16 Şubat 1950, s. 710; 750-753.
[206] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 48. Birleşim, 16 Şubat 1950, s. 706.
[207] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 48. Birleşim, 16 Şubat 1950, s. 706-709.
[208] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 48. Birleşim, 16 Şubat 1950, s. 710-712.

söylemişti. Başka milletvekilleri de konuşmak için söz istemişlerse de Meclis Başkanı bunları reddetmiş ve böylelikle de bu kanunun görüşmeleri son bulmuştu.[209]

Naim Sönmez'e göre, 1. maddenin tartışma yaşanmadan kabul edilmesi ilginçti. Çünkü nispi temsil sisteminin en sıkı taraftarı olan MP'liler bile bu maddeye itiraz etmemişlerdi. Sönmez, DP'nin de 1946'dan beri nispi temsili savunduğunu ama çoğunluk usulüne karşı çıkmadığını belirterek ya seçimi kazanacaklarını düşündüklerini ya da kendilerinden ayrılarak kurulan MP'nin daha güçlü bir şekilde Meclise girmesini engellemek isteyerek CHP ile ikili bir sisteme rıza gösterdiklerinin ileri sürülebilecek düşünceler olduğunu belirtmiştir.[210]

Yeni İstanbul gazetesine göre, DP Sözcüsü Adnan Menderes'in tasarının lehinde konuşması MP'lileri hayrete düşürmüştü. CHP'liler ise durumdan çok memnundu. Menderes'in konuşma yapacağını önceden bilen DP'liler ise sakindi.[211] Yeni Sabah gazetesi ise DP ve Müstakil Demokratların lehte oy verdiklerini, MP'nin ise aleyhte oy verdiğini öne çıkarmıştı. Ayrıca, Başbakan'ın DP'ye teşekkür ettiğini de belirtmişti.[212] Dönemin bir başka gazetesi olan Zafer ise DP'nin bazı olumlu tekliflerinin ilk defa alaka ve anlayışla karşılandığına vurgu yapıp, Menderes'in konuşmasını ön plana çıkarmıştı.[213] Diğer gazeteler gibi Akşam gazetesi de kanunun sonucuna dair haber yapmıştı. Ayrıca, kanunda matbuata dair yer alan 161. maddeyi de sütunlarına taşımıştı. 161. madde gazete de şu şekilde yer almıştı:[214]

"Seçim zamanmda zikir veya telmih suretiyle haklarında neşriyat yapılan özel ve tüzel kişiler cevap verecekleri yazının yayınlandığı gazete veya mecmua ile cevap ve tashihlerini nerede bulunuyorlarsa o yerin sulh ceza yargıcına verirler. Yargıç müracaatın yapıldığı gün, cevap ve tashihi tetkik ederek varsa, suç teşkil edecek ifadeleri çıkardıktan sonra, cevap ve tashihin altına neşri lüzumuna dair yazacağı şerhle derhal gazete veya mecmuanın idarehanesine bildirir. Cevap veren ücretini öderse, metni telgrafla tebliğ eder. Gazete veya mecmua cevap ve tashihi aldığı günün ertesi günü, cevap verenin koyduğu başlıkla aynı sahife, aynı sütun, aynı punto harflerle aynen neşre mecburdur. Aksi halde takdirde sorumlular, cevabı emreden mahkemece bir aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Matbuat Kanununun bu maddeye aykırı olmıyan hükümleri mahfuzdur."

209 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 48. Birleşim, 16 Şubat 1950, s. 712-713.
210 Naim Sönmez**, a.g.m.,** s. 459-460.
211 **Yeni İstanbul,** "Seçim Kanunu kabul edildi", 17 Şubat 1950, s. 1.
212 **Yeni Sabah,** "Seçim Kanunu dün Mecliste kabul edildi", 17 Şubat 1949, s. 1-5.
213 **Zafer,** "Yeni Seçim Tasarısı da Dün Kanuniyet Kesbetti", 17 Şubat 1950, s. 1-6.
214 **Akşam,** "Yeni seçim kanunu", 17 Şubat 1950, s. 1-2.

Cumhuriyet gazetesinde de 161. maddeye değinilmişti. Gazeteye göre, son dakikalarda kanuna basın için yeni bir ceza koyan tepeden inme bir madde ilave edilmişti. Gazete oylama sonucunu ise "Halkçılarla Demokratlar beyaz, Milletçiler ise kırmızı oy verdiler" diyerek farklı bir şekilde sütunlarına taşımıştı.[215]

18 Şubat 1950 tarihli Yeni Sabah gazetesinde çıkan "Günaltay Sözünde Durdu" başlıklı anonim yazıda, Başbakan Şemsettin Günaltay'ın Hükümet programında bahsettiği gibi emniyetli bir seçim kanunu çıkardığı belirtilmekteydi. Yazıda, Başbakan'ın CHP'deki bazı koltuk sevdalılarına rağmen, parti içindeki makul ve insaflı çoğunluğun desteğiyle bunu başardığı ifade ediliyordu. Yazıya göre böyle bir etkene sebebiyet veren şey ise seçim emniyetine olan hasretti. Partiler üstü olan bu milli davada her dürüst yurttaş destek verirdi. DP'nin desteğine de değinen yazı, ayrıca MP'nin olumsuz tavrını da sütunlarına taşımıştı. Ayrıca, matbuat maddesi kanuna eklenmese daha iyi olurdu diyen yazı, bunun da yeni ve hür bir matbuat kanuna olan dileğin tekrarlanması için bir fırsat olduğunu belirterek son bulmaktaydı.[216]

Zafer gazetesindeki Mümtaz Faik Fenik imzalı yazıda ise seçim kanununun kabul edilmesi DP'nin bir zaferi olarak gösterilmekteydi. Fenik yazıda kısaca şunları yazmaktaydı: İlmi Heyet çalışmalarında DP'nin seçim tasarısından çokça faydalanmıştı. Eğer İktidar Partisi, seçim kanunu mevzuunda DP'nin ileri sürdüğü fikirlerin mühim bir kısmını kabul etmeye mecbur kalmışsa bu DP için bir zaferdi. YSK'nın kurulması da doğrudan doğruya DP'nin bir eseriydi. DP'nin seçim kanunu konusunda hükümetle işbirliği yapması onun bir muvazaa partisi olduğunu göstermez. Bu durum DP'nin körü körüne her şeye muhalif olmadığını gösterirdi. Son olarak Fenik, bu çıkan kanunla her şeyin bitmediğini, İktidar Partisinin kanunu nasıl bir anlayışla tatbik edeceğini beklemek gerektiğini belirterek yazsına son vermişti.[217]

Meclisten büyük bir ittifakla kabul edilmiş olan kanun, 1950 şartlarına göre oldukça iyi hazırlanmıştı. MP'nin tek başına itirazlarda bulunması da esasında çok kuvvetli değildi. Keza günümüzde bile hala seçimler ve sonuçları tartışılıyorken uzun bir süre "Tek Parti" egemenliğinin yaşandığı bir dönemden sonra geçilen çok partili siyasi hayatta akıllarda hâlâ bazı şüphelerin olmasını gayet normal karşılamak gerekir. Kanun neticesinde DP, 1946'dan beri yürüttüğü siyasi mücadelesinin karşılığını almıştı. Günaltay Kabinesi ise programında yer alan bir hedefi gerçekleştirmenin bahtiyarlığını

215 **Cumhuriyet,** "Meclis yeni Seçim Kanunu kabul etti", 17 Şubat 1950, s. 1-4.
216 **Yeni Sabah,** "Günaltay Sözünde Durdu", 18 Şubat 1950, s. 1-5.
217 **Zafer,** Mümtaz Faik Fenik, "Seçim Kanununda D.P. nin Zaferi", 18 Şubat 1950, s. 1-6.

yaşamaktaydı. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen yeni dünya düzeni şartlarında bu seçim kanununun aksine, bir sistemde çok mantıklı gözükmemektedir.

13. Eski Başbakanlardan Recep Peker'in Vefatı

CHP İstanbul Milletvekili ve aynı zamanda eski başbakanlardan biri olan Recep Peker, 2 Nisan 1950'de İstanbul'da vefat etmişti. Peker'in doktoru Profesör Sedat Tavat, merhumun uyku sırasında ani bir kalp krizi sonucu vefat ettiğini ve bu durumun kalp hastalarında rastlanılabilecek bir durum olduğunu ifade etmişti.[218]

Cumhuriyet gazetesi de merhumun, sabaha karşı 3.50'de tedavi edilmekte olduğu Amerikan Hastanesi'nde kalp krizi sonucu vefat ettiğini yazmaktaydı. Aynı gazete haberine göre, cenaze askeri merasimle 3 Nisan günü kaldırılacaktı. Cenaze töreni, merhumun Sultanahmet'teki evinden başlayacak ve buradan cenaze alınıp Beyazıd Camii'ne getirilecekti. Öğle namazına müteakip top arabasına konarak Sarachanebaşına kadar top arabasıyla gidilecekti. Sarachanebaşından itibaren ise merasime otomobillerle devam edilecek ve tören merhumun Edirnekapı Şehitliği'ne defni ile sona erecekti. Ayrıca gazete, cenazede tüm CHP azalarının bulunmalarının bildirildiğini de yazmaktaydı.[219]

Tören gazetenin bahsettiği şekilde yapılmış ve cenazeye halkın yoğun bir ilgisi olmuştu. Peker'in çocuklarının yanı sıra cenazeye Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, Ulaştırma Bakanı Kemal Satır, CHP Genel Sekreter Muavini Cevat Dursunoğlu, İstanbul Komutanı Şükrü Kanatlı, Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay, DP Lideri Celal Bayar, eski Başbakanlardan Hasan Saka, DP'li Adnan Menderes, CHP Parti Müfettişi Sadi Irmak, Milletvekilleri, İstanbul Üniversitesi Rektörü Ömer Celal Sarç, Teknik Üniversitesi Rektörü Hulki Erem, Tarih Kurumu adına Hıfzı Timur gibi üst düzey isimler ve Üniversite Talebe Birliği temsilcileri de katılmışlardı. Tören sonrası, Ulaştırma Bakanı Hükümet adına, Cevat Dursunoğlu parti adına ve Fahrettin Kerim Gökay'da İstanbul adına Peker'in hizmetlerini belirten konuşmalarda bulunmuşlardı.[220] CHP Genel Sekreteri Tevfik Fikret Sılay da Peker'in ailesine,

218 **Akşam,** "Recep Peker'in Cenazesi", 3 Nisan 1950, s. 2.
219 **Cumhuriyet,** "Eski Başbakan Receb Peker vefat etti", 3 Nisan 1950, s. 1-3.
220 **Cumhuriyet,** "R. Pekerin cenazesi dün kaldırıldı", 4 Nisan 1950, s. 1.

acılarını bildiren bir telgraf göndermişti. Gönderilen telgrafta şu ifadelere yer verilmişti:[221]

"Sayın Bayan Süeda Peker

Ankara

Millî Mücadelemizin ilk gününden beri İstiklâl ve Kurtuluş hareketleri emrinde, Cumhuriyet Halk Partisinin kuruluşundan bugüne kadar da Türk Devriminin her yönden gelişmesi hizmetinde bütün bir gönül açıklığı ve sıcaklığı ile kalbini ve şerefli ömrünü tüketen sayın eşiniz aziz selefimin ölümünü şimdi derin bir teessürle haber aldım.

Sizin muhterem şahsiyetinizde bütün ailenizin derin acılarını paylaşır, taziyelerimizi arzeder, sabırlar dilerim."

Cumhuriyet Halk Partisi

Genel Sekreteri

Fikret Sılay

Nadir Nadi, Recep Peker için kaleme aldığı köşe yazısının son paragrafında, Peker için şunları yazmakta idi:[222]

"Dört yıllık demokrasi gelişmelerimizin tarihinde Recep Peker Yanlış anlaşılmış, hattâ iftiraya uğramış millî değerlerimizden biridir. Muhalefete karşı bazı aşırı düşünceleri olduysa da, o, herşeyden önce Anayasamızın ruhuna uygun sorumlu bir hükûmet zihniyetini kendi partisine kabul ettirmek uğruna didindi durdu. Bugünkü tarihimizi yarın tefsir edecek olanlar Pekerin bu gayretlerini görmemezlik edemeyeceklerdir. Onun şahsında millet seçkin bir evladını toprağa veriyor."

Nadir Nadi'nin de belirttiği gibi Recep Peker, Türk Siyasi Tarihi açısından son derece önemli bir simaydı. Peker, 1889 yılında İstanbul'da dünyaya gelmişti. Kuleli Askeri İdadisi'ni bitiren Peker, Harbiye Mektebi'nden de 1907'de mezun olmuştu. Trablusgarp, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesine katılması nedeniyle Erkânı Harbiye Mektebi'ndeki eğitimini 1919'da tamamlamıştı. Peker'in siyasi hayatı, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi Kâtibi Umumiliği'ne atanması ile başlamıştı. 1923'ten itibaren 7. dönem sonuna kadar Kütahya Milletvekili olarak

221 **Ulus,** Fikret Sılay'ın Peker Ailesine taziyet telgrafı", 3 Nisan 1950, s. 1.
222 Nadir Nadi, "Bir adamın ölümü", **Cumhuriyet,** 4 Nisan 1950, s. 1.

TBMM'de bulunmuştu. Peker, ordudan 7 Mart 1925'te Binbaşı rütbesi ile emekliye ayrılmıştı. Milletvekilliği süresi içinde Dâhiliye, Maliye, Milli Savunma ve Bayındırlık Bakanlıkları görevlerinde bulunmuş olan Peker, uzun süre CHP Genel Sekreterliği ve Grup Başkan Vekilli olarak da görev yapmıştı.

8. Dönemde ise CHP İstanbul Milletvekili olarak Mecliste bulunmuştu. Seçim sonrasında Reis-i Cumhur İnönü tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Peker, 15. Hükümet'in Başbakanı olarak 7 Ağustos 1946-9 Eylül 1947 tarihleri arasında görev yapmıştı. Peker, Başbakanlık'tan istifa ettikten sonra 5 Kasım 1947, 5 Kasım 1948 ve 7 Kasım 1949 tarihlerinde TBMM Anayasa Komisyonu üyeliğine seçilmişti. Fransızca ve Almanca bilen Recep Peker, evli ve 5 çocuk babasıydı.[223]

14. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Cenaze Merasimi Sırasında Yaşanan Olaylar

Fevzi Çakmak, 12 Ocak 1876'da İstanbul'da doğmuştu. Kuleli Lisesi'ni bitirdikten sonra, Harbiye Okulu'na geçmiş ve bu okuldan 1895'te Teğmen olarak mezun olmuştu. Önemli bir asker olan Çakmak, kademeleri bir bir geçip, 3 Şubat 1920'de Harbiye Nazırlığı makamına gelmişti. 8 Nisan 1920'de bu görevinden istifa eden Çakmak, Anadolu'ya geçerek Millî Mücadeleye destek vermişti. Çeşitli görevlerde hizmet veren Çakmak, 31 Ağustos 1922'de Büyük Zafer'in kazanılmasındaki payından dolayı Mareşallığa terfi ettirilmişti. 3 Mart 1924'te mebus iken Genelkurmay Başkanlığına tayin edilmişti. 31 Ekim 1924'te mebusluktan istifa eden Çakmak, 12 Ocak 1944'te yaş haddinden emekli olana kadar Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunmuştu.

Fevzi Çakmak, TBMM'ye 1. dönemde Kozan, 2. dönemde İstanbul mebusu olarak katılmıştı. Genelkurmay Başkanlığından emekli olduktan sonra ise 1946 seçimlerinde bağımsız olarak DP listesinden İstanbul ve Kastamonu'dan Milletvekili seçilmiş, ancak kendisi İstanbul Milletvekilliğini tercih etmişti. 12 Ağustos 1946, 11 Kasım 1946, 5 Kasım 1947, 5 Kasım 1948 ve 7 Kasım 1949 tarihlerinde TBMM Anayasa Komisyonu üyeliğine seçilmiş olan Çakmak, siyasi hayatına 19 Temmuz 1948 tarihinde parti fahri başkanı unvanı ile Millet Partisi'nin kuruluşunda yer alarak devam etmişti. Fransızca, İngilizce ve Almanca bilen Çakmak, evli ve iki kız babasıydı. Ünlü

223 Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950),* III. Cilt, TBMM Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012, s. 568-569.

bir asker ve siyaset adamı olan Fevzi Çakmak 10 Nisan 1950'de İstanbul'da vefat etmişti.[224]

Mareşal Fevzi Çakmak'ın ölümü yurtta büyük bir üzüntüye sebebiyet vermiş, 11 Nisan 1950 tarihli gazete manşetleri siyah başlıklarla çıkmıştı.[225] Dünya basını da Çakmak'la ilgili haberler yapmış, Irak ve Suriye radyoları matem marşları çalmıştı. Milet Partisi, DP ve Milli Türk Talebe Birliği birer bildiri yayımlamışlardı. CHP Genel Sekreteri Tevfik Fikret Sılay ve daha birçok CHP'li partilide taziyelerini bildirmişlerdi. Sivil ve subay gençler Çakmak'ın tabutunun başında nöbet tutmuşlardı.[226] Cumhurbaşkanı İnönü'de Çakmak'ın vefatı üzerine şu demeci vermişti:[227]

"Sayın Mareşal Fevzi Çakmak'ın irtihalinden derin bir surette müteessir olduk. Mareşal ile birlikte çalıştığımız günlerin hâtırasını hürmetle yâdediyoruz. Muhterem ailesine ve muhterem milletimize tâziyetlerimizi sunarız."

Bu arada, İstanbul ve Ankara radyosunun Mareşal'ın ölüm haberini verdikten sonra, müzik yayınına devam etmesi halkta büyük bir üzüntü yaratmış ve gençleri harekete geçirmişti. Radyoevleri önünde protestolar yapılarak yayınların kesilmesi istenmişti, ancak yayınların devam etmesi üzerine olaylar geç vakitlere dek sürmüştü. Çakmak'ın ölümünün ikinci günü de üniversite gençliği Beyoğlu'na çıkarak, eğlence yerlerini kapatıp taşkınlıklarda bulunmuşlardı. Olaylar üzerine emniyet güçleri gözaltılar da bulunmuştu.[228]

Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreni, 12 Nisan'da yapılmış ve cenazede büyük olaylar yaşanmıştı. Gelişmeler Cumhuriyet gazetesinde şu şekilde yer almıştı:[229]

---

224 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** III, s. 543-544; Fevzi Çakmak hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayfer Özçelik, "Fevzi Çakmak", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 8. Cilt, 1993, s. 190-192.

225 **Cumhuriyet,** "Mareşal Fevzi Çakmağı dün sabah kaybettik", 11 Nisan 1950, s. 1; **Akşam,** "Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatı yurdun her tarafında derin teessür uyandırdı", s. 1; **Yeni Sabah,** "M. Çakmak ebediyete intikal etti", s. 1; **Zafer,** "Milletimizin büyük kaybı", s. 1.

226 Ensar Yılmaz, "Türkiye'de Siyaset Alanının Yeniden Tanziminde İki Önemli Olay: Tan Gazetesi Baskını ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın Ölümü", *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* C. 1, S. 1 (2010), s. 67.

227 İlhan K. Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950,* II, (hzl.), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2003, s. 412.

228 Ömer Urhal, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950),* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1997, s. 183.

229 **Cumhuriyet,** "Dünkü Cenaze töreninde vukua gelen hadiseler", 13 Nisan 1950, s. 1-3. Nurettin Ardıçoğlu, o dönem Kudret Gazetesi'nin başyazarı idi. Nurettin Ardıçoğlu hakkında detaylı bilgi için bkz. Yavuz Haykır, "Türk Kültür ve Siyasi Hayatında Nureddin Ardıçoğlu (1914-1982)", **Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu,** Bildiriler, Cilt II, 14-16 Mayıs 2015, Elazığ, 1. Baskı, Elazığ 2016, s. 285-308.

"Cenaze alayı, eski Harbiye binası önüne gelince, bayrak direğini boş gören genclik, direğe bayrak çekilmesi arzusunu izhar etmiştir. Askerî idareciler, emir olmadığı için bayrak çekilemeyeceğini bildirmişlerdir. Gencler, bu durum üzerine ellerinde bulunan bir bayrağı Atatürk büstünün önüne dikmişlerdir. Bu arada Nureddin Ardıcıoğlu binanın methaline çıkarak bir konuşma yapmıştır. Bunun neticesinde Nureddin Ardıcıoğlu, İstanbul Merkez Komutanı tarafından davet edilmiş ve ordunun manevî şahsiyetini tahkir maddesinden kendisinin ve şahidlerin ifadeler alınmış, müteakıben savcılığa götürülmüştür. (...)

İkinci müessif hâdise de Beyoğlunda C.H.P. Evliyaçelebi semt ocağının bayrak çekmemesinden ileri gelmiş ve genclik yeniden gösteri yapmıştır. Beyazıd meydanında da, halkın cenazeyi eller üzerinde taşımak arzusu cenaze törenini bozmuştur. Bundan dolayı evvelden hazırlanan büyük program tatbik olunamamıştır. Bu vaziyet üzerine Beyazıda kadar gelen kordiplomatik, resmî zevat ve diğer şahsiyetler cenaze namazından sonra ayrılmak mecburiyetinde kalmışlardır. Vali ve Belediye Reisi de, kendilerinden özür dilemiş, halkın arzusuna uymayı doğru bulmuştur."

Yaşanan olaylar neticesinde gazetenin de yazdığı gibi askeri ve resmi tören yarıda kalmıştı. Törende Hükümeti temsilen Milli Savunma Bakanı bulunmuştu. Olaylar sonucu birçok kişi gözaltına alınmış ve tutuklamalar olmuştu. İstanbul'da Milliyetçiler Derneği ve Türk Kültür Ocağı'nda aramalar yapılmıştı. Ensar Yılmaz'a göre, CHP İktidarı olayları irticayı horlatmak olarak değerlendirmiş, tekbir getirmeyi de inkılap düşmanlığı olarak görmüştü.[230] Yaşanan bu hadise, 31 Mart Vakasına benzetilmişti. Abidin Daver de bu konuda, Cumhuriyet gazetesindeki "İnkılâba sadakat ve hürmet" başlıklı köşe yazısının ilk paragrafında şunları yazmaktaydı:[231]

"Son günlerde, memlekette bazı irtica alâmetleri belirdi. Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde hafiften esmeğe başlıyan bu irtica havası, kayıdsızlıkla karşılanacak bir şey değildir. 1909 da vukua gelen ve Milâdi takvimle 13 nisana rastlayan o meşhur ve meş'um 31 Mart hâdisesinin 41 inci yıldönümü sıralarında beliren bu alâmetlerden biraz kaygılanmamak mümkün olmuyor."

Günlerce gazetelerde irticaya yönelik haberler yer almıştı. Millî Talebe Federasyonu cenaze törenindeki inkılâba aykırı hareketleri gençliğin yapmadığını

230 Ensar Yılmaz, "Türkiye'de Siyaset Alanının Yeniden Tanziminde İki Önemli Olay: Tan Gazetesi Baskını ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın Ölümü", s. 68.
231 **Cumhuriyet,** Abidin Daver, "İnkılâba sadakat ve hürmet", 14 Nisan 1950, s. 1-3.

belirtmişti.[232] İstanbul'da çıkan gazetelerin temsilcileri de bir beyanname yayınlayarak yaşanan anarşi olayları ve inkılaba ayrılıkları kınamışlardı.[233]

Mareşal'in cenazesi sırasında çıkan olaylardan ekseriyetle MP sorumlu tutulmuştu. Hem dönemin iktidarı CHP, hem de en güçlü muhalif yapı olan DP, Millet Partisi'nin din konusundaki tutumuna eleştiriler getirmekte ve laiklikten taviz verdiğini ileri sürmekteydiler. Yaşanan bu hadiseler sonrası CHP ve DP, laiklik hususunda aynı tavrı takınmışlardı.[234] Çok partili siyasi hayatın yaşandığı bu süreçte bu takım irtica ve aşırı sağ-sol hareketleri demokrasi adına zararlı olarak görülmüş ve dinin siyasete alet olmaması için görüş birliğine varılmıştı.

15. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri

14 Mayıs 1950 genel seçimleri, üçüncü çok partili siyasi hayata geçiş denemesinin ikinci genel seçimi olması ve bir iktidar değişimine sebebiyet vermesi açısından Türk Siyasi Tarihi açısından oldukça önemlidir. Seçim öncesinde gerçekleşen seçimlere ve çıkarılan kanunlara kısaca bakacak olursak; Türkiye'de 1877 yılından 1943 yılına kadar yapılan seçimlerin iki dereceli ve açık oy-gizli tasnife göre yapıldığını görmekteyiz. 1946 yılında yapılan genel seçimlerde ise tek dereceli seçim sistemi kullanılmıştı. Ancak bu sisteminde, açık oy-gizli tasnif usulüne dayanması ve beraberinde de hala seçim güvenliğinin olmaması gibi etkenler sürekli olarak iktidar ve muhalefet partileri arasında tartışmalara neden olmuş ve 1946 seçimleri de usulsüz seçimler olarak değerlendirilmişti.

Özelikle DP'nin bu durumu protesto etmesi ve sağlıklı bir sistem yapılmayana kadar seçimlere girmeme kararı alması, iktidarı bu konuda zorunlu arayışlara itmişti. 1948'de tek dereceli sisteme, gizli oy-açık tasnif kuralı da eklenmişti. Ancak muhalefet bundan da tatmin değildi. Muhalefetin ısrarla dile getirdiği "seçim emniyeti" konusuydu.

1946'dan beri seçimlere katılmama kararı almış olan DP, 16 Ekim 1949'da 12 ilde 14 milletvekilliği için yapılan ara seçimlere de katılmamıştı. DP, seçime katılmadığı gibi seçimlerde katılım oranının düşük olması için de çalışmalarda

232 **Cumhuriyet,** "Genclik, yapılan taşkınlıkları kabul ve tasvib etmiyor", 14 Nisan 1950, s. 1-4.
233 **Cumhuriyet,** "Anarşi ve inkılaba ayrılıkları takbih", 15 Nisan 1950, s. 1-4.
234 Ensar Yılmaz, "Türkiye'de Siyaset Alanının Yeniden Tanziminde İki Önemli Olay: Tan Gazetesi Baskını ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın Ölümü", s. 68-69.

bulunmuştu. CHP buna karşılık olarak Rauf Orbay'ı İstanbul'daki seçime bağımsız olarak girmeye ikna etmişti. Bu yolla CHP, Orbay gibi saygın bir isimle seçimlere katılımın yüksek olacağını düşünmekteydi. DP, CHP'nin bu hamlesini de protesto etmişti ve İstanbul'daki seçim sonuçlarına baktığımızda da DP, istediğini elde etmiş gözükmektedir.[235] Seçimin genel sonucuna baktığımızda ise CHP, 12 ilde 14 milletvekilinin tamamını kazanmıştı.[236]

16 Ocak 1949'de kurulan Şemsettin Günaltay Hükümeti, hükümet programında bu konuya değinmiş ve göreve başlar başlamaz seçim emniyetini de içinde barındıracak ve muhalefeti tatmin edecek bir seçim kanunu üzerinde çalışmalara başlamıştı. DP'nin de desteğiyle çıkarılan bu yeni seçim sistemi genel hatlarıyla: çoğulcu, tek dereceli, gizli oy-açık sayım ve yargı denetimi ile seçim emniyetinin sağlandığı bir yapıdaydı. 16 Şubat 1950'de Meclis tarafından onanan bu kanuna "nispi temsil" olmadığı gerekçesi ile MP muhalefet etmişti. Bu muhalefete rağmen Türkiye, 14 Mayıs 1950 genel seçimlerini "5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu"na göre gerçekleştirmişti.

15.1. Seçim Kararının Alınması

21 Mart 1950'de toplanan CHP Meclis Grubu'nda Genel Başkanvekili Hilmi Uran, seçimlerin yenilenmesi gerektiğini belirtmişti. Raif Karadeniz'in buna gerekçemiz ne olacak sorusuna ise yeni seçim kanunun kabul edilmesini göstermişti. Görüşmelerden sonra Meclis Grubu'nda alınan prensip karara göre, TBMM 24 Mart'ta tatile girecek ve 14 Mayıs'ta da genel seçimler yapılacaktı.[237] Meclis Genel Kurulunun 24 Mart 1950 tarihli oturumunda, CHP Konya Milletvekili Tevfik Fikret Sılay ve aynı partiden Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu'nun vermiş olduğu önerge üzerine yaklaşık 4 yıldır görev yapan TBMM 8. Dönem, seçimlerin yenilenmesine karar vererek çalışmalarını sonlandırmıştı. Alınan karara göre genel seçim, 14 Mayıs 1950'de yapılacaktı.

---

235 İstanbul'da CHP adaylarından Ekrem Amaç'a 100.472, Atıf Ödül'e 100.014 oy çıkmışken Rauf Orbay'a sadece 8.898 oy verildiği açıklanmıştı. Bkz. Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 21.

236 16 Ekim 1949'daki ara seçimlerin gerçekleştiği iller ise Bitlis, Bursa, Erzincan, İçel, İstanbul, Kars, Manisa, Mardin, Kastamonu, Muş, Tokat ve Urfa idi. İstanbul ve Mardin'den iki milletvekili, diğer illerden ise birer milletvekili seçilmişti. Detaylı bilgi için bkz. **Ulus,** "Pazar günkü seçimlerin resmî neticeleri alındı", 18 Ekim 1949, s. 1-6.

237 **Cumhuriyet,** "C.H.P. Grupunun seçimler için kararı", 22 Mart 1950, s. 1-3.

Verilen seçim kararından sonra Başbakan Günaltay, kürsüye çıkarak bir konuşma yapmıştı. Günaltay, memlekette seçim kararının yarından sonra başlayacağını belirtip bundan sonra yapılacak toplantılar vs. gibi etkinliklerin seçim kanunu ekseninde yapılacağına dikkat çekmişti. Günaltay, Meclis'in bu kararla feshedilmediğini, TBMM'nin 9. Dönemi başlayana kadar, zaruri durumlarda toplanıp, kararlar alabileceğini belirtmişti. Yeni seçim sisteminin getirmiş olduğu fonksiyonlara da değinen Başbakan, son olarak seçimlerin iyi geçmesini ve Türk milletinin vereceği sınav ile dünyaya iyi bir mesaj vermesi temennisinde bulunduğunu ifade ederek kürsüden inmişti.[238] Meclis Başkanı Şükrü Saraçoğlu son sözü alarak Meclis'in 8. Dönemini kapatmıştı.

15.2. Partilerin Seçim Çalışmaları

Gerek iktidar partisi, gerekse de muhalefet partileri olsun seçim çalışmalarına 1949 yılından beri başlamışlardı. Ancak bu çalışmaların tam manasıyla icra edildiği ve tüm kozların paylaşıldığı dönem ise Meclisin 24 Mart'ta çalışmalarına son vermesinden sonra yaşanmıştı.

Ayrıca seçimler öncesi, CHP'li ve DP'li bazı yetkililer arasında bir takım görüşmeler olmuştu. DP, muhalefetin Mecliste asgari bir şekilde yer alabilmesi için çoğunluk sisteminde bir takım esnekliklere gidilmesini önermişti. Bir diğer iddia da iki parti arasında olası bir koalisyonun oluşması yönündeydi. Böyle bir durumda DP, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığını da kabul edecekti. Ancak bu görüşmeler ve iddialardan herhangi bir sonuç çıkmamıştı.[239]

15.3. İktidar Partisi CHP'nin Seçim Çalışmaları

CHP, iktidarı boyunca gerçekleştirdiği icraatları ve bundan sonra yapacaklarını anlatan kitapçıklar hazırlatmıştı. Bu kitapçıklar başlıca Ulaştırma, Bayındırlık, Dışişleri, Sağlık, İçişleri ve Milli Eğitim konularını içermekteydi. Bu hazırlanan yayınlar, parti teşkilatlarının vereceği konferanslarda, yapılacak propaganda konuşmalarında ve

238 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 72. Birleşim, 24 Mart 1950, s. 1047-1048.
239 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 24.

mahalli gazetelerde yazılacak makalelerde kullanılacaktı.[240] Ayrıca daha önce tarafsız olacağını deklare eden Cumhurbaşkanı İnönü de bu süreçte seçim mitinglerinde bulunarak, halka hitap etmişti.

İsmet İnönü'nün dışında, seçim kampanyası boyunca CHP ileri gelenleri ile Başbakan Şemsettin Günaltay ve Parti Genel Başkanvekili Hilmi Uran da bir takım mitingler düzenlemişlerdi. Ancak bu konuda daha çok çalışmada bulunan İnönü'ydü. Cumhurbaşkanı İnönü, daha seçim kararının verilmesinden önce yurt gezisine çıkmıştı ve gittiği illerde de mitingler düzenlemişti.[241] İnönü'nün Kırıkkale'de yaptığı mitingde söyledikleri ilginçti. İnönü, CHP'nin "altı oku" olarak bilenen Atatürk İlkelerinin Anayasadan çıkarılacağını ve artık "altı ok"un sadece CHP programının bir parçası olacağını belirtmişti. Ayrıca İnönü, Polatlı'daki mitinginde de değindiği gibi "yeni bir Anayasa" yapılmasına dair fikirlerini de yinelemişti.[242]

Mitingler devam ederken CHP, 27 Nisan 1950'de Seçim Beyannamesi'ni radyo vasıtasıyla ilan etmişti. 32 maddeden oluşan beyannamede özet olarak CHP'nin seçim konusunda her türlü şüphe ve tereddüdün ortadan kalkmasına büyük önem verdiğini, milletin güveni tekrardan sağlandığı takdirde ise önümüzdeki 4 yıl içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılacak işler ve ele alınacak davalar sıralanmıştı. Ayrıca İnönü'nün Polatlı ve Kırıkkale mitinglerinde değindiği Anayasa tadilatı ve "altı ok"un Anayasadan çıkarılması gibi konularda beyannamede yer almıştı.[243]

Nadir Nadi, CHP'nin seçim beyannamesini eleştirmekteydi. Nadi'ye göre seçim beyannameleri iki esas üzerine kurulurdu. Bir geçmişteki icraatlar, iki gelecekteki vaatler. Nadi, özellikle bir İktidar partisinin geçmişteki başarılarından bahsetmesi gerektiğini, CHP'nin ise sadece gelecekte yapacaklarına yer verdiğini belirtip halk şimdiye kadar yaptıklarını bilmezse geleceğe dair olan planlarına nasıl inansın demişti. Ayrıca Nadi, CHP'nin seçim kanununu tek başına yapmış gibi davranmasını da eleştirmekteydi. Nadi, kanunun çıkmasında halkın ve muhalefetin rolünü kim inkâr edebilir demiştir. Nadi'ye göre, kanun iyi tatbik edilirse bu CHP'nin başarısı sayılırdı.[244]

---

240 Tansu Barış Mahmutoğlu, *CHP'nin Belediye ve Genel Seçim Çalışmaları ve Propagandaları (1923-1957),* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2017, s. 371.
241 Tansu Barış Mahmutoğlu, **a.g.e.,** s. 416-417.
242 İlhan Turan, **a.g.e.,** s. 390-393.
243 **Cumhuriyet,** "C.H.P. nin seçim beyannamesi", 28 Nisan 1950, s. 1-4.
244 Nadir Nadi, "C.H.P. beyannamesi", **Cumhuriyet,** 29 Nisan 1950, s. 1-3.

İktidar Partisi CHP, seçim kampanyası boyunca özellikle İnönü'nün liderlik vasıflarını ön plana çıkararak dış politikadaki başarıları üzerinde durmaktaydı. Ülkenin içinde bulunduğu veya bulunması muhtemel dış sorunlarda İnönü gibi bir deneyimin çözüm yollarında etkili olacağı vurgulanmaktaydı. İnönü'nün yanı sıra seçim kampanyalarında Mustafa Kemal Atatürk'ün isminin de ön planda olduğunu görmekteyiz. Atatürk'ün partinin kurucusu olduğu ve partinin Atatürk'ün devrimlerini uygulayıp savunduğu ifade ediliyordu.[245]

Yapılan parti propagandaları sadece seçim sahaları ile de sınırlı kalmamıştı, radyolar vasıtasıyla da çalışmalar yapılmıştı. CHP'nin radyo propagandalarına baktığımızda ise, genellikle meydanlarda yapılan konuşmalarla paralellikler olduğunu görmekteyiz.

15.4. Muhalefet Partilerinin (DP ve MP) Seçim Çalışmaları

Demokrat Parti'nin seçim çalışmaları, Parti Genel Başkanı Celal Bayar'ın 1950 Ocağının sonlarına doğru Ege'ye partinin il kongrelerine katılmak için yaptığı gezi ile resmen başlamıştı diyebiliriz. Bayar, İzmir İl Kongresi'nin ikinci gününde kısa bir konuşma yapmıştı. Bayar bu konuşmasında, DP'nin ülke içinde en güçlü olduğu yerin Ege olduğunu ve diğer DP örgütlerinin Ege örgütlerini örnek aldığını belirtmişti. Bayar konuşmasının devamında da parti politikaları ve güncel meselelere değinmeyerek birlik ve beraberlik çağrısında bulunmuş ve parti örgütüne, seçimlere yönelik motive edici bir seslenişte bulunarak konuşmasına son vermişti.[246]

DP, halka daha çok geçmişe yönelik şikâyetler hakkında konuşmalarda bulunmuştu. Özellikle de İsmet İnönü'nün ülkenin başında kalması halinde hiçbir şeyin değişmeyeceği vurgulanmaktaydı. Tansu Barış Mahmutoğlu'na göre DP'nin bu stratejisi başarılıydı. Çünkü İnönü, nefret uyandıran tek parti rejiminin sembolü haline gelmişti.[247] DP bu stratejisinin yanında bürokrasiyi hedef alma pozisyonundan da vazgeçmişti. Bürokrasiyi kendi yanına çekmek için CHP ile bürokrasi arasında ayrımda bulunup sadece CHP'yi suçlama yoluna gitmişti. Hatta sivil ve askeri bürokrasiden

245 Ensar Yılmaz, "1950 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasal Sonuçları", *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* C. 1, S. 2 (2016), s. 36.
246 Hakkı Uyar, "1950 Seçimleri Üzerine Bir Analiz Değerlendirmesi", **Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri,** 22-24 Ekim 2008, Isparta, 1. Baskı, Isparta 2008, s. 320-321.
247 Tansu Barış Mahmutoğlu, **a.g.e.,** s. 393.

kişileri de parti bünyesine almışlardı.[248] DP, daima İktidar Partilerinin bürokrasi üzerinde egemen olduğunu bilmekteydi. Ayrıca DP, seçimlerden sonra herhangi bir kovuşturma ve soruşturma yapılmayacağının garantisini de veriyordu. Bu strateji değişimi ile DP, bürokrasinin tarafsızlığı olmasa bile sempatisini kazanmaya çalışmaktaydı.

Demokrat Parti'nin propagandasının temelini, demokrasi özlemi ve demokrasinin karşısındaki engellerin kaynağı ve düşmanı olarak CHP'nin gösterilmesi olarak özetleyebiliriz. DP, bu temelin söylem altyapısını da halkın ortak hafızasında yer alan yoksulluk ve yoksunluklardan hareket ederek oluşturmaktaydı.

DP'nin seçim çalışmalarına damga vuran ve hala günümüzde bile çokça konuşulan "Yeter! Söz Milletindir." afişi olmuştu. Afişin mimarı Selçuk Milar bu afişi, Hasan Ali Yücel'in "yeter" sözü üzerine, "Muhalefeti destekleyen vatandaşlara yapılana yeter, devletin görevi olan hizmetleri muhalefetteki vatandaşlardan esirgenmesine yeter. Kısaca millet sözünü söyleyecek ve yeni iktidar iş başına geçecek" şeklinde değerlendirmişti.[249]

DP, daha önce Cumhuriyet Halk Partisi'nin yapmış olduğu gibi, gazetelerde milletvekili adaylarını tanıtmaya yönelik kısa bilgilendirme yazıları da yayınlatmıştı. DP, seçim beyannamesini 8 Mayıs 1950'de ilan etmiş[250] ve beyannamenin ilk kısmında CHP idaresi ve seçim beyannamesi eleştirilmişti. İkinci kısımda ise kendilerinin sorunlara getirdiği çözümler ve vaatlerine yer verilmişti. Ayrıca, olası bir iktidar değişiminin ülkede herhangi bir sarsıntıya sebebiyet vermeyeceği de vurgulanmaktaydı. Beyannamede dikkat çeken bir ayrıntı ise dış politika konusunda CHP ile aynı düşüncelere sahip olunmasıydı.[251]

Tansu Barış Mahmutoğlu, DP'nin seçim öncesi propaganda çalışmalarını şu şekilde özetlemektedir:[252]

"Demokrasi ve millî irade kavramlarıyla kendini özdeştirerek halka yaklaşma içinde bulunduğu; devr-i sabık yaratılmayacağı; CHP'nin baskıcı bir parti olduğu ve yanlış ekonomik politikalarıyla işçi, köylü, memur vb. tüm vatandaşların yoksulluk içinde bulunmasına sebep olduğu;

248 Ensar Yılmaz, "1950 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasal Sonuçları", s. 35.
249 Seçimde kullanılan bu afiş ilk olarak, 1946 seçimleri için hazırlanmıştı. Bkz. Nil Türker Tekin, "1946 Seçimlerinde Propaganda Tek Parti Döneminin Sonu", *Toplumsal Tarih Dergisi,* C. 18, S. 106 (Ekim 2002), s. 67-68.
250 **Cumhuriyet**, "Demokrat Parti dün seçim beyannamesini yayınladı", 9 Mayıs 1950, s. 1-4.
251 Tansu Barış Mahmutoğlu, **a.g.e.,** s. 398-399.
252 Tansu Barış Mahmutoğlu, **a.g.e.,** s. 402.

kendi dönemlerinde tüm sorunların ortadan kaldırılacağı tezlerini halkla etkili ilişkiler kurarak işlediği; CHP'nin aksine her seviyede vatandaşla iletişim kurmayı başardığı görülmektedir."

Millet Partisi ise gerek yaptığı mitinglerde gerek radyo konuşmalarında ve gerekse de beyannamesinde sürekli olarak Cumhurbaşkanı İnönü'nün giderek baskıcı bir ortam yarattığını, CHP ve Hükümet'in bu yolda çıkarılan kanunlarla onu desteklediğini ve DP'nin de CHP ile işbirliği yaptığını vurgulamaktaydı. Adnan Ferruh Pancaroğlu, Millet Partisi'nin seçim öncesi mitinglerdeki söylev ve propagandalarını şu şekilde özetlemektedir:[253]

"Millet Partisi, 14 Mayıs 1950'ye kadar mitinglerinde Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki muvazaadan sıkça bahsetmiş, daha ziyade kötülüklerin sorumluluğunu tek parti yönetiminde görerek, şeflik sisteminin millet iradesine ters düştüğü noktası üzerinde durmuştur. Söz hürriyeti, basın özgürlüğü, toplum özgürlüğü, hayat pahalılığı, bütçe açıkları, fertlerin eşitliği, din özgürlüğü, çift meclis ve seçim kanunun değiştirilmesi, üç partinin nispi seçimi kabul etmesi, komünizm tehlikesi, anayasa değişikliği yapılması mitinglerde sıkça konu edilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi, Millet Partisi'nin propagandalarında; ülkeye yıllarca zulüm yapmakla ve halk ile köylünün sefaletini arttırmaktan başka bir şey yapmamakla itham edilecek bu partiden ülkeye hayır gelmeyeceği, partinin ölmüş olduğu, bir daha iktidara gelecek olursa halktan intikam alacağı iddialarıyla yer almıştır."

MP, seçim beyannamesini 8 Nisan 1950'de yayınlanmıştı. Beyanname, Mareşal Fevzi Çakmak imzalıydı.[254] Aynı beyanname radyoda ise 2 Mayıs'ta okunmuştu. Beyannamede özetle: 1946 seçimlerinden bahsedilmekte ve seçimden sonra geçen 4 yılda halk üzerindeki baskının giderek artmakta olduğunu, çıkarılan kanunlarla şahsi nüfuz ve tahakkümün arttığını ve İnönü'nün de giderek diktatörleştiği yazılmaktaydı. Ayrıca İnönü'nün Anayasa değişikliğinden bahsettiğini ama Anayasayı da kendisinin ihlal ettiğine vurgu yapılmaktaydı.

Beyannamede bu eleştirilerden sonra, MP kendi vaatlerinden bahsetmiş ve yeni seçim kanunu üzerinde durmuştu. Son olarak 14 Mayıs'taki seçimlerin öneminden bahsedilmişti.[255]

---

253 Adnan Ferruh Pancaroğlu, *Yakın Tarihimizde Millet Partisi Olgusu (1948-1977),* Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2006, s. 23.

254 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971,* Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1976, s. 63-64.

255 **Cumhuriyet,** "M.P. nin beyannamesini radyo yayınladı", 9 Nisan 1950, s. 1-3.

15.5. Seçim Sonuçları ve Sonuçlara Dair Yapılan Yorumlar

Seçim Kanununun 134. maddesi gereğince 10 Mayıs akşamından sonra seçim propagandası yapılması yasaklanmıştı.[256] Seçim Kanunun 38. maddesi gereği de partiler aday listelerini açıklamıştı. CHP 22 Nisan'da,[257] MP 23 Nisan'da,[258] DP ve Milli Kalkınma Patisi (MKP) ise 24 Nisan'da[259] milletvekili aday listelerini açıklamışlardı. CHP, tüm illerde adaylar çıkarırken, DP 62, MP 22,[260] MKP ise sadece İstanbul'dan aday göstermişti.[261]

1950 seçimlerinde ilk defa seçmen üzerinde anket çalışması da yapılmıştı. Vatan Gazetesi'nin yaptığı ankete göre, Cumhurbaşkanlığı için Rauf Orbay % 17, İsmet İnönü % 27.9, Celal Bayar ise % 28.8 oy almıştı. Partilerin oy oranına baktığımızda ise DP % 56.44 oy oranıyla birinci sıradaydı. DP'yi % 11.24 oranı ile CHP takip etmekteydi. MP % 3.94, Müstakiller % 4 ve kararsız olanlarda % 23.5'lik oranı oluşturmaktaydı.[262]

14 Mayıs 1950'de gerçekleşen seçim büyük bir sükûnet ve asayiş içinde gerçekleşmişti. 1946 seçimlerine nazaran kimsede bir güvensizlik yoktu. Kayıtlı seçmen sayısının 8.905.743 olduğu seçimde 7.953.085 kişi oy kullanmıştı. Bu rakamlara baktığımızda seçime katılım oranının % 89.3 olduğunu görmekteyiz.[263] DP bu oyların % 52,67'si ile birinci olmuştu. DP'yi sırasıyla, % 39,45 oranı ile CHP, % 4,76 oranı ile Bağımsızlar ve % 3,11 oranı ile MP takip etmişti.[264] Çoğunluk sistemine göre gerçekleşen seçimde, DP 487 milletvekilinden oluşan Mecliste 416 sandalye kazanmıştı. CHP 69, MP ve Bağımsızlar ise 1'er sandalye elde etmişlerdi.[265] Bu sonuçlar sonrası Günaltay Hükümeti'nden sadece Başbakan Mehmet Şemsettin Günaltay yeniden Meclise girebilmişti. Kabinenin diğer tüm adayları ise kaybetmişti. Cumhurbaşkanı İnönü ise seçimde hem Ankara'dan hem de Malatya'dan aday olmuş, Malatya'da kazanırken Ankara'da ise kaybetmişti.

---

256 **Cumhuriyet,** "Seçim propagandaları dün akşam sona erdi", 11 Mayıs 1950, s. 1-3.
257 **Akşam,** "C. Halk Partisi adaylarını ilân etti", 23 Nisan 1950, s. 1-5.
258 **Yeni Sabah,** "Millet Partisinin aday listesi dün yayınlandı", 24 Nisan 1950, s. 1-5.
259 DP aday listesi için bkz. **Zafer,** "Demokrat Partinin Aday Listesi", 25 Nisan 1950, s. 1,2-6. MKP aday listesi için bkz. **Yeni Sabah,** "M. Kalkınma Partisi", 25 Nisan 1950, s. 1-5.
260 14 Mayıs 1950 Seçimlerinin yapıldığı dönemde 63 il vardı. CHP 63 ilden 487 aday, DP 62 ilden 486 aday ve MP 22 ilde 205 aday göstermişti. DP'nin aday göstermediği tek il Hakkari idi. Bkz. Erol Tuncer, *1950 Seçimleri,* TESAV, Ankara 2010, s. 82.
261 MKP, İstanbul'dan 20 aday göstermişti. Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950,* Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1982, s. 308.
262 Tansu Barış Mahmutoğlu, **a.g.e.,** s. 430.
263 TÜİK, **a.g.e.,** s. 5.
264 Tansu Barış Mahmutoğlu, **a.g.e.,** s. 431.
265 TÜİK, **a.g.e.,** s. 9.

Seçim sonuçları ile ilgili olarak dönemin gazete manşetlerine baktığımızda genel kanının seçimlerin güvenli ve sakin bir havada, yüksek bir katılımla gerçekleştiği yönünde olduğu gözükmektedir. Ayrıca gazeteler, DP'nin zaferi ve CHP'nin 27 yıllık iktidarının son bulmasını da manşetlerine taşımışlardı.[266] Dönemin gazetecilerinden Cüneyt Arcayürek, anılarında seçim sonuçlarıyla ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:[267]

"Otuz yıllık CHP'nin halkın oylarıyla «tasfiye» edilmesi, yurt içinde başka, yurt dışında bambaşka açılardan değerlendirildi. Yurt içindeki yorumlar, İnönü gibi bir «kudretin» oy darbesiyle uzaklaştırılmasından doğan hayreti -kimi yazar sevinçle, kimileri ise üzüntüyle- açıklıyordu. Yurt dışındaki yorum odaklarıysa, Türkiye gibi okuma yazma düzeyi çok düşük bir ülke halkının, demokrasinin ana ilkesi olan oy kullanmakta gösterdiği olağanüstü beceriyi övüyorlardı. 14 Mayıs 1950 seçimlerine konulan ad, «Beyaz Devrim»di. Uzun süre bu benzetmeye yer verildi, demokratik kuralların işleyişinde kimi tıkanmalar görüldüğü zamanlarda, halkın oy'una gösterdiği bağlılık her övgünün üzerinde bir değer taşıdı."

Turan Güneş, büyük kitlelerin bir politikacının da dediği gibi DP iktidarını "15 Mayıs sabahı çirkin karılarını bile güzel yapacak bir mucize olarak" karşıladıklarını ifade edip DP'nin iktidar olmasını bir kitleler isyanının sonucuna bağlamıştı. Ona göre, CHP kitleler isyanındaki gerçek nedenleri anlamadan seçimlere girmiş ve netice olarak da kaybetmişti.[268]

CHP'nin 27 yıl sonra iktidardan düşmesinin en büyük nedeni halkta yaratmış olduğu bıkkınlıktı. Keza yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti, tam planlı ekonomik hamleler yapacakken İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve bu süreçte alınan bazı olumsuz kararlar ve çıkarılan kanunlar halkın partiden uzaklaşmasına neden olmuştu. 1946 seçimleri ile başlayan Çok Partili Meclis yapısı döneminde ise CHP'nin yaptığı girişimler ve özgürlükler konusunda güttüğü yumuşama politikaları halka yeterli ve inandırıcı gelmemişti. Ayrıca parti yöneticilerinin 1950 seçimleri öncesine kadar halktan kopuk yaşamaları da mağlubiyetin başka nedenleri arasında sayılabilir. Velhasıl DP, kurulduğu 7 Ocak 1946'dan beri halkta oluşan bu yorgunluk ve bıkkınlığı da

266 15 Mayıs 1950 tarihli bazı gazetelerin manşetleri için bkz. **Ulus,** "Seçimler bütün yurtta sükûnetle sona erdi"; **Cumhuriyet,** "Seçim tam bir sükûn içinde geçti, iştirak nisbeti bütün tahminleri aştı"; **Akşam,** "Seçimleri D. Parti kazanıyor"; **Yeni İstanbul,** "Türk Milleti tam bir siyasî olgunluk içinde oyunu kullandı"; **Yeni Sabah,** "Seçimler, sükûn içinde yapıldı"; **Zafer,** "Dünkü Seçimlerin İlk Neticeleri Alındı D. Parti Zafer Yolunda".
267 Cüneyt Arcayürek, *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951,* Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 1985, s. 188.
268 Turan Güneş, *Türk Demokrasisinin Analizi,* (hzl. Hurşit Güneş), Ümit Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara 1996, s. 88.

hesaba katarak halka yakın durmuş, umutlar vermiş ve CHP karşısında alternatif bir iktidar adayı olarak pozisyon almıştı. DP'nin bu kadar cesaretli olmasında hiç şüphe yok ki, İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen yeni konjonktürde demokrasinin ön planda olması da etkili olmuştur.

CHP'lilerin büyük bir kısmı seçimin kaybedilmesinde en büyük hatanın Nihat Erim'de olduğunu düşünmekteydi. Bu düşüncede olanlara göre Erim, muhalefetin istediği her şeyi gerçekleştirmişti. Ve en önemlisi de seçimlere adli kontrolü getirmişti. Bunun yanı sıra seçimlerin kaybedilmesindeki diğer bir unsur olarak nisbi temsil sistemi yerine çoğunluk sisteminin yeni seçim kanununda yer alması gösterilmekteydi.[269] Faik Ahmet Barutçu ise anılarında Nihat Erim ile birlikte Başbakan Günaltay'ı da suçlamaktaydı. Ayrıca Barutçu, seçimlerin yaklaştığı günlerde Eğitim, Sağlık ve Adalet bakanlarını, memleketi partiden soğutmak için yapmadıkları kalmamıştı diyerek eleştirmekteydi.[270]

Nihat Erim'e göre, bu seçim adeta bir halk oylaması gibi olmuştu. "CHP iktidardan çekilsin mi, çekilmesin mi?" sualine cevap verir gibiydi. CHP gitsin diyenler, DP listesini olduğu gibi sandığa atmıştı.[271]

Seçimlerden bir hafta kadar sonra İsmet İnönü, yurt dışında okuyan oğlu Erdal İnönü'ye yazdığı mektupta, çoğunluk sistemi sonucu Mecliste az kişiyle temsil edildiklerini belirtip nihayetinde bu tercihin halkın bir isteği olduğunu yazmıştı.[272] İnönü'nün mektupta bahsettiği çoğunluk sistemi ve seçime yansımaları hakkında Hakkı Uyar'da şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:[273]

"Gerçekten de 1950 seçimleri ve seçim kanunu, bir ülkede seçimlerin sağlaması gereken iki temel şeyden birini sağladı. Sağlanan, seçim güvenliği ve seçimlerin dürüst yapılmasıydı. Sağlayamadığı ise, yukarıda da belirtildiği üzere temsilde adaletti. Temsilde adalet sorunu, günümüz Türkiye'sinde de devam eden bir sorundur."

269 Sinan Yıldırmaz, "1950 Seçimleri ve Propaganda", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 3/2004, s. 132.
270 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar (Milli Mücadeleden Demokrasiye),* II. Cilt, (hzl. Mustafa Everdi), 21. Yüzyıl Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2001, s. 995.
271 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979,* I. Cilt, (hzl. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 448.
272 Tansu Barış Mahmutoğlu, **a.g.e.,** s. 432-433.
273 Hakkı Uyar, **a.g.m.,** s. 329.

CHP, muhalefetteyken yapacaklarını ve izleyeceği politikayı şu şekilde açıklamıştı:[274]

"1- Şahsiyatla uğraşmayacağız!

2- Söz ve tenkit hürriyetine dokunulmazlık isteyeceğiz.

3- Toleransımız vardır ve tolerans bekleyeceğiz.

4- Kafalarımızın vazifesini kafalara, gönüllerin borcunu gönüllere, tanıyarak olur olmaz meselelerde bunları birbirine karıştırmayacağız.

5- Başına "millî" sıfatını getirmek şöyle dursun, tek başına kalan "husumet"le bile mücadele edeceğiz.

6- Yalnız Atatürk inkılâbının iki büyük düşmanına, kara irticaa ve kızıl komünizme gelince ona husumet de besleriz kin de…"

Tansu Barış Mahmutoğlu'nun da dediği gibi kansız tamamlanan bu beyaz ihtilal süreci, 10 yıl sonra kanlı bir ihtilal ile sona erecekti.[275] Ancak her şeye rağmen seçimlerin demokratik bir hava içerisinde gerçekleşmesi ve seçim sonrası tarafların olgunlukla birbirilerini tebrik etmeleri Hakkı Uyar'ın da belirttiği "1908'in Hürriyetin ilanı, 1923'ün Cumhuriyetin ilanı ve 1950'nin de demokrasinin ilanı" olması iddiasını güçlendirmektedir.[276] Ayrıca DP'nin iktidara gelmesi ile birlikte Türk siyasi tarihinde "Merkez Sağ" kesiminin gücüde günümüze kadar artarak devam etmiştir.

[274] **Ulus,** "Muhalefete Geçerken Altı Kararımız", 18 Mayıs 1950, s. 1-2.
[275] Tansu Barış Mahmutoğlu, **a.g.e.,** s. 434.
[276] Hakkı Uyar, **a.g.m.,** s. 330.

B. DIŞ SİYASİ GELİŞMELER

1. Türkiye'nin İsrail'i Resmen Tanıması

İsrail Devletinin kurulması, Theodor Herzl'ın öncülük ettiği "Siyonizm Hareketi"ne[277] dayanmaktadır. Herzl'ın liderliğinde hareketin birinci kongresi 1897 yılında yapılmıştır. Herzl, Osmanlı'ya bağlı Filistin topraklarında bir Yahudi Devleti'nin kurulması için Sultan II. Abdülhamit ile bir takım görüşmelerde bulunmuş ise de olumlu bir cevap alamamıştı.[278]

Filistin bölgesinin Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizlerin eline geçmesi ile Siyonistler, İngiltere'deki güçlerini de kullanarak yeniden harekete geçmişlerdi. Bu gelişmeler sonucunda İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, 2 Kasım 1917 tarihinde İngiltere Siyonist Dernekleri Federasyonu Başkanı Lord Rotschild'e bir mektup[279] yazmıştır. Daha sonraları "Balfour Deklarasyonu" olarak da anılacak olan bu mektup da kısaca İngiltere'nin, Filistin'de kurulacak bir Yahudi Devleti'ni destekleyeceği belirtilmişti.[280]

İngiltere'nin 24 Temmuz 1922'de resmi olarak Filistin'de manda yönetimini kurmasından sonra bölgeye Yahudi göçleri artmıştı. İkinci Dünya Savaşı sinyallerinin verildiği 1939 yılında İngiltere, Filistin meselesinde daha tarafsız bir tutum takınmaya başlamıştı. Ancak bölgede örgütlenen Siyonist gruplar, İngiliz güçleri ve bölge halkına karşı tedhiş hareketlerinde bulunmuştu. Artan gerilim sonrası İngiltere, Filistin meselesini BM'ye taşımış ve BM Genel Kurulu yaptığı çalışmalar sonrası, 15 Mayıs 1947'de BM Filistin Özel Komitesi'nin kurulmasına karar vermişti.[281]

Oluşturulan komite çalışmalarını tamamladıktan sonra bir rapor yayınlamıştı. Raporda komisyon, Filistin'in bağımsızlığını oy birliği ile önermişti. Ancak bu

---

277 Siyon kelimesine dayanana Siyonizm, Yahudilerin "tarihi yurtlarına dönüşü" manasında Filistin topraklarında bir Yahudi Devleti kurmayı hedefleyen siyasi harekete verilen isimdir. Siyonizm hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Lütfullah Kahraman, "Siyonizm", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 37. Cilt, 2009, s. 329-335.

278 Burak Şenel, "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci", *Akademik Orta Doğu Dergisi,* C. 9, S. 1 (2014), s. 162.

279 Mektup da şu ifadelere yer verilmişti: *"Majestelerinin Hükümeti Yahudi halkı için Filistin'de ulusal bir vatan oluşturulmasını olumlu görmekte olup, bu amacın gerçekleşmesi için elindeki tüm imkânları kullanacaktır; ancak Filistin'de mevcut, Yahudi olmayan toplumların ya da herhangi bir başka ülkedeki Yahudilerin medeni ve dini haklarına halel getirebilecek hiçbir girişimde bulunulmayacağı açıkça anlaşılmalıdır."* Bkz. Jonathan Schneer, *Balfour Deklarasyonu, Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri,* (çev. Ali Cevat Akkoyunlu), Kırmızı Kedi Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2012, s. 356.

280 Sabit Dokuyan, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Dış Politika-İç Politika),* I. Cilt, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2013, s. 114.

281 Burak Şenel, **a.g.m.,** s. 162-163.

bağımsızlık konusunda iki farklı görüş vardı. Çoğunluk teklifine göre, Filistin Araplarla Yahudiler arasında taksim edilmeli ve iki ayrı bağımsız devlet kurulmalıydı. Kudüs şehri ise uluslararası bir statüye sahip olmalıydı. Azınlık teklifine göre ise Filistin, Yahudi ve Arap devletlerinden meydana gelen federal bir devlet olmalıydı. Araplar, Filistin toprak bütünlüğünü sağladığı gerekçesiyle azınlık teklifini desteklemişlerdi. Yahudiler ise çoğunluk teklifine taraftarlardı. BM Genel Kurulu, 27 Kasım 1947'de açıkladığı kararına göre, çoğunluk teklifini kabul ettiğini belirtmişti.[282] Dönemin iki süper gücü olan ABD ve SSCB, BM'deki oylamada çoğunluktan yana oy kullanmışlardı. Türkiye ise Arap Devletleri ile birlikte azınlık kararını desteklemişti.[283]

BM kararından sonra İngiltere bölgeden çekilmeye karar verdiğini açıklayıp, son kuvvetlerinin ise 15 Mayıs 1948'de Filistin'den çıkarılacağını ilan etmişti. İngiltere'nin çekilmesinden tam bir gün önce olan 14 Mayıs 1948'de David Ben Gurion başkanlığında toplanan Yahudi Ulusal Konseyi, İsrail Devleti'nin kurulduğunu açıklamıştı. ABD Başkanı Truman, İsrail'i kurulduktan on bir dakika sonra tanımıştı. Gurion'un duyurusundan kısa bir süre sonra Mısır, Ürdün, Suriye, Irak ve Lübnan kuvvetleri İsrail'e karşı savaş ilan etmişlerdi. ABD, İngiltere ve SSCB'nin desteğiyle İsrail, Arap birliklerini püskürtebilmiş ve BM'nin arabuluculuğu ile kuvvetler arasında ateşkes yapılmıştı. Ancak Irak ile İsrail arasına bir sınır olmadığı için aralarında herhangi bir ateşkes de yapılmamıştı.[284]

Türkiye'nin BM nezdinde Arap Devletlerine vermiş olduğu destek, ABD ve Batı'nın İsrail'e olan desteği ile değişim göstermişti. Türkiye, 12 Aralık 1948 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen 194 sayılı karar ile kurulan üç devletli "Filistin Uzlaştırma Komisyonu"na ABD ve Fransa ile birlikte seçilmişti. Bu olay, Türkiye'nin Araplara olan desteğinde değişimin yaşandığına dair ilk somut veriydi. Çünkü Türkiye'nin aksine Arap Ülkeleri bu komisyonun kurulması için yapılan oylamaya olumsuz cevap vermişlerdi.[285]

Türkiye, İsrail'in kurulduğu tarihten İsrail'i tanımaya karar verdiği tarihe kadar geçen sürede bekle-gör politikası izlemişti. 1948-1949'daki Arap-İsrail Savaşı'nda da

---

282 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995,* Alkım Yayınevi, 18. Baskı, İstanbul 2012, s. 588-589.

283 Gencer Özcan'a göre, Türkiye'nin Arap Ülkelerinin yanında yer alması İslami dayanışmadan çok, Ortadoğu'ya ilişkin gerçekçi bir tutumla açıklamak mümkündür. Çünkü Türkiye'de, Sovyetlerin desteklediği İsrail'in, Sovyet yanlısı bir tutumda bulunabileceği korkusu vardı. Bkz. Gencer Özcan, "50. Yılı Biterken Türkiye-İsrail İlişkileri", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç,** 15-17 Ekim 1997, Ankara, TTK Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1999, s. 537-538.

284 Fahir Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 590-591.

285 Türel Yılmaz, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze", *Akademik Orta Doğu Dergisi,* C. 5, S. 1 (2010), s. 10.

tarafsız kalmıştı. Zaman içeresinde birçok Batılı devletin İsrail'i tanıması Türkiye'nin bu konudaki tavrını da olgunlaştırmıştı. SSCB tehdidine karşılık, Batı yanlısı politikalar izleyen Türkiye, İsrail'i tanımaya karar vermişti. Türkiye'de, İsrail'in tanınmasına yönelik ilk resmi açıklama Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'tan gelmişti. Sadak'ın bu hususta ki ifadeleri şu şekildeydi:[286]

"İsrail devleti bir vakıadır, 30'dan fazla devlet tanımıştır. Arap temsilcileri de İsrail temsilcileriyle konuşmaktadırlar. Türkiye'ye gelince, uzlaştırma komisyonunda vazifemizi daha iyi görebilmek için bugünkü durumumuzu değiştirmemeği faydalı buluyoruz."

İsrail'in resmen tanınması, Dışişleri Bakanlığı'nın 24 Mart 1949 tarihli yazısı üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 28 Mart 1949'da kabul edilmişti. Bu kararı Cumhurbaşkanı İnönü'de onaylamıştı.[287] Ayrıca bu karar, İngiltere ve Fransa'nın İsrail'i tanımasından sonra alınmıştı. Böylelikle Türkiye, İsrail'i tanıyan 43. ve ilk Müslüman ülke olmuştu.

ABD'den Truman Doktrini[288] ve Marshall Planı çerçevesinde birçok askeri ve mali destek alan Türkiye, Yahudi lobisinin ABD yönetimi üzerindeki etkisinin de farkındaydı. Türkiye'nin İsrail'e bakışını değiştiren etkenlerden biri de İsrail'de 25 Ocak 1949'da yapılan seçimler sonrası iktidara, SSCB yanlısı olan bir partinin gelmemiş olmasıdır. Ayrıca Türkiye, İsrail'i tanıyarak Batı Ülkelerine, olaylara sadece din bağıyla değil, rasyonel bir bakış açısıyla yaklaştığını ve laik bir ülke olduğunu da göstermek istemişti.[289]

Türkiye, İsrail'i tanıyarak Arap Ülkeleri ile arasına bir soğukluk girmesine neden olmuştu. Ancak dönemin gerçeklerine bakacak olursak ve ortada daima beliren bir Sovyet tehdidi varken Türkiye'nin böyle bir karar almasını da yadırgamamak gerekir. Keza kamuoyu da bu gözardı edilemez tehdit karşısında Batı Dünyası ile olan sıkı ilişkilerin gelişmesi taraftarıydı. Bu nedenle Türkiye'nin İsrail'i tanıması ülke

286 **Akşam,** "Dışişleri Bakanı bu sabah Istanbula geldi", 9 Şubat 1949, s. 1.
287 Sabit Dokuyan, **a.g.e.,** s. 120; **Yeni Sabah,** "İsrail'i resmen tanıdık", 29 Mart 1949, s. 1; **Ulus,** "Hükümetimiz İsrail Devletini resmen tanımaya karar verdi", 29 Mart 1949, s. 1. Ayrıca bkz. EK 5, BCA: 30.18.1.2-118.108.3-24.03.1949.
288 ABD Başkanı Harry Truman'ın, 1947'de ABD Kongresi'ndeki mesajının daha sonraları literatürde anılacak ismidir. Truman bu mesajında, ABD'nin dışarıdan baskılar (Türkiye) ve silahlı azınlıklar (Yunanistan) tarafından boyun eğmeyi kabul etmeye direnen hür milletleri desteklemeye yönelmesi gerektiğini belirlemişti. ABD, bu mesajla bir nevi SSCB ve komünizmle mücadeleyi başlattığını bildiriyordu. Bkz. Süleyman İnan, *Popüler Tarih Sözlüğü,* Adres Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2005, s. 188.
289 Burak Şenel, **a.g.m.,** s. 169-173.

içinde cılız bir takım sesler dışında eleştiri görmemişti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1949'daki Meclis açılış konuşmasında İsrail'in Yakın Doğu'da barış ve istikrara katkıda bulunacağını ifade ederek yeni kurulan İsrail Devleti ile siyasi münasebetlerin açıldığını ve bu devletin Yakın Doğu'da bir barış ve istikrar unsuru olacağını ümit ettiklerini belirtmiş ve Yakın Doğu'da barış ve güvenin yerleşmesinin herkes için kıymetli bir dilek olduğunu vurgulamıştı.[290]

Günaltay Hükümeti dönemindeki Türkiye-İsrail ilişkileri giderek artmaya devam etmiş ve 7-9 Ocak 1950 tarihinde iki ülke arasında ilk siyasal temsilciler göreve başlamıştı. 9 Martta ise Türkiye temsilcisi Seyfullah Esin'in konumu, Türkiye'nin İsrail'i hukuken tanıması ile elçi seviyesine yükselmişti.[291] Tarihi süreklilik içinde Türkiye-İsrail ilişkilerine bakacak olursak ise iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerin zaman zaman kopukluklar yaşasa da nihayetinde günümüze kadar bir süreklilik arzederek geldiğini söyleyebiliriz. İki ülke arasında meydana gelen sürtüşmeler ise genellikle İsrail'in Filistin'deki yayılmacı politikaları ile Kudüs ve Mescid-i Aksa gibi İslam dünyası için önemli olan yerler üzerindeki tasarrufları nedeniyle yaşanmaktadır.

2. NATO'nun Kurulması ve Türkiye

İkinci Dünya Savaşı sonrası büyük bir yıkıma uğramış olan Avrupa Kıtası için en büyük tehlike Sovyet yayılmacılığı ve komünizmdi. Kıtanın büyük güçleri olan İngiltere ve Fransa'nın ekonomik olarak çökmesi ve Almanya'daki SSCB etkisi (Berlin Buhranı)[292] tehlikenin boyutunu daha da artırmaktaydı. Savaştan sonra güçlü durumda kalan iki güçten biri olan ABD hem kendi pozisyonunu korumak hem de ticaretinin büyük kısmını gerçekleştirdiği Avrupa'nın SSCB tehlikesi ile karşı karşıya kalması itibarıyla Monroe Doktrini'nden[293] vazgeçeceğinin sinyalini vererek, dünya siyaset sahnesinde Truman Doktrini ile yeni bir sayfa açmaktaydı.

ABD bu kararları alırken, Avrupa Devletleri de boş durmamışlardı. İngiltere, Fransa ve Benelüks Grubu Ülkeleri diye adlandırılan Belçika, Hollanda ve Lüksemburg

290 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 21. Cilt, 1. Birleşim, 1 Kasım 1949, s. 8.
291 Sabit Dokuyan, **a.g.e.,** s. 121.
292 "Berlin Buhranı" hakkında detaylı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 542-544.
293 1823'te ABD'nin V. Başkanı James Monroe tarafından Amerikan Kongresine gönderilen mesajla ortaya çıkan tutum ve anlayışı ifade eder. Kısaca, ABD'nin Avrupa işlerine karışmayacağı, Avrupa'nın da Amerika kıtasında sömürgecilik faaliyetlerinde bulunmasına izin verilmeyeceğini ifade eder. Bkz. Süleyman İnan, **a.g.e.,** s. 139.

arasında 17 Mart 1948'de Brüksel Anlaşması imzalandıktan sonra Eylül 1948'de de Batı Avrupa İşbirliği Örgütü kurulmuştu. SSCB'ye karşı kurulmuş olan bu yapının caydırıcılığının olduğu söylenemezdi. Ayrıca savaştan yıpranmış olarak çıkan bu devletlerin, SSCB karşısında ABD desteği olmadan mücadele etmeleri de pek gerçekçi gözükmemekteydi.[294]

İngiltere'nin başını çektiği Batı Avrupa Birliği ile ABD arasında bu konu üzerine çok mesai yapılmıştı. ABD yönetimi, destek konusunda istekli olsa da ülke yönetimleri gereği, kongrenin izni gerekliydi. ABD yönetimini bu çıkmazdan, Amerikan Senatosu üyelerinden biri olan Arthur H. Vandenberg çıkaracaktı. Vandenberg, Nisan 1948'de kongreye sunmuş olduğu bir tasarı ile ABD Başkanı'na, Amerika'nın güvenliğini ilgilendiren ve karşılıklı yardıma dayanan "bölgesel ve diğer ortak anlaşmalara" katılma yetkisinin verilmesini istemişti. Bu tasarı, 11 Haziran 1948'de ABD Kongresi tarafından kabul edilmiş ve tarihe "Vandenberg Kararı" olarak geçmiştir.[295] Bu yetki ile manevra genişliği kazanan ABD yönetimi, artık dünya siyasetinde iyice belirginleşecekti.

Dış siyasette serbestlik kazanan ABD, Batı Avrupa Birliği ile daha rahat çalışma imkânı bulabilmişti. ABD, Kanada ve Batı Avrupa Birliği ülkeleri arasında süren görüşmeler neticesinde 4 Nisan 1949'da kısa adı NATO olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization) kurulmuştu. Sınırları coğrafi olarak belirlenen yapıda ilk etapta ABD, Kanada, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, İtalya, Danimarka, Norveç, Portekiz ve İzlanda vardı. SSCB ve komünizme karşı kurulmuş olan NATO, Soğuk Savaş sırasında farklı kıtalardan ülkeleri bir araya getiren ilk örgüt olmuştu.[296] Ayrıca ABD, dış politikasındaki değişimin en güçlü simgesi de olmuştu.

2.1. NATO Öncesi Türkiye'nin Bir Akdeniz Paktı Oluşturma Çabaları

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye için en büyük tehdit Sovyetler Birliği idi. Savaştan güçlü bir şekilde çıkmış olan SSCB, Türkiye ile olan 25 Aralık 1925 tarihli Türk-Rus Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını feshetmişti. Türkiye, Sovyetlere

294 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar),* I. Cilt, (ed.), İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2002, s. 543.
295 Fahir Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 545.
296 J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi,* (çev. Fethi Aytuna), İnkılâp Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 698.

4 Nisan 1945'te yeni bir antlaşma için teklifte bulunmuştu. Sovyet Rusya ise 7 Haziran 1945'te verdiği cevapta, yeni bir antlaşma için iki şart ileri sürmekteydi. Birincisi Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye iadesi, ikincisi ise Boğazlarda üs edinme hakkıydı. Türkiye, Rusya'nın bu taleplerini egemenlik haklarına aykırı bularak reddetmişti.[297] SSCB'nin bu talepleri, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dış politikasını şekillendirmiş ve Batı ile işbirliğine girme çabalarını artırmıştı.

William Hale göre, Cumhurbaşkanı İnönü komutasındaki Türkiye'nin bundan sonra yapacağı ilk iş ABD ve diğer Batılı güçlerin Sovyet taleplerine razı olmamalarını sağlamaktı. Daha sonra ise seferberlik süresi uzayan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarını gidermek için mali destek bulmaktı. Ve belki de en önemlisi Sovyetlere karşı uzun vadeli bir korunma elde edebilmek için Batı ile güvenlik taahhütlerine dayalı bir ittifak kurabilmekti.[298]

Türkiye için görünürdeki tek ittifaklık antlaşması, 1939 yılında imzalanmış olan Türk-İngiliz-Fransız İttifakı Antlaşması idi. Ancak bu anlaşma ile Türkiye'nin Sovyetler karşısında savunulması sağlanamıyordu. Ayrıca İngiltere, Şubat 1947'de yaptığı açıklama ile artık Türkiye ve Yunanistan'a mali yardımda bulunmayacağını belirtmişti. Böylelikle bu ittifaklık da manasını yitirmiş oluyordu. İngiltere'nin Ortadoğu'dan çekilmesi ve bölgeye ABD'nin hâkim olma isteği ile Türkiye, SSCB karşısında denge oluşturabilecek yeni bir güç unsuru bulabilmişti. Çünkü ABD, Türkiye'yi Ortadoğu savunması için kilit bir ülke olarak görmekteydi.[299]

İngiltere ve Fransa olası yeni bir Almanya saldırısı ihtimaline karşın 4 Mart 1947'de Dunkirk Antlaşması ile bir savunma sistemi oluşturmuşlardı. Bu antlaşmanın imzalandığı Mart 1947'de Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu, İngiliz Büyükelçisi Duff Cooper'a Türkiye, Yunanistan ve Mısır'ın yer aldığı bir paktın kurulması için öneride bulunmuştu. Ağustos 1947'ye gelindiğinde Türkiye bu paktı genişleterek bir Akdeniz Paktı'na dönüştürmeyi hedeflemekteydi. Pakta asıl gücü verecek olan ise ABD ve İngiltere'nin de pakt içerisinde yer alması olacaktı. Türkiye,

297 Ayhan Kamel, "İkinci Dünya Savaşının Bitiminden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç,** s. 409-410.
298 William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000,* (çev. Petek Demir), Mozaik Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003, s. 113.
299 Nuri Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952),* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2013, 338-339.

Truman Doktrini'nin açıklanması ile iyice umutlanmışsa da Londra'dan herhangi olumlu bir cevap alamamıştı.[300]

İngiltere, ABD olmadan bir Akdeniz paktının işe yaramayacağı görüşündeydi. ABD ise bölgesel paktların BM'nin otoritesini zayıflatacağını ve maliyesini olumsuz manada etkileyeceğini düşünmekteydi. Türkiye, kurulması düşünülen NATO için girişimleri olumsuz karşılanınca yeniden Akdeniz Paktı için bir girişimde bulunmuştu. 17 Şubat 1949'da Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson ile görüşmüş ancak Türkiye yine istediği cevabı alamamıştı.[301] Akdeniz Paktı girişimi, Batı Avrupa Birliği'ne üye olma girişimi ve son olarak da kurulması düşünülen NATO'da yer alma düşüncesi olumsuz kalan Türkiye, bundan sonra NATO'nun kurulmasını bekleyecekti.

Son gelişmelerle ilgili olarak Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 16 Mart 1949 tarihli Meclis Genel Kurulunda açıklamalarda bulunmuştu. Sadak konuşmasına Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Konseyi ve İcra Komitesi bakanlar arası toplantısında konuşulanlar hakkında bilgi vererek başlamıştı. Akdeniz Paktı hakkında herhangi bir gelişme olmadığına değinen Sadak, kurulması düşünülen Atlantik Paktı'nı ise sulh açısından memnuniyetle karşıladıklarını belirtmişti. Özellikle ABD'nin Batı ile ittifaklık kurmasının olumlu olduğunu ifade etmişti. Sadak, ABD ve İngiltere ile bölge sulhu açısından neler yapılabileceğine dair temasta olduklarını da sözlerine eklemişti. Sadak, dünyanın ikiye ayrıldığını ve bu ayrılığın giderek büyüdüğünü belirtip, "soğuk harb" veya "ateşsiz harb"in barışsız sulh olarak devam ettiğini belirtmişti. Bu durumdan, Avrupa'da en çok çeken ülkenin Türkiye olduğuna değinen Sadak, sulh imkânlarını aramaya devam edeceklerini söylemiş ve istikbal ne kadar az aydın olursa olsun geleceği huzur ve emniyetle karşılamaya gayret edeceklerini ifade etmişti.[302]

2.2. NATO Kurulduktan Sonra Türkiye'nin NATO'ya Üye Olma Çabaları

Türkiye'nin, ABD'den güvenlik ve Atlantik Paktı'na üyelik talepleri sürekli olarak ABD tarafından, ABD'nin Kuzey Atlantik Paktı'na resmi katılımı tamamlanmadan adım atılamayacağı gerekçesiyle geri çevrilmekteydi. 4 Nisan 1949'da

300 Nuri Karakaş, **a.g.e.,** s. 340-341.
301 Nuri Karakaş, **a.g.e.,** s. 355-356, 362-363.
302 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 56. Birleşim, 16 Mart 1949, s. 29-31.

Kuzey Atlantik Paktı resmi olarak kurulduktan sonra bir Akdeniz ülkesi olan İtalya'nın da üye olduğunun görülmesi üzerine Türkiye, bunu fırsat bilip ABD ile yeniden temaslara girişmişti.[303] Çünkü Türkiye'ye söylenen paktın Atlantik ülkelerini kapsayacağıydı. Türkiye'nin dışarıda bırakılması kamuoyunda, Türkiye'nin Avrupa ülkesi olmadığı izlenimini yaratmışsa da daha sonraları Türkiye'nin, Avrupa Konseyi'ne davet edilmesi ile bu fikir tersine çevrilmişti.

Türkiye'nin, NATO'ya üye olmak isteğinin ana nedeni Sovyet tehdidi olsa da elbette tek neden bu değildi. Diğer nedenleri sayacak olursak, Türkiye'nin Batı'nın yanında yer alma, ABD yardımlarından yararlanmaya devam etme, ordusunun giderlerini azaltma ve yükünü hafifletme isteklerini de sayabiliriz. Ayrıca ülkede başlayan demokratikleşme hareketlerine bir güvence olarak da NATO üyeliği ve Batı ile işbirliği önemseniyordu.

Necmettin Sadak, İngiltere ve ABD'ye giderek iki ülkenin Dışişleri Bakanları ile görüşmelerde bulunmuşsa da önemli bir cevap almadan yurda dönmüştü. ABD, Türkiye'ye Truman Doktrini ve Marshall Planı ile verilen desteğin ötesine geçmek istemiyordu. Ancak bunun yanı sıra ABD, Türkiye'den vazgeçmediğini de deklare ediyordu.

William Hale göre, Truman Hükümeti'nin Türkiye'yi NATO'ya almama nedeni Türkiye'yi Avrupalı değil de Ortadoğulu olarak görmesi ve Ortadoğu'da ABD'den ziyade İngiltere'nin çıkarlarının daha fazla olması etkiliydi. Bu yüzden Türkiye, İngilizlerin idare edeceği bir Ortadoğu savunma sistemi içerisinde yer almalıydı.[304] Aslında İngiltere, Batı'nın Ortadoğu ve Süveyş Kanalı'ndaki askeri pozisyonunu koruyacağını umduğu bir Ortadoğu Paktı için istekliydi. Ancak bu zor gözükmekteydi. Çünkü Türkiye'nin Arap Ülkeleri ile arası iyi değildi ve İsrail'in olacağı bir pakt içinde de Arap Ülkeleri yer almak istemezlerdi. Zaten Türkiye de Ortadoğu Paktı'ndan ziyade Batı Dünyası'nın yanında yer almayı tercih ediyordu.[305]

Günaltay Hükümeti, alınan olumsuz cevapları, Hükümet'in pakta girmek gibi bir arayışta olmadığına vurgu yaparak kamuoyunu ve muhalefeti teskin etme yoluna

303 Nuri Karakaş, **a.g.e.,** s. 365-366.
304 William Hale, **a.g.e.,** s. 118.
305 Süleyman Ekici, Abdulkadir Baharçiçek, "NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye ABD İlişkileri", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 6, S. 11 (2016), s. 157.

gitmişti. Başbakan Şemsettin Günaltay ve Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak bu yönde beyanatlarda bulunmuşlardı.[306]

Türkiye, NATO üyesi olan İtalya ile bir dostluk anlaşması imzalayarak Akdeniz Savunması için bir temel oluşturma yoluna gidip, Batı'nın dikkatini bu yöne çekmeyi amaçlamıştı. Bu amaç doğrultusunda Türkiye ile İtalya arasında 24 Mart 1950'de "Türk-İtalyan Dostluk, Sulh ve Adli Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştı."[307] Günaltay Hükümeti, NATO'ya üyelik için son girişimini ise genel seçimlerden üç gün önce 11 Mayıs 1950'de yapmış ama bu girişimde olumsuzlukla sonuçlanmıştı. Türkiye'nin NATO'ya üyeliği Demokrat Parti zamanında 18 Şubat 1952'de nihayete erecekti. Bu hikâyenin olumlu neticelenmesinde hiç şüphe yok ki Kore Savaşı'nda Türk askerinin göstermiş olduğu kahramanlıklar etkili olmuştur.

3. Diplomatik Kurye Yüzbaşı Fuat Güzaltan'ın Sovyet Rusya Topraklarındaki Şüpheli Ölümü

3 Haziran 1949 tarihli gazetelerin ilk sayfaları şok bir ölüm haberi ile çıkmıştı.[308] Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan bilgilendirmeye göre 31 Mayıs sabahı Sovyet Dışişleri Protokol Müdürü, Moskova Büyükelçiliğimize telefon ederek Moskova'dan Ankara'ya gelmek üzere yolculuk eden Diplomatik Kurye Fuat Güzaltan'ın 30 Mayıs'ta tek başına bulunduğu kompartımanında sağ şakağına bir kurşun sıkarak intihara teşebbüs etmiş halde bulunduğu haberini vermişler. Rus yetkililer ağır yaralı olan Güzaltan'ı, Soçi yakınlarındaki bir hastaneye kaldırmışlar. Batum Konsolosumuza derhal olaya yerine gitmesi için talimat verilmişti. Rus yetkililerin 30 Mayıs akşamı verdiği bilgiye göre yaralıdan ameliyat ile kurşun çıkarılmış ama sağlık durumunun ciddiyetini koruduğu ifade edilmişti. Üzücü haber ise 31 Mayıs günü gelmişti. Yapılan tüm müdahalelere rağmen kuryemizin vefat ettiği bildirilmiş bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, SSCB Dışişleri Bakanlığından hadise hakkında detaylı bir bilgilendirme

306 Nuri Karakaş, **a.g.e.,** s. 369.
307 **Cumhuriyet,** "Türk-İtalyan dostluk andlaşması imzalandı", 25 Mart 1950, s. 1-3.
308 **Ulus,** "Rus Dışişlerinin bildirdiğine göre Kuryemiz Fuat Güzaltan Moskova'dan dönerken intihar etmiş", s. 1; **Akşam,** "Bir kuriyemiz Rusya'da trende şakağından yaralı olarak bulundu", s. 1; **Zafer,** "Hayrete şayan bir hâdise", s. 1; **Yeni Sabah,** "Moskova treninde esrarlı bir intihar", s. 1-5.

istemiş ve kuryenin cenazesinin tahnit edilerek yurda getirilmesi için gerekli işlemleri de başlatmıştı.[309]

Türk basını ve kamuoyu yaşanan bu hadisenin intihardan ziyade bir suikast olma ihtimali üzerinde durmaktaydı. Zafer gazetesi, Fuat Güzaltan'ın ölümünün yıllar önce Moskova Büyükelçimiz iken vefat eden Vasıf Çınar'ın ölümü gibi esrarlı olduğunu yazmaktaydı.[310] Yeni Sabah gazetesi de olayın yaşandığı anda Büyükelçiliğimize hemen haber verilmeyip, belli bir süre sonra haber verilmesini irdeleyerek bu aradan geçen sürecin bir cinayeti örtbas etmek için yeterli olabileceğini, kuryenin taşıdığı belgelerin fotoğraflarının çekilebileceğini ve çantanın geri aynen mühürlenebileceğini yazmıştı. Ayrıca gazete olayın vuku bulduğu Soçi'de Sovyet gizli teşkilatına ait mükemmel bir laboratuvarın olduğunu da belirtmekteydi.[311] Zafer ve Yeni Sabah'ın aksine Akşam gazetesi, söylendiğine göre kuryenin taşıdığı çantada önemli vesikaların olmadığını ve çantanın Sovyet memurlarınca, Elçiliğe teslim edildiğini belirtmekteydi.[312] Olayla ilgili ortak kanı ise Ankara'da yapılacak otopsi sonrası bu şüpheli ölümle ilgili sır perdelerinin kalkacağı yönündeydi.

Fuat Güzaltan'ın amcası B. Mazhar Güzaltan, Yeni Sabah gazetesine verdiği demeçte, olayın kesinlikle bir cinayet olduğunu belirtmiş ve "siz eğer onu tanısaydınız, onun intihar etmeyeceğine emin olurdunuz" diyerek intihar iddialarını reddetmişti. Gazete ise SSCB'de bu tür hadiselerin çok yaşandığına değinmiş ve tek kurye göndermenin hem kuryenin hayatı için hem de memleket işlerinin salahiyeti için tehlikeli olabileceğini belirterek eleştiride bulunmuştu.[313] Olayla dünya basını da alakadar olmuş ve bu tür hadiselerin SSCB'de yoğun olarak yaşandığına değinilmişti. Ayrıca intihar söylemine de kuşkuyla yaklaşmışlardı.

Zafer gazetesinde Mümtaz Faik Fenik, "Kuriyemizin ölümündeki mes'uliyet" adlı köşe yazısında, Yeni Sabah gazetesi gibi, "mühim bir işte tek kurye" kullanılmasını eleştirerek ABD ve İngilizlerin en güvenilir ülkelere bile 2-3 kurye gönderdiklerini, bizim ise Sovyetler gibi bu konuda sicili kabarık bir ülkede tek kurye kullanmamızı doğru bulmadığını belirtmişti. Fenik, kurye de bir insandır olur ki hasta olur, bir şey olur devlet sırlarını kim koruyacak, bunun için bile tek kurye sakıncalıdır demiş ve daha

309 **Ulus,** "Rus Dışişlerinin bildirdiğine göre Kuryemiz Fuat Güzaltan Moskova'dan dönerken intihar etmiş", 3 Haziran 1949, s. 1.
310 **Zafer,** "Kuriyemizin esrarlı ölümü", 4 Haziran 1949, s. 1.
311 **Yeni Sabah,** "Türk kuryenin Rusyada intiharı", 4 Haziran 1949, s. 1-3.
312 **Akşam,** "Moskova kuryemizin ölüm hadisesi", 4 Haziran 1949, s. 1.
313 **Yeni Sabah,** "Kuryemizin intiharı", 5 Haziran 1949, s. 1-7.

önce Avrupa'da gene bir kuryemizin çantasının çalınıp daha sonra bulunduğunu hatırlatıp, bu tek kurye işine son verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fenik de olayın bir intihar olmadığını düşündüğünü belirtip, Rusların ameliyat ile adli tıpta çıkabilecek sonuçları engellemeye çalışmış olabileceklerini söylemişti. Fenik hadise hakkında en tatmin edici açıklamanın Dışişleri Bakanlığı tarafından beklenmesi gerektiğine değinerek netice ne olursa olsun sorumlu Dışişleri Bakanlığı'dır demiş ve bir kurye meselesini bile halledemeyen bakanlık, Atlantik ve Akdeniz Paktı meselelerini nasıl halleder diyerek yazısına son vermişti.[314]

Fuat Güzaltan'ın cenazesi 8 Haziran'da Kars'a getirilmişti. Cenazeyi karşılamada Kars Valisi Esat Onat, Askeri Komutan, Emniyet Müdürü, Belediye Başkanı ve Belediye Heyeti, Vilayet Memurları ve Parti Temsilcileri hazır bulunmuştu. Askeri kıtanın saygı merasimi sonrasında Güzaltan'ın Türk bayrağına sarılı tabutu çiçeklerle süslenmiş ve eller üstünde istasyondan Tahtaköprü'ye kadar getirilmişti. Yollar hıncahınç insanlarla dolmuştu. Tabut Taşköprü'de saygı gösterileri ile sıhhiye otomobiline konmuş ve Erzurum'a doğru yola çıkmıştı.[315] TBMM'nin 10 Haziran 1949 tarihli oturumunda Gaziantep Milletvekili Bekir Kaleli söz alarak Fuat Güzaltan'ın cenazesinin İstanbul'da bir merasimle karşılanmasını, Milli bir cenaze merasimi yapılarak şehitliğe defnedilmesini ve kabrinin yapılmasını Hükümet'ten rica etmişti. Hükümet adına cevap veren İçişleri Bakanı Emin Erişirgil, Kaleli'nin isteklerini kabul etmişti. Hatay Milletvekili Eyüp Durukan'da Ankara Garı'nda yapılacak merasim için Meclisten bir heyetin seçilmesini önermişti. Durukan'a cevap veren Meclis Başkanvekili Feridun Fikri Düşünsel, gereğinin yapılacağını ifade etmişti[316]

10 Haziran'da Doğu Ekspresi ile İstanbul'a getirilen cenaze Ankara'dan geçerken hazin sahneler yaşanmıştı. Ankara Garı'nda cenazeyi Dışişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı, Meclis Heyeti, Genelkurmay Başkanı, İleri şahsiyetler ve yoğun bir kalabalık karşılamıştı. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman ve Harp Malulleri Cemiyeti adına Gaziantep Milletvekili Bekir Kaleli tabutun yer aldığı vagona girip saygı ile eğilmişler ve çelenk bırakmışlardı. Ayrıca garda bir polis müfrezesi ve inzibat kıtası saygı duruşunda bulunmuştu. Tren tekrardan harekete geçtiği vakit istasyonda

314 Mümtaz Faik Fenik, "Kuriyemizin ölümündeki mes'uliyet", **Zafer,** 5 Haziran 1949, s. 1.
315 **Akşam,** "Rusyada ölen kuryemiz", 9 Haziran 1949, s. 2.
316 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 106. Birleşim, 10 Haziran 1949, s. 705.

bulunanlar saygı ile treni selamlamışlardı. İstanbul'a varan cenaze hemen adli tıpa gönderilmişti.[317]

Diplomatik Kurye Yüzbaşı Fuat Güzaltan'ın cenaze töreni 13 Haziran 1949'da yapılmıştı. Teşvikiye Camii'nde kılınan öğle namazından sonra cenaze merasimi başlamıştı. Mahşeri kalabalık olan alanda Adalet Bakanı Fuat Sirmen, Orgeneral Nuri Yamut başta olmak üzere çok sayıda üst düzey rütbeli askeri yetkili, Vali ve Belediye Başkanı olan Lütfi Kırdar, Emniyet Müdürü, Belediye Heyetleri, Parti mensupları ve çok sayıda idari görevli de vardı. Askeri törenle yapılan merasim Edirnekapı Şehitliği'ne merhumun defni ve sonrasında yapılan dini merasim ve konuşmalarla sona ermişti. Konuşanlar Kurmay Yarbay Cevdet Sunay, Naci Taner, Kurmay Binbaşı Rıza Erseven, Topçu Yüzbaşı Muammer Mengüç ve Milli Türk Talebe Birliği'nden Orhan Birgit idi.[318]

Konuyla alakalı son gelişmeler ve adli tıp raporunun sonucu TBMM 9. Dönemi'nde Erzurum Milletvekili Enver Karan'ın verdiği sözlü önergeye, Milli Savunma Bakanı Hulusi Köymen'in cevap vermesiyle açıklanmıştı. Enver Karan'ın verdiği sözlü soru önergesinde görevlendirilen kuryelerin iki kişi olması gerekliliğine rağmen kuryeyi gönderen makam hakkında hangi işlemin yapıldığı, olaydan kim ve kimlerin sorumlu olduğu, ölümün nasıl gerçekleştiği, ölümün bir cinayet mi yoksa bir intihar mı olduğu ve kuryenin taşıdığı çantaya herhangi bir müdahalenin olup olmadığına dair sorular sorulmuştu.[319]

Milli Savunma Bakanı Hulusi Köymen, Karan'ın sorularını cevaplamaya 1. sorudan başlamıştı. Köymen, kurye gönderilmesinin Genelkurmay Başkanlığınca neşredilmiş olan "Kuryelerin Tarzı Hareketlerine Dair Talimat"a göre tek kurye olarak tespit edildiğini söylemiş ve yine talimata göre mühim zamanlarda çift olarak gönderilmesinin tedbir olarak belirtildiğini ifade etmişti. Köymen, Şehit Güzaltan'ın Dışişleri Bakanlığı tarafından fevkalâde tedbirler alınmasını gerektirecek bir vaziyet olmadığına karar verildiği için tek olarak gönderildiğini ve daha öncede tek kurye kullanıldığına değinip, buna nazaran kuryeyi tertip edenler hakkında bir muamele yapılmasına lüzum görülmediğini söylemişti. Köymen, bu cevapla Karan'ın ikinci sorusunu da cevaplandırdığını belirtip 3. soruya geçmişti. Köymen, Sovyet resmi makamlarından aktarılan olayın gelişimini şu şekilde aktarmıştı:

317 **Akşam,** "Güzaltan'ın naşı bu sabah şehrimize getirildi", 11 Haziran 1949, s. 1-2.
318 **Yeni Sabah,** "Şehit Kuryemizi toprağa verdik", 14 Haziran 1949, s. 1-5.
319 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 9. Dönem, 6. Cilt, 63. Birleşim, 11 Nisan 1951, s. 164.

"(...) 30 Mayıs öğleye doğru kuryenin vagonda asabi ve gayritabiî bir halde dolaştığı yolcuların dikkatini çekmiştir. Bir müddet sonra yolcular kompartımanda silâh sesi duymuşlardır. Polis marifetiyle kilitli bulunan kapı açılınca Güzaltan'ın vücudunun yarısı yatağının üzerinde olmak üzere sırt üstü yattığı ve sağ şakağından kan aktığı görülerek hemen hastaneye kaldırılmıştır. Polis yerde 6,35 çapında bir tabanca ile iki kovan bulmuştur. Hastanede hemen ameliyata lüzum görülmüş, yaralı buna katiyetle ret cevabı vermiştir. Keyfiyet B. Elçilikten istizan ve cevabı beklenirken orada tedarik olunan az Türkçe bilen birisi vasıtasiyle yaralının ifadesi alınmak istenmiştir. Zaman zaman biraz açılarak konuşabilen yaralı, hayattan bıktım, kendimi vurdum, neden ölmedim, ameliyat istemem gibi cümleleri tekrarlamış, kendisine verilen yemeği reddetmiş, pansıman yapanları itelemiştir.

Nihayet muvafakati üzerine Soçi'den celbedilen bir operatör ameliyatı yapmış, ayrıca bir göz mütehassısı da yaralı ile meşgul olmuştur. Ameliyattan sonra yine Soçi'den celbedilen ve daha iyi Türkçe bilen bir öğretmen de yaralıyı teskine, kendisinden hâdise hakkında malûmat almıya uğraşmış, fakat yaralı yukarda mâruz cümlelerden başka bir şey söylememiş, ameliyata rağmen 7 - 8 saat sonra ölmüştür. (...)"

Köymen, yaşanan hadisenin bir intihar mı yoksa cinayet mi olduğu sorusuna ise Adalet Bakanlığı Adlî Tıp İşleri Meclisinin 13 Ocak 1950 gün ve 98 sayılı otopsi raporunu sonuç kısmını okuyarak cevap vermişti:

"Yukarda uzun uzadıya verilen izahlara göre Fuat Güzaltan'ın sağ şakağına mümas veya mümasa yakın suretle atılıp ölümünü intaç eden Melior markalı 18713 numaralı 6 - 36 çapında silâh kurşununun hariçten başkası tarafından Fuat Güzaltan'ın irade ve mukavemeti selbedildikten sonra atılması düşünülebilirse de Rusya'da yapılan adlî, tıbbi, ruhi, fennî araştırmalara nazaran bu kurşunun bizzat Fuat Güzaltan tarafından atılmış olması büyük bir ihtimal ile varit görülmüştür."

Köymen, 5. ve son soru olan kuryenin çantasına herhangi bir müdahale oldu mu sorusuna ise Moskova Büyükelçiliğimizden Dışişleri Bakanlığımıza gelen 2 Haziran 1949 tarihli yazıda kurye çantası üzerindeki mühürlerin tamam olduğunun belirtildiğini ve çantanın açıldığına dair herhangi bir emareye rastlanılmadığının anlaşıldığını ifade etmiştir. Bütün soruları cevaplayan Köymen kürsüden inmişti.[320]

Diplomatik Kurye Fuat Güzaltan'ın bu şüpheli ölümü günümüze kadar hala tam olarak aydınlatılabilmiş değildir. Ancak gerek Türk basını olsun gerek Türk halkı ve gerekse de TBMM üyeleri olsun Fuat Güzaltan'ı bir şehit olarak kabul etmişler ve askeri bir tören ile Edirnekapı Şehitliği'ne defnetmişlerdi. Keza öne sürülen Güzaltan,

320 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 9. Dönem, 6. Cilt, 63. Birleşim, 11 Nisan 1951, s. 164-166.

içkiliydi ve içkinin etkisi ile kendini vurdu söylemi ise Güzaltan'ın yakınları tarafından reddedilmişti.[321] Sefer E. Berzeg'de olayın Rus Gizli Servisi N.K.V.D. tarafından işlendiğini ve yapılan ameliyat ile ipuçlarının yok edildiğini ifade etmiştir.[322] Milli İstihbarat Teşkilatı eski İstanbul Bölge Başkanı Nuri Gündeş ise yayımladığı şiir kitabında Moskova'da gittiği görevi "Rusya" başlıklı şiiri ile kaleme almış ve dönemin tehlikeli olduğunu, kendisinden bir süre önce Moskova'dan dönerken Fuat Güzaltan'ın öldürüldüğünü belirtmiştir. Gündeş'in "Rusya" adlı şiirinde Fuat Güzaltan olayı şu şekilde aktarılmakta:[323]

"O yıl Fuat Güzaltan Giderken Moskova'ya

Biraz çatışmış gibi Sovyet ajanlarıyla

Sonu hüsran olmuştu

tünele atılmıştı (...)"

Dönemin dergilerinden biri olan Büyük Doğu Dergisi'nde ise "Son Moskof Marifeti" adlı yazının netice kısmında olayın Moskova ile Türkiye'deki işbirlikçi komünistlerin ortak bir çalışması ile meydana gelmiş olabileceği üzerinde durulmuştur.[324] Yazıya göre Fuat Güzaltan, Moskova yolu ile Türkiye'deki komünistlik şebekesine ait önemli bilgilere sahip olmuş olabilir ve bu bilgiler çanta yerine aklında saklandığı için de vurulmuş olabilirdi. Peyami Safa da Ulus gazetesindeki "Bakışlar" isimli köşesinde olayın intihar değil de bir cinayet olabileceği üzerinde durmuş ve Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın Amerika ziyaretinden kısa bir süre sonra olayın gerçekleşmesini ilginç bulduğunu belirtmiştir. Safa'ya göre Kremlin, Türkiye ile ABD arasında herhangi bir gizli anlaşma olup olmadığını merak ettiği ve sırlara vakıf olmak istediği için Fuat Güzaltan'ı öldürmüş olabilirdi. Safa, aslında intihar edenin Fuat Güzaltan değil de Bolşevikliğin olduğunu ifade ederek yazısına son vermiştir.[325]

Hülasa gerçekleşen bu hazin olayın başından beri şüphe ile dolu olduğu ve hala aydınlatılamadığı ortadadır. Dönemin Türk-SSCB ilişkilerini de hesaba katarsak yaşanan bu hadisenin Rusya tarafından işlenebileceğini düşünmek çokta tuhaf

321 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 9. Dönem, 6. Cilt, 63. Birleşim, 11 Nisan 1951, s. 167.
322 Sefer E. Berzeg, *Çerkes - Vubıhlar Soçi'nin İnsanları,* Kafkasya Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2013, s. 486.
323 Nevzat Atal, "Eski MİT'çi Gündeş'in şiir 'operasyonu'", http://arsiv.sabah.com.tr/2006/08/11/gnd106.html (et: 27.02.2018).
324 *Büyük Doğu Dergisi,* C. 4, S. 14, 10 Haziran 1949.
325 Peyami Safa, "Bir ölümün son tahlili", **Ulus,** 15 Haziran 1949, s. 1-4.

olmayacaktır. Olayın adli ve idari makamlarca fazla irdelenmemesini ise bu iki ülke ilişkilerinin içinde bulunduğu gerginliğin daha fazla büyümemesi için yapıldığı düşünülebilir.

4. Avrupa Konseyi'nin Kurulması ve Türkiye'nin Konseye Üyeliği

Özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa Kıtası'nda bir birlik fikri oluşmuş gözükse de bu düşünce daha eskilere dayanmaktadır. Ancak konumuzun çok dışına çıkmamak için bu fikrin yakın dönemdeki gelişimi üzerinde durmakta fayda var. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa devletlerinden birleşmiş bir federasyon meydana getirme fikri ise ilk defa Avusturyalı Kont Richard Coudenhove Kalergi tarafından ortaya atılmıştı. Kalergi, Avrupa'daki savaşların bir birleşme ile bitebileceğinin düşüncesindeydi.[326] Bu çaba uğruna birçok faaliyet yürüten ve kitaplar yazan Kalergi'nin[327] mücadelesi, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile bir süreliğine sekteye uğramıştı.

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra, birleşik bir Avrupa fikri üzerindeki düşünce ve çalışmalar tekrardan yoğunluk kazanmıştı. Jean Monnet, sosyal ve refah ilerleme için Avrupa Ülkeleri'nin kendilerini tek birim haline getirecek bir Avrupalı kimliğini oluşturmaları gerektiğini belirtmişti. Savaş sonrası birliğin oluşması için etkili olan isimlerden biri de İngiltere eski başbakanı Winston Churchill olmuştur. Kalergi'nin de ABD'den dönmesi ile hareketlenen süreç 7 Mayıs 1948'de Lahey'de Avrupa Kongresi'nin toplanması ile iyice güç kazanmıştı. Avrupa Devletlerinden gelen 150 delegenin katıldığı kongrede Avrupa Hareketi isimli bir örgüt kurulmuştu. Ayrıca, belirli egemenlik haklarının ortak olarak uygulanması için uluslara aktarılması kararı alınmıştı. Bu karar, 5 Mayıs 1949'da kurulacak olan Avrupa Konseyi'nin yolunu açmıştı.[328]

Avrupa Devletleri, kıtada yaşanan iki yıkıcı savaş ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası bölgede artan Sovyet ve Sovyetlerin ideolojisi olan komünizm tehlikesi karşısında, ABD'nin de sağladığı ekonomik destek ile yeniden bir toparlanma sürecine

---

326 Ali Servet Öncü, Erkan Cevizliler, "Avrupa Bütünleşmesi İçin Önemli Bir Adım: "Avrupa Konseyi" ve Türkiye'nin Konseye Üyeliği Meselesi", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,* C. 7, S. 13 (2013), s. 16.

327 Akşam gazetesinde, Kalergi'nin kimliği ve yaptığı faaliyetlerle ilgili çıkmış haber için bkz. **Akşam,** "Avrupa Birliği fikrini ilk defa ortaya atan adam", 29 Ağustos 1949, s. 5-7.

328 Ali Servet Öncü, Erkan Cevizliler, **a.g.m.,** s. 19-21.

girmişti. Bu toparlanma sürecinde ilk olarak 17 Mart 1948 tarihinde İngiltere ve Fransa ile Benelüks Grubu (Belçika, Lüksemburg ve Hollanda) ülkeleri arasında, Brüksel Antlaşması ile Batı Avrupa Birliği kurulmuştu. Birlik, SSCB'ye karşı Batı Avrupa'da kurulan ilk savunma, ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliği örgütü olması açısından önemliydi.[329]

Avrupa Konseyi de Batı Avrupa İşbirliği'nden sonra 5 Mayıs 1949'da Londra'da kurulmuştu. Merkezi Fransa'nın Strasburg şehri olan konsey ilk aşamada 10 ülkenin (Belçika, İngiltere, Fransa, Danimarka, Hollanda, İtalya, İrlanda, İsveç, Lüksemburg ve Norveç) katılımı ile meydana gelmişti. Konsey'in günümüzde Türkiye dâhil 47 üyesi bulunmaktadır. Konsey'in kurulma amaçları ise insan haklarını, çoğulcu demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü korumak; Avrupa'nın kültürel kimliğine ve kültürel çeşitliliğine ilişkin bilinç oluşturmak ve bunların geliştirilmesini teşvik etmek; Avrupa toplumunun karşılaştığı azınlıklara karşı ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, çevre kirliliği, AIDS, uyuşturucu, organize suçlar gibi sorunlara çözüm bulmak; siyasi ve hukuki reformları destekleyerek Avrupa'da demokratik istikrarın güçlendirilmesine yardımcı olmaktı. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Avrupa Konseyi, bir Avrupa Birliği kurumu değildir. Bu yüzden AB kurumları olan, AB Konseyi ve AB Zirvesi ile karıştırılmamalıdır.[330]

Avrupa Konseyi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ile kurduğu ilk kurumsal bağı temsil etmesi açısından önemlidir. Türkiye, Konsey'e kuruluşundan üç ay sonra İzlanda ve Yunanistan ile birlikte Ağustos 1949'da davet edilmiş ve Konsey'in kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Böylelikle Türkiye, Konsey'in 8 Ağustos 1949'da Strasburg'da yapacağı ilk toplantısına da katılmış oluyordu.[331] Konseyin Danışma Meclisi'nde Türkiye'yi temsil edecek heyette şu milletvekilleri vardı: Suut Kemal Yetkin (Urfa), Sait Odyak (İzmir), Feridun Fikri Düşünsel (Bingöl), Nazım Poroy (Tokat), Atalay Atakan (Urfa), Kasım Gülek (Seyhan), Ali Rıza Erten (Mardin) ve Tahsin Bekir Balta (Rize).[332]

Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Konseyi'nin kurulması hakkında imzalanmış olan statünün onanmasına dair bir kanun tasarısı hazırlatmıştı. Bu tasarı, Başbakan

---

329 Ali Servet Öncü, Erkan Cevizliler, **a.g.m.,** s. 22.

330 "Temel AB Terimleri", T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, https://www.ab.gov.tr/files/rehber/10_rehber.pdf (et: 17.02.2018).

331 Bakanlar Kurulu onayı ile Türkiye'yi Konsey toplantılarında temsil etmek, komitece verilecek kararları ve varılacak anlaşmaları Hükümet adına onaylamak üzere Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'a yetki verilmişti. Bkz. BCA: 30.18.1.2-120.60.5-15.08.1949. Ayrıca bkz. EK 6.

332 **Akşam,** "Gidecek Milletvekilleri heyeti", 4 Ağustos 1949, s. 1.

Günaltay'ın başkanlık ettiği 13 Ekim 1949 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek Meclise sunulmuştu. Tasarının gerekçesinde şu ifadelere yer verilmişti:[333]

"5 Mayıs 1949 tarihinde Londra'da on Devlet tarafından imzalanmış olan Avrupa Konseyi Statüsüne memleketimizin de katılmaya davet edilmesi üzerine Hükümetimiz bu davete icabet etmiş ve Konseydeki yerini almıştır.

Bu iş başlanılır başlanılmaz memleketimizin de Konseye dâhil olması daha bidayetten beri karar altına alınmış bulunmakta idi.

Meselenin bütün safahatından malûmattar olan Hükümetimiz de bu cereyanı ve ortaya atılan fikirleri her an yakından ve dikkatle takipten geri kalmamıştı.

Avrupa Konseyi, adalet ve milletlerarası iş birliği üzerine müesses barışın garanti altına alınmasının insanlık için hayati bir ehemmiyeti olduğunu tebarüz ettirerek bunun korunması ile siyasi, içtimai ve iktisadi ilerlemenin sağlanmasını hedeflerinin başında tutan, insan hakları ile ana hürriyetlere sadakatini beyan eden ve ekonomik, sosyal, kültürel, ilmî, hukuki ve idari sahalarda müşterek hareket hattının kabul edilmesini esas olarak kabul eden bir teşekküldür.

Avrupanın birleşmesi işi asırlar boyunca zaman zaman ortaya atılmış ve Birinci Cihan Harbinden sonra daha ciddî olarak üzerinde uğraşılmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra bu birleşmeye daha fazla hız verilmiş ve mesele gayriresmi teşebbüslerin elinden Hükümetler eline geçmiş ve bugünkü vaziyete gelmiştir. Bu ülkünün tahakkuku uğrunda Devletler arası bir resmî vesikaya bağlanması suretiyle erişilen merhale şimdiye kadar bu gaye ile çalışmış olanların sarfettikleri gayretin bir tetevvücü olduğu kadar, işin ilerde ümitlerle dolu olan inkişafına doğru resmen atılmış olan ilk adımdır.

Kurulduğu günden beri kendi güvenlik ve rahatını umumi güvenlik ve rahatlık ve karşılıklı anlayış içinde aramış olan ve yurtta sulh cihanda sulh umdesini ana prensip olarak ilân eden Türkiye Cumhuriyeti dünya barış ve güvenliğinin bütün milletlerin iş birliği ve eşitlik zihniyeti ile hak ve adalet prensipleri çerçevesi içinde tahakkuk ettirilmesi yolundan bir an ayrılmamıştır. Aynı amacı güttüğünde şüphe olmıyan adı geçen Konseye bu sebeple ve aynı zihniyeti besliyen diğer Avrupa memleketleri ile birlikte iltihak etmemiz gerektiği kanaatine varılmıştır.

Yukarıda arzolunan hususlara inanan Hükümetimiz Avrupa Konseyi Statüsüne katılmamızın onanmasını dilemektedir."

Kanun tasarısı, TBMM Genel Kurulunda 12 Aralık 1949'da görüşülmeye başlanmıştı. İlk olarak kürsüye milletvekillerine anlaşma hakkında bilgi vermek üzere Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak çıkmıştı. Sadak, sözlerine Avrupa Konseyi

333 Avrupa Konseyinin kurulması hakkında imzalanmış olan statünün onanmasına dair Kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu raporu, (1/601), S. Sayısı: 52. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 16. Birleşim, 12 Aralık 1949.

Anlaşması'nın Avrupa tarihi için önemli bir vesika olduğu ve Türkiye'nin de bu Konsey'e üye olmasının başlı başına bir hadise olduğunu belirterek başlamıştı. Bundan sonra Sadak, Avrupa Birliği fikrinin tarihsel gelişimine değinerek, kurulan Konsey ile bu yolda Avrupa Devletleri arasında birlik fikri için ilk adımın atıldığını ifade etmişti. Kurulan Konsey'in gayelerinden bahseden Sadak, Konsey'in sadece siyasi mevzularda hükümetleri geçici surette birleştirmekle kalmadığını, manevi ve fikri olarak da milletleri birleştirdiğini belirtmişti. Sadak, kurulan birliği önemli kılan şeyin insan haklarını ve hürriyetlerini aynı şekilde anlayan devletlerden oluşması ve bu düşüncedeki devletleri bünyesine katması olarak değerlendirmişti.

Necmettin Sadak, Avrupa'nın ABD yardımları ile ayakta durduğunu ve bu yardımın ise 1952'de sona ereceğini belirterek bu tarihten sonra ABD yardımları ile Avrupa Ekonomik İşbirliği İdaresi ortadan kalkınca, bu oluşumların yerini Avrupa Konseyi'nin alacağını ifade etmişti. Sadak, Türkiye'nin Konsey'e katılmasının önemine değinerek, dünyanın Türkiye'nin Avrupa sulhu için önemini gördüğünü de ifade etmişti. Ayrıca sürekli olarak sorulan Türkiye'nin Avrupalı mı yoksa Asyalı mı sorularının da cevap bulduğunu belirten Sadak, bu durumun aslında çok önemli olmadığını ama Türkiye'nin ana dış politikası olan Batı ile işbirliği açısından önemli olduğunun üzerinde durmuştu. Sadak, Avrupalı devlet sayılmanın Marshall yardımlarını almak açısından da katkılı olacağını belirtmiş ve Türkiye'nin Konsey'e davetinin, bugün memlekette girişilen demokratik siyasi hayatın takdir gördüğünün ifadesi olarak da görülebileceğini söylemiştir.

Genel Kurula Avrupa Konseyi'nin işleyişi hakkında bilgi veren Sadak, Konsey'in iki yapılı olduğunu, tartışılacak konuları belirleyen ve nihai kararları veren yapının üye ülkelerinin dışişleri bakanlarından oluştuğunu, tavsiyelerde bulunma yetkisi olan danışma meclisinin ise üye devletlerin parlamento üyelerinden seçildiklerini belirtmiştir. Ayrıca, Danışma Meclisi'ne seçilecek üyelerin parti temsilcisi gibi değil, fikirlerinde hür olacaklarını da belirtmiştir. Sadak son olarak, Meclisin tasarıyı çabucak müzakere edip onaylamasını isteyerek kürsüden inmişti.[334]

Sadak'tan sonra kürsüye çıkan DP Manisa Milletvekili Yunus Muammer Alakant, sözlerine Avrupa Kıtasında barışın hala sağlanamadığını belirterek başlamıştı. Alakant, Avrupa'nın iki bloğa ayrıldığını ve üçüncü bir cihan harbi tehlikesinden korkulduğunu ifade etmiş ve olası bir savaşın ikincisinden daha korkunç olacağını

[334] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 16. Birleşim, 12 Aralık 1949, s. 178-180.

söylemişti. Alakant' göre, Avrupa'nın bazı medeni ülkeleri bu tür girişimlerin önüne geçmek için Avrupa Konseyi'ni kurmuşlardır. Alakant, daima demokrasi ve insan hakları yanında olan DP'nin de bu oluşumu olumlu bulduğunu ve tavırlarını kanun tasarısı oylamasında destek yönünde kullanarak belirteceklerini ifade ederek konuşmasını sonlandırmıştı.[335]

Alakant'tan sonra kürsüye çıkan CHP Konya Milletvekili Sadi Konuk da tasarı lehinde konuşmuştu. Konuk, kendinden önce konuşan DP milletvekilinin sözlerini hükümetin dış politika teşebbüslerinde tam bir milli mesnede dayanmakta olduğunu göstermesi açısından değerli bulduğunu belirtmişti. Konuk, Türkiye'nin Konsey'de yer alması ile artık Avrupalı bir devlet olarak tescil edildiğini söylemiş ve İngiliz Sir Natcbull Hugesson'ını Türkiye eskiden Avrupa içinde bir Asya, şimdi ise Asya içinde bir Avrupa olduğuna dair olan tespitini hatırlatmıştı. Konuk, Türkiye'nin Avrupa'ya bağlılığının coğrafi olarak değil, tefekkür ve zihniyet bakımından olduğunu da sözlerine eklemişti. Konuk son olarak, Avrupa bütünleşmesinde katkıları olan Briand, Churchill ve Kalergi'yi saygı ile yâd ettiğini belirtmiş ve kanun tasarısının onaylanacağına dair inancı olduğunu belirterek kürsüden inmişti.[336]

Konuk'tan sonra kürsüye, ilk Avrupa Konseyi toplantısında Danışma Meclisi içerisinde yer alan CHP Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel çıkmıştı. Düşünsel, Konsey'in ilk toplantısında edindiği izlenimleri ve Konsey'in işleyişi hakkında bilgiler vermiş ve Avrupa'nın kendisini perişan eden delaletlerden sıyrılarak dünyayı yeni bir gözle görüp müspet bir siyaset yoluna girmek lüzumunu hissettiğini belirtmişti. Kendi neslinin Poincare'nin ağzından, savaşlardan sonra ne olursa olsun herhangi bir arazi talebinin olmayacağının söylendiği ama Osmanlı kaybedince ülke topraklarının büyük bir kısmının nasıl koparıldığına şahit olduklarını ifade eden Düşünsel, Avrupa'nın aklının başına gelerek şimdi vardığı sonuca memnun olduğunu söylemişti. Düşünsel, Hükümet'in Konsey'e katılım açısından gösterdiği başarının büyük olduğuna değinmiş ve Türkiye'nin 1924 Anayasasından itibaren insan haklarına ateşli bir şekilde taraftar olduğunu belirtmişti. Düşünsel, toplantıda bulunan delegelerin bilhassa da ev sahibi Fransızların Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki politikasından övgüyle bahsettiklerini belirtmiş ve bundan gurur duyduğunu söylemiştir. Düşünsel de Dışişleri Bakanı Sadak gibi Konsey'in iki organlı olduğundan bahsetmiş ve Danışma Meclisinde

335 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 16. Birleşim, 12 Aralık 1949, s. 181.
336 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 16. Birleşim, 12 Aralık 1949, s. 181-182.

İngiltere, Fransa ve İtalya'dan sonra en çok üyeye sahip ülkenin 8 kişi ile Türkiye olduğunu ve bunun Hükümetin bir başka başarısı olarak sayılabileceğini söylemiştir. Düşünsel son olarak Strasburg'a giden heyetin vakit azlığından dolayı Hükümet tarafından seçildiğini ama bundan sonra Danışma Meclisi üyelerinin Meclis tarafından seçilmesinin daha uygun olacağını belirtmişti.[337]

Düşünsel'den sonra, MP Kütahya Milletvekili Ahmet Tahtakılıç söz almıştı. Tahtakılıç, insanlık ve medeniyeti koruyucu her teşebbüs ve teşekkülün Türkiye'yi yanında bulacağını ve Türkiye'den kuvvet alacağını belirtmiş ve BM, Türkiye'den nasıl kuvvet almışsa Avrupa Konseyi de kuvvet alacaktır demişti. Tahtakılıç, Türk tarihini yeterince idrak edilmediğini ve Dışişleri Bakanı'nın Konsey'e kabulü büyük bir siyasi başarı olarak göstermesini de doğru bulmadığını ifade etmişti. Ayrıca Tahtakılıç, Türkiye'nin Ortadoğu'yu da gözardı etmemesini ve ilişkilerini sıklaştırarak artırması gerektiğini belirtip böyle bir siyasetin hem AB'nin hem de BM idealinin lehinde bir hareket olacağını ifade etmişti. Tahtakılıç son olarak, iktidarın dış politika konularında muhalefet ile yeterince diyalogda bulunmadığını eleştirerek konuşmasını sonlandırmıştı.[338]

CHP Kırşehir Milletvekili İsmail Hakkı Baltacıoğlu ise Asyalı veya Avrupalı olduğumuzu Avrupalılara sormak zorunda değiliz ya da onların vereceği bir hüküm ile de bunu teyit edemeyiz demişti. Baltacıoğlu, Dışişleri Bakanı'nın sosyolog olduğunu belirterek bir milletin medeni olup olmadığını politikacılardan daha iyi bileceğini söylemiş ve Türkiye, Avrupa ve Asya kıtalarında yer alan medeni bir devlettir demiştir. Baltacıoğlu, Türkiye Avrupai müesseselere sahip olduğu için Avrupalıdır demişti.[339]

CHP Elazığ Milletvekili İbrahim Tali Öngören ise Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" sözünün önemine değinerek, kendisinden sonra kurulan hükümetlerinde bu yolu takip ettiklerini belirtmiş ve bu vesile ile başta Atatürk olmak üzere vatan uğruna kanlarını dökenleri saygı ile yâd ettiğini ifade ederek kürsüden inmişti.[340]

Dışişleri Komisyonu Sözcüsü Gaziantep Milletvekili Abdurrahman Melek, tasarıya yönelik konuşma, eleştiri ve endişelere cevap vermek üzere kürsüye çıkmıştı. Melek, Avrupa Konseyi'ne katılımın önemini Dışişleri Bakanı'nın anlattığını ifade ederek konuşmasına başlamıştı. Tasarıyı iyi incelediklerini belirten Melek, Konsey'e

337 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 16. Birleşim, 12 Aralık 1949, s. 182-184.
338 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 16. Birleşim, 12 Aralık 1949, s. 184-185.
339 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 16. Birleşim, 12 Aralık 1949, s. 185-186.
340 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 16. Birleşim, 12 Aralık 1949, s. 186-187.

katılmakla beraber BM'ye karşı yükümlülüklerinden vazgeçmediklerini, diğer ülkelerle de ilişkilerine devam edeceklerini belirtmiştir. Ayrıca Melek, bu anlaşma ile Türkiye'nin Avrupa Devleti olup olmadığı tartışmalarına iyi bir cevap verildiğini de belirtmiş ve Baltacıoğlu ile Tahtakılıç'ın üyeliğin bir başarıymış gibi gösterilmesine itiraz ettiklerini hatırlatarak tasarıyı Meclis huzuruna getirmeyi abartı ve gösteriş olarak görmediklerini söylemiştir.[341]

Kanun tasarı üzerinde son olarak tekrardan Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak söz almıştı. Sadak, tasarı lehinde konuşan ve Hükümet ile Dışişleri Bakanlığını teşvik edici sözler söyleyenlere ve dış politika konusunda kendileri ile hemfikir olduğunu bir kez daha gösteren DP'ye teşekkürü bir borç bildiğini söyleyerek konuşmasına başlamış ve gelen eleştirilere cevap vermişti. Sadak'a göre, Türkiye'nin Konsey'e girmesi ve Avrupalı sayılması Hükümet'in bir başarısıydı. Bu başarı sadece kendilerinin değil, kendilerinden önce kurulan hükümetlerinde bir başarısıydı. Sadak, dış politika konusunda muhalefete her konuda bilgi vermenin doğru olmadığını belirtip, kendi parti grubunda sürekli bilgi verdiğini ve isterlerse muhalefet parti liderleri ve yöneticilerine de bilgi verdiğini söylemiştir. Sadak, muhalefet parti gruplarına ya da Meclis Genel Kurulunda dış politika hususunda sürekli konuşmanın sağlıklı olmayacağını ifade ederek maddelerin onaylanması için önerge vermişti.[342]

3 maddelik kanun tasarısı tek tek oylandıktan sonra açık oylamaya sunulmuştu. Oylamaya katılan 241 milletvekilinin tamamı da tasarının onanması üzerine oy kullanmıştı.[343]

Türkiye özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet tehdidi karşısında yalnız kalmış ve sürekli bir biçimde Batı Dünyası ile işbirliğine gitmek için çalışmalarda bulunmuştu. Bu isteğin en büyük kanıtı olarak da Avrupa Konseyi'ne üyelik için sunulan kanun tasarısının tüm milletvekilleri tarafından kabul edilmesini ve tasarı üzerindeki konuşmaları gösterebiliriz.

Mecliste ve toplumda olumlu bir hava oluşmasına neden olan bu üyelik daha sonraları gerçek bir Avrupa bütünleşmesi olan Avrupa Birliği oluştuğunda Türkiye'nin dışarıda bırakılması ile olumsuz bir yöne doğru kayacaktır. Keza günümüzde de yapılan son anketlerde Türkiye'nin AB'ye bakışının değiştiğini rahatlıkla görebilmekteyiz.

---

341 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 16. Birleşim, 12 Aralık 1949, s. 187-188.
342 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 16. Birleşim, 12 Aralık 1949, s. 190-192.
343 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 16. Birleşim, 12 Aralık 1949, s. 192, 195, 204-207; **Akşam,** "Avrupa konseyine iştirak statüsü tasdik edildi", 13 Aralık 1949, s. 1-2.

5. Türkiye - BM İlişkileri ve Bu Çerçevede Onaylanan Kanunlar

Türkiye'nin Birlemiş Milletler ile olan ilişkileri BM'nin öncülü olan Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) ile başlamıştır.[344] Birinci Dünya Savaşı sonrasında galip devletler tarafından kurulan bu Cemiyet'e Türkiye önceleri katılmamıştı. Bunda Türkiye'nin Sovyetler ile olan yoğun ilişkileri ve Cemiyet'e karşı olan kuşkuları etkili olmuştu. Ancak Mustafa Kemal'in işaret ettiği "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesi ışığında her zaman dünya barışının korunmasının yanında olan Türkiye, bu Cemiyet'e davet edilmesi üzerine, 18 Temmuz 1932'de üye olmuştu.[345]

Dünya barışını sağlamak üzere kurulan Cemiyet, bu sorumluluğunu yeterince gerçekleştiremediği ve İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına da engel olamadığı için işlevini kaybederek yerini İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Birleşmiş Milletlere bırakmıştı. BM, İkinci Dünya Savaşı sürerken yapılan bir dizi görüşmeler ve toplantılar sonunda 26 Haziran 1945'te San Francisco'da imzalanan antlaşma ile nihai şeklini almıştı. Türkiye imzalanan bu antlaşmayı Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü'yle birlikte 15 Ağustos 1945'te onaylayarak BM'nin kurucu üyeleri arasında yer almıştı.

Dünya barışını tesis etmek ve korumak iddiasıyla ortaya çıkan Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler daha çok kurucu üyeler ve güçlü devletlerin etkisinde kalarak, bu yapıların çıkarlarını korumak için hareket eden kuruluşlar halini gelmişler ve dünya kamuoyunda etkinlikleri sürekli olarak tartışılmıştır.

Türkiye, BM'ye üye olduktan sonra bir takım yasal düzenlemelere gitmişti. Bu düzenlemelerden ikisi de Şemsettin Günaltay Hükümeti döneminde onanmıştı. Bunlar "Birleşmiş Milletler Ayrıcalık ve Muafiyetlerine Dair Sözleşme" ve "Génocide'in Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşme" adlı kanun tasarılarıydı.

5.1. Birleşmiş Milletler Ayrıcalık ve Muafiyetlerine Dair Sözleşme

13 Şubat 1946'da BM Genel Kurulu'nda kabul edilen ve üyelerin oylamasına sunulan Birleşmiş Milletler Ayrıcalık ve Muafiyetlerine Dair Sözleşme'ye Türkiye de

344 Milletler Cemiyeti ve Türkiye'nin Cemiyet ile olan ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Şayan Ulusan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi –Öncesi ve Sonrası-", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* C. 7, S. 16-17 (2008), s. 237-258.
345 **Akşam,** "Türkiye, Cemiyeti akvamın kuvvetini artıracaktır", 19 Temmuz 1932, s. 1-2.

katılmıştı. Sözleşmenin onaylanması için kanun tasarısı Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanarak Bakanlar Kuruluna sunulmuştu. 8 Ekim 1947 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülen tasarı onaylanarak Meclis Başkanlığına sunulmuştu.[346] Tasarının gerekçesi ise şu şekilde idi:[347]

"Bugün bütün dünya devletleri, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı yararına büyük gayretler sarfetmekte ve bu yeni doğan teşkilâta her türlü başarı imkânlarını sağlıyacak kolaylıklar göstermiye çalışmaktadır.

Son siyasi ve askerî olayların bütün dünyaya verdiği dersler göz önünde tutulursa, her türlü iş alanlarında Birleşmiş Milletler Teşkilâtına devletlerce yapılacak yardım ve gösterilecek kolaylıkların lüzumu, kendiliğinden anlaşılır.

Bu teşkilât, ancak üyeleri tarafından hakkında beslenecek iyi niyetler ve sıkı işbirliği sayesinde muvaffak olacaktır.

Bu maksatla teşkilât memurlarının ödevlerini, daha iyi şartlar altında görebilmeleri için, kendilerine genel olarak diplomasi memurlarına tanınan ayrıcalık ve muafiyetlerin tanınması çarelerinin araştırılması Genel Kurulca karar altına alınmış ve Genel Kurul 13 Şubat 1946 tarihinde yaptığı toplantıda teşkilâtı, üye bütün devletlerin tasdikına sunulmak üzere «Birleşmiş Milletlerin Ayrıcalık ve Muafiyetlerine Dâir Sözleşme» yi oybirliği ile kabul etmiştir. Bu Sözleşmeyi; prensip itibariyle Genel Kuruldaki murahhas heyetimiz de kabul etmiştir.

Bahis konusu Sözleşme, vergi mükellefiyetleri bakımından Maliye pasaport ve vize bakımlarından İçişleri, askerlik hizmetinden muafiyet bakımından Millî Savunma Bakanlıklarını yakından ilgilendirdiği cihetle, Dışişleri Bakanlığı ile bu Bakanlıklar arasında danışılmıştır. İlgili Bakanlıklarca yapılan inceleme sonunda Sözleşmeye katılmamız takdirinde kanun tasarısının 2 nci maddesinde A, B, C, Ç, D olarak gösterilen ihtirazı kayıtların aykırılık dolayısiyle kanunlarımıza göre dermeyan edilmesi lüzumlu görülmüştür.

Sözleşmenin diğer hükümleri kanuni mevzuatımıza uygun düşmektedir. Bu itibarla, ihtirazi kayıtların katılmamızın tebliği sırasında dermeyan edilmesi şartıyle, Sözleşmenin onanması uygun olacaktır."

Kanun tasarısı hakkında Mecliste ilk görüşme 10 Mart 1950'de gerçekleşmiş ve üzerinde herhangi bir konuşma olmadan tek tek okunan maddeler kabul edilmişti.[348]

346 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 459.
347 Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca 13 Şubat 1046 tarihinde kabul edilen ve üye Devletlerin tasdikına sunulan (Birleşmiş Milletlerin Ayrıcalık ve Muafiyetlerine dair Sözleşme)'ye Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin katılması hakkında Kanun tasarısı ve Dışişleri, Millî Savunma, Ticaret, Gümrük ve Tekel, Maliye ve Bütçe Komisyonları raporları (1/268), S. Sayısı: 211. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 62. Birleşim, 10 Mart 1950.
348 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 62. Birleşim, 10 Mart 1950, s. 276-277.

Tasarı hakkındaki ikinci görüşme ise 15 Mart 1950'de yapılmıştı. Bu görüşmede de tasarı hakkında görüş bildiren olmamıştı. Yeniden tek tek oylanan maddeler daha sonra açık oylamaya sunulmuştu.[349] Açıklanan oylama sonucunda oy kullanan 266 milletvekilin tamamının oyuyla kanun tasarısı onaylanmıştı.[350]

5.2. Génocide'in Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşme

BM'nin, 9 Aralık 1948 tarihinde Paris'te toplanan Genel Kurulunda Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılmasına dair olan sözleşme kabul edilmişti. Sözleşmeyi Türkiye de kabul etmişti. Kabul edilen bu sözleşmenin onanmasın dair kanun tasarısı Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanarak Bakanlar Kuruluna sunulmuştu. Tasarı, 10 Şubat 1950 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek onanmak üzere Meclis Başkanlığına sunulmuştu.[351] Tasarının gerekçesinde ise şu ifadeler kullanılmıştı:

"Birleşmiş Milletler Teşkilâtı Genel Kurulu Birinci içtima devresinin ikinci kısmının 11 Aralık 1946 tarihli toplantısında, «Génocide» i bütün medeni dünyaca takbih ve Birleşmiş Milletler ruh ve amaçlarına aykırı addedilen ve barış ve savaş zamanlarında işlenmesinde fark görülmiyen bir Devletler Hukuku suçu olarak vasıflandırmış ve iktisadi ve içtimai Konseyin «Génocide» suçunu önlemek ve cezalandırmak için bir Anlaşma projesi hazırlanmasına karar vermişti. Mezkûr Konsey, 6 Ağustos 1947 de bu konuda bir proje hazırlamış ve gerek Genel Kurulun mütaakıp toplantılarında bu hususta yapılan müzakere ve münakaşalar gerekse üye devletlerin bu ilk proje üstünde yürüttükleri mütalâalara istinaden ve İktisadi ve İçtimai Konseyin kendi İçtimai komisyoniyle yaptığı istişareler neticesinde birçok tadilâta uğrıyan bu birinci proje, 1948 yılında nihai şeklini alarak Genel Kurulun Paris'te toplanan üçüncü devre birinci kısım içtimamda Hukuki Daimî Komitede görüşülmüş ve Genel Kurulda 9 Aralık 1948 tarihinde oy birliği ile kabul olunmuştur. (...)

«Génocide» suçu Sözleşmede de tafsilen tarif ve izah olunduğu üzere millî, etnik, ırkî veya dinî bir grupun kısmen veya tamamen imhasını, bedenî ve aklî melekelerinin haleldar edilmesini veya bu suçlara teşebbüs, bunları tahrik veya irtikâp için anlaşmayı istihdaf eden bir suçtur. Gayrimeşru bir gaye ve kast ile grupları hedef tutan bu cürmün bütün unsurları ayrı ayrı Devletler Hukuku sahasına dâhil olmaları dolayısiyle de bu suçun önlenmesi ve cezalandırılması, son inkişaflara nazaran umumiyetle, Devletler Hukukiyle kabili telif görülmektedir. Bugünkü hayat ve milletlerarası yaşayış şartları Devletleri aralarında kırgınlığa, ihtilâflara ve hattâ çarpışmalara sürükliyebilecek tehlikeleri bertaraf ederek milletleri daimî bir anlaşma ve uzlaşma havası içinde yaşamaya sevketmek ve barışı sağlamak gibi en önemli bir hedefe doğru götürmektir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin ve milletimizin milletlerarası

349 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 65. Birleşim, 15 Mart 1950, s. 417-418.
350 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 65. Birleşim, 15 Mart 1950, s. 452-455.
351 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 460-461.

münasebetlerde güttüğü hedef ve prensipler ise bugüne kadar mütaaddit vesilelerle bütün dünyaya ilân edilmiş bulunan cihanda sulh yurdda sulh prensipleridir. Memleketimizin Birleşmiş Milletler Teşkilâtına olan bağlılığı, bu teşkilâtın bahis konusu prensipi tesis, idame ve müdafaada salahiyetli rol oynıyacak bir organ olmasına inanmasından ileri gelmektedir.

Bu sebeple, gerek Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca sulhu ve selâmeti korumak ve insanlığı böyle menfur cinayetlerden kurtarmak için milletlerarası bir işbirliğine lüzum gösterilerek hazırlanmış olan gerekse ilerde bu yüzden tehaddüs etmesi melhuz kırgınlık ve ihtilâflara mahal bırakmıyacak mahiyette telâkki edilen bu tasarıya katılmamızın Büyük Millet Meclisince tasdikinin muvafık olacağı kanaatine varılmıştır."

Dışişleri Komisyonu tarafından incelenen kanun tasarısı adı değiştirilerek aynen kabul edilmişti. Komisyonun uygun gördüğü isim ise şu şekilde idi: "Millî, ırki, dinî kitlelerin kısmen veya tamamen imha suçunun «genocide» önlenmesi ve cezalandırılması hakkındaki Sözleşmeye Türkiye Cumhuriyetinin de katılmasının onanmasına dair Kanun tasarısı."[352]

Tasarı, Meclis Genel Kurulunda 23 Mart 1950'de görüşülmeye başlanmıştı. Ancak tasarı hakkında görüş bildiren kimse olmayınca, maddeler tek tek oylanıp, tasarının tümü açık oylamaya sunulmuştu.[353] Oylamada yer alan 254 milletvekilinin tamamının oyuyla kanun tasarısı onaylanmıştı.[354]

Birleşmiş Milletler çerçevesinde Meclisten geçirilen bu iki kanun tasarısı üzerinde herhangi bir görüş bildirilmeden ve tüm milletvekilleri tarafından onanması, dönemin siyasilerinin dış politika konusundaki genel birlik ve beraberliğini ve sulha verdiği önemi bize bir kez daha göstermesi bakımından önemlidir.

6. Kıbrıs'taki Plebisit İddialarına Türk Kamuoyunun Tepkisi

Venediklilerin elinde bulunan Kıbrıs Adası 1571 yılında Osmanlı egemenliğine girmiş ve bu egemenlik 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın öncesine kadar sürmüştü. İngiltere, Osmanlı'ya yardım karşılığında geçici olarak adaya egemen olmuş ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonrada 5 Kasım 1914'te adayı ilhak ettiğini açıklamış

352 Genocide'in önlenmesi ve Cezalandırılması hakkındaki Sözleşmenin onanmasına dair Kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu raporu (1/738), S. Sayısı: 247. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 71. Birleşim, 23 Mart 1950.
353 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 71. Birleşim, 23 Mart 1950, s. 824-825.
354 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 71. Birleşim, 23 Mart 1950, s. 899-902.

ve İngiltere'nin bu girişimi de Lozan Antlaşması ile resmiyet kazanmıştı.[355] Lozan Antlaşması ile adadaki Türklerden ya İngiltere ya da Türkiye vatandaşlığını seçmeleri istenmişti. Türkiye vatandaşlığını seçenlerin Türkiye'ye göç etmesi ile adadaki Türk sayısında eksilme meydana gelmişti.[356] Bu durum adada Rumları hâkim konuma geçirse de İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar önemli bir sorun yaşanmamıştı.

Savaştan sonra özellikle de Amerikan yardımları ile yeniden düzlüğe çıkan Yunanistan, Megali İdea[357] fikirleri çerçevesinde Kıbrıs'ın anavatana ilhakı (Enosis)[358] için çalışmalara başlamıştı. 1945 yılında İngiltere'yi ziyaret eden Yunan Kral Naibi Damaskinos, gazetelere verdiği beyanatta, On iki Ada ile birlikte Kıbrıs'ın da Yunanistan'a verilmesi gerektiğini iddia etmişti.[359] 1947'de imzalanan Paris Antlaşması ile On iki Ada'nın Yunanistan' verilmesi, Yunanlıların Megali İdea hususundaki arzu ve isteklerini artırmıştı. Yunanistan Parlamentosu, 27 Şubat 1947'de aldığı bir kararla Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesi gerektiğini kabul etmişti. Olayların farkında olan İngiltere, Ada'da özerk bir yönetim şekli uygulamak için harekete geçmişti. 1947 yılında Kıbrıs Valisi Lord Winster ve Başyargıç Sir Edward Jackson başkanlığında bir Danışma Meclisi oluşturulmuştu. Oluşturulan meclisin 1948 yılında hazırlamış olduğu Anayasa tasarısı Rumların özerk bir Kıbrıs, Enosis düşüncesine aykırı olur düşüncesi ile hareket etmeleri sonucunda kabul görmemişti.[360]

Adadaki İngiltere varlığına güvenen ve Batı ile girdiği yakın ilişkilerde sorun çıkmaması için çabalayan Türkiye, uzun bir müddet bu konularda sessiz kalmıştı. Keza 1949'a gelindiğinde Türkiye'nin belli bir Kıbrıs politikası da yoktu. Kamuoyunun artan baskısı sonrası Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 17 Aralık 1949 tarihinde bir açıklama yaparak adanın İngiltere hâkimiyetinde olduğunu ve İngilizlerin adayı başka bir ülkeye verme gibi bir niyetlerinin olduğuna dair bir bilginin olmadığını söylemişti. Ayrıca Sadak, ada için böyle bir girişimin Yunanistan'a ancak İngiliz düşmanlığı getireceğini ve Yunanlıların bunu göze alamayacağını belirterek halkı rahatlatmaya yönelik bir demeç vermişti.[361]

---

355 Tahir Kodal, "Kıbrıs Sorununun Çözümü Konusunda Bilinmeyen Bir Kaynak: Prof. Dr. Nihat Erim'in Başbakan Adnan Menderes'e Sunmuş Olduğu Rapor", *Belgi Dergisi,* C. 1, S. 6 (2013), s. 772.

356 Müge Vatansever, "Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* C. 12, Özel Sayı (2010), s. 1495.

357 Megali İdea terimi için bkz. Süleyman İnan, **a.g.e.,** s. 136.

358 Enosis terimi için bkz. Süleyman İnan, **a.g.e.,** s. 64.

359 Sabit Dokuyan, **a.g.e.,** I, s. 148.

360 Sabit Dokuyan, **a.g.e.,** I, s. 149-150. Hatta Yunan Hükümeti, adanın kendilerine verilmesi karşılığında ABD ve İngiltere'ye adada üs verebileceğini açıklamıştı. Bkz. Müge Vatansever, **a.g.m.,** s. 1497.

361 **Zafer,** "Dış mes'elelere ait N. Sadak'ın demeci", 18 Aralık 1949, s. 1-2.

İngiltere'nin özerk Kıbrıs girişiminden bir sonuç çıkmayınca Rumlar, 21 Kasım 1949'da Birleşmiş Milletlere "Enosis" istekleri doğrultusunda başvurmuşlardı.[362] Bununla da yetinmeyen ve ekseriyetle kilise ile hareket eden adadaki Rum Ahali, 15 Ocak 1950'de "Yunanistan ile birleşmeyi talep ederim!" ve "Yunanistan ile birleşmeye karşıyım!" şeklinde oylamaya sunulan bir plebisit yapmışlardı.[363] Kıbrıslı Türkler, Türk halkı ve özellikle de Türk gençliği buna büyük bir tepki göstermiş ve mitingler düzenlenmişlerdi.[364] Yunanistan'da ise plebisite destek mahiyetinde eylemler vardı. Hatta Yunan üniversitelerinin Atina'daki mitinglerine cevap olarak 18 Ocak 1950'de Ankara'da üniversite gençliği tarafından büyük bir miting gerçekleştirilmişti.[365] Mitingde gençlerin ellerinde taşıdıkları bazı dövizlerde şu ifadeler yer almıştı: "Kızılların hilesidir Eren'lerin çilesidir Can veririz kan dökeriz Kıbrıs Türk'ün kalesidir", "Yeşilada kızıl olamaz", "Korkma sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak", "Kıbrıs'da 85 bin Türk değil, 20 milyon 85 bin Türk vardır", "Kıbrıs Türk'tür, Türk kalacaktır", "Vakit geç de olsa Atina Üniversitesi, mal sahibinindir", "Kıbrıs'a bir bayrak lâzımsa o da Türk bayrağı olacaktır."[366]

18 Ocak 1950 tarihli Cumhuriyet gazetesinin bir haberine göre, Kıbrıs olaylarının arkasında Sovyet Rusya varmış. Haberde Sovyetlerin gayeleri ise şu şekilde sıralanmaktadır: "1- Türkiye ile Yunanistanın arasını açmak; 2- Yunanistanda tekrar taraftar toplamağa çalışmak; 3- Akdenizde İngiltere'nin durumunu zayıflatmak." Gazete haberinin kaynağını siyasi çevrelere dayandırmakta ve Kıbrıs Kilisesinin olayların içinde yer almasını Sovyet Ortodoks Kilisesi Patriği Aleksis ile Sovyet Rusya karşıtı Patrik Athenagoras arasındaki mücadeleye bağlamaktadır.[367]

---

362 Müge Vatansever, **a.g.m.,** s. 1497.

363 Ali Çakırbaş, *Kıbrıs Sorunu (1950-1960),* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2004, s. 32. Yeni İstanbul gazetesinin 7 Şubat 1950 tarihli haberine göre, yapılan gayri resmi plebisit sonucu olarak adada yaşayan Yunan ahalisinin % 96'sı Yunanistan'a ilhak lehinde oy kullanmıştı. Bu sonuçların üzerine Kıbrıs Başpiskoposu Makarios, Adanın Genel Valisi Sir Andrew Wright'e bir muhtıra göndererek Enosis Partisi ve Kilisenin yaptığı oylama sonucunu belirtmiş ve muhtıranın Londra'ya gönderilmesini ve ahalinin Yunanistan'a ilhak konusundaki arzularının belirtilmesini istemişti. Bkz. **Yeni İstanbul,** "Kıbrısta yapılan plebisit neticesi!", 7 Şubat 1950, s. 1.

364 17 Ocak 1950 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Raşid Erer "Kıbrıs" başlıklı yazısında, Kıbrıs Adası'nın tarihsel süreç içerindeki serüvenini yazdıktan sonra son paragrafta Yunanlıların boşuna hak iddia ettikleri hususunda şu ifadeleri kullanmıştı: "Kendi ana topraklarını teminat altına almak derdi ile ve dâhili, siyasî müşkülât ile uğraştığı sıralarda Yunanistanın yeni bir toprak talebi hiçbir suretle kabili izah değildir. Ada halkının büyük kısmının Yunanlı olması bir esbabı mucibe teşkil etse idi, Cezayir'in Fransız camiası içindeki mevcudiyeti nasıl izah olunabilirdi. Bu nevi iddialar tarihi ve geopolitik hakikatlerin reddinden başka hiçbir müsbet mâna ifade etmezler." Bkz. Raşid Erer, "Kıbrıs", **Cumhuriyet,** 17 Ocak 1950, s. 2.

365 **Cumhuriyet,** "Kıbrıs için Ankarada dün miting yapıldı", 19 Ocak 1950, s. 1-3.

366 **Zafer,** "Mitingde dünkü dövizler", 19 Ocak 1950, s. 1-5.

367 **Cumhuriyet,** "Kıbrıs Plesibiti hâdisesini Sovyet Rusya hazırlamış!", 18 Ocak 1950, s. 1-4.

Gazete haberini duyumlara dayandırsa da işaret ettiği noktaları, dönem şartlarını da göz önüne alarak değerlendirirsek hiçte şaşırtıcı gelmemektedir. Her ne kadar Yunanistan'ın Megali İdea fikri olsa da söz konusu dönemde Türkiye ve Yunanistan'ın komünizm tehlikesi karşısında birbirilerine ihtiyaçları vardı. Zaten İngiltere'yi direk karşısına alamayacak olan Yunan Hükümeti de adada yaşanan olayları tasvip etmediğine dair açıklamalarda bulunmuştu. Ayrıca gazetenin değindiği patrikler arası mücadelede dönem içinde yaşanmıştı. ABD'nin isteğiyle Türkiye'deki Fener Rum Patrikhanesi'nin başına atanan Athenagoras, gerçekten de Sovyet Rusya karşıtı söylem ve eylemlerde bulunmuştu.

Kıbrıs ile ilgili mitingler sürerken Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Meclis'in 23 Ocak 1950 tarihli oturumunda bir açıklama yaparak adadaki İngiltere varlığına değinmiş ve olayların abartılacak bir yanının olmadığını belirtmişti. Sadak'a göre, Kıbrıs meselesi diye bir şey yoktu. Ayrıca Bakan, gençlerin yaptığı nümayişleri takdir ettiğini ama bu tür hareketlerin galeyana gelme ihtimaline değinip, istemediğimiz sonuçlar ortaya çıkabilir diyerek bu konuda sükûnet çağrısında bulunmuştu.[368]

Necmettin Sadak'ın da ifadelerinden anlaşılacağı üzere dönemin Hükümet'i, adadaki İngiltere hâkimiyeti ve Batı ile olan ilişkileri nedeniyle bu konuda sessiz kalmayı tercih etmiştir. Keza 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinden sonra iktidara gelen DP'nin de bu konuda Günaltay Hükümeti ile benzer bir politikada olduğunu görmekteyiz. Kıbrıs'ın Türkiye için bir sorun olarak telakki edilmeye başlanması, İngiltere'nin adadan çekileceğini belirttiği zamana dayanır. Ada Türklerinin, kendilerine hami olarak Türkiye'yi seçmesi ile Türkiye bu konuda aktif politikalar izlemeye başlamıştır. Ayrıca Kıbrıs meselesi geçmişten günümüze hep bir şekilde Türkiye'nin önüne gelmiş ve Türkiye ile Yunanistan arasında sorunlara neden olmuştur. Ve günümüz politik gelişmeleri ile olaya baktığımızda da bu meselenin daha uzun yıllar tartışılacağı gözükmektedir.

7. Türkiye-ABD İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türkiye-ABD ilişkilerini, Fahir Armaoğlu'nun da belirttiği gibi 1947 öncesi ve sonrası olarak ayırmak mümkündür. İki

368 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 23. Cilt, 33. Birleşim, 23 Ocak 1950, s. 288.

ülke arasında 1917'de kesilen diplomatik ilişkiler, Cumhuriyet döneminde Lozan Konferansı ile yeniden başlamış ve 1927'de Joseph C. Grew, Amerika'nın ilk Türkiye Büyükelçisi olarak atanmıştı.[369]

Yaşanan bu gelişmelere rağmen, iki ülke arasındaki asıl temaslar İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayacaktı. 1945 yılında Sovyet tehdidine maruz kalan Türkiye, çareyi ABD ve Batı dünyasının yanında yer almak olarak görüyordu. Özellikle İngiltere'nin 1947 yılında Ortadoğu'daki gücünü ABD'ye devretmesi ile ABD bölge ülkeleri ile yakından ilgilenmeye başlamış ve Sovyet tehdidi ile karşı karşıya olan Türkiye ve Yunanistan'a daha sonraları Truman Doktrini ile anılacak olan mali yardımlarda bulunmuştu. ABD Başkanı Harry Truman yardımların sağlandığı kongrede yaptığı konuşma ile komünizm ve SSCB ile mücadelenin fitilini ateşlemişti. ABD ile Türkiye arasındaki ilişki daha sonraları 1948'de ilan edilen Marshall Planı[370] ve 1949'da kurulan NATO üzerinden devam edecekti.

Çalışmamızın kapsadığı dönemdeki Türk-ABD ilişkilerine bakacak olursak dört tane önemli başlık göze çarpmaktadır. Bunlar: Amerika'nın desteklediği Kuzey ve Güney Amerika Başpiskoposu Patrik Athenagoras'ın Fener Rum Patrikliğine seçilmesi, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve ABD Başkanı Harry Truman'ın mektuplaşması, Türk-Amerikan kültür faaliyetleri ve ABD Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı General Lawton Colins'in Cumhurbaşkanı İnönü'yü ziyaretidir. Detaylandıracağımız bu hadiselerden Türk-Amerikan kültür faaliyetlerine çalışmamızın 3. bölümünde yer vereceğiz.

7.1. Athenagoras'ın Fener Rum Patrikliğine Seçilmesinde ABD Etkisi

Fener Rum Patrikhanesi'nin Türk egemenliğine geçmesi, Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul'u fethiyle başlar ve Patrikhane'nin dindışı siyasi faaliyetlerde bulunması da yine Fatih'in patrikliği "millet başkanı" olarak seçtirip yetkilendirmesi ile başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar bir takım istisnalar dışında Patrikhane, Osmanlı'nın egemenliğinde uyum içinde varlığını sürdürmüştü. Savaş sırasında Patrikhane'nin işgalci devletler ve komiteci Rum

369 Fahir Armaoğlu, "1947-1997 Yarım Yüzyılın Türk Amerikan İlişkileri", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç,** s. 421-423.

370 Marshall Planı çerçevesinde, ABD'den Türkiye'ye 1948-1949 yılı için 49 milyon dolar, 1949-1950 için 132,7 milyon dolar, 1950-1951 için 100 milyon dolar ve 1951-1952 için 70 milyon dolar olmak üzere toplamda 1948-1952 yılları arasında 351 milyon 700 bin dolar yardım yapmıştı. Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 9. Dönem, 15. Cilt, 75. Birleşim, 23 Mayıs 1952, s. 311; Nuri Karakaş, **a.g.e.,** s. 334.

Cemiyetleri ile işbirliği yapması, Milli Mücadele'nin baş simalarından olan Mustafa Kemal başta olmak üzere dönemin siyasileri tarafından Patrikhane'nin, Türkiye dışına çıkarılması isteğini ortaya çıkarmıştı. Ancak Lozan'da Türkiye'nin bu isteği, Patrikhane'nin dini yetkiler ile sınırlandırılarak Türkiye'de kalması yönünde sonuçlanmıştı. Bundan sonra seçilecek patriklerin ve patrikhane memurlarının Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması kararlaştırılmıştı. Türk vatandaşı olan bu çalışanlar, Türk kanunlarına da tabi olacaklardı. Ayrıca patrikliğin Türkiye'deki en yüksek dereceli muhatabı İstanbul Valiliği'ydi.[371]

Patrikhane'nin 1948'ten sonra ABD tarafından komünizm mücadelesinde önemli bir etken olarak görülmesi ile başlayan süreçten günümüze kadar bazı tavizler verilerek Patrikhane güçlendirilmiştir. ABD'nin olaya müdahil olmasında özellikle Sovyet Rusya'nın, Almanya ile savaştığı yıllarda kiliseyi ve dini ön plana alarak Ortodoks dünyasında hâkimiyet kurma çabaları ile başlayacaktır.

Rusya'da 1917'de yaşanan devrim sonrası, din ve kilise baskı altına alınmış ve bu durum ülke dışında Rus Kiliselerinin örgütlenmesine yol açmıştı. Metropolit Sergiy'in 1927 yılında hükümete bağlılığını bildirmesi ile Moskova ile Rusya dışındaki kiliselerin arası iyice açılmıştı. Sergiy'in, Alman saldırıları karşısında yaptığı dini propagandalar ile mücadeleye verdiği destek, Rus yönetiminin bir tavır değişikliğine gitmesini sağlayacak ve Stalin, Ortodoks Kilisesi'nin bu gücünü politikaya dâhil edecekti. Moskova, "III. Roma" politikası izlemeye başlayarak Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan kiliselerini ziyaret etmiştir. 1945'te İskenderiye Patriğinin Moskova'yı ziyaret etmesi ile Rus Kilisesi ve Fener Rum Patrikliği arasında Ortadoğu ve Doğu Avrupa'da bir mücadele başlamıştı. Fener Rum, Moskova'nın 1948'de düzenlemiş olduğu Ortodokslar arası toplantıya katılmayarak tavrını belirtmişti. Rus Kilisesi'nin bu faaliyetleri ABD, Yunanistan ve Türkiye'yi rahatsız etmekteydi.[372]

1948 yılında Fener Rum Patrikhanesi'nin başında olan Maksimos'un Sovyet yanlısı, komünist ve ruh hastası olduğuna dair haberler ortalıkta dolaşmaktaydı. Özellikle patriğin hasta olduğu öne sürülerek istifası istenmekteydi.[373] Maksimos'un istifasının konuşulduğu bu dönemlerde yeni patrik olarak ise ABD'nin desteklediği,

371 Salim Gökçen, "Fener Rum Patrikhanesi'nin Hukukî Statüsü ve Heybeliada Ruhban Okulu'nu Açtırma Girişimleri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi,* C. 15, S. 1 (2006), s. 185-193.
372 Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi,* İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003, s. 183-185.
373 Elçin Macar, **a.g.e.,** s. 185.

Kuzey ve Güney Amerika Başpiskoposu Athenagoras'ın adı geçmekteydi. Hatta Moskova Patrikliği, Maksimos'un istifası halinde Athenagoras'ı yargılamak için komite kuracağını belirtse de Fener Rum Patrikhanesi buna tepki göstererek bu konuda yetkinin kendilerinde olduğunu ifade etmişti. Nihayetinde Maksimos, 18 Ekim 1948'de istifa etmiş ve yerine Sen Sinod'daki seçimde 17 oyun 11'ini alarak Athenagoras yeni patrik olarak seçilmişti. Bu durum, 1 Kasım 1948'de Cumhur-u Reis İsmet İnönü'ye telgrafla bildirilmişti.[374]

Elçin Macar'ın da belirttiği gibi Athenagoras'ın seçilmesi tam manasıyla bir ABD operasyonuydu. ABD bu süreçte komünizme karşı verdiği mücadelede Ortodoks Kilisesi'nin gücünden de yararlanmak istemişti. Bu planın uygulanması sürecinde ABD, Türkiye ve Yunanistan'ı, Yunanistan'da Patrikhane'yi ikna etmişti. Bu dönem daha öncede belirttiğimiz gibi ABD'nin Patrikhane ile ilgilenmeye başladığı dönemin başlangıcıdır. Türkiye, Batı ile olan ilişkilerini sürdürmek ve Marshall Planı yardımlarından yararlanmaya devam etmek için Patrikhane'ye kendi koymuş olduğu kuralları (patriğin T.C. vatandaşı olması gibi) çiğnemişti.[375]

Yeni Patrik Athenagoras, 26 Ocak 1949'da ABD Başkanı Truman'ın özel uçağı ile Türkiye'ye gelmişti. Athengoras'ı Yeşilköy Havaalanında çok sayıda Ortodoks karşılamıştı. Bunun yanı sıra karşılama merasiminde CHP İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, Yunanistan Başkonsolosu, Emniyet Müdürü İsmail Hakkı Baykal, Belediye adına meclis azası Mehmet Sipahi, Patriğin kız kardeşi Ağathi Aleksiadu ve Aleksiadu'nun kızı da vardı. Athenagoras'a Patrikhane adına Bursa Metropoliti Folikarpos hoş geldin demiş ve sonrasında Athenagoras önce Rumca sonrada Türkçe kısa bir demeç vermişti. Athenagoras, Devlet Başkanı İnönü ve Türk halkını hasretle selamladığını belirtip, Amerika Başkanı ve halkının sevgisini getirdiğini ifade etmişti. Ayrıca Türk basını ve halkının kendisine göstermiş olduğu alaka içinde teşekkür etmişti. Havaalanından Taksime geçen Patrik, burada bulunan abideye çelenk

374 İsmail Cenkeri Ersöz, *Fener Rum Patrikhanesi'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasi Faaliyetleri (1923-2005),* Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 41-42.

375 Elçin Macar, **a.g.e.,** s. 190-191. Yeni patrik konusunda Yunan hükümeti, Milli Mücadele yılarının ünlü Trabzon Metropoliti Hırisanthos'u desteklemişse de Türkiye buna karşı çıkmıştı. ABD antikomünist olarak bilinen, tanıdığı ve güvendiği Athenagoras'ı Türkiye'ye önermişti. Atina bu isimde isteksizde olsa onaylamak zorunda kalmıştı. Türkiye vatandaşı olmayan Athenagoras için birde Türk kimliği çıkarılmıştı. Böylece ABD'nin istediği aday seçilmiş oluyordu. Bkz. Elçin Macar, **a.g.e.,** s. 188-189. Fener Rum Patrikhanesi'ndeki seçim kadar belirgin olmasa da ABD'nin 2 Aralık 1950'de patrik seçimi yapılan İstanbul Gregoryan Ermeni Kilisesi üzerinde de etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü bu tarihte seçilen Patrik Karekin Haçaduryan'da Athenagoras gibi ABD vatandaşı idi. Ancak Haçaduryan Trabzon asıllı olduğu için bir kimlik sorunu yaşamamıştı. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Hikmet Öksüz, "Gregoryan Ermeni Kilisesinde Patrik Seçiminin Krize Dönüşmesi ve Bunun Türk Basını ile Amerikan Belgelerine Yansıması (1944-1950), *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,* C. 8, S. 16 (2015), s. 41-62.

bırakarak defteri mahsusayı imzalamış ve Patrikhane'ye geçmişti. Truman'dan İnönü'ye hususi bir mesaj getiren Athenagoras'ın ileriki tarihlerde Ankara'yı da ziyaret edeceği belirtilmişti.[376] Athenagoras, Patrikhane'de yapılan merasimle yeni patrik tahtına oturmuştu. Ayrıca Yeni Sabah gazetesinin de ifade ettiği gibi merasime Rus yandaşı devletlerin diplomatları katılmamıştı.[377] Bu durum Patrikhane üzerindeki ABD-SSCB çekişmesinin belirginliği açısından önemlidir.

Athenagoras'ın Ankara ziyareti 5-6 Şubat 1949'da gerçekleşmişti. Patriği garda İçişleri Bakanlığı Özel Kalem Müdürü karşılamıştı. İlk olarak Atatürk'ün kabrini ziyaret eden Patrik, kabre çelenk bırakmış ve bir süre dua etmişti. Daha sonra Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşen Patrik, burada yaptığı konuşma ile Patrikhane'nin selamlarını İnönü'ye iletmiş, kendisine ve Rum Ortodokslarına gösterilen alaka için teşekkür etmişti. Devlete olan bağlılığını bildiren Athenagoras, bu uğurda çalışacağını da ifade etmişti. Bunun dışında ABD Başkanı Truman'ın Türkiye'ye olan hayranlığını ve İnönü için beslediği dostluktan bahsetmişti. Cumhurbaşkanı İnönü'de, Patriğin ABD'deki faaliyetlerini yakından takip ettiğini, ABD'ye uğramış olan her Türk'ten Patriğin yüksek vasıflarını ve Türkiye'ye olan bağlılığını memnuniyetle dinlediğini belirtmişti. Ayrıca İnönü, ABD Başkanından kıymetli bir mektup aldığını ve buna mutlu olduğunu daha sonra kendisine hususi olarak cevap vereceğini de ifade etmişti. Athenagoras, Cumhurbaşkanı ile olan bu görüşmesinden sonra Başbakan Günaltay ve İçişleri Bakanını da ziyaret etmişti. Bunun yanı sıra Diyanet İşleri Başkanı Hamdi Akseki ile de görüşen Patrik, Meclisi gezmiş ve burada Türkiye'nin Amerika nazarındaki yüksek mevkiine değinmişti. Son olarak ABD, İngiltere ve Yunanistan elçileri ile görüşen Patrik, radyoda yayınlanmak üzere birde beyanat plağa kaydetmişti.[378]

Patrik kaydettiği radyo konuşmasında kendisine bu imkânı sağlayan Ankara Radyoevine teşekkür etmiş ve ABD'ye hitaben, 18 yıldır yaşadığı ABD'den ayrıldığı için onları unutacağının zannedilmemesi gerektiğini belirtmişti. Esas vatanı olan Türkiye'ye geldiği için mutlu olduğunu belirten Patrik, ABD Başkanı Truman'a da teşekkür etmişti. Atatürk ve İnönü'ye olan hayranlığını belirten Patrik, Ankara'daki ziyaretlerinden duyduğu mutluluğu da ayrıca ifade etmişti. Patrik gerek Cumhurbaşkanı ile gerekse de Başbakan ve diğer üst düzey şahsiyetlerle yaptığı görüşmelerde, Türkiye'nin bir barış ve medeniyet amili olarak yaşamak istediğini ve bunun için

376 **Yeni Sabah,** "Patrik Athenagoras dün uçakla geldi", 27 Ocak 1949, s. 1-3.
377 **Yeni Sabah,** "Patrik, dün Fener'de törenle tahta oturdu", 28 Ocak 1949, s. 1-3.
378 **Cumhuriyet,** "Athenagoras'ın Ankarada dün yaptığı ziyaretler", 6 Şubat 1949, s. 1-3.

çabaladıkları intibahını edindiğini de sözlerine eklemişti. Ayrıca Patrik, Türkiye hürriyete aşık ve medeni milletler arasındaki yerine layık olduğu hisleri ile meşguldür demişti. Patrik son olarak İnönü ve Türkiye, Truman ile ABD ve tüm dünya için dua ederek konuşmasına son vermişti. Patrik şerefine Ankara Palas'ta yemek veren İçişleri Bakanı hasta olduğu için yemeğe katılamamıştı. İçişleri Bakanı'na vekâlet olarak Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu yemekte bulunmuştu. Ankara'da son olarak Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ı ziyaret eden Patrik, daha sonra İstanbul'a dönmüştü. Patriği garda uğurlamak için Cumhurbaşkanı adına Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Haldun Derin, Başbakanlık adına Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Adil Derinsu, İçişleri Bakanlığı adına bakanlığın Özel Kalem Müdürü Fethi Sansur, İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, Mihmandarı Belediye Yazı İşleri Müdürü Naki Taki Gürgök ve Yunan Ataşemiliteri hazır bulunmuştu.[379] İstanbul'a dönen Patrik, burada yaptığı açıklama ile Ankara ziyaretinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve büyük milletimizin büyük adamları ile tanışmak benim için zevkti diyerek duygularını belirtmişti.[380]

Athenagoras'ın gelişi kamuoyunda, Rus Kilisesinin Fener Rum Patrikhanesi'ni ele geçirme projesine karşılık ABD'nin bir yardımı olarak görülmüştü. Kamuoyu bu düşüncesinde kısmen de haksız sayılmazdı, çünkü Athenagoras yıllar sonra New York Herald Tribune gazetesine vereceği demeçte, kendisinin Truman Doktrinin dini bölümünü teşkil ettiğini söylemiştir. Patrik daha Türkiye'ye gelmeden önce ise Chicago'da şu beyanatta bulunmuştu: "İkinci Dünya Savaşı'nın başında bir gün Roosevelt, ABD sınırlarının Fransa'dan başladığını söylemişti. Bugün hiç tereddüt etmeden şunu söyleyebiliriz: Birleşik Devletler'in ilk savunma sınırı Kars'a varmıştır."[381] Bundan sonraki süreçte Hükümet ile Patrikhane arasındaki ilişkiler iyi bir ivmede devam edecekti. DP, döneminde iyice gün yüzüne çıkan Kıbrıs Sorunu ve yaşanan 6-7 Eylül olayları ilişkilerde gelgitler yaşatsa da genel olarak uyum devam etmiştir.

Athenagoras'ın Patrik olarak seçilmesi ABD'nin söz konusu dönem içerisinde Türkiye ve Yunanistan üzerindeki etkinliğine ve SSCB ile olan mücadelesinin her alanda yaşandığına dair fikir vermesi açısından ve ayrıca Sovyet tehdidi karşısında

379 **Cumhuriyet,** "Athenagoras radyo ile Amerikaya hitab etti", 7 Şubat 1949, s. 1-3.
380 **Cumhuriyet,** "Patriğin Ankara intıbaları", 8 Şubat 1949, s. 1-3.
381 Elçin Macar, **a.g.e.,** s. 190-191.

ABD yardımlarına bel bağlayan Türkiye ve Yunanistan'ın ise dönem içerisindeki dış politikasını yansıtması bakımından önemlidir.

7.2. Cumhurbaşkanı İnönü ile ABD Başkanı Truman'ın Mektuplaşması

Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak ve beraberindeki heyet (Bayan Sadak, Dışişleri Bakanlığı Birinci Daire Umum Müdürü Bülend Uşaklıgil ve Dışişleri Bakanlığının Hususi Kalem Müdürü Necdet Kent) Birleşmiş Milletlerin 5 Nisan 1949'da yapacakları toplantı için 3 Nisan'da New York'a doğru yola çıkmışlardı.[382] Sadak, New York'taki temaslarından sonra Washington'a geçerek ABD Başkanı Harry S. Truman ile de bir görüşme gerçekleştirecekti. Cumhurbaşkanı İnönü, bu görüşmede verilmek üzere Truman'a iki ülke arasındaki samimi ilişkilere dayanan ve ABD'nin yaptığı yardımlar dolayısıyla şükranlarını sunan bir mektup yollamıştı.[383] İnönü'nün 31 Mart 1949 tarihli mektubuna, Truman 26 Nisan 1949 tarihli mektubu ile cevap vermişti. Dışişleri Bakanı Sadak bu iki mektubun içeriğini 11 Mayıs 1949 tarihli Meclis Genel Kurulunda milletvekillerine okumuştur. İnönü ve Truman'ın karşılıklı mektuplarında şu ifadeler yer almaktaydı:[384]

"Ankara 31 Mart 1949

Bay Başkan,

Dışişleri Bakanı Bay Necmettin Sadak'ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulundaki Türk Murahhas Heyetine riyaset ve Vaşington'da yüksek Amerikan şahsiyetleriyle temas etmek üzere Amerika'ya hareketinden istifade ederek gerek Türk Milleti tarafından gerek benim tarafımdan Büyük Amerikan Milletine ve Mümtaz Başkanına karşı duyulan samimî dostluğu ve derin hayranlığı teyit için Ekselansınıza bu mesajı gönderiyorum.

Dışişleri. Bakanımızın temasları, ve konuşmaları esnasında tam bir hüsnükabule daima mazhar olacağından ve memleketlerimizi bağlıyan sıkı dostluğu ve karşılıklı münasebetlerimizi vasıflandıran samimî iş birliğinin daha ziyade kuvvetleneceğinden şüphe etmiyorum. Türkiye'ye haiz olduğu emniyeti vermekten hâli kalmamış bulunan kiyasetli ve uyanık siyasetiniz benim bu hususstaki kanaatimi takviye

382 **Cumhuriyet,** "Sadak, Amerikaya bugün gidiyor", 3 Nisan 1949, s. 1-3.
383 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 367.
384 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 84. Birleşim, 11 Mayıs 1949, s. 305-306. Mektuplarla ilgili olarak 12 Mayıs 1949'da çıkmış bazı gazetelerdeki haberler için bkz. **Ulus,** "İnönü ile Truman'ın karşılıklı mesajları Meclis'te okundu", s. 1-3; **Yeni Sabah,** "İnönü ile Truman'ın karşılıklı mesajları", s. 1-5; **Akşam,** "İnönü ve Truman'ın mesajları dün okundu", s. 1-2; **Zafer,** "Truman'dan İnönü'ye mesaj", s. 1-3.

eylemektedir. Bu münasebetle dünyanın geçirmekte bulunduğu en nazik devrelerinden birinde bize, Amerika Birleşik Devletlerince yapılan ve bütün Türk Milletinin en derin şükranlarını mucip olan pek kıymetli askerî yardımı hassaten zikretmek isterim.

Gerek şahsi saadet ve sıhhatiniz ve gerek Amerika Milletinin refahı için en iyi temennilerimi sunar ve derin saygılarımın kabulünü dilerim,

Bay Başkan.

İsmet İnönü"

"Beyaz Saray

Vashington

26 Nisan 1949

Ekselâns,

Mümtaz Dışişleri Bakanınız Bay Necmettin Sadak'ın delaletiyle Ekselansınızın bana göndermek nezaketinde bulunduğu samimî mektubu derin bir memnuniyet ile aldım.

Türk halkının Birleşik Devletler halkına karşı duymakta olduğu dostluk ve hayranlık hislerine Ekselansınızın lütüfkâr bir surette tercüman olmaları, bende hususi bir memnuniyet uyandırdı. Bildiğiniz gibi, bu hisler bende ve Amerikalı vatandaşlarımda tamamiyle mütekabildir. Tarihin bu nazik devrinde Birleşik Devletler tarafından yapılan askerî yardım için Türk Milletinin şükranını Ekselansınızdan öğrenmek de benim için ayrıca bir memnuniyet vesilesi olmuştur. 1947 de Türk Yardım Programının kabulü, Türk-Amerikan münasebetlerinde yeni bir hareket noktası teşkil etmiştir. Modern teknik ve ilmin terakkiyatı sayesinde artık birbirinden uzak dahi olmıyan ve Birleşmiş Milletler Anayasasındaki müşterek ideallerle mutehalli bulunan iki Cumhuriyet, bu suretle dünyanın geniş sahalarında insan hak ve hürriyetlerini imha eden kuvvetlere set çekilmesi ve tecavüzkâr yayılmalarına son verilmesi gayesiyle müttehiden hareket etmek hususundaki azimlerini göstermişlerdir. O senenin 12 Mart günü kongreye gönderdiğim mesajda dedim ki:

«Birleşik Devletlerin siyaseti, silâhlandırılmış zümreler tarafından veya harici tazyikler ile esaret altına alınmak teşebbüslerine karşı mücadele eden serbest milletlere müzaheret etmek yolunda olması gerektiğine inanıyorum.

«Serbest milletlerin kendi mukadderatını kendi istekleri dairesinde tâyin etmelerine yardım etmemiz lüzumuna inanıyorum».

Bu sözleri, o zaman olduğu kadar bugün de tamamiyle benim hislerimi ve Hükümetimin siyasetini aksettirdikleri için tekrarlıyorum.

Bay Sadak'ın zekâsı, geniş tecrübesi ve dünya meselelerini yapıcı bir zihniyetle görüşü, Hariciye Nazırı ve bizzat benim kadar bu seyahatinde temas ettiği diğer Amerikalı resmî şahsiyetleri tarafından da çok takdir edilmiştir. Bay Başkan; eminim ki, kendisi Birleşik Devletlerin bu müşkül zamandaki siyaseti ve dâvaları hususunda tam bir anlayışla memleketimizden ayrılmaktadır.

Şundan da ayrıca eminim ki, Bay Sadak, Şimal Atlantik Antlaşmasının imzalanmasiyle Türkiye ve Atlantik sahası haricindeki diğer milletlerin istiklâl ve temamiyetlerini idamesi hususunda Birleşik Devletlerde duyulan alâkanın hiçbir veçhile azalmadığı ve aksine olarak, Atlantik Antlaşmasına dâhil memleketlerin müşterek emniyetini takviye suretiyle bu paktın meydana gelmesinin, aynı zamanda, Türkiye'nin de emniyetini tezyide hizmet ettiğini müdrik olarak ayrılmaktadır. İlk olarak Yunanistan Türkiye için ifâde edilmiş bulunan bu prensipler, bu pakt ile, Milletler camiasının diğer hürriyet seven milletlerine de teşmil edilmiştir.

Şahsi sıhhat ve saadetiniz ve Türk Milletinin refahının temadisi için en samimî temennilerimi teyit eyler, derin saygılarımı sunarım."

Türkiye, NATO'ya alınmadığı için tedirgin olduğu bir dönemde ABD Başkanı'ndan böyle bir mektup alınca rahatlamıştı. Truman'ın sizi unutmadım der gibi verdiği cevap Hükümet'i ve kamuoyunu teskin etmişti. Ancak bu durum yine de Türkiye'nin NATO'ya girme arzusunu eksiltmemişti.

7.3. Cumhurbaşkanı İnönü ile ABD Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı General J. Lawton Collins'in Görüşmesi

General Collins beraberinde 3 albay, 2 yarbay, 1 yüzbaşı ve stenografı ile birlikte 26 Mart 1950'de Ankara'ya gelmişti. General'i Esanboğa Havaalanı'nda karşılamak üzere Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nuri Yamut, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İzzet Aksalur, Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı Koramiral Rıdvan Koral, Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı Korgeneral Fevzi Uçaner, Harekât Dairesi Başkanı Korgeneral Yümnü Üresin, Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Şahab Gürler, Genelkurmay Haberalma Dairesi Başkanı Tümgeneral Naci Aka, Eğitim Dairesi Başkanı Tümgeneral Rüştü Erdelhun, Kara Kuvvetleri Personel Dairesi Başkanı Tümgeneral Osman Güray, Amerikan Büyükelçisi Mr. Wadsworth, Amerikan Askerî Yardım Heyeti Kara Grubu Başkanı General McBride, Hava Grubu Başkanı General Tate, Amerikan Kara ve Hava Ataşeleri hazır bulunmuştu. Askeri kıtanın selam merasiminden sonra bando iki ülkenin milli marşlarını çalmıştı. Collins ile Yamut, askeri kıtayı teftiş etmiş ve Collins kıta komutanının elini sıkmıştı. Merasim'den sonra heyet ABD Büyükelçiliğine gitmişti.[385]

[385] **Cumhuriyet,** "Amerikan Genelkurmay Başkanı Ankaraya geldi", 27 Mart 1950, s. 1-3.

Gün içerisinde Cumhurbaşkanı İnönü, General Collins'i kabul etmişti. Yapılan bu görüşmede İnönü ve Collins'in yanı sıra Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nafiz Gürman, Genelkurmay İkinci Başkanı, Orgeneral İzzet Aksalur, ABD Büyükelçisi Wadsworth ve ABD Yardım Kurulu Başkanı McBride de bulunmuşlardı.[386]

Yapılan görüşmede İnönü, General'e yeni bir savaşa ne kadar kaldı sorusunu yöneltmişti. General, yakın gelecekte bir savaş beklemediğini belirtip Rusya'nın atom bombasına sahip olmadığını, donanma gücünün yetersiz olduğunu ve uzun menzilli silahlara sahip hava kuvvetlerinin inşasına yeni başladıklarını ifade etmişti. Collins'e göre, Rusya hedeflediği birçok yeri savaşmadan almıştı, o yüzden yeni bir savaşa gerek yoktu. İkili arasında belli bir daha süre dünya ahvali hakkında muhabbet gerçekleşmişti. İnönü, Collins'e herhangi bir sorusu olup olmadığını sorduğunda Collins, askeri yardım ve donanımı sağlamayı sürdürmek için istekli olduklarını ama Kongrenin buralara sarfedilecek paraların iyi planlarla yapılıp yapılmadığını bilmek istediğini vurgulayarak, Türk savaş planları hakkında bir şeyler bilmek zorunda olduklarını ifade etmişti. Collins verilecek bu bilgilerin Kongre'de açıklanmayacağını da ifadelerine eklemişti. İnönü, ABD'ye bilgi verildiğini ve Türkiye'nin bu konuda ABD'ye açık olduğunu belirtmişti. İnönü, Türk ve Amerikalı subayların fikir teatisinde bulunabileceklerini de sözlerine eklemişti. Collins'in Türk savaş planlarını pekiştirmek için bir çalışma grubunun oluşturulmasına da müteşekkir olduğunu belirtmişti. Genelkurmay Başkanı da İnönü'nün sözlerini onaylamıştı. İnönü'nün sürekli olarak değindiği konu, Türkiye'ye karşı olası bir Sovyet saldırısında ABD'nin tavrı ne olur idi. Bu sorulara Collins, diplomatik cevaplar vererek siyasiler bize bir emir verirse Sovyetleri bombalarız demiştir. Collins son olarak McBride'nin kendisine Türk savaş planlarını geliştirmek için daha çok şey yapılması gerektiğini ifade ederek bu konularda eğer isterlerse Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı ile görüşebileceğini ama teklifin onlardan gelmesi gerektiğini söylemişti. İnönü bunda bir sakınca olmadığını belirtip görüşmenin çok yararlı olduğunu General'e ifade etmişti. Ve böylelikle görüşme de sona ermişti.[387]

---

386 Cüneyt Arcayürek, *Şeytan Üçgeninde Türkiye,* Bilgi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1987, s. 356; Cüneyt Akalın, *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye -1 Olaylar-Belgeler (1945-1952),* Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003, s. 333. Bu görüşmenin detaylarına dair dönemin basınında herhangi bir bilgi yoktur. Cüneyt Akalın ve Cüneyt Arcayürek'in eserlerinden nakledeceğimiz detaylar ise yazarlarında dipnotlarında belirttikleri gibi ABD'nin resmi yayın organı olan FRUS (Foreign Relations of the US)'dan derlenmiş bilgilerdir.

387 Cüneyt Arcayürek, **a.g.e.,** s. 356-362; Cüneyt Akalın, **a.g.e.,** s. 260-261, 333-334.

Collins, ABD Ankara Büyükelçisi Mr. Wadsworth, McBride ve maiyetindeki yüksek rütbeli subaylarla Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır'ı makamında ziyaret etmişti. Bu görüşmeden sonra General Collins ve beraberindeki heyet, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nuri Yamut'u ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman'ı da makamlarında ayrı ayrı ziyaret etmişti. Collins'in Genelkurmay Başkanı ile yaptığı görüşmede Genelkurmay İkinci Başkan Orgeneral İzzet Aksalur ve Genelkurmay Harekât Dairesi Başkanı Korgeneral Yümni Üresin de hazır bulunmuşlardı. Collins'in Kara Kuvvetleri Komutanı ile yaptığı görüşmede ise Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Korgeneral Şahab Gürler de vardı. Bu görüşmelerden sonra Collins, şerefine McBride tarafından verilen kokteyle katılmıştı. Bu kokteyle Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve İkinci Başkanı, Genelkurmay ileri gelenleri, ABD Yardım Heyeti ve ABD elçiliği mensupları da katılmışlardı.[388]

Collins, 27 Mart'ta ise beraberindeki heyet ile Hipodroma giderek iki zırhlı tugayın tatbikatını teftiş etmişti. Gördükleri karşısında memnuniyet duyan Collins, Genelkurmay Başkanı ve Kara Kuvvetleri Komutanı'nı tebrik etmişti. Collins akşamüstü yaptığı basın açıklamasında Türkiye'ye ikinci gelişi olduğunu, ilk gelişinin ise 1948'de gerçekleştiğini ifade edip o günden bugüne kadar ortaya konan gelişimin güzel olduğunu belirtmişti. Kara ordusunun gelişimini gördüğünü ve ilerlemenin olduğunu belirten Collins, Hava ve Deniz Kuvvetleri ile ilgili olarak ise birimlerin komutanlarından bilgi aldığını ifade edip, Devlet Başkanı ile görüşmekten ve dostluğu yenilemekten şeref duyduğunu söylemişti. Collins, Türkiye'den sonra İran, Suudi Arabistan ve Mısır'ı da ziyaret edeceğini belirtmişti. Asker olduğu için siyasi sorulara cevap vermeyen Collins, Türkiye'ye herhangi bir harp planı tartışmak için gelmediğini, komünizme mani olmada ekonomik ve askeri tedbirlerin öncelikli olduğunu ve bunun da modern malzeme vermek ve tatbikini sağlamakla olacağını belirtmişti. Atom bombasının kurulan paktlara dağıtılmayacağını da belirten Collins, kendisine yöneltilen Türkiye büyük bir devletle savaşırsa durumu ne olur sorusuna ise mücadele sırasında Türkiye'nin göreceği taarruzun şiddetinin önemli olduğunu vurgulamış ve Türkiye böyle bir saldırıda kendisini yalnız bulmayacaktır diyerek konuşmasını sonlandırmıştı.[389]

388 **Cumhuriyet,** "Amerikan Genelkurmay Başkanı Ankaraya geldi", 27 Mart 1950, s. 3.
389 **Cumhuriyet,** "Amerikan Kara Orduları Başkanının demeci", 28 Mart 1950, s. 1-3.

Collins'in söylediği son cümle olan "Türkiye, bir saldırıda kendisini yalnız bulmayacaktır" ifadesi, ABD'nin Türk kamuoyuna verdiği bir güvence olarak değerlendirebiliriz. Ayrıca Collins, Türkiye'ye bir harp planı tartışmak için gelmediğini ifade etse de Türk savaş planları hakkında detaylı bilgi sahibi olmak istediğini İnönü ile yaptığı görüşmede dile getirmişti.

Collins'in, Türkiye'den ayrıldıktan sonraki izlenimlerini yine FRUS belgelerinden öğrenmekteyiz. Collins, Türkiye'de Harp Okulu'nda karşılaştığı eğitmenlerin hepsinin Türk olduğunu görmekten mutlu olduğunu, İnönü'nün sağlam karakterinden etkilendiğini ama Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve yardımcısını ehil kişiler olarak görmediğini belirtmişti. Bunun dışında Türk savaş planlarına değinen Collins, İran ile işbirliğine gidilmediğini, İranlıların bir teklifle geldiğini ancak Türkiye'nin hala bir yanıt vermediğini ifade etmişti. Collins'e göre, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kendi içindeki eşgüdümü zayıf hatta yok gibiydi ve Savunma Bakanı'nın savaş planları hakkında yeteri kadar bilgisi yoktu. Collins, Türk askeri komuta kademesinin de alandaki koşulları yerinde görüp incelemek için yeteri kadar vakit ayırmadıklarını belirtmişti.[390]

Cüneyt Akalın, Collins'in Genelkurmay Başkanı ve yardımcı ile ilgili olarak söylediği ehil olmadıkları yönündeki beyanatın, bu kişilerin DP iktidarının ilk günlerine hükümete karşı bir darbe var denilerek tavsiye edilmeleri ile alakalı olup olmadığını sorgulamıştır. Akalın, 28 Haziran 1950'de ABD Yardım Heyeti Başkanı McBride'nin DP Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile görüştükten sonra yazdığı raporda Nuri Yamut'un Genelkurmay Başkanlığı'na atanmasından memnuniyet duyduğunu, işbirliğinin gelişeceğinden emin olduğunu belirtiğini ifade eder. Ayrıca daha sonraları Köprülü'nün McBride'ye komuta kademesindeki değişiklik sonrası Amerikan Heyeti ile komuta kademesi arasındaki işbirliğinin gelişip gelişmediği sorusuna ise McBride eskisine nazaran çok daha iyi işbirliği olacak diye cevap vermişti.[391]

Bekir Tünay'da yazdığı anılarında, DP'nin bir darbe korkusuna kapılmasını anlamadığını, çünkü o dönem ordunun ekseriyetle DP'yi desteklediğini, bu durumu da subay mahallelerindeki sandıklardan çıkan oylardan anlayabileceğimizi söylemiştir. Hatta Tünay, İnönü seçim sonuçlarını engelleyecek bir girişimde bulunursa kendisine

390 Cüneyt Akalın, "Soğuk Savaşta ABD'li Liderlerin Türkiye'nin Stratejik Planlarına Müdahaleleri…", **Prof. Dr. İlhan Unat'a Armağan,** (Yayın Kurulu: Sertaç Başeren vd.) Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012, s. 74-75.

391 Cüneyt Akalın, "1950'de Orgeneral Nafiz Gürman'ın ve Arkadaşlarının Tasfiyesi Neyle İlgili?", *Mülkiye Dergisi,* C. 26, S. 233 (2002), s. 139-142.

karşı bir darbe yapabilecek subayların da olduğunu yazmıştır. Tünay, ordu mensuplarının DP'yi istediğini, çünkü DP iktidara gelirse daha modern bir orduya sahip olacaklarını düşündüklerini ifade etmiştir.[392] Bugüne kadar bu tasfiyeler hep bir darbe önlemi olarak lanse edilmiş olsa da gerçek neden hakkında yeterli bir veri yoktur. Mustafa Albayrak da DP Hükümeti'ne karşı darbe olabileceği yönündeki iddiaları kanıtlayabilecek herhangi bir belgeye bugüne kadar ulaşılmadığını belirtmektedir.[393] İsmet İnönü ise kendisine isnat edilen darbe girişiminde rol oynayacağı iddialarına gülerek "ne onlar öyle (askerleri kastediyor) bir iş için bana gelebilirler, ne de ben onlardan böyle bir istekte bulunabilirdim" diyerek bu iddiaları reddetmiştir.[394]

General Collins'in İnönü ile görüşmesi ve sonrasındaki gelişmelere bakarsak ABD'nin her ne kadar Türkiye'yi Atlantik Paktı'na almasa da önemsediğini ve olası bir savaşta destek vereceği yönünde ümitlendirdiğini görmekteyiz. Cüneyt Akalın'ın öne sürdükleri ve onu destekler mahiyette verdiğimiz diğer ifadeler ise ordu üst kademesindeki bir değişimde ABD'nin parmağının olabileceğini göstermektedir. Keza daha önce değindiğimiz Milli Savunma Bakanlığı Kanununun değişmesini de gene ABD benzeri bir sisteme geçişin sağlanmasına yönelik bir adım olarak ifade etmiştik. Batı ile ittifaklık kurmak isteyen Türkiye, milli bağımsızlık ruhundan tavizler vermekteydi. Bu durum ister zorunlu olsun, ister gönüllü olsun bir şekilde ilerlemekteydi. Türkiye, "denize düşen yılana sarılır" vari Sovyet tehdidi karşısında ABD ve Batı dünyasına sarılmıştı.

392 Bekir Tünay, *Menderes Devri Anıları - Gördüklerim, Bildiklerim, Duyduklarım,* Nilüfer Matbaacılık Tesisleri, İstanbul, s. 90-96.
393 Mustafa Albayrak, "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin On Yılı", *Ankara Barosu Dergisi,* Yıl: 72, S. 1 (2014), s. 301.
394 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 1991, s. 23-24.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL VE EKONOMİ ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER

A. EKONOMİ ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER

1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye Ekonomisinin Genel Durumu

Cumhuriyet'in ilanı olan 1923'ten 1929'a kadar Türkiye'de, Lozan Antlaşması'ndaki gümrük tarifesi meselesi[395] ve 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar neticesinde liberal bir ekonomi modeli takip edilmişti. Ancak 1929'ta ABD merkezli olarak başlayan ve daha sonra tüm dünyayı saran Ekonomik Buhran ve de Türkiye'de özel sermayenin yeterince gelişememesi sonucunda korumacı yöntemlere geçilmiş ve 1930'lardan 1950'lere kadar devletçi bir ekonomik model tercih edilmişti. Özellikle bu devletçilik modeli İkinci Dünya Savaşı öncesi katı ve etkin olmuş, savaş sonrasında ise biraz daha yumuşayarak liberal bir ekonomik çizgide seyir etmeye başlamıştı.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş sonrasını düşünerek ekonomik kalkınma adına yeni bir sanayi planı hazırlatmıştı. 1946 Planı ya da İvedili Sanayi Planı olarak adlandırılan bu plan hedefleri bakımından Türkiye'de 1930'lardan beri hazırlanan planların en gelişmiş olanıydı.[396] Sanayi, madencilik, ulaştırma, ziraat, işçi problemleri, gümrük politikası, bölge planlaması gibi alanlarda bir bütünlük arzeden bu plan, 1946 seçimleri sonrasında Şükrü Saraçoğlu Hükümeti yerine gelen Recep Peker Hükümeti tarafından uygulamaya sokulmamıştı. Planın meydana gelmesinde büyük emekleri olan Şevket Süreyya Aydemir'e göre, oluşan yeni kabinede Fuat Sirmen'in İktisat Vekilliğinde olmaması ile plan kabinedeki hazırlayıcısını ve sözcüsünü kaybetmişti. Böylelikle İnönü, gelecek için önemli bir kalkınma fırsatını tepmişti.[397]

---

395 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'na göre, 1916'da imzalanan Osmanlı Gümrük Tarifeleri beş yıl daha geçerli olacaktı. Bu hüküm nedeni ile Türkiye, 1929 yılına kadar gümrük tarifelerinde istediği hamleleri yapmaktan mahrum kalmıştı.

396 O. Murat Koçtürk, Meryem Gölalan, "1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi", *3. Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, C. 45, S. 2 (2010), s. 60.

397 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1938-1950,* II. Cilt, Remzi Kitabevi, 13. Baskı, İstanbul 2016, s. 401, 410-411.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye, özellikle Sovyetlerden gelen tehdidinde etkisiyle çalışmamızın "Dış Siyasi Gelişmeler" kısmında sıkça değindiğimiz gibi ABD ve Batı dünyası ile sıkı bir diyaloğa girerek işbirliği arayışlarında bulunmuştu. Bu durum Türkiye'nin sıkı devletçi mekanizmasının yumuşamasına ve liberal ekonomiye doğru açılımlarda bulunmasına neden olmuştu. Bu hususta hazırlanmasına 1947 yılında başlanan Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, devlet mekanizmaları içinde liberal bir pozisyonda bulunan Türkiye Ekonomi Kurumu'na verilmişti. Planın çalışma grubunun başında bulunan Kemal Süleyman Vaner'in soyadına atıfla bu plan "Vaner Planı" olarak da anılmıştır.[398] Planda ABD'nin de istediği şekilde tarımsal gelişme ve ulaşım öne alınırken sanayi ise arka planda bırakılmıştı. Bu plan içerisinde yer alan büyüme hızı kavramı, Türkiye'de ilk defa bir planda yer edinmiş ve 1948-1952 yılları arasında tahmini % 8 büyüme hedeflenmişti. Büyük mali bir külfet isteyen plan için ABD'den 615 milyon dolar kredi istenmiş, ancak ABD bu rakamı veremeyeceğini bildirince de plan tatbike geçilmeden rafa kaldırılmıştı.[399]

Yahya Tezel'e göre, Türkiye savaştan sonra ülkenin iktisadi kalkınmasında geniş ölçekli dış borçlanma ve yabancı yatırımlara önem veren bir politika izlemeyi temel bir koşul olarak görmekteydi.[400] Tezel'in değindiği bu husus, Türkiye'nin Marshall Planı'na dâhil olması ve ABD ile giderek yakınlaşması neticesinde iyice görünür olmuş ve yönetimdeki CHP kadar, muhalefette bulunan DP de bu durumu desteklemişti. Tabii Türkiye'nin Marshall Planı'na dâhil edilmesi savaştan yenik ve güç kaybederek çıkan Avrupa'ya hammadde sağlamak üzerine tasarlanmıştı. Türkiye aldığı yardımlarla öncelikli olarak tarımını geliştirip, Avrupa'nın gıda ve hammadde ihtiyacını karşılayacaktı. Ayrıca ABD, Marshall Planı ile Türkiye ekonomisi üzerinde etkilerde bulunma fırsatını da elde etmişti.

ABD'nin, Türkiye ekonomisi üzerinde egemen olmasına en iyi örnek olarak "Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi" adlı Thornburg Raporu verilebilir. Raporda en dikkat çekici şeylerden biride devletçiliğe son verilmesinin önerilmesi ve özel teşebbüsün de önünün açılması gerektiğinin ifade edilmesidir. Ayrıca Thornburg, Türkiye'ye yerli ve yabancı sermaye arasında eşit şartlar içeren bir sermayeyi teşvik kanununun çıkarılmasını da önermekteydi. Thornburg Raporu gibi

398 O. Murat Koçtürk, Meryem Gölalan, **a.g.m.,** s. 61.
399 Sabit Dokuyan, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Eğitim, Sosyo-Kültürel Yapı, Ekonomi, Din, Askeri Yapı ve Basın),* II. Cilt, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2013, s. 157-158.
400 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 265.

Dünya Bankası Heyeti'nin hazırlamış olduğu ve Barker Raporu olarak bilinen raporda da sanayi arka plana itilmekteyken tarım ise öne çıkarılmaktaydı.[401]

ABD'den gelen bu heyetlerin verdiği raporlarında etkisiyle Türkiye'de dış finansman olmadan kalkınmanın sağlanamayacağı düşüncesi belirmişti. Gerek CHP'nin 1947'deki Kurultayı gerekse de 1948'de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ve sarfedilen söylemler Türkiye'nin artık devletçi modelden, kapitalist dünya ve liberal bir ekonomiye doğru kayışta olduğunu göstermekteydi.[402] Ayrıca Türkiye, bu süreçte savaş sonrası Avrupa özelinde, dünyanın yeniden kalkındırılmasını hedefleyen ABD merkezli iki kuruluş olan IMF ve Dünya Bankası'na katılmış ve Truman Doktrini ile Marshall Planı çerçevesinde ABD'nin fonladığı askeri ve ekonomik yardımlardan da yararlanmıştır.

1949 yılında Dünya Bankası tarafından Türkiye gönderilen James Barker başkanlığındaki heyet, Türk yetkililer ile özel teşebbüsün kredi ihtiyaçları hakkında görüşmelerde bulunmuş ve Türkiye'deki özel teşebbüs ile sermayenin sanayi yapılanmasında bulunarak büyük faydalar sağlayabilecekleri yönünde görüş bildirmişlerdi. Yapılan görüşmeler neticesinde sağlanacak krediler için bir aracının olmasının lazım geldiği hissedilmiş ve Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası, özel bankalar ve sermayedarlar ile yapılan müzakereler sonrası Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın kurulmasına karar verilmişti.[403] Türkiye'nin ilk özel kalkınma bankası olan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın kuruluş temelleri Günaltay Hükümeti döneminde atılmış bankanın asıl faaliyetleri ise DP iktidarı döneminde gerçekleşmişti. Bu banka, devlet yönetiminin girdiği liberal ekonomi yolunu göstermesi açısından önemli bir örneği teşkil etmesi bakımından oldukça önemlidir.

---

401 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın),* I. Cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul 1996, s. 558-561.

402 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002,* İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara 2005, s. 96-98. 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde devletçilik üzerine yapılan tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Serkan Tuna, "1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde Devletçilik Tartışmaları ve Yansımaları", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* S. 1 (2002), s. 289-321. CHP'nin 1947 Büyük Kurultayı hakkında detaylı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.,** s. 575-576.

403 Sabit Dokuyan, **a.g.e.,** II, s. 170. Bankanın kuruluş amacı ise hususi sanayiye orta ve uzun vadeli kredi temin ve sınai teşebbüslerine iştirak etmek, yeni sınai teşebbüsler kurmak, bu iştirak ve teşebbüslerin hisse senetlerini mümkün olan süratle sermaye piyasasına intikal ettirmek ve nihayet teknik yardımlarda bulunmak üzere bir (Türkiye Sınai Kalkınma Bankası) kurulacağı şeklinde açıklanmıştı. Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Sınai Kalkınma Bankasının dağıtacağı kârın Hazinece ikmali hakkında Kanun tasarısı ve Bütçe Komisyonu raporu (1/764). S. Sayısı: 270. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 72. Birleşim, 24 Mart 1950. Bankanın ilk sermayesi 12 500 000 milyon lira iken daha sonra 25 000 000 milyona yükseltilmişti. Bankanın kaynaklarını ise Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu, Dünya Bankası kredisi ve bankanın kendi şahsi sermayesi oluşturmaktaydı. Bkz. Mehmet Selik, "Türkiyede Sinaî Kalkınma Bankası Kredilerinin Yatırım Sahaları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* C. 10, S. 4 (1995), s. 107-108. Kurulan bu bankanın yanı sıra, 1 Mart 1950'de kabul edilen 5583 sayılı "Hazinece Özel teşebbüslere kefalet edilmesine ve döviz taahhüdünde bulunulmasına dair Kanun" tasarısı ile de devlet özel girişimciliğe destek vermişti. Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 57. Birleşim, 1 Mart 1950, s. 122-125.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye ekonomisinin ahvali, çalışmamızın ekonomi sahasındaki gelişmelerde dolaylı ya da dolaysız yoldan etkili olduğu için ve dönem içerisinde bu sahada yapılan çalışmaların daha iyi anlaşılmasına duyulan ihtiyaç böyle bir özetin yapılmasını gerekli kılmıştır.

Görüldüğü gibi Türkiye, savaş sonrasında biraz zorunluluk biraz da kendi isteği ile ABD öncülüğündeki Batı dünyası ile işbirliğine girmiş ve katı devletçiliğinden tavizler vererek liberal ekonomiye doğru açılmıştır. Bu durum çalışmamızı da kapsayan CHP'nin son döneminde iyice belirginleşecek ve DP iktidarında zirvesini yapacaktır.

2. 1949 Yılı Mali Bütçesi

Şemsettin Günaltay Hükümeti göreve geldiği zaman Hasan Saka Hükümeti tarafından kanunlaştırılan 1949 yılına ait Ocak ayı geçici bütçesi yürürlükte idi. Saka Hükümeti, 1949 Yılı Mali Bütçesi yetişemeyeceği için bu yola başvurmuştu. 16 Ocak 1949'da işbaşı yapan Günaltay Hükümeti de 1949 yılına ait bütçenin Şubat ayına yetişemeyeceği düşüncesi ile Şubat ayı için geçici bütçe çıkarma yoluna başvurmuştu. 28 Ocak 1949 tarihli Meclis Genel Kurulunda görüşülmeye başlanan Şubat ayı geçici bütçesinde Hükümet'in teklifi şu şekildeydi:[404]

Daireler	Ayrılan Miktar (Lira)
Büyük Millet Meclisi	661 000
Cumhurbaşkanlığı	88 000
Sayıştay Başkanlığı	166 000
Başbakanlık	375 000
Danıştay Başkanlığı	82 000
Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü	400 000
İstatistik Genel Müdürlüğü	70 000
Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	180 000
Diyanet İşleri Başkanlığı	239 000
Adalet Bakanlığı	3 465 000

404 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 15. Cilt, 38. Birleşim, 28 Ocak 1949, s. 241.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	510 000
Milli Savunma Bakanlığı	40 000 000
İçişleri Bakanlığı	1 659 000
Emniyet Genel Müdürlüğü	2 784 000
Jandarma Genel Komutanlığı	3 325 000
Dışişleri Bakanlığı	450 000
Maliye Bakanlığı	8 000 000
Devlet Borçları	2 204 000
Milli Eğitim Bakanlığı	13 000 000
Bayındırlık Bakanlığı	7 500 000
Ekonomi Bakanlığı	3 140 000
Ticaret Bakanlığı	297 000
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	3 850 000
Gümrük ve Tekel Bakanlığı	1 715 000
Tarım Bakanlığı	2 620 000
Ulaştırma Bakanlığı	295 000
Çalışma Bakanlığı	189 000
Toplam Bütçe Miktarı	**97 264 000**

Söz konusu genel bütçe ile katma bütçeler hakkındaki kanunlar üzerinde herhangi bir tartışma olmadan kabul edilmişti.[405] 1949 yılı bütçesinin komisyonda görüşülmesinin uzaması üzerine Ocak ve Şubat ayları için geçici bütçelere başvurulmuştu. Keza Haldun Darıcı'nın da belirttiği gibi yıllık bütçeler kabul edilip yürürlüğe sokuluncaya kadar belirli bir süre ile sınırlı olmak üzere geçici bütçeler yoluyla devlet mekanizmasının işletilmesi sağlanmalıydı.[406]

1949 yılı bütçesi komisyonda görüşülürken Saka Hükümeti'nin istifa edip yerine Günaltay Hükümeti'nin gelmesi bütçede bazı değişikliklere gidilmesini ve sürecin biraz daha uzamasına neden olmuştu. Bütçe gerekçesinde 1949 yılının bütçe giderlerinin 1 264 174 470 lirası genel giderlere, 151 375 530 lirası tesis, sermaye ve kredilere ait olmak üzere 1 415 550 000 liraydı. Gelir tahminleri ise 1 295 550 000 lira olarak

405 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 15. Cilt, 38. Birleşim, 28 Ocak 1949, s. 241-299.
406 Haldun Darıcı, "Geçici Bütçelerden Kurtulmak", *Maliye Dergisi,* S. 142 (2003), s. 59.

belirtilmiş olup, aradaki farkın uzun vadeli iç borçlarla kapatılacağı ifade edilmişti.[407] Gerekçede Katma Bütçeli İdarelerin bütçeleri ise şu şekilde idi:[408]

Daireler	Gelirler	Giderler
Vakıflar Genel Müdürlüğü	7 825 300	7 825 300
İstanbul Üniversitesi	14 523 981	14 523 981
İstanbul Teknik Üniversitesi	4 685 369	4 685 369
Ankara Üniversitesi	7 349 180	7 349 180
Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü	1 020 004	1 020 004
Hudut ve Sahiller Sağlık Gn. Md.	1 151 260	1 151 260
Tekel Genel Müdürlüğü		
Orman Genel Müdürlüğü	14 006 563	14 006 563
Devlet Demiryolları ve Li. İş. G. Md.	162 000 000	162 000 000
Devlet Denizyolları ve Li. İş. G. Md.		
Devlet Havayolları Genel Md.	20 510 000	20 509 165
Posta Telgraf ve Telefon İş. G. Md.	45 552 695	62 052 695

Saka Hükümeti'nin gidişi, Günaltay Hükümeti'nin gelişi ve Bütçe Komisyonu'nda yapılan değişiklikler sonrası bütçenin gider kısmı 1 371 740 427 lira, gelir kısmı 1 251 802 894 lira olarak belirlenmişti. Bütçe açığı ise 119 937 533 lira olarak tespit edilmiş ve bu açığın uzun vadeli iç borçlanmalarla kapatılması öngörülmekteydi. Hükümet teklifinde bütçe giderleri A ve A/1 olarak iki cetvele ayrılmıştı. A/1 işaretli cetvele sermaye, kredi ve tesisler mahiyetinde sayılan giderler yazılmıştı. Hükümet bu ayrımı devlet normal harcamalarının, vergilerle karşılanacağını ve sermaye, kredi ve tesislere harcanmak üzere ne kadar borçlanıldığını göstermeye

407 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 48. Birleşim, 21 Şubat 1949, 1949 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/381), Hükümetin Bütçe Kanunu Tasarısı Gerekçesi, s. 2.
408 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 48. Birleşim, 21 Şubat 1949, 1949 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/381), Hükümetin Bütçe Kanunu Tasarısı Gerekçesi, s. 7.

hizmet edebileceği düşüncesiyle yapmıştı. Ancak Bütçe komisyonu bazı sakıncalar nedeniyle bu ayrımı iptal etmişti.[409] Bütçe komisyonunun değişiklikleri sonrası genel gider tablosu aşağıdaki şekli almıştı:[410]

A Cetveli		
	Hükümet'in 1949 yılı için teklifi	**Bütçe komisyonunca kabul edilen**
Daireler	**Lira**	**Lira**
Büyük Millet Meclisi	10 718 964	10 524 623
Cumhurbaşkanlığı	1 063 496	1 047 500
Sayıştay Başkanlığı	1 992 800	1 989 657
Başbakanlık	3 385 800	3 457 550
Danıştay Başkanlığı	1 020 199	1 004 896
Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü	3 881 930	3 708 272
İstatistik Genel Müdürlüğü	1 716 773	1 671 021
Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	2 291 211	2 243 787
Diyanet İşleri Başkanlığı	2 863 273	2 859 215
Adalet Bakanlığı	41 776 812	41 707 997
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	6 151 405	6 178 405
Millî Savunma Bakanlığı	462 000 000	460 450 000
İçişleri Bakanlığı	19 662 094	19 682 872
Emniyet Genel Müdürlüğü	33 839 415	33 446 860
Jandarma Genel Komutanlığı	43 419 963	42 937 214
Dışişleri Bakanlığı	13 489 399	13 427 499
Maliye Bakanlığı	113 483 813	109 669 548
Devlet Borçları	196 036 217	168 148 759
Millî Eğitim Bakanlığı	162 834 283	160 697 843
Bayındırlık Bakanlığı	13 202 102	10 987 262

409 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 254.
410 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 48. Birleşim, 21 Şubat 1949, 1949 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/381), s. 275-276.

Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (Ekonomi)	11 340 547	11 325 509
Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (Ticaret)	3 380 774	3 278 830
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	52 440 031	52 481 308
Gümrük ve Tekel Bakanlığı	19 698 129	19 357 540
Tarım Bakanlığı	36 417 514	34 211 949
Ulaştırma Bakanlığı	3 952 526	3 801 783
Çalışma Bakanlığı	2 115 000	1 751 900
Toplam	**1 264 174 470**	**1 222 049 599**

A/1 Cetveli		
Daireler	**Lira**	**Lira**
Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü	2 923 908	2 923 908
Adalet Bakanlığı	1 001 100	800 000
İçişleri Bakanlığı	12 000	12 000
Maliye Bakanlığı	26 445 498	31 550 500
Millî Eğitim Bakanlığı	5 005 000	5 035 000
Bayındırlık Bakanlığı	113 269 703	107 252 199
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	26 000	26 000
Tarım Bakanlığı	2 692 321	2 091 121
Toplam	**151 375 530**	**149 690 828**

İcmal		
Cetvel	**Lira**	**Lira**
A Cetveli Toplam	1 264 174 470	1 222 049 599
A/1 Cetveli Toplamı	151 375 530	149 690 828
Genel Toplam	**1 415 550 000**	**1 371 740 427**

Gelir Bütçesi ise 8 kısım altında toplanmış ve1949 yılına ait tahmini gelirin yanı sıra 1948 yılına ait tahminler ve 1949 yılına ait komisyonun tahminleri de sıralanmıştı. Sonuç olarak oluşan "B Cetveli" tablosu ise şu şekildeydi:[411]

Gelirin Çeşidi	1948 Yılı Tahminleri (Lira)	1949 Yılı Hükümetçe Tahmin Edilen (Lira)	1949 yılı Komisyonca Tahmin Edilen (Lira)
1. Kısım İrat ve Servet Vergileri	410 000 000	483 850 000	435 600 000
2. Kısım Muamele ve İstihlâk Vergileri	417 420 000	528 510 000	519 010 000
3. Kısım Tedavül Vergileri ve Harçlar	73 350 000	68 532 000	68 732 000
4. Kısım Tekel Gelirleri	142 660 000	159 128 000	173 230 894
5. Kısım Devlet Malları Gelirleri	11 300 000	17 650 000	15 650 000
6. Kısım Devletçe İdare Edilen Kurumlar	11 040 000	11 755 000	12 455 000
7. Kısım Genel Kurumlar ve Şirketler Gelirlerinden Devlet Payı	3 030 000	3 350 000	3 350 000
8. Kısım Çeşitli Gelirler ve Cezalar	46 800 000	22 775 000	23 775 000
Genel Toplam	**1 115 600 000**	**1 295 550 000**	**1 251 802 894**

411 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 48. Birleşim, 21 Şubat 1949, 1949 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/381), s. 363-369.

1949 Yılı Mali Bütçesi iki aylık aksama sonrası nihayet 21 Şubat 1949'da Meclis Genel Kurulunda görüşülmeye başlanmış ve bütçe ile ilgili olarak konuşmak üzere ilk sözü Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal almıştı. Aksal, bütçeden Kazanç, Yol ve Lüks vergilerinin çıkarılması dışında Hasan Saka Hükümeti'nin hazırlamış olduğu bütçe tasarısında fazla değişikliğe gidilmediğini belirtmiş ve çıkarılan bu vergilerden dolayı bütçede 80 milyon lira civarında bir açığın oluştuğunu ifade etmişti. Aksal, yol çalışmalarının aksamaması içinde benzinin kilosundan 11 kuruş vergi almayı öngören tasarının Meclisten geçtiğini söylemiş ve yeni bütçe tasarısının anlaşılmasına gayret ettiklerini ifade ederek, 1948 ile 1949 yılı bütçelerini karşılaştırmıştı. Aksal'a göre, 1949 bütçesinin harcama çeşitleri açısından dağılımı şu şekildeydi:

	Miktar	**Nispet**
1. Kısım (Özlük hakları)	577 838 670	% 42,12
2. Kısım (Yönetim giderleri)	33 749 624	% 2,46
3. Kısım (İdare hizmetleri)	430 178 342	% 31,37
4. Kısım (Borçlar)	114 908 309	% 8,37
5. Kısım (Yardımlar)	65 374 654	% 4,76
6. Kısım (Sermaye, kredi ve tesisler)[412]	149 690 828	% 10,92

Bakan Aksal, tablodan görüldüğü gibi özlük haklarının yüksek olduğunu belirtmiş ve çözüm olarak devlet daireleri kadrolarının hizmet ihtiyaçlarına göre yeniden dizayn edilmesini göstermişti. Milli Savunma bütçesinden 44 milyon lira indirime gidildiğini belirten Aksal, bu indirimde ABD'nin sağlamış olduğu askerî yardım ile ordudaki yeni düzenlemelerin etkili olduğunu belirtmişti. Aksal, gelirin büyük kısmının vasıtalı vergilerle sağlandığını, bu durumun ise vasıtalı vergi verenler açısından bir adaletsizliğine sebebiyet verdiğini açıklayarak vergi reformu üzerindeki çalışmaların devam ettiğini ifade etmişti. Aksal, tedavüldeki paranın harp sonrası ivme

412 Bakan Aksal, Meclis'te konuşma yaparken sermaye, kredi ve tesis giderlerini 149 690 828 milyon lira diye belirtmişse de Hükümet'in 1949 Mali Yılı Bütçe tasarısında ve daha sonra bu giderler için çıkarılan 120 milyon liralık iç istikraz kanunun tasarısında da bu rakam 151 375 530 milyon lira olarak gösterilmektedir. Bakan Aksal'ın bahsettiği sermaye, kredi ve tesis giderleri için yapılacak 120 milyon liralık iç istikraz ise 5382 sayılı "Yüzyirmi milyon liralık iç istikraz akdi hakkında Kanun" tasarısı ile kabul edilmişti. Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 79. Birleşim, 2 Mayıs 1949, s. 82-85.

kazandığını ve yıl sonunda 935 milyon lira olacağını tahmin ettiklerini söylemiş ve devletin iç ve dış borçları açısından birçok devletten iyi bir noktada olduğunu belirterek endişeye mahal yok demişti. Bakan son olarak bütçedeki olumsuzlukların aşılması için vergi reformunun hızlandırılması gerektiğini belirtmiş ve kamu görevlilerinin az masrafla çok üretken olmaları gerektiğini ifade etmişti.[413]

Maliye Bakanı'ndan sonra kürsüye DP adına konuşmak üzere Adnan Menderes çıkmıştı. Menderes öncelikli olarak 1947 ve 1948 bütçeleri ve bunların uygulama sonuçları üzerinde konuşmuştu. Menderes'e göre, bütçe komisyonları aylarca çalışıp hükümet teklifleri üzerinde sadece ufak tefek değişiklikler yapıyordu ve bu durum 1949 bütçesinde de vardı. Menderes bu durumu, Meclisin hükümet üzerindeki denetiminin etkisizliğine örnek olarak vermişti. Menderes'e göre, 1949 bütçesinin bazı olumlu yönleri vardı. Öncelikli olarak bütçe daha açık bir hale getirilmişti. Milli Savunma harcamaları ve gelirlerindeki ayrım ortadan kaldırılmıştı. Önceki hükümet tarafından teklif edilen bazı vergilerin geriye alınması, bunların açıklarının muvazene tertipleriyle kapattırılması ve kısmen de olsa tasarrufa gidilmesi Günaltay Hükümeti'nin bütçe uygulamasında tutumlu ve samimi hareket edeceğinin göstergesi olabilirdi. Menderes bu olumlu gelişmelere rağmen, 1949 yılı bütçesinin de karakter olarak önceki bütçelere benzediğini, harcamaların yükselip halka daha ağır yüklerin yüklendiğini belirtip açıklarında borçlarla kapatılacağına dikkat çekmişti. Borçların giderek artığına değinen Menderes, görünürdeki durumun ümit verici olmadığı belirtmiş ve bütçe açıkları için tasarrufun şart olduğunu belirtmişti. Menderes, tasarruf konusunda bir takım tavsiyelerde bulunduktan sonra konuşmasını sonlandırmıştı.[414]

Menderes'ten sonra kürsüye, MP adına konuşmak üzere Suphi Batur çıkmıştı. Özellikle vergiler üzerinde duran Batur, biran önce gelir vergisinin ihdas edilmesi gerektiğini belirtmiş ve çiftçilerin de uzun bir müddet bu vergiden muaf tutulmaları gerektiğini ifade etmişti. Batur, bunun yanı sıra devletin çiftçiyi daha çok destekleyip alınan hayvan vergisini de kaldırması gerektiğini sözlerine ilave etmişti. Milli Savunma hakkında yeterince bilgilendirilmediklerini söyleyen Batur, bu yüzden bakanlığın bütçesinin zarûretinin önem derecesine vakıf olamadıklarını belirtip bu durumun, genel bütçenin isabetli bir denetime tabi tutulmasına da engel olduğunu söylemişti. Batur, ülkedeki memur sayısının fazlalığına dikkat çekip bu konuda indirime gidilmesi

413 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 48. Birleşim, 21 Şubat 1949, s. 289-298.
414 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 259-260.

gerektiğini belirtmiş ve üniversite bitirip de işsiz kalan gençlere de değinerek hükümetin yanlış ekonomi politikalarından vazgeçerek yeni iş sahaları oluşturabileceğini söylemişti. 1949 bütçesinin sorunları çözmede yetersiz kalacağını ifade eden Batur, MP olarak olumlu oy vermeyeceklerini belirtip konuşmasına son vermişti.[415]

Batur'dan sonra kürsüye çıkan MP Kütahya Milletvekili Ahmet Oğuz da bütçe ile ilgili olarak eleştirilerde bulunmuştu. Oğuz'un eleştirilerinden biri de Bütçe Komisyonunaydı. Oğuz'a göre, Komisyon bir hükümet organı gibi çalışmaktaydı. Oğuz, son değerlendirmeler yapılmadan bir önceki yıla göre gelir tahmininde bulunulduğunu belirtip bu konuda da eleştirilerde bulunmuştu. Oğuz, "ülkedeki borçlar ile emisyon hacminin artması ve buna paralel olarak altın ile döviz rezervlerinin azalması ülke ekonomisinin iyi yönetilmediğine bir göstergedir." diyerek konuşmasını sonlandırmıştı.[416]

Oğuz'dan sonra söz alan CHP Urfa Milletvekili Atalay Akan da memur fazlalığı üzerinde durmuş, bu konuda açıklamalarda bulunmuştu.[417] Akan'dan sonra söz alan bir başka CHP'li olan Vedat Dicleli, 1950 bütçesine dair bir takım önerilerde bulunmuştu. Dicleli'ye göre, gelecek yıl bütçe tasarısı Ekim ayında Meclise sunulmalı ve katma bütçeler genel bütçeyle beraber hazırlanmalı, il özel idareleri, belediye ve köy bütçeleri de bütçe kanunu tasarısına eklenmeliydi. Bu önerilerin yanı sıra başka önerilerde de bulunan Dicleli, son olarak Milli Savunma bütçesi üzerine konuşarak, sözlerini noktalamıştı.[418]

Vedat Dicleli'den sonra söz alan DP Kütahya Milletvekili Hakkı Gedik, yapılan eleştirilere bir takım rakamlarla örnek vererek katkıda bulunmuş ve Sağlık Bakanlığına ayrılan bütçeyi yetersiz bulduğunu ifade etmişti.[419]

CHP İstanbul Milletvekili Ali Rıza Arı ise ülkede uygulanan yanlışlıklardan hiçbir hükümetin ders almadığını belirterek bir takım önerilerde bulunmuştu. Arı'ya göre, vergi kaçakçılığının önlenmesi için radikal tedbirler alınmalı, lükse harcanan yatırımlar durdurularak elde edilecek tasarruflar köy ile köylüye harcanmalı, şehirlerdeki milli emlak arazileri küçük parsellere ayrılarak değerlendirilmeli ve sonra satılmalı, enerji santralleri belli bir programa göre yönetilmeli ve devlet ile belediyeler

415 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 260-261.
416 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 261-262.
417 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 262.
418 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 262-265.
419 Mustafa Çufalı, a**.g.e.,** II, s. 265-266.

tarafından desteklenen yerlerin % 51 sermayesi halka satılmalıydı.[420] Arı'dan sonra söz alan CHP Denizli Milletvekili Hulusi Oral, tasarı lehinde konuşmuş ve yapılan eleştirileri reddetmişti. Gelir vergisinin önemine değinen Oral, tasarruf yapılması gerektiğini belirtikten sonra yapılacak bu tasarrufların inşaat gibi bazı alanlarda olmasının yarardan çok zarar getirebileceğini ifade etmişti. Ayrıca Oral, Günaltay Hükümeti'nden de ümitli olduğunu söylemiş ve buna örnek olarak bütçede ek tasarrufa gidilmesini örnek göstermişti.[421]

21 Şubat 1949 tarihli oturumda son olarak Bütçe Komisyonu üyesi CHP Urfa Milletvekili Esat Tekeli, CHP Siirt Milletvekili Ali Rıza Esen ve CHP Kars Milletvekili Akif Eyidoğan konuşmuşlardı. Tekeli, Bütçe Komisyonu üyesi olduğu için tasarı aleyhinde konuşmasının doğru olamayacağını belirtip planlama, memur sayısının azaltılması, dolaysız vergiler, döviz, ithalat ve bütçe tasarrufu üzerinde konuşmuştu. Esen de bütçe tasarısına yapılan eleştirilerin haksız ve yanlış olduğunu açıklamak üzere beyanlarda bulunmuştu. Eyidoğan ise Hakkı Gedik'in Doğu'ya yatırım yapılmıyor iddialarına cevap vererek Gedik'in yanıldığını ve yatırımların giderek artacağını savunarak Kars'ta yaşanan gelişmelerden örnekler vermişti.[422]

Bütçe tasarısı üzerindeki 22 Şubat 1949 tarihli görüşmeler Sadık Aldoğan'ın konuşmasıyla başlamıştı. Aldoğan, bütçe tam teşekküllü olsa da ret oyu vereceğini, çünkü bütçenin hükümeti yansıttığını ve hükümetin fikri yapısını bildiğini söylemiş ve tasarı hakkındaki eleştirilerini dile getirdikten sonra üç mesele üzerinde durmuştu. Birinci olarak Aldoğan'a göre, ülkede koyu bir merkeziyetçilik anlayışı vardı. Bu anlayış yumuşatılmalı ve idari muhtariyet getirilmeliydi. İkinci olarak, devletin teşkilat yapısı ilmi esaslara göre yeniden yapılanmalıydı. Üçüncü mevzu ise iktisat üzerineydi. Aldoğan, halkın iktisaden teşkilatlanmasının devletçe sağlanması gerektiğini belirtip, bu konuda bir gelişme sağlanırsa bunun ülkenin kalkınmasına yararlı olacağını ifade etmişti.[423]

Aldoğan'dan sonra söz alan Niğde Milletvekili Hüseyin Ulusoy da sürekli olarak memur fazlalığına dem vurulmasını eleştirerek, 1929'dan günümüze kadar ülkenin nüfusunun arttığını; yeni kurumlar, tesisler, kanunların çıkarılmış olduğunu ve buna mukabil olarak memur sayısının da fazlalaştığını belirtmişti. Ulusoy'a göre, memur

420 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 266.
421 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 266-267.
422 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 267.
423 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 49. Birleşim, 22 Şubat 1949, s. 357-361.

sayısı lüzumundan fazlaysa kesintiye gidilmeli ve hükümet bu konuda serbest bırakılmalı. Ayrıca Ulusoy, vergi toplama konusuna da değinmiş ve hükümetin vergi toplaması sorun olmamalı, toplanan bu paraların nerelere harcadığı sorun olmalı diyerek tepkisini dile getirmişti.[424] Ulusoy'dan sonra söz alan Gümüşhane Milletvekili Ahmet Kemal Varınca ise bir takım eleştirilerde bulunup, tasarrufun önemine değinmişti. Varınca, tasarruf nasıl sağlanmalı sorusunu sorduktan sonra şu ifadeleri kullanmıştı:[425]

"Amerika, 15 yıl önce, bizim bugünkü vaziyetimize düşmüştü. Şimdiki, Cumhurbaşkanı Truman, o zaman bir malî komisyonun başkanı idi. Evirdi, çevirdi, bütçelerin santimine kadar hesaplarını yaptı. Tasarruf çarelerini buldu. Truman'ın şöhreti buradan başlar ve kendisine Amerika'lılar metelikçi Truman derler.

İşte bizim için mükemmel bir misal: Hükümetçe, bütün bütçelerimiz geniş bir zamanda meteliğine kadar hesap haddesinden geçirilmelidir. Bu gayelere kaç yılda erişebileceğiz? Yıllar uzun sürebilir. Fakat bir an evvel işe başlamak lâzımdır. Hiç olmazsa, her yıl, masraflarımızdan yüz milyon tasarruf. Borçlarımızdan iki yüz milyon itfa. Belki beş yıl sonra Bütçemiz, borçlarımız, paramız birer milyar olur. Benim aklımın erdiği bu kadar. Üst tarafı yüksek heyetinize aittir."

Kütahya Milletvekili Ahmet Bozbay da tasarruf üzerine konuşup, tasarruftan daha çok paranın nasıl kullanıldığının önemli olduğunu belirtmiş ve bazı vilayetlerin az para harcayıp tasarruf ettiklerini, bazılarının ise çok açık verip devletten yardım aldığını ifade edip bu konudaki adaletsizliğe dikkat çekmişti. Ayrıca Bozbay, halkın adalette son merci olarak Meclisi görüp dilekçe ile başvurduğunu ama bir türlü gereken cevabı Meclisten alamadığına değinip son olarak da çetin bir kışın yaşandığını ve çiftçilere tohumluk buğday verilmesinin yeniden gözden geçirilmesini Hükümet'ten dileyip, sözlerini sonlandırmıştı.[426]

Eleştirilere cevap vermek üzere tekrar kürsüye gelen Maliye Bakanı Aksal, öncelikli olarak yapılan eleştiriler için teşekkür etmiş ve seneye de hükümette bulunurlarsa eleştirileri dikkate alacak bir şekilde bütçe yapacaklarını söylemişti. Tasarruf konusuna değinen Aksal, bir önceki hükümetin bütçeye koyduğu üç vergi kanunu geri aldıkları için oluşan açığa yönelik tasarrufa gittiklerini belirtmişti. Ülkenin, Batı Devletlerine yetişmesi için yapılacak daha çok şey olduğunu belirten Aksal, bu

[424] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 49. Birleşim, 22 Şubat 1949, s. 361-362.
[425] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 49. Birleşim, 22 Şubat 1949, s. 362-363.
[426] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 49. Birleşim, 22 Şubat 1949, s. 372-374.

yetişme için ise milyarlarca liralık bütçenin lazım geldiğini ifade etmişti. Aksal, birkaç ay daha geçici bütçelerle idare edilip modern bir bütçe kurulmalıydı, eleştirilerini de manasız bulmuştu. Aksal'a göre bu sadece süreci uzatırdı. Vergilerin, milli gelir oranına göre çok olduğuna dair yapılan eleştirileri reddeden Aksal, bu konuda başka ülkelerden de örnekler vererek karşılaştırmada bulunmuştu. Devlet borçlarının abartıldığını belirten Aksal, samimiyetsizlik ifadelerini de doğru bulmadığını söylemişti.[427]

Bakan'dan sonra kürsüye Bütçe Komisyonu Sözcüsü Muammer Eriş çıkmıştı. Eriş, bütçede tasarruf yapılmadığına dair olan eleştirileri reddetmiş ve söylenileninden daha çok tasarrufa gidildiğini belirtmişti. Bütçeyi olduğu gibi onayladıkları eleştirisini de reddeden Eriş, zaten bütçeyi kabul etmeme gibi bir olanaklarının da olmadığını ifade etmişti. Ayrıca Eriş, bazı harcama kalemlerinin de kaldırıldığını sözlerine ilave ederek konuşmasını bitirmişti.[428] Eriş'in konuşmasından sonra maddelere geçilmiş ve görüşmeler 22-27 Şubat 1949 arasında sürmüştü.

Oturum Tarihi	**Kabul Edilen Bütçeler**
22 Şubat 1949[429]	Büyük Millet Meclisi Cumhurbaşkanlığı Sayıştay Başkanlığı Başbakanlık Danıştay Başkanlığı
23 Şubat 1949[430]	Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü İstatistik Genel Müdürlüğü Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Diyanet İşleri Başkanlığı Adalet Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü
24 Şubat 1949[431]	Milli Savunma Bakanlığı İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü

427 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 49. Birleşim, 22 Şubat 1949, s. 377-382.
428 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 49. Birleşim, 22 Şubat 1949, s. 385-387.
429 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 49. Birleşim, 22 Şubat 1949, s. 414-430.
430 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 50. Birleşim, 23 Şubat 1949, s. 438-508.
431 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 51. Birleşim, 24 Şubat 1949, s. 521-581.

	Jandarma Genel Komutanlığı Dışişleri Bakanlığı
25 Şubat 1949[432]	Maliye Bakanlığı Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Borçları Ankara, İstanbul ve İstanbul Teknik Üniversitesi Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü
26 Şubat 1949[433]	Bayındırlık Bakanlığı Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı 1- Ekonomi, 2 - Ticaret
27 Şubat 1949[434]	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü Gümrük ve Tekel Bakanlığı Tekel Genel Müdürlüğü Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Ulaştırma Bakanlığı Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü Devlet Havayolları Müdürlüğü Posta Telgraf ve Telefon İşletme Genel Müdürlüğü Çalışma Bakanlığı Vakıflar Genel Müdürlüğü Gider Bütçesinin Tamamı Gelir Bütçesi

1949 Yılı Mali Bütçesi üzerindeki görüşmeler sona erdikten sonra bütçenin tamamı üzerine DP Milletvekili Adnan Menderes aleyhte, CHP Milletvekili Vedat Dicleli ise lehte bir konuşma yapmışlardı.[435] Bu konuşmalardan sonra bütçe tasarısı açık

[432] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 52. Birleşim, 25 Şubat 1949, s. 605-693.
[433] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 53. Birleşim, 26 Şubat 1949, s. 712-811.
[434] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 54. Birleşim, 27 Şubat 1949, s. 815-980.
[435] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 54. Birleşim, 27 Şubat 1949, s. 980-988.

oylamaya sunulmuş ve tasarı 38 ret oyuna karşılık 334 oyla kabul edilmişti. Tasarının kabulünden sonra teşekkür konuşması yapmak için kürsüye gelen Başbakan Günaltay, emeği geçen herkese teşekkür ettikten sonra söz konusu tasarının vakit darlığından hızlandırıldığını belirtip yapılan eleştirilerin gelecek yılın mali tasarısı hazırlanırken dikkate alınacağını ifade etmişti. Ayrıca Başbakan, 1950 bütçesinde tasarruf ve mali gücün ön planda olacağına da dikkat çekmişti. Son olarak Günaltay, tekrardan herkese teşekkür ederek sözlerini noktalamıştı.[436]

1949 Yılı Mali Bütçesi için uzun bir komisyon süreci yaşanmış ve arada Hasan Saka Hükümeti istifa edip yerine Günaltay Hükümeti kurulmuştu. Ocak ile Şubat ayları için geçici bütçelerin oluşturulup mali işlerin aksamaması sağlanmış ve 1949 Bütçesi bir hafta gibi kısa bir sürede Mecliste görüşülüp kabul edilmişti. Yeni bütçenin bu kadar kısa sürede çıkmasını Adnan Adıvar, Akşam gazetesindeki köşe yazısında eleştirerek şu ifadeleri kullanmıştı:[437]

"Asıl bütçe müzakeresi hükûmetin bir senelik icraatını kontrol ve gelecek sene için direktif mahiyetinde ve halkın şikâyetlerine derman bulmak için ihtiyar olunan bir usul olduğundan komisyonda izharî müzakere kısa kesilip asıl münakaşalar için Meclise bol bir zaman bırakılması daha doğru olacağı düşünülebilir. Sanki bütçeyi mutlaka son gece çıkarmak bir «yazısız kanun» imiş gibi senelerden beri bu taktiğe yapışmak doğru olmasa gerektir."

Adnan Adıvar'ın itirazlarına eşlik edercesine Yeni Sabah gazetesinde de "Bitti, Fakat…" isimli anonim bir yazı yayımlanmış ve bütçenin hızlı bir şekilde Meclisten geçmesi tenkit edilmişti.[438] 3 Mart 1949 tarihli Yeni Sabah gazetesindeki bir diğer anonim yazıda ise bütçeye yapılan eleştiriler iyi de olsa kötü olsa bütçenin ağır olduğu belirtilmiş ve Hükümet'in, zaman azlığını iyi bir silah olarak kullandığı belirtilmişti. Aynı yazıda Başbakan'ın muhalefete sözlü olarak teşekkür etmesinin yeterli olmayacağı, asıl teşekkürün verilen vaatlerde söylendiği gibi bir sonraki bütçe tasarısında muhalefetin eleştirilerinin dikkate alınarak olacağı ifade edilmişti.[439] Yavuz Abadan ise Ulus gazetesindeki köşe yazısında, bütçelerin onanması görevdeki

436 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 16. Cilt, 54. Birleşim, 27 Şubat 1949, s. 988-989.
437 A. Adnan - Adıvar, "Bütçe çıktı", **Akşam,** 1 Mart 1949, s. 1.
438 "Bitti, Fakat…", **Yeni Sabah,** 1 Mart 1949, s. 1-3.
439 "Başbakanın vaidleri hoştur ama…", **Yeni Sabah,** 3 Mart 1949, s. 1-3.

hükümetler için bir güvenoyudur demiş ve Günaltay Hükümeti'nin bir ay gibi kısa bir süre içerisinde Meclisten iki defa güvenoyu alarak güçlendiği belirtmişti.[440]

1949 Yılı Mali Bütçesine baktığımız zaman göze çarpan en büyük detayın, Milli Savunma Bakanlığına ayrılmış olan bütçe olduğunu görmekteyiz. Milli Savunma'dan sonra en büyük pay ise Devlet Borçları, Milli Eğitim ve Maliye Bakanlığına ayrılmıştı. Milli Savunma Bakanlığına daha çok bütçe ayrılmasının nedenleri, aslında çalışmamızın birinci bölümündeki dış siyasi gelişmelere bakılarak da anlaşılabilir. Türkiye karşı karşıya kaldığı Sovyet tehdidi karşısında büyük bir orduyu muhafaza edip modernleştirmeye çalıştığı için sözkonusu bütçenin büyüklüğünü normal karşılamak gerekir. Yavuz Abadan'ın da belirttiği gibi güvenoyu tazeleyen Hükümet, önündeki en büyük ve gecikmekte olan bütçe engelini kaldırarak, programında yer alan diğer konu başlıklarına odaklanma ferahlığını bu vesile ile hissetmişti.

3. 1949 Yılında Gerçekleşen Vergi Reformu

Cumhuriyet'in ilanından sonra vergiler hususunda çok önemli değişiklikler yapılmamış, bazı vergiler kaldırılırken bazılarında da oran değişikliğine gidilmişti. 1925 yılında Aşar Vergisi'nin kaldırılması ile gelirlerde yaşanan düşüş, 1926 yılında çıkarılan Kazanç Vergisi ile giderilmeye çalışılmıştı. 1926'da çıkarılan diğer bir kanun olan Umumi İstihlak Vergisi'nden ise istenen verim alınamayınca, yerine 1927'de Muamele Vergisi getirilmişti.[441] İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise Varlık, Toprak Mahsulleri ve İhracat Vergisi gibi vergiler çıkarılıp daha sonra da kaldırılmışlardı. Savaş sonrası değişen dünya koşulları ve Türkiye'nin Batı ile artan ilişkileri sonrası siyasi ve ekonomik alanda özellikle 1946 yılından başlamak üzere değişimler yaşanmıştı. Siyasi mecrada başlayan çok partili hayat, ekonomide de liberalliğe doğru bir açılıma işaret ediyordu. Bu değişimler, oluşan yeni bütçe ve vergilendirmelerde de modernleşmeye yönelik hamlelerin atılmasını sağlamış ve Vergi Reformu Hareketinin başlamasında da etkili olmuştu.

1946 seçimlerinden önce Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, vergi reformu amacıyla gerçek kişilerin elde ettikleri kazanç ile gelirlerin net tutarından alınacak Gelir Vergisi, tüzel kişilerden alınacak Kurumlar Vergisi, sanat ve ticaretle meşgul olan esnaftan

---

440 Yavuz Abadan, "Bütçenin kabulünden sonra", **Ulus,** 1 Mart 1949, s. 1-3.
441 Süreyya Sakınç, "Türkiye İçin Vergi Reformu Önerileri", *Özgürlük Araştırmaları Derneği,* S. 9 (2016), s. 10.

alınacak Esnaf Vergisi ve tüm bunların uygulanmasına ait usuller için Vergi Usul Kanununa dair tasarılar hazırlamıştı. Bu tasarılar, komisyonlardan geçtikten sonra Nisan 1949'da Meclis Genel Kurulunda görüşülmeye başlanmış ve ilk görüşme 4 Nisan 1949'da Gelir Vergisi Tasarısı üzerinde gerçekleşmişti.[442]

3.1. Gelir Vergisi Kanunu

24 Nisan 1947'de Meclise sunulması kararlaştırılan Gelir Vergisi Kanunu Tasarısı Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanmış olup gerekçesinde şu ifadelere yer verilmiştir:[443]

"Cemiyetlerde ticaret ve sanayi hareketlerinin ilerlemesiyle vergilerin de büyük istihaleler geçirdikleri görülmektedir. Memleketimizde de, iktisadi faaliyetlerin değişen şartlarına vergilerimizi uydurmak üzere bilhassa tazminattan sonra girişilen ıslahat hareketlerinde, ticaret ve sanayi âlemini ilgilendiren bir «Temettü Vergisi» ihdas edilmişti. Bu vergi 1926 senesinde yerini «Kazanç Vergisi» ne terketmiş, Kazanç Vergisi de 1934 yılında baştanbaşa değiştirilmiştir.

1934 yılından beri tatbik edilmekte olan bugünkü Kazanç Vergisi Kanunu, yeni şartlar ve ihtiyaçlar karşısında sık sık yapılan tadillere ve ilâvelere rağmen, bilhassa 2 nci Cihan Harbinde, bu büyük ve esas vergiden beklenen neticeyi vermemiştir. (...)

Diğer taraftan, Kazanç Vergisinin elastikiyetten mahrum oluşu, bilhassa 1929-1930 buhran senelerinde duyulan malî ihtiyaçlar saikasiyle, bu verginin yükünün daha ziyade hizmet erbabına teveccüh etmesi neticesini vermiştir. Filhakika ücretlerden Kazanç, Buhran, Muvazene ve Hava kuvvetlerine yardım adlariyle alınan vergilerin muhtelif senelerdeki hasılatı, Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi hasılatının ianesiyle bulunan vergiye tâbi ücretler yekûnuna nispet edilirse, hizmet erbabının ödedikleri verginin % 20 civarında olduğu ve harb senelerinde bu nispeti de aştığı görülür.

Kazanç Vergisinin, modern bir vergi sisteminde bulunması icabeden evsafı haiz olmamasından doğan bu neticelerden dolayı, memleketimizde esaslı bir vergi reformu yapılması zarureti hâsıl olmuştur. Yüksek Meclise takdim olunan tasarılar düşünülen ve beklenen vergi reformunu gerçekleştirmek maksadiyle kaleme alınmıştır. (...)

II - Vergi reformunu icabettiren sebepler

Memleketimizde yirmi senedenberi tatbik edilmekte olan Kazanç Vergisi yeni şartlar ve ihtiyaçlar karşısında sık sık yapılan tadillere ve ilâvelere rağmen böyle büyük ve esas bir vergiden beklenen neticeyi vermemiş, bunun için bu sahada esaslı bir reform yapılması zarureti hâsıl olmuştur.

---

442 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 312.

443 Gelir Vergisi Kanunu tasarısı ve Geçici Komisyon raporu (1/171), S. Sayısı: 147. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 78. Birleşim, 29 Nisan 1949.

Bu bahiste Maliye Bakanlığı iki tezle karşılaşmıştır:

1. Kazanç Vergisini tadil ve ıslah etmek;

2. Kazanç Vergisini bir tarafa bırakıp «Gelir Vergisi sistemine» gitmek.

Evvelâ, birinci teze göre uzun tetkikler yapılmış ve hattâ kazançları kaynaklarına göre tasnif etmek suretiyle vergiye tâbi tutan bir kanun tasarısı da hazırlanmıştır.

Bütün bu çalışmalar göstermiştir ki, mantıklı, muvazeneli ve sağlam bir vergi sisteminin kurulması isteniyorsa Kazanç Vergisini bir tarafa bırakarak, vakit kaybetmeden memleketimizin realitesine uygun bir Gelir Vergisi sistemine gitmekten başka çare kalmamıştır. (...)"

Daha öncede belirttiğimiz gibi Gelir Vergisi üzerinde görüşmeler 4 Nisan 1949 tarihli Meclis Genel Kurulunda başlamış ve kanun tasarısı üzerine ilk sözü Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal almıştı. Aksal, konuşmasına tasarıda emeği geçenlere teşekkür ederek başlamış ve Gelir Vergisi hakkında bilgiler vererek devam etmişti. Aksal, yeni verginin Kazanç, Buhran, Muvazene ve Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisinin yerini alacağını belirtmiş ve Gelir Vergisine neden ihtiyaç duyulduğunu ve bu vergi ile neyin hedeflendiğini şu ifadelerle aktarmıştı:

"(...) Memleketimizde kazançları teklif etmenin uzun bir mazisi vardır. Bu, ta Tanzimattan sonra başlıyan ıslahat hareketlerine kadar gider. Fakat bizde Kazanç Vergisinin ilk nüvesini teşkil eden vergi, 1914 senesinde kabul edilerek o zamandan itibaren tatbik edilen «Temettü Vergisi » dir. (...)

Temettü Vergisi 1926 ya kadar devam etmiştir. O sene bu vergi terkedilerek yerine ilk Kazanç Vergisi ikame olunmuş ve 755 numaralı Kanunla kabul edilmiştir. (...)

Kazanç Vergisi bidayette beyanname usulünü oldukça geniş tutmuş fakat bu sistem memleketimizin ve maliye teşkilâtımızın o günkü imkânları ve şartları bakımından fazla payidar olamamıştır. Arada birtakım tadiller yapılmış ve nihayet 1931 senesinde Büyük Millet Meclisine bugün hâlâ yaşamakta bulunan 2395 numaralı Kazanç Vergisi Kanunu tevdi edilmiş ve muhtelif Komisyonlarda üç senelik bir çalışmadan sonra 1934 senesinde meriyet mevkiine girmiştir. (...)

2395 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu kabul edildiği tarihten itibaren birçok tadillere ve eklere mâruz kalmıştır. (...)

Harb başladıktan sonra bu vergiye muhtelif kanunlarla, mütaaddit zamlar yapılmıştır. Fakat bütün bu zamlara rağmen Kazanç Vergimiz fazla masrafları ne karşılıyabilmiş ve ne de yine harb şartlarının mevlûdu olan fazla iştira kabiliyetini bel'edebilmiştir. Bu zaaf Kazanç Vergisinin bünyesi mahiyeti ve tekniği itibariyle o geri bir sistem olmasından ileri geliyordu, işte Kazanç Vergimizin bu noksanını, adaletsiz ve verimsiz taraflarını nazarı itibara alınarak Hükümetçe daha 1944 senesinde

Kazanç Vergisi Kanunu ıslah yoluna gidilmenin zaruri olduğu kanaatine varılmış ve çalışmalara başlanmıştı. (...)

Uzun tetkiklerden sonra Kazanç Vergisini 'bir tarafa bırakarak modern vergi sistemlerine dönülmesi ilmî, insicamlı bir vergi yapısı vücuda getirmek zarureti hâsıl olmuştur. (...)

Gelir Vergisi, bu vergiye hâkim olan prensip bakımından hakiki gelire istinat eden bir vergi sistemidir. Gelir Vergisi, Kazanç Vergimiz hilâfına olarak veyahut Kazanç Vergimizin hiçbir zaman kuvveden fiile çıkaramıyacağı şahsilik vasfını haizdir. Vergide şahsilikten ne kastediyoruz? Vergide şahsilikten kastettiğimiz mâna mükellefin hakiki gelirine ve hakiki durumuna göre vergiye tâbi tutulmalıdır. (...)

Gelir Vergisinin prensiplerinden birisi ve belki de birincisi, Gelir Vergisinin umumi olmasıdır. Prensip itibariyle bütün gelirler Gelir Vergisine tâbi olurlar. Gelir Vergisi iktisadi sahada tarafsızlığını muhafaza ederek iktisadi hayatın gelişmesine engel olmaz. Nihayet Gelir Vergisi; mükellefin aile vaziyetini nazara almak, asgari geçim indirimi yapmak gibi vergi adaletinin temelini teşkil eden prensiplerin tatbikini emreder. (...)"

Bakan Rüştü Aksal, Maliye teşkilatının bu yeni vergiyi uygulayacak nitelikte olmadığına dair yapılan eleştirilere katılmadığını belirterek bu hususta beyannamelerin kontrolü için hesap uzmanlarının yetiştirildiğini belirtmişti. Bakan Aksal, Trabzon Milletvekili Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun yeni vergi uygulaması birkaç yıl İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük vilayetlerde uygulandıktan sonra genele uygulanamaz mı, yeni vergi kanunun tatbiki eski kanuna göre hazineye ne kadara mal olacak ve yeni sistemin neden büyük çiftliklere uygulanmadığına dair olan sorularını da cevaplamıştı. Aksal, Tarakçıoğlu'nun üçüncü sorusundan başlayarak, esnaf gelirlerinin ve zirai gelirlerin asgari geçim sınırında olduğunu ve büyük ziraat gelirlerinin de tespitinin zor olduğunu belirterek bu konunun Gelir Vergisi dışında bırakıldığını ifade etmişti. Aksal, verginin tüm ülke için harcanacağından bahisle uygulamanın üç ille sınırlı tutulmasının doğru olmayacağını keza küçük bölgelerde mükelleflerinde az olduğuna değinmişti. Aksal son olarak yeni verginin çok fazla masrafa sebebiyet vermeyeceğini de belirtip konuşmasını sonlandırmıştı.[444]

Maliye Bakanı'ndan sonra kürsüye DP Kütahya Milletvekili Hakkı Gedik çıkmıştı. Tasarının aleyhinde konuşan Gedik, Hükümet'in bu vergi reformu ile açıklarını kapatmaya çalıştığını belirtip amacın esaslı bir vergi reformu olmadığını eleştirmişti. Ayrıca Gedik, Sayım ve Yol Vergilerinin bu reform hareketi dışında

[444] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 64. Birleşim, 4 Nisan 1949, s. 28-34.

bırakılmasını da eleştirmekteydi. Gedik'e göre, sağlıklı bir Gelir Vergisi için öncelikli olarak halkın gelirleri yükseltilmeliydi. Gedik, Maliye teşkilatının bu vergi ile artan mükellefler karşısında yetersiz olduğunu da sözlerine ilave etmişti.[445]

MP Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz ise Gelir Vergisinin modernliği konusunda hemfikir olduklarını ama asıl sorunun verginin tatbikinden kaynaklanabileceğini belirtmişti. Oğuz, iyi tatbik için her şeyden önce güven ve istikrarın şart olduğunu ileri sürmüştü. Oğuz da Hakkı Gedik gibi vergiden istenilenin alınabilmesi için halkın sosyal refahının yükseltilmesi gerektiğinin üzerinde durmuştu. Oğuz, tasarının işlerliği üzerine bir takım önerilerde bulunduktan sonra konuşmasını bitirmişti.[446]

Oğuz'dan sonra söz alan MP Sinop Milletvekili Suphi Batur, yeni vergi ile kısa vadede Kazanç Vergisinin neden olduğu adaletsizliklerin ortadan kalkacağını, uzun vadede ise dolaylı vergilerde indirime gidilip, hatta bu vergilerin kaldırılabileceğini belirtmişti. Batur'un tasarıya olan eleştirileri ise asgari geçim indirimi ve net gelirlerdeki muafiyetin düşük tutulmasına, sınai tesis ve işletmelerin ticari faaliyet zararlarının iki yılla sınırlı tutulmasına ve esnaf muaflığındaki kıstasların karmaşık olmasına yönelikti. Batur son olarak, Maliyenin sadece vergi reformuyla kalmayıp zihnen ve teşkilat olarak da bir ıslahtan geçmesi gerektiğini belirtmişti.[447]

CHP Urfa Milletvekili Esat Tekeli ise genel olarak vergi tasarısının lehinde konuşmuş ve Kazanç Vergisinde ıslah yerine baştan yeni bir düzenlemeye gidilmesini doğru bulduğunu belirtmişti. Tekeli'nin eleştiri getirdiği konu ise sermaye ve emek geliri arasındaki farkın gözetilmemesi üzerine olmuştu. Tekeli'ye göre, emekten alınan vergi oranı daha düşük olmalıydı. Tekeli, eğer bu yeni kanun iyi tatbik edilirse hem daha adaletli hem de daha verimli olur diyerek sözlerine son noktayı koymuştu.[448] Vergi tasarısının lehinde konuşan bir başka isimde İstanbul Bağımsız Milletvekili Adnan Adıvar olmuştu. Adıvar, yaşı itibarıyla memleketin üç devrinde yaşayıp hepsindeki vergilere tabi olduğundan bahisle bu konuda tarihi örnekler vermişti. Vergi konusunda adaletin önemine dikkat çeken Adıvar, Gelir Vergisi Tasarısının kabule değer olabileceğini belirtmişti.[449]

---

445 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 64. Birleşim, 4 Nisan 1949, s. 34-37.
446 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 64. Birleşim, 4 Nisan 1949, s. 38-41.
447 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 64. Birleşim, 4 Nisan 1949, s. 41-42.
448 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 64. Birleşim, 4 Nisan 1949, s. 42-45.
449 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 64. Birleşim, 4 Nisan 1949, s. 45-46.

Tasarı lehinde konuşan bir diğer isim olan İzmir Milletvekili Sait Odyak, tasarıda emeği olanlara teşekkür etmiş ve tasarıdaki milliliği her şeyden önce milletin dinamizminin bir ifadesi ve tezahürü olarak anladığını ifade etmişti. Odyak, yeni tasarı geçirmekte olduğumuz sosyal, politik ve ekonomik değişikliklere uygun, demokratik bir inkılaptır demişti.[450]

Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal, tasarıya yönelik yapılan eleştirilere cevap vermek üzere tekrardan söz almış ve Gelir Vergisinin, Kazanç Vergisinin isim değiştirmiş hali olmadığını belirtmiş ve yeni verginin Kazanç, Buhran, Muvazene ve Hava Kuvvetlerine Yardım Vergilerine de karşılık olmadığını, bunların hepsini kapsayan modern bir vergi olduğunu ifade etmişti. Muamele ve İstihlak Vergilerinin de yakın bir zamanda ıslah edileceğine değinen Aksal, yeni verginin tanıtımı için konferans ve kursların düzenlenerek Maliye memurlarının yetiştirileceğini ve mükellefleri aydınlatmak için büyük şehirlerde bürolar açacaklarını da beyan etmişti.[451]

Bakan'ın konuşması ile genel görüşmeler sona ermiş ve maddeler üzerindeki görüşmeler başlamıştı. Maddeler üzerindeki görüşmeler 6, 7, 8, 11, 13 ve 15 Nisan 1949 tarihli Meclis Genel Kurulu oturumlarında yapılmış ve bazı değişiklikler ile bazı maddelerin komisyona geri iadesi sonucu diğer maddeler kabul edilmişti.[452] Tasarının birinci müzakeresi 4 Mayıs 1949 tarihinde sona ermişti.[453] İkinci müzakere ise 3 Haziran 1949 tarihinde yapılmış ve 110 asıl, 8 geçici maddeden oluşan kanun tasarısı, oylamaya katılan 268 Milletvekilinden 258 kabul oyu alarak Meclisten çıkmıştı.[454]

3.2. Kurumlar Vergisi Kanunu

Kurumlar Vergisi Tasarısı da Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanmış olup, 24 Nisan 1947 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek Meclise sunulması kararlaştırılmıştı. Tasarının gerekçesinde, Kurumlar Vergisinin Gelir Vergisinden farkı ve Kurumlar Vergisinin mükellefleri şu şekilde izah edilmekteydi:[455]

---

450 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 64. Birleşim, 4 Nisan 1949, s. 54-56.
451 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 64. Birleşim, 4 Nisan 1949, s. 65-70.
452 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 324.
453 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 80. Birleşim, 4 Mayıs 1949, s. 103.
454 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 100. Birleşim, 3 Haziran 1949, s. 229, 256-259.
455 Kurumlar Vergisi Kanunu tasarısı ve Geçici Komisyon raporu (1/173), S. Sayısı: 146. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 78. Birleşim, 29 Nisan 1949.

"Yeni vergi sisteminde kurumların ayrı bir vergiye tâbi tutulmasının sebepleri şunlardır:

1. Kurumların vergilendirilmesinde, vergi prensipi ve vergi tekniği bakımlarından birçok hususiyetleri vardır. Gerçek kişilerin Gelir Vergisinde, mükelleflerin şahsi ve medeni durumu, aile külfeti, enaz geçim seviyesi gibi âmiller üzerinde durulur; ve bu verginin tekniği de daha ziyade bu esaslara dayanır. Halbuki, gerçek kişilerin, hüviyetine bağlı olan bu gibi âmiller Kurumlar Vergisinin bünyesine tamamen yabancıdır. Kurumlarda hâkim olan yegâne unsur «Sermaye» dir; kurumların iktisadi ve malî varlıkları sadece bu unsurla izah ve ifade edilir. Bu itibarla, şahsi ve psikolojik mülâhazaların yerine, sermayenin tarzı teşekkülü, miktarı, iştirak münasebetleri, fesih, birleşme ve tasfiye vaziyetleri, ihtiyatlar teşkili, dağıtılacak kazanç miktarı ve bunun dağıtılması şekli gibi malî hususiyetler ön plâna geçer.

2. Gelir Vergisinde «Esnaf muaflığı» kabul edilmiş ve bu verginin tekniğinde defter tutma gibi formaliteler bakımından mükelleflerin seviyelerine göre bazı tefrikler yapılmıştır. Halbuki, kurumlar hakkında prensip itibariyle böyle tefrikler yapılmasına mahal yoktur.

3. Gelir Vergisinde, gelirin miktarı ile şahsi ihtiyaç arasındaki münasebet gözönünde tutularak şiddetli bir «Müterakkilik» caridir.

Halbuki, ödeme kabiliyetleri ve iktisadi varlıkları sadece «Sermayeye dayanan kurumlar hakkında» müterakkilik esası, prensip itibariyle, bir mâna ifade etmez. Gerçi, bazı vergi sistemlerinde sermaye şirketleri hakkında da mahdut ölçüde bir nevi müterakkiliğin tatbik edildiği ve daha ziyade «Çek usulü» denilen bir sistemde bu müterakkiliğin rentabiliteye göre ayarlandığı görülmekte ise de, bu usulleri müterakkilikten ziyade «Mütedennilik» şeklinde mütalâa etmek doğrudur.

4. Gelir Vergisinde «Ayırma» kaidesinin icabı olarak, emek kazancı ile, memzuç kazanç ve sermaye iradı arasında mutlaka bir ayrılık gözetilir. Kurumların vergilendirilmesinde bittabi bu prensip tatbik sahası bulamaz. Zira, kurumların gelir membalarında bir vahdet vardır. Bu memba sadece şirket veya müessese sermayesidir.

5. Kurumların ayrı bir vergiye tâbi tutulması, gerek şahsi gelir vergisinin gerekse kurumlara ait verginin daha vazıh ve daha derlitoplu bir şekilde tedvin edilmesine imkân verir. Bunun ise, bilhassa tatbikat bakımından pek büyük bir önemi vardır.

Kurumların miktarı mahdut, fakat bunlardan alınan verginin tutarı yüksektir. Mükellefî mahdut, hasılatı yüksek, tekniği ayrı bir vergi, büyüklü, küçüklü yüz binlerce mükellefe şâmil şahsi gelir vergisinin içine gayritabiî bir surette sıkıştırılır. Yani gerek mevzuat gerekse tatbikatta bu iki büyük vergi birbirine karıştırılırsa, ikisinin de tatbik kolaylığı kaybolmuş olur.

Kurumlar Vergisinin mükellefleri: Kurumlar Vergisine aşağıda yazılı tüzel kişiler tâbidir:

A) Sermaye şirketleri;

B) Kooperatif şirketleri;

C) İktisadi âmme müesseseleri;

D) Cemiyet ve tesislere (Vakıflara) ait iktisadi işletmeler. (...)

Kurumlar Vergisi ile, tüzelkişilerin vergi karşısındaki vaziyetleri açıkça tâyin edilmiş olmaktadır. Bir taraftan ileri vergi prensiplerini gözönünde tutarken, diğer taraftan memleketimizin gerçeklerini ihmal etmiyen bu vergi, yeni malî sistemimizin en esaslı hükümlerinden birini teşkil edecektir.

Tasarının bu anlayışla karşılanarak, umumi tasvibe mazhar olacağını kuvvetle ümidetmekteyiz."

Kurumlar Vergisi üzerinde genel görüşmeler 20 Nisan 1949'da Mecliste başlamış ve ilk sözü CHP Gaziantep Milletvekili Cemil Alevli almıştı. Alevli, Gelir ve Kurumlar Vergilerinin aynı şahsın gelirlerine yönelik olduğunu, Garp Devletlerinde uygulanan ve Türkiye'nin mali yapısına uygun olmayan bir vergi çeşidi olduğunu beyan etmiş ve Kurumlar Vergisinin uygulandığı ABD ve Avrupa ekonomileri ile Türkiye ekonomisinin aynı seviyede olmadığına dikkat çekmişti. Alevli, söz konusu Batılı Devletlerin şirketleşme ve sanayileşme konusunda Türkiye'nin çok önünde olduklarına değinmiş ve Türkiye'de şirketleşmenin teşvik edilmesi gerektiğini söylemişti. Alevli'ye göre, şirketlerden alınacak verginin İktisadi Devlet Teşekküllerine göre fazla olması bir eşitsizlikti ve bu durum şirketleşmenin önünde bir engel olup yabancı sermayenin ülkeye girişini zorlaştıracaktı. Alevli son olarak Kurumlar Vergisinin kaldırılmasını değil, oranlarda indirime gidilmesini talep ettiğini belirtmişti.[456] DP İstanbul Milletvekili Salamon Adato ve CHP Niğde Milletvekili Vehbi Sarıdal da Cemil Alevli'nin görüşlerine benzer ifadeler kullanmışlardı.[457]

Tasarıya yapılan eleştirilere cevap vermek üzere kürsüye Geçici Komisyon Başkanı İzmir Milletvekili Münir Birsel çıkmış ve dünyanın her yerinde hangi ideolojik yapıda olursa olsun emek, sermaye ve sermaye net gelirlerinin ayrı ayrı alındığını belirterek konuşmasına başlamıştı. Birsel'e göre vergide bir tekrarlanma yoktu, amaç daha yüksek oranda vergi almaktı. Kurumlar Vergisinin dünyanın birçok yerinde uygulandığını vurgulayan Birsel, üstelik diğer ülkelerdeki vergi oranlarının Türkiye'ye göre daha yüksek olduğunu ifade etmişti. Birsel, Türkiye'de şirketlerin gelişmemesinin nedeninin yüksek vergiler olmadığını belirtip asıl sorunun sermayenin organize edilememesi olduğunu söylemişti. Yabancı sermaye konusuna da değinen Birsel, bu konuda tek engel vergi olsaydı, yabancı sermayenin en çok Türkiye'yi tercih edeceğini

456 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 73. Birleşim, 20 Nisan 1949, s. 500-502.
457 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 73. Birleşim, 20 Nisan 1949, s. 502-503.

belirtmişti. Birsel, Devlet İktisadi Teşekküllerine uygulanan az vergi oranının doğru olduğunu da savunmuş ve bu konudaki nedenleri kendince sıralamıştı.[458]

Münir Birsel'in konuşmasından sonra yaşanan görüşme ve tartışmalar iki tarafın birbirini iyi anlamadığı veya düşüncelerinde ısrar ettiğini ifade şeklinde devam etmiş ve neticede tasarı üzerindeki genel görüşmeler sonrasında maddelerin görüşülmesine geçilmişti. Maddelerin görüşülmesi, 21 Nisan ve 4 Mayıs 1949 tarihlerinde devam etmiş ve 4 Mayıs'taki oturumda tasarı üzerindeki birinci müzakereler sona ermişti. Yapılan görüşmelerde hususiyetle Kazanç Vergisinden muaf olacak kurumlar maddesinde değişiklik öngören önergeler verilmiş ve bu kurumlara yeni eklemeler yapılmıştı. Tasarı üzerindeki ikinci müzakereler 3 Haziran 1949'da yapılmış ve maddeler üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan tasarının tümü oylamaya sunulmuştu.[459] Hülasa, Kurumlar Vergisi kanun tasarısı 4 ret, 1 çekimser oya karşılık 253 oyla kabul edilmişti.[460]

3.3. İşletme ve Gezginci İşler Vergisi (Esnaf Vergisi Kanunu)

İşletme ve Gezginci İşler Vergisi veya diğer adıyla Esnaf Vergisi, gerçekleşen vergi reformu hareketinin tamamlayıcısı olarak Maliye Bakanlığınca hazırlanmış olup, 24 Nisan 1947 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek Meclise sunulmuştu. Kanun tasarısının gerekçesinde verginin mahiyeti ve tahsili hakkında şu ifadelere yer verilmişti:[461]

"«Gelir vergisi» tasarısının gerekçesinde izah edildiği gibi «Gelir vergisi» ve «Kurumlar vergisi» yanında yeni vergi sistemimizi tamamlamak üzere bir de «İşletme ve gezginci işleri vergisi» ihdas edilmektedir.

Esas itibariyle, bu kanun tasarısı ile teklif olunan «İşletme ve gezginci işler vergisi» birbirinden ayrı iki vergidir; bu itibarla kanun tasarısı iki kısma ayrılmış ve birinci kısım «İşletme vergisi» ne, ikinci kısım da «Gezginci işler vergisi» ne tahsis edilmiştir. (...)

«İşletme vergisi» sabit bir iş yeri olan tüccar ile esnaftan alınacak olan bir vergidir. Verginin karakteri bakımından, aşağıda bu nokta üzerinde bilhassa durulacaktır.

---

458 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 73. Birleşim, 20 Nisan 1949, s. 503-507.
459 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 334.
460 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 100. Birleşim, 3 Haziran 1949, s. 260-263.
461 İşletme ve Gezginci İşler Vergisi Kanunu tasarısı ve Geçici Komisyon raporu (1/172), S. Sayısı: 145. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 78. Birleşim, 29 Nisan 1949.

İşletme vergisi geliri veya kazancı hedef tutan bir vergi olmayıp doğrudan doğruya işin veya işletmenin kendisine bağlıdır. Bu itibarla tipik bir reel vergidir. Bir işle uğraşılması dolayısiyle alınan bir nevi ruhsat harcıdır. (...)

Şimdiye kadar kazanç vergisinde olduğu gibi, işletme vergisi de geçmiş takvim yılı içinde müteakip takvim yılında tarhedilecek, ve iki müsavi taksitte tahsil olunacaktır.

Gelir vergisine tâbi mükellefler için işletme vergisi taksitleri gelir vergisi taksitleriyle aynı zamana alınmış (Şubat ve Ağustos ayları) gelir vergisinden muaf olan esnaf için taksit ayları Ocak ve Temmuz olarak tesbit edilmiştir. (...)

«Gezginci işler vergisi» mahiyet ve karakter itibariyle işletme vergisinden pek farklı değildir. Yalnız işletme vergisi için muayyen bazı karineler matrah alınabildiği halde, bu vergide böyle bir imkân mevcut değildir. Zira, aşağı yukarı tamamı gelir vergisinden muaf olan esnaf meyanına giren gezginciler için sabit bir iş yeri tasavvur olunamaz. Dolayisiyle vergilerine matrah olacak bir işyeri kirası da bulunamaz.

Bu imkânsızlık gezginci işler vergisinde «gündelik kazancın» matrah ittihaz edilmesini icabettirmektedir.

Bu vergide başlıca iki mühim esas mevcuttur; biri gündelik kazancın takdiri, diğeri de karne mecburiyetidir. (...)

Gezginci işler vergisi bu vergiye tâbi mükelleflerin gösterdikleri hususi bir durumun icabı olarak, her sene için peşinen tarh ve tahsil olunacaktır."

Esnaf Vergisi Tasarısı 21 Nisan 1949 tarihinde Meclis Genel Kurulunda görüşülmeye açılmıştı. Tasarının tümü üzerinde sadece CHP Bolu Milletvekili İhsan Yalçın söz almış ve tasarının aleyhinde konuşmuştu. Yalçın, Gelir Vergisi ile çok kazanandan çok, az kazandan az vergi alınacağının söylendiğini ancak bunun aksine söz konusu tasarı ile eski sisteme geri dönüldüğünü ve hatta eskiye nazaran adaletten daha çok uzaklaşıldığını belirtmişti. Yalçın'a göre, tasarı ile bir manav, bir kasap, bir bakkal ve bir manifaturacı aynı kira esası üzerinden vergi ile mükellefti, eskiden bu kazançlara göre yapılmaktaydı. Yalçın tasarıda esnafın üç grupta değerlendirildiğini ama az kazananla çok kazanan arasında ayrım yapılmadığını belirtmiş ve kirası çok olup da kazancı az olan işletmelerin kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceğini ifade etmişti. Yalçın'ın konuşmasından sonra söz alan Geçici Komisyon Başkanı Münir Birsel'in şu ifadeleri ve Yalçın'ın onayıyla maddelerin görüşülmesine geçilmişti:[462]

[462] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 74. Birleşim, 21 Nisan 1949, s. 567-568.

"Efendim, Sayın İhsan Yalçın'ın, benim anladığıma göre, esnaf muaflığı ve Gelir Vergisine göre düşünülmüş esaslarına muhalefeti yoktur. Esasta mutabıkız.

Emir buyurdukları husus verginin matrahına taallûk eder. Bu ise kanunun 6 ncı ve yedinci maddelerindedir. Acaba arkadaşımız müsaade ederler mi ki?. Bunu o maddelerin müzakeresinde konuşalım. Ve bunu o maddeler konuşulurken görüşürsek daha doğru yaparız."

Maddelerin görüşülmesi sırasında vergi muafiyeti konusu üzerinde sıklıkla durulmuş ve netice olarak dışarıdan işçi alınmaksızın evin geçimi amacıyla evlerde dokuma işletenler de Esnaf Vergisi'nden muaf olmuştu. Kira tespiti, vergi oranları, verginin alt sınırı, vergi muaflıkları ve matrahın tayini gibi birtakım düzenlemeler komisyona geri iade edilmişti. Tasarı üzerindeki görüşmelere 29 Nisan ve 4 Mayıs 1949'da devam edilmiş ve 4 Mayıs'ta komisyondan gelen değişikliklerde ele alınmış ve böylelikle tasarının birinci müzakeresi sona ermişti. Tasarı üzerindeki ikinci müzakere ise 3 Haziran 1949'daki Meclis oturumunda yapılmış ve yapılan birkaç değişiklikten sonra tasarının tümü oylamaya sunulmuştu.[463] Oylama sonucunda Esnaf Vergisi Kanunu Tasarısı 245 kabul oyuyla Meclisten çıkmıştı.[464]

3.4. Vergi Usul Kanunu

Ayrı ayrı kanunlarda yer alan vergi usulüne ait konuları tek kanunda toplamaya yönelik olarak Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan Vergi Usul Kanunu Tasarısı, 24 Nisan 1947 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek TBMM'ye sunulması kararlaştırılmıştı. Tasarının gerekçesinde kanunun gerekliliği ve kapsamı şu ifadelerle açıklanmaktaydı:[465]

"Bilindiği gibi, vergilerin tatbikına ait olup, vergi kanunlarının metinlerinde mükellefiyetle ilgili hükümlerden çok fazla yer tutan türlü hükümler, ya doğrudan doğruya yahut da bir kanundan diğerine atıf yapılmak suretiyle hemen her vergi kanununda tekrarlanmakta, bu yüzden vergi tatbikatında «prensip birliği», «sadelik» ve «bir örneklik» sağlanamamakta ve vergi formalitelerinin fazlalığı, dağınıklığı karşısında bilhassa mükellefler çok zor bir duruma düşmektedirler.

---

463 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 339.
464 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 100. Birleşim, 3 Haziran 1949, s. 264-267.
465 Vergi Usul Kanunu tasarısı ve Geçici Komisyon raporu (1/174), S. Sayısı: 175. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 80. Birleşim, 4 Mayıs 1949.

Modern «vergi hukuku»nun doğması ile beraber, vergi tatbikatında görülen sistemsizliğe ve karışıklığa bir nihayet vermek maksadiyle, vergilerin tatbikına ait dağınık, türlü hükümleri, insicamlı ve ahenkli bir surette bir araya toplıyarak muayyen, umumi ve sade prensiplere irca etmek lüzumu ve zarureti kendini hissettirmeğe başlamış ve birçok memleketler bu yoldan giderek ya bilfarz Fransa'da olduğu gibi vasıtasız vergilere (Muamele Vergisi dâhil), yahut da bütün vergilere ve hattâ Almanya'da ve Polonya'da olduğu gibi, vergilerle birlikte harçlara da taallûk eden tatbik hükümlerini bir araya toplamışlardır. (...)

Vergi Usul Kanununun esas itibariyle Devlet ve diğer âmme topluluklarınca mükelleflerden alınmakta olan bilûmum vergilere şâmil olması icabemekte ise de, vergiciliğimizin bu yola yeni yeni girmeğe başlaması sebebiyle, bu kanunu şimdilik başlıca vergilere hasretmek daha uygun bulunmuş ve bunun daha ziyade işlenerek umumileştirilmesi ileriye bırakılmıştır.

Bu suretle tasarının heyeti umumiyesi gelir, kurumlar, işletme ve gezginci işler, bina, arazi, veraset ve intikal, muamele ve istihlâk, hayvanlar vergileriyle nakliyat ve damga resimlerine malî kazaya ait hükümleri ise, gümrük vergileri hariç, bilûmum vergilere şâmil olacaktır.

Usul Kanunu Tasarısı 5 kitaba ayrılmakta ve:

1 nci kitap: Vergilendirme;

2 nci kitap: Mükellefin ödevleri;

3 ncü kitap: Değerleme;

4 ncü kitap: Cezalar;

5 nci kitap: Vergi ihtilafları hükümlerini ihtiva etmektedir. (...)"

Vergi Usul Kanunu Tasarısı 4 Mayıs 1949'da Meclis Genel Kurulunda görüşülmeye başlanmış ve tasarı üzerinde ilk sözü Geçici Komisyon Sözcüsü Kamil Coşkunoğlu almıştı. Coşkunoğlu, tasarı ile hedeflenen gayeyi şu sözlerle açıklamıştı: "Sunulan bu tasarı ile hedef tutulan gaye; çeşitli vergi kanunlarının tatbikatıyla ilgili olup birçok kanunlara dağılmış olan hükümleri bir araya toplamak ve bunları hukuki esas ve prensiplere bağlayarak noksanlarını tamamlamaktan ibarettir." Daha sonra Coşkunoğlu, tasarı üzerinde birkaç açıklama yaptıktan sonra maddelere geçilmesini önermişti.[466]

Komisyon Sözcüsü Çoşkunoğlu'ndan sonra CHP Urfa Milletvekili Esat Tekeli söz almıştı. Tekeli, tasarıda vergilerin tarh, tahakkuk ve tahsiline ait hükümler olduğunu ve şimdiye kadar bunların her vergi kanununda ayrı ayrı gösterildiğini belirtip, söz konusu tasarının bu açıdan yararlı olduğunu ifade etmişti. Tekeli, tasarının bu faydasına

466 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 80. Birleşim, 4 Mayıs 1949, s. 118-119.

rağmen çok ayrıntıya girmesini ise eleştirmişti. Tekeli'ye göre, nizamname ve talimatlarla düzenlenecek konularda bu tasarıya girmiş ve bir ara komisyonda 200 maddeye kadar indirilen tasarının tekrar 400 maddeye çıktığı belirtmişti. Tekeli'den sonra tasarının tümü üzerinde görüş bildiren olmayınca maddelerin görüşülmesine geçilmişti.[467]

Maddeler üzerindeki görüşmeler 5, 6, 11, 12 ve 13 Mayıs 1949'daki oturumlarda sürmüş ve bu süreçte tasarıda bazı değişiklikler de yapılmıştı. 13 Mayıs'taki görüşmelerde vergi uzmanlığını düzenleyen 390. madde üzerinde tartışmalar yaşanmış ve sonuç itibarıyla Ankara Milletvekili Emin Halim Ergun ve 144 arkadaşının verdiği vergi uzmanlarıyla ilgili hükümlerin tasarıdan çıkarılıp ayrı bir tasarı olarak düzenlenmek üzere komisyona iade edilmesi ile ilgili önergesi 95 ret oyuna rağmen 132 oyla kabul edilmişti. Böylelikle 390. maddeden başlamak üzere 419. madde de dâhil olmak üzere ilgili kısım tasarıdan çıkarılmış ve diğer maddelerin görüşülmesi ile 13 Mayıs 1949'da tasarı üzerindeki birinci müzakereler sonlanmıştı. Tasarı üzerindeki ikinci müzakere ise 6 ve 7 Haziran 1949 tarihlerinde gerçekleşmişti.[468]

Hülasa, 393 esas 10 geçici maddeden meydana gelen Vergi Usul Kanunu Tasarısı, 7 Haziran 1949'da yapılan açık oylama sonucunda 11 ret, 1 çekimser oya karşılık 260 oyla kabul edilmişti.[469] 1946'dan girişilip çalışmamızın dönemi içerisinde neticelenen Vergi Reformu dışında çalışmamız döneminde bir de su mahsulleri ve av derilerinden alınmakta olan Av Vergisi kaldırılmıştır.[470] Bunun yanı sıra 2 Haziran 1929 tarihli Gümrük Tarifesi Kanunu da günün ekonomik koşulları karşısında yetersiz kaldığı için kaldırılmış ve yerine 2 Mayıs 1949'da "5383 sayılı Gümrük Kanunu" çıkarılmıştı.[471]

1946'da başlayan ve 1949'da neticelenen Vergi Reformu Hareketi, DP döneminde de devam etmiş, 1952 yılında yol vergisi kaldırılmış, 1953 yılında eski

---

467 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 80. Birleşim, 4 Mayıs 1949, s. 119-120.

468 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 341-342.

469 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 103. Birleşim, 7 Haziran 1949, s. 523-526.

470 Av Vergisi, 23 Mart 1950'deki Meclis oturumunda, üzerinde herhangi bir görüş bildirme olamadan, 1 ret oyuna karşılık 274 oyla kaldırılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 71. Birleşim, 23 Mart 1950, s. 852-854, 867, 881, 919-923.

471 Tasarı üzerinde ilk görüşme 27 Nisan 1949'da yapılmış ve tasarının tümü üzerinde konuşan olmadığından maddelerin görüşülmesine geçilmişti. Maddeler üzerinde ise bazı küçük veya teknik değişiklikler yapılmıştı. Detaylı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 76. Birleşim, 27 Nisan 1949, s. 605-707. Tasarı üzerindeki ikinci görüşme ise 2 Mayıs 1949'da yapılmış ve tasarı 235 oyla kabul edilmişti. Detaylı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 79. Birleşim, 2 Mayıs 1949, s. 37-65, 86-89. 24 Mart 1950 tarihinde ise Niğde Milletvekili Hüseyin Ulusoy'un verdiği bir önerge ile kanunun, bazı malların 5 yıl süreyle gümrükten muaf tutulmasıyla ilgili 17. maddesine bir fıkra eklenmesi 264 oyla kabul edilmişti. Detaylı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 72. Birleşim, 24 Mart 1950, s. 948-949, 1067-1070.

Tahsili Emval Vergi Usul Kanunu yürürlükten kaldırılmış ve onun yerine Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkında Kanun kabul edilmişti. 1956 yılında Esnaf Vergisine tabi olanlar Gelir Vergisi içerisine alınmıştı. Ayrıca bu yıllarda kaldırılan Muamele Vergisi yerine 1957'de Gider Vergileri Kanunu kabul edilmişti. Harçlarla ilgili çeşitli ve dağınık konular ise Harçlar Kanunu adı altında birleştirilmiş ve 1959 yılında modern vergiciliğin prensiplerine uygun ve vergilerde adaleti sağlamaya yönelik olarak Veraset ve İntikal Vergisi çıkarılmıştı.[472]

İşte bu yıllarda yapılan bu çalışmalar, Türkiye'nin maliye tarihinde önemli bir reform niteliği taşımış ve günümüz modern vergi yapısının temellerinin atılmasında etkili olmuştur.

4. 1950 Yılı Mali Bütçesi

Meşrutiyet döneminde 1 Mart olan mali yılbaşı, 1926'da 1 Haziran'a, 1944'te ise 1 Ocak'a ve 1950'de de tekrardan 1 Mart'a alınmıştı.[473]

Mali yılbaşının, Ocak ayından Mart ayına alınması sebebiyle 1950 yılına ait mali bütçe tasarısı, 1 Aralık 1949 tarihinde Hükümet tarafından Bütçe Komisyonu'na ve Meclise sunulmuştu. Hazırlanan tasarıda önceki yıllara nazaran genel bir gerekçe yoktu. 1949 bütçesinde A ve A/1 olarak gösterilen gider bütçesi için 1950'de ayrım yapılmamış ve her bütçenin gerekçesi de ayrı ayrı olarak yazılmıştı. 6 Aralık 1949'da başlayan Bütçe Komisyonu çalışmaları, 2 Şubat 1950'de sona ermiş ve tasarı 5 Şubat'ta TBMM'ye sunulmuştu. Hükümet'in hazırlamış olduğu gelir ve gider bütçesinde, Komisyon bir takım değişikliklere gitmişti.[474]

Komisyonun çalışmalarından sonra netice olarak gider tablosu (A Cetveli)[475] ve gelir tahminleri tablosu (B Cetveli)[476] şu vaziyeti almıştı:

---

472 Mahmut İnan, "Türkiye'de Kazanç Vergisinden Gelir ve Kurumlar Vergisine Geçiş Süreci: 1946-1960 Dönemi", *Maliye Dergisi,* S. 158 (2010), s. 350-351.

473 Mali yılbaşı 1981'de Genel Muhasebe Kanunu'nda yapılan değişiklikle yeniden 1 Ocak'a alınmıştı. Türkiye'de mali yılbaşının tarihsel serüveni için bkz. Engin Ataç, *Bütçe,* (ed.), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 1. Baskı, Eskişehir 2004, s. 67-68.

474 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** II, s. 275-276.

475 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 45. Birleşim, 13 Şubat 1950, 1950 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/618), s. 30.

476 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 45. Birleşim, 13 Şubat 1950, 1950 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/618), s. 550-556.

A Cetveli			
	1949 Yılı	**Hükümetin 1950 Yılı İçin Teklifi**	**Bütçe Komisyonunca Kabul Edilen**
Daireler	**Lira**	**Lira**	**Lira**
Büyük Millet Meclisi	10 524 623	14 367 595	14 452 725
Cumhurbaşkanlığı	1 047 500	996 342	1 006 307
Sayıştay Başkanlığı	1 989 657	2 052 265	2 052 451
Başbakanlık	3 460 550	3 212 549	3 412 549
Başbakanlık İktisadi İş Teşkilâtı	0	1 001 533	1 000 773
Danıştay Başkanlığı	1 004 896	1 038 327	1 048 067
Basın ve Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü	6 632 180	4 626 175	4 626 475
İstatistik Genel Müdürlüğü	1 671 021	2 777 199	2 772 199
Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	2 243 787	2 188 228	2 435 628
Diyanet İşleri Başkanlığı	2 859 215	2 912 400	2 912 720
Adalet Bakanlığı	42 508 097	45 828 594	43 703 594
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	6 178 405	6 540 740	6 541 740
Millî Savunma Bakanlığı (Kara Kuvvetleri)	322 762 054	334 229 997	334 252 597
Millî Savunma Bakanlığı (Hava Kuvvetleri)	58 051 907	49 724 302	49 727 902
Millî Savunma Bakanlığı (Deniz Kuvvetleri)	46 882 606	47 192 331	47 195 531
Millî Savunma Bakanlığı (As. Fb. G. M.)	28 216 083	23 210 024	23 210 524
Millî Savunma Bakanlığı (Harita G. M.)	4 537 350	3 850 800	3 851 050

İçişleri Bakanlığı	19 734 472	23 538 152	23 045 352
Emniyet Genel Müdürlüğü	33 467 260	34 822 720	34 494 880
Jandarma Genel Komutanlığı	42 937 214	41 053 232	40 340 752
Dışişleri Bakanlığı	13 427 499	12 071 700	12 070 700
Maliye Bakanlığı	141 234 648	144 556 744	161 047 485
Devlet Borçları	168 148 759	198 954 487	203 467 178
Millî Eğitim Bakanlığı	165 732 843	177 532 547	176 444 347
Bayındırlık Bakanlığı	118 239 461	145 066 418	152 154 058
Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı	14 604 339	4 340 759	4 381 159
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	52 555 908	58 873 116	56 721 916
Gümrük ve Tekel Bakanlığı	19 357 540	19 725 757	19 568 717
Tarım Bakanlığı	36 303 070	45 060 515	43 405 712
Ulaştırma Bakanlığı	3 801 783	3 461 882	3 363 262
Çalışma Bakanlığı	1 760 900	1 545 129	1 545 529
İşletmeler Bakanlığı	0	10 982 484	10 964 684
Toplam	**1 371 875 627**	**1 467 330 043**	**1 487 218 563**

B Cetveli			
Gelirin Çeşidi	**1949 Yılı Tahminleri (Lira)**	**1950 Yılı Hükümetçe Tahmin Edilen (Lira)**	**1950 Yılı Komisyonca Tahmin Edilen (Lira)**
1. Kısım İrat ve Servet Vergileri	435 600 000	445 400 000	446 100 000
2. Kısım Muamele ve İstihlâk Vergileri	519 010 000	540 310 000	539 910 000

3. Kısım Tedavül Vergileri ve Harçlar	68 732 000	82 110 000	82 535 000
4. Kısım Tekel Gelirleri	173 230 894	183 597 730	184 311 250
5. Kısım Devlet Malları Gelirleri	15 650 000	12 950 000	11 700 000
6. Kısım Devletçe İdare Edilen Kurumlar	12 455 000	17 820 000	16 220 000
7. Kısım Genel Kurumlar ve Şirketler Gelirlerinden Devlet Payı	3 350 000	2 490 000	2 490 000
8. Kısım Çeşitli Gelirler ve Cezalar	23 775 000	27 703 000	30 003 313
Genel Toplam	**1 251 802 894**	**1 312 381 043**	**1 313 269 563**

1950 Yılı Mali Bütçesinin Genel Kuruldaki görüşmeleri 13 Şubat 1950'de başlamış ve bütçe hakkında bilgi vermek üzere ilk sözü Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal almıştı. Bakan Aksal, bütçenin detaylarına değinmeden önce 1949 yılına ait Türkiye ve Avrupa ekonomileri hakkında bilgiler verip 1950 yılına dair tahminlerde bulunmuş ve Marshall Planı ile gelişen Avrupa ekonomisi üzerinde durmuştu. Bakan, genel ahvâl üzerinde değerlendirmelerden bulunduktan sonra 1950 bütçesinin hazırlanma aşamalarından bahsetmiş ve üç esas (kamu hizmetlerini aksatmaksızın yürütmek, dünyadaki gelişmelere bağlı olarak Milli Savunma için gerekli imkânı sağlamak ve bütçe şartları elverdikçe memleketin üretim gücünü artırmak) üzerinde durduklarını belirtmişti.

Aksal, bütçede en çok giderin Milli Savunma'ya ayrıldığını ve bununda zorunluluktan olduğunu ifade etmişti. Bütçedeki gelirler konusuna da değinen Aksal,

yapılan vergi reformu ile gelirlerin artmasını beklediklerini söylemiş ve ayrıca devlet borçlarında da 1948 yılına nazaran bir düşüş yaşandığı dile getirmişti.[477]

Bakan Aksal'dan sonra MP adına konuşmak üzere kürsüye, Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz çıkmıştı. Oğuz, ilk olarak son yıllardaki gelişmeler üzerinde durmuş ve milli gelirin 1942, 1947 ve 1948'e göre düşük olduğunu söylemişti. Oğuz'a göre, son yıllarda zirai üretim ve hayvancılık gerilemiş, ormanlık alanlar azalmıştı. Bu durum sağlıklı bir tarım politikası olmadığını göstermekteydi. Oğuz, tarım alanındaki gerilemenin yanında sanayi alanında da müspet bir ilerlemenin olmadığını belirtmiş ve dış ticaret açığının giderek artığının üzerinde durarak, bu açığın 1947'de 60 milyon lira iken 1949'da 119 milyon lira olduğunu ifade etmişti. Oğuz, dış borçlarda söylendiğine nazaran azalmanın olmadığını ve hatta altın ile döviz rezervlerinin de azalmakta olduğunu belirtmişti. Milli bir ekonominin olması gerektiğini belirten Oğuz, bunun aksine Marshall yardımlarına bel bağlandığını belirterek Hükümet'i eleştirmişti. 1950 bütçesi hakkında da konuşan Ahmet Oğuz, Milli Savunma'da yeterli bir tasarrufa gidilmediğini, bütçelerde personel giderlerinin fazla olduğunu ifade etmiş ve tarım, eğitim ve sağlık alanlarına daha fazla kaynak ayrılması gerektiğini söylemişti. Gelir konusunda konulan vergi oranlarının dünya standartlarına uygun olduğunu belirten Oğuz, bu uygunluğun Türkiye'deki ekonomiye bağlı olarak bir standartta olmadığını belirtmişti. Oğuz, son olarak 1950 bütçesinin, TBMM'nin 8. Dönemine ait son bütçe olması hasebiyle dört yıllık genel bir değerlendirme yapmış ve CHP Hükümetlerini başarısız bulduğunu söylemişti.[478]

Ahmet Oğuz'dan sonra DP adına Adnan Menderes söz almıştı. Menderes, 1949 bütçesinde çok az da olsa tasarrufa gidildiğini belirterek sözlerine başlamış ve dış açıkların artığının üzerinde durarak devam etmişti. Menderes'e göre, bütçede gösterilen dış açık rakamı daha da fazlaydı ve bu açıkların Marshall yardımları ile kapatılacağı belirtiliyordu. Ancak bu yardımların süresi sınırlıydı ve gelecek yıllarda bu açıkların kapatılması için en iyi yol tasarrufa gidilmesiydi. Menderes, tek parti yönetimine bağlı olarak bürokrasinin genişlediğini ve bütçe giderlerinin büyük bir kısmının bu alana ayrıldığını belirterek eleştirilerde bulunmuş ve yatırımlara ayrılan bütçenin iyi ama kullanım alanlarının kötü olduğunu sözlerine eklemişti. Marshall yardımlarının daha yararlı işlerde kullanılması gerektiğine değinen Menderes, yardımın ülke

477 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 45. Birleşim, 13 Şubat 1950, s. 485-491.
478 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 45. Birleşim, 13 Şubat 1950, s. 491-498.

kalkınmasındaki önemine değinmişti. Rakamlar üzerinden ülke ekonomisinin ahvâlini anlatan Menderes, yapılan yanlış ekonomi politikalarının sebebiyet verdiği durumun Türkiye'nin ve halkın geniş çabalarıyla aşılabileceğinin üzerinde durarak konuşmasını sonlandırmıştı.[479]

Söz alanlardan biri de DP Kütahya Milletvekili Hakkı Gedik idi. Gedik, Hükümet'in göreve gelirken verdiği tasarruf sözünü tutmadığını belirtmiş ve yapılan vergi değişikliklerinin ise Cumhuriyet öncesinde var olan vergilerin isim değişikliğine uğramış halinden başka bir şey olmadığını ifade etmişti. Hayat pahalılığına da değinen Gedik, 1938 bütçesi ile 1950 bütçesinin gelirler bölümünü karşılaştırarak konuşmasına devam etmiş ve milli gelirde azalma yaşandığını belirtmişti. Gedik son olarak Marshall yardımları konusuna değinmiş ve bu yardımların bütçe açıklarını kapamada kullanılmasını eleştirmişti.[480]

Milletvekillerinden sonra kürsüye Bütçe Komisyonu Sözcüsü Muzaffer Akalın çıkmış ve bütçeye gelen eleştirilere yönelik konuşmuştu. Akalın, yapılan eleştirilerin genellikle Marshall yardımlarının kullanım alanına dair olduğuna değinmiş ve bu yardımdan faydalanabilmeyi sağladığı için Hükümet'e teşekkür edilmesi gerektiğini belirtmişti. Akalın tasarruf konusunda da önemli olanın israfa kaçmamak olduğunu ifade etmiş ve fazla tasarrufun yararlı yatırımları engelleyebileceğinin üzerinde durmuştu. Akalın'a göre tasarruf ordu ve memurlara yönelik yapılabilirdi ama içinde bulunulan şartlara göre Milli Savunma bütçesinde tasarrufa gitmek doğru olamazdı. Ancak memur kadroları revize edilebilirdi. Gelir tahminlerinin de yüksek olmadığını belirten Akalın, bir önceki yılın tahminlerinin yakalandığının ve 1950 bütçesinin gelirlerindeki artırımında komisyonca yapıldığını söylemişti.[481]

Akalın'dan sonra ikinci kez söz alan Maliye Bakanı Aksal, muhalefetin geçmiş 25 yılın muhasebesini yaptığını belirterek, yapılan eleştirileri haksız bulduğunu ifade etmişti. Sanayi üretiminin arttığına değinen Aksal, tarım alanındaki gerilemeyi ise savaş sonrasındaki olumsuzluklara bağlamıştı. Devletin borcunun söylendiği gibi 3 milyar olmadığını söyleyen Aksal, toplam borcun 2 milyar 228 milyon lira olduğunu belirterek bu borcun diğer ülkelere kıyasla az olduğunun altını çizmişti. Tarım bütçesinin de arttığını ifade eden Maliye Bakanı, tarıma olan desteğin bütçe dışında da dolaylı yollardan yapıldığına dikkat çekmişti. Marshall yardımlarının kullanımına da değinen

479 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 45. Birleşim, 13 Şubat 1950, s. 498-506.
480 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 45. Birleşim, 13 Şubat 1950, s. 510-516.
481 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 45. Birleşim, 13 Şubat 1950, s. 522-524.

Bakan, bu hususta hibe ve tiraj haklarının üretimi artıracak finansmanları temin, malî istikrarın sağlanması ve iç borçların azaltılması gibi ana başlıklarda kullanılabileceğini belirtmişti.

Bakan Aksal, hâlihazırda Marshall yardımlarının tümünü borçların kapatılmasına harcanmadığını belirterek konuşmasını sonlandırmıştı.[482] Bakan'ın konuşması ile tasarı üzerindeki ilk görüşmeler de sona ermişti. 14 Şubat 1950'de bütçe tasarısı üzerindeki görüşmelere devam edilmiş ve maddeler üzerindeki görüşmeler, 14-18 ve 20-25 Şubat tarihleri arasında sürmüştü.

Oturum Tarihi	**Kabul Edilen Bütçeler**
14 Şubat 1950[483]	Büyük Millet Meclisi Cumhurbaşkanlığı Sayıştay Başkanlığı Başbakanlık Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Danıştay Başkanlığı Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü İstatistik Genel Müdürlüğü Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Diyanet İşleri Başkanlığı Adalet Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü
15 Şubat 1950[484]	Milli Savunma Bakanlığı
16 Şubat 1950[485]	İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Jandarma Genel Komutanlığı
17 Şubat 1950[486]	Dışişleri Bakanlığı Maliye Bakanlığı Devlet Borçları
	Milli Eğitim Bakanlığı

[482] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 45. Birleşim, 13 Şubat 1950, s. 520-527.
[483] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 46. Birleşim, 14 Şubat 1950, s. 539-594.
[484] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 47. Birleşim, 15 Şubat 1950, s. 599-648.
[485] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 48. Birleşim, 16 Şubat 1950, s. 721-729.
[486] **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 49. Birleşim, 17 Şubat 1950, s. 757-791.

20 Şubat 1950[487]	Ankara Üniversitesi Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü İstanbul Üniversitesi İstanbul Teknik Üniversitesi
21 Şubat 1950[488]	Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü
23 Şubat 1950[489]	Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Hudut ve Sahiller Genel Müdürlüğü Gümrük ve Tekel Bakanlığı Tekel Genel Müdürlüğü
24 Şubat 1950[490]	Tarım Bakanlığı Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü Orman Genel Müdürlüğü Ulaştırma Bakanlığı
25 Şubat 1950[491]	Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü Devlet Hava Yolları Genel Müdürlüğü Posta, Telgraf ve Telefon İşleri Genel Müdürlüğü Çalışma Bakanlığı İşletmeler Bakanlığı Vakıflar Genel Müdürlüğü Gelir Bütçesi

Maddelerin tümü ve gelir bütçesi üzerindeki tüm görüşmeler sona erdikten sonra, MP Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz aleyhte, CHP Diyarbakır Milletvekili İhsan Hamit Tigrel de lehte birer konuşma yapmışlardı. 1950 Bütçesi 19 ret oyuna

487 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 51. Birleşim, 20 Şubat 1950, s. 847-884.
488 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 52. Birleşim, 21 Şubat 1950, s. 929-972.
489 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 54. Birleşim, 23 Şubat 1950, s. 1059-1111.
490 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 55. Birleşim, 24 Şubat 1950, s. 1141-1214.
491 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 56. Birleşim, 25 Şubat 1950, s. 1231-1296.

karşılık 328 oyla kabul edilmişti. Başbakan Günaltay'ın konuşması ile bütçe tasarısı müzakereleri de sona ermişti.[492]

1949 yılı mali bütçesi ile 1950 bütçesini karşılaştırdığımız vakit, 1950 bütçesinin daha büyük olduğunu ve dış açığın da daha fazla olduğunu görmekteyiz. Tabi bundaki önemli etkenlerden biri Marshall yardımlarının dış açıklar için kullanılması[493] ve bütçeye eklenen yeni gider kalemleri olan "Başbakanlık İktisadi İşbirliği Teşkilatı[494] ve İşletmeler Bakanlığı"nı sayabiliriz. Ayrıca yapılan vergi reformu neticesinde teşkilatı genişleyen Maliye Bakanlığı bütçesinin de arttığını görmekteyiz. ABD ile girilen ekonomik ilişki ve Sovyet tehdidi hasebiyle tarım, bayındırlık ve milli savunma bütçelerinin arttığını ya da durumlarını muhafaza ettiklerini söyleyebiliriz. Ayrıca, Milli Savunma Bakanlığı bütçesi 1949'da tek yapılıyken, değişen Milli Savunma Bakanlığı Kuruluşuna dair kanun ile beş ayrı başlık altında 1950 bütçesine yansıtılmıştı.

Hıfzı Oğuz Bekata, Ulus gazetesinde yer alan "Günaltay Hükümetinin bütçesi" adlı yazısında, bütçede oluşan 173 milyon liralık açığın Marshall yardımları ve iç istikrazla ödenmesini olumlu karşılamış, bu durumun Marshall yardımlarının mahiyetine uygun olduğunu belirtmişti. Bekata, iç istikraz miktarının 18,990 milyon lira gibi düşük bir bedel olmasının da eski yıllara nazaran az bir miktar olduğunu ifade etmişti. Bekata'ya göre, ağır savunma harcamalarına rağmen kamu hizmetlerine iyi bir ödenek hazırlanması da olumluydu. Bütçe onayı ile Hükümet'in güven tazelediğini de belirten Bekata, biran önce bir devlet planının hazırlanıp tatbik edilmesinin faydalı olacağına değinip bütçenin Türkiye ve dünya şartlarına uygun olduğunu belirtmişti.[495]

Bekata'nın da belirttiği gibi Türkiye içinde bulunduğu iç ve dış koşullara bağlı olarak uygun bir bütçe hazırlamış olmasına rağmen devlet borçları ve dış açık artmaktaydı. Bu artışın ana nedeni de bütçenin yaklaşık 3'te 1'ni oluşturan Milli Savunma bütçesinin oluşturduğu fazlalıktır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na katılmamakla beraber, savaş içinde ve sonrasında büyük bir orduyu beslemiş ve sürekli

---

492 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 56. Birleşim, 25 Şubat 1950, s. 1296-1301. 26 Şubat 1950 tarihli bazı gazetelerde bütçe tasarısının onanması hakkında çıkan haberler için bkz. **Ulus,** "1950 Bütçesinin müzakereleri dün sona erdi", s. 1-3; **Akşam,** "Bütçe müzakeresi dün sona erdi", s. 1-2; **Yeni İstanbul,** "Meclis, bütçe müzakerelerini dün tamamladı", s. 1; **Zafer,** "Dün Bütçe Konuşmaları Sona Erdi", s. 1-6; **Yeni Sabah,** "Mecliste bütçe müzakeresi bitti", s. 1-7.

493 Marshall yardımları mucibince elde edilecek gelirlerin bütçe ve hazineye nasıl dâhil olacaklarına dair, 5582 sayılı "Marshall Plânı (Avrupa Kalkınması Programı) çevresi dâhilinde elde edilecek yardımların Bütçe ve Hazine hesaplarına intikal şekline ilişik Kanun" tasarısı onanmıştı. Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 57. Birleşim, 1 Mart 1950, s. 118-121.

494 Günaltay Hükümeti döneminde kabul edilen 5412 sayılı "Milletlerarası İşbirliği Teşkilatı Hakkında Kanun" tasarısı ile Marshall Planı dâhilinde yürütülecek olan ekonomik ilişkilerin sağlıklı yürümesi için bir adım atılarak Başbakanlığa bağlı Milletlerarası İktisadi İş Birliği Teşkilatı kurulmuştu.

495 Hıfzı Oğuz Bekata, "Günaltay Hükümetinin bütçesi", **Ulus,** 26 Şubat 1950, s. 1-3.

olarak modernizasyonu ile uğraşmıştı. Ayrıca ihracatının büyük bir kısmını yaptığı ülkelerinde savaştan yıkık ve ekonomik olarak yaralı çıkması bütçe gelirlerinde azalmalara neden olmuş ve dış açık bu şekilde artmaya devam etmişti.

5. Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu Kanunu

Türkiye'deki silah sanayisinin üretimine baktığımız zaman ilk esaslı adımların Fatih Sultan Mehmet döneminde atıldığını söyleyebiliriz. Fatih döneminde özellikle top dökümü üzerine önemli gelişmeler yaşanmıştı. Osmanlı'daki bu gelişmeler Kanuni döneminden sonra biraz duraksasa da Avrupa'da yaşanan gelişmelere ve silah teknolojisindeki atılımlara bağlı olarak III. Selim, II. Mahmut ve Sultan Abdülmecit dönemlerinden sonra tekrar bir atılım ve dönüşümün yaşandığını görmekteyiz. Osmanlı'daki harp sanayisi, 1832 yılında Tophane-i Amire Müşirliğine, 1908'de Tophane-i Amire Nazırlığına ve 1909'da da İmalat-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğüne bağlanmıştı. Bu oluşumların yanı sıra sanayi mektepleri ve sergileri de açılarak bu alandaki çalışmalar desteklenmiştir.

Millî Mücadele yıllarında ise ordunun silah ihtiyacını gidermek üzere 1921 yılında Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü oluşturulmuştu. Cumhuriyet döneminde ise 1924-1936 yılları arasında özellikle de Ankara ve Kırıkkale'de silah sanayisine yönelik önemli atılımlar yapılarak 1950'de kurulacak olan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun alt yapısı hazırlanmıştı.[496]

Makine ve Kimya Endüstrisi Kanun Tasarısı, İşletmeler Bakanlığınca hazırlanmış olup, 12 Aralık 1949 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek Meclise sunulmak üzere kararlaştırılmıştı. Kanun tasarısının neden hazırlandığına dair gerekçede şu ifadelere yer verilmişti:[497]

"Bugünkü harblerin, nicelik ve nitelik bakımından tam bir silâh ve malzeme üstünlüğüne dayanmakta olduğu bu üstünlüğün temini ise imal ve ikmaldeki çabukluk, kolaylık ve çoklukla mümkün olabileceği malumdur.

[496] Osmanlı'dan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun kuruluşuna kadar Türk harp sanayisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Nadir Yurtoğlu, "Türk Savunma Sanayiinde Girişimci Bir Kuruluş; Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) 1950 -1960", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* C. 16, S. 31 (2017/1), s. 82-86.

[497] Devlet Çelik ve Kimya Endüstrisi kanunu tasarısı ve Millî Savunma, Ekonomi ve Bütçe Komisyonları raporları (1/609), S. Sayısı: 203. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 58. Birleşim, 2 Mart 1950.

Bundan başka harb silâh ve vasıtalarmdaki devamlı yenilikler ve değişiklikler göz önüne alınacak olursa harb sanayiinin diğer sanayiden çok ayrı bir özelliği bulunduğu ve bu sanayiin gelişmesi işinin önemle ele alınması icap eden bir konu olduğu kolayca anlaşılır.

Kara, deniz, hava kuvvetlerimize ait silâh, mühimmat, araç ve gereçleri imal ve tamir işleri Millî Savunma Bakanlığına bağlı ve fabrika, sabit tamirhane olarak otuza baliğ bulunan askerî (kara, deniz, hava) fabrikalarca yapılmaktadır.

Bugünkü tesisat durumları ve on beş bini bulan personel kadrolariyle imal ve tamir kabiliyetleri ortalama olarak yılda 125 milyon lirayı bulan bu teşkilât, ordunun bütün ihtiyaçlarına cevap verememekte olduğundan harb sanayiimizin her bakımdan gelişmesini, şimdikinden üstün ve bünyesine uygun bir idare altında modern ordu isteklerini karşılıyacak kabiliyete ulaştırılmasını sağlamak zaruret haline gelmiş bulunmaktadır.

Askerî Fabrikalarda bugün uygulanan idare sistemi, bu konuda varılması istenilen amaçlara ulaşma yolunda, hattâ bugünün ihtiyaçlarına cevap verme yolunda, birtakım güçlükler ihdas etmekte ve özel bir endüstrinin gerektireceği sınai ve iktisadi bünye ile kabili telif bir durumda bulunmamaktadır.

Bilindiği üzere Askerî Fabrikalar, genel muvazene içinde her sene verilen belirli bir bütçe ile idare edilmekte olup gerek bu durum ve gerek fabrikaların tâbi tutulduğu kanunlar ve nizamlar ve bilhassa Genel Muhasebe ve Alım Satım kanunları vo bunlardan da ayrı olarak orduya ait Yaş Haddi Kanunu, Beden Kabiliyeti Yönetmeliği gibi askerî usuller ve nizamlar, sınai bir teşekkülün ihtiyaçlariyle ve bünyeleriyle telif edilemiyeeek hüküm ve kaideleri ihtiva etmekte ve bunların tatbikatta tevlit ettiği güçlükler, Askerî Fabrikaların ağır vazifesini başarabilmesi yolundaki büyük gayretleri de arzu edilen verimden mahrum kılacak bir hale getirmektedir.

Her teşekkül kendi özelliğine uygun düşen esaslara göre idare edildiği takdirde en yüksek başarıyı elde edebileceğine göre Askerî Fabrikalara da, bütün dünyada ve memleketimizde olduğu gibi, teknik ve ekonomik icaplara uygun bir yön vermek, bir idare sistemi uygulamak zamanı gelmiş ve hattâ geçmiş bulunmaktadır.

Tasarı bu düşüncelerle hazırlanmıştır. Böylelikle askerî fabrikaların en iyi verimle çalışarak ordu ihtiyaçlarını daha büyük ölçüde karşılaması sağlanmış olacağı gibi yeni bünyesiyle, ordu ihtiyaçlarından artarsa, memleketin diğer isteklerine cevap verecek bir duruma girmesi temin edilmiş ve aynı zamanda askerî fabrikalar her sene bütçeye yük olmaktan çıkarılarak, derhal olmasa bile, yakın bir gelecekte bütçeye yardımcı bir teşekkül haline getirilmiş olacaktır."

Hükümet tasarısında kanunun adı "Devlet Çelik ve Kimya Endüstrisi Kurumu" iken, Milli Savunma Komisyonu'nda "Asfa Kurumu" olarak adlandırılmış ve son halini ise Ekonomi Komisyonu'nda "Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu" olarak almıştı.[498] CHP Hatay Milletvekili Eyüp Durukan, kanunun Milli Savunma Komisyonu'nda yer

[498] Devlet Çelik ve Kimya Endüstrisi kanunu tasarısı ve Millî Savunma, Ekonomi ve Bütçe Komisyonları raporları (1/609), S. Sayısı: 203. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 58. Birleşim, 2 Mart 1950.

alan şekilde "Asfa Kurumu" olarak anılması için önerge vermiş ise de Durukan'ın bu önergesi Meclisçe reddedilmiş ve kanunun "Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu" olarak adlandırılması kararlaştırılmıştı.[499]

Tasarının, Meclis görüşmelerine 2 Mart 1950'de başlanmış ve ilk sözü de Eyüp Durukan almıştı. Durukan sözlerine kanun tasarısının, isabetli ve yerinde olduğunu belirterek başlamıştı. Durukan, kurulacak olan kurumun İktisadi Teşekküller gibi 3460 sayılı yasaya tabi olarak rahat çalışma imkânı bulmasının faydalarına değinmiş ve silaha olan ihtiyacın arttığını belirtmişti. Durukan, ABD yardımlarının bir gün kesileceğini, bu yüzden seri üretimin hızlandırılması gerektiğine dikkat çekmiş ve artık yerli imkânlar ile işin üstesinden gelmenin önemine değinmişti. Durukan, söz konusu tasarı ile bütçenin rahatlayacağı ve hatta bütçeye kâr katkısı olacağının söylenmesini doğru bulmadığını, Milli Savunma ile ilgili tasarruf ile kârı düşünmenin doğru olmadığını ifade etmişti. Durukan'a göre, askeri fabrikalardaki imalat fiyatları söylendiği kadar yüksek değildi. Ayrıca Durukan, tasarı ile işletmede sağlanacak serbestliğin aşırı olmamasını, askeri kurumların mühim malzemeler ürettiğini ve sürekli olarak kontrole tabi tutulmaları gerektiğinin de üzerinde durmuştu. Durukan'a göre, kara, deniz ve hava odaklı malzeme üreten silah fabrikaları bir elde toplanmalı ve Milli Savunma Bakanlığına bağlanmalıydı. Durukan'ın üzerinde durduğu bir başka konu ise kanun tasarısında fabrikanın sadece istihsal üzerine kurulu olmasıydı. Durukan'a göre istihsal yanında, tamir ve ikmalde olmalıydı. Durukan, kanun tasarısının Askerî Ali Şura'dan geçmediğini de belirtmiş ve son olarak kanun tasarısının isminin "Asfa Kurumu" olması gerektiğini ifade etmişti.[500] Durukan'ın konuşmasından sonra Meclis Başkanı oturumu kapatmış ve böylelikle tasarının tümü üzerindeki görüşmeler, 3 Mart'a kalmıştı.

3 Mart'taki görüşmelerde ilk sözü, CHP Erzurum Milletvekili Vehbi Kocagüney almıştı. Kocagüney'e göre, bu tasarı ile 565 yıllık bir sayfa kapanıyorken yeni bir sayfa açılıyordu. Kocagüney, 565 yıllık askeri fabrikaların geçmişinden bahsetmiş ve İşletmeler Bakanlığına rehber olsun demişti. Kocagüney'e göre, yeni kurulacak kurumun Milli Savunma Bakanlığı yerine İşletmeler Bakanlığının kontrolüne verilmesi isabetliydi. Çünkü artık sadece bir askeri sanayi değil, milli bir sanayi vardır demişti. Kocagüney, zaten hâlihazırdaki askeri fabrikaların direk olarak Milli Savunmanın kontrolünde olmadığını, bu işleri teknik kurumların yaptığını ve bu kurumlarında

499 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 59. Birleşim, 3 Mart 1950, s. 184.
500 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 58. Birleşim, 2 Mart 1950, s. 162-166.

Genelkurmay bünyesinde mevcut olduğunu belirtmiş ve bu teknik ekiplerin yeni oluşacak kurumun imalatlarını da tetkik edeceğini ifade etmişti. Kocagüney, artık harp ordu harbi olmaktan çıkmıştır, topyekûn bir harp vardır, o yüzden imalatta topyekûn olmalıdır demişti. Kocagüney, yeni kurumun ismi konusunda, Hükümet tasarısındaki ismi doğru bulduğunu söylemiş ve hava kurumuna bağlı askeri fabrikanın da İşletmeler Bakanlığına bağlanması gerektiğini belirtmişti. Kocagüney, son olarak ülkedeki yabancı uzmanların elde tutulması ve Avrupa'ya eğitim için mühendis gönderilmesi gerekliliği üzerinde durarak konuşmasını sonlandırmıştı.[501]

Kocagüney'den sonra söz alan CHP Balıkesir Milletvekili İzzettin Çalışlar, tasarı ile üç esasın göze çarptığını belirtmişti. Çalışlar'a göre, tasarı ile askeri fabrikalar diğer İktisadi Teşekküllerin durumuna giriyor ve ticari bir mahiyet alıyor, Milli Savunma Bakanlığından alınıp İşletmeler Bakanlığına veriliyor ve askeri hüviyet yerine sivilleşmeye gidiliyor. Çalışlar bu esasları belirttikten sonra Eyüp Durukan'ın temas ettiği konulara değinip, bu yeni durumdan teessür ettiğini belirtmişti.[502] Tekrardan söz alan Eyüp Durukan da tasarının aleyhinde olmadığını sadece tasarının ismi ve İşletmeler Bakanlığı yerine, Milli Savunma Bakanlığına bağlanması gerektiğinin üzerinde durmuştu.

Eleştirilere cevap vermek üzere İşletmeler Bakanı Münir Birsel de söz almış ve tasarının askeri şuradan geçtiğini ve aleyhte olarak tasarının ismi ile hangi bakanlığa bağlı olacağının tartışıldığını belirterek konuşmasına başlamıştı. Birsel, isim konusunun ana bir dava olmadığını, İşletmeler Bakanlığının devlet sınai ve iktisadi işletmeleri için kurulduğunu, tasarı ile kurulacak kurumunda diğer işletmelerle koordineli olarak işletmecilik esaslarına göre çalışması gerektiğini ifade ederek aleyhteki iki konuya cevap vermişti. Birsel, Eyüp Durukan'ın, "İşletmeler Bakanlığına bağlanması hususunu da havi bulunan şimdi müzakere ettiğimiz bu tasarı Askerî Şûradan geçmiş midir? Geçmemiş midir?" sorusuna, "Esası, Askerî Şûradan geçmiştir. Askerî Şûra, bunun bağlılığı hakkında da endüstri işleri için bir Bakanlık kurulunca ona bağlanması hususunu da kararlaştırmıştır" diyerek cevap vermişti. Durukan'ın, "Hangi sene geçmiştir, efendim?" sorusunu ise Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır cevaplamıştı. Çakır, bu mesele askeri şurada görüşüldüğü vakit kendisinin de şûra üyesi olarak müzakerelerde yer aldığını belirtip iyi hatırlamamakla beraber meselenin 1949 yılının

501 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 59. Birleşim, 3 Mart 1950, s. 174-176.
502 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 59. Birleşim, 3 Mart 1950, s. 176-178.

ilk aylarında görüşüldüğünü ifade etmişti. Çakır, müzakereler sırasında Genelkurmay ve Askeri Şûranın birkaç sene evvel önce askeri fabrikaların Ekonomi Bakanlığı'na bağlı olmasını kabul ettiklerini ifade buyurduklarını söylemişti. Çakır, müzakerelerde kendisinin ise onlara öncelikli olarak bu müesseselerin kendi kendilerini idare edecek iktisadi bir sisteme bağlanmaları gerektiğini, nereye bağlı olacağı hususunda ise tüm devlet işletmelerini bir araya getiren bir kurum kuruluncaya kadar Milli Savunma Bakanlığına bağlı kalmasını önerdiğini ve bu fikrin de kabul edildiğini belirtmişti.[503]

Daha öncede değindiğimiz gibi Eyüp Durukan'ın isim için verdiği önergeler reddedilmiş ve maddelerin görüşülmesine geçilmişti. Tasarının maddeleri üzerindeki birinci müzakere 3 Mart'taki oturumda sona ermişti.[504] Tasarının maddeleri üzerindeki ikinci müzakere ise 8 Mart 1950'de yapılmış ve kanun tasarısı bir ret oyuna karşılık 258 oyla kabul edilmişti.[505]

Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu Kanunun 2. maddesinde kurumun yapacağı işler şu şekilde belirtilmişti: "Her çeşit silâh, mühimmat ve patlayıcı maddelerle askerî ihtiyaçlara yarıyan aletler, vasıtalar, makinalar, tesisler ve diğer her türlü eşya ve levazım ve yedek parçalar imal etmek ve seri halinde büyük ve küçük tadil ve ıslah işlerini ve diğer tamirleri yapmak, tesisleri ve imkânları ile karşılayabileceği sivil ihtiyaçlara ait her türlü imalât ve tamiratı yapmak. (…)"[506]

Kurulan bu yeni kurumu, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD öncülüğündeki Batı dünyası ile girişmiş olduğu yeni ekonomik, siyasi ve askeri pozisyonda aramak gerekir. Türkiye savaş sırasında ordusunun donanım ve teknik bakımdan hala Birinci Dünya Savaşı standartlarında olduğunu görmüş ve savaş sonrasında ABD'den gelen askeri ve sivil heyetlerde bu hususta Türk yetkililerle fikir teatisinde bulunmuşlardı. Netice olarak Türkiye, orduda Alman modelinden ABD modeline doğru bir geçişe girmişti. Daha önce değinmiş olduğumuz Milli Savunma alanında yapılan değişikliklerde buna örnektir.[507] Kurulan bu kurum ile de ordunun modernizasyonu hedeflenmiştir. Günümüze kadar büyüyerek, gelişerek, markalaşarak

503 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 59. Birleşim, 3 Mart 1950, s. 183-184.
504 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 59. Birleşim, 3 Mart 1950, s. 184-193.
505 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 61. Birleşim, 8 Mart 1950, s. 249-259.
506 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 61. Birleşim, 8 Mart 1950, s. 249.
507 İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de özellikle de askeriye ve değişen kurumların yapısı üzerindeki ABD etkisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Aynur Önder, *Türk Savunma Sanayii'nde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun Yeri,* Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 143-152.

yoluna devam eden Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumunun temelleri böyle bir süreç sonunda atılmış ve böylelikle Milli Savunma Sanayisine önemli bir güç ilave edilmişti.

B. SOSYAL ALANDA YAŞANAN GELİŞMELER

1. Günaltay Hükümeti'ne Kadar Çalışma Hayatı ve Sosyal Güvence Alanında Yaşanan Gelişmeler

Türkiye'deki çalışma hayatı ve işçi kavramı tam manasıyla Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan ufak çaplı sanayileşme hareketleri ile başlamıştı diyebiliriz. Avrupa'da ise özellikle sanayi devrimi sonrası işçi, işveren ve çalışma hayatına dair tecrübeler edinilmiş ve bazı hak ve kurallar da oturtulmuştu. Osmanlı'da ise bu süreç biraz daha geç başlamıştı. 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile bir gelişme gösteren Osmanlı'daki iş hayatı ve sendikalaşma çalışmaları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmişti. Ancak, kurulan yeni devletin ulus devlet anlayışına göre dizayn edilmesi ve "imtiyazsız, sınıfsız ve kaynaşmış bir kütleyiz" sloganı ile hareket etmesi zamanla işçi sınıfının hak taleplerinin karşısındaki mühim engellerden biri olmuştur.

1936 yılında çıkarılan ve 1937'de yürürlüğe giren "3008 sayılı İş Yasası" da işçilere ve çalışma hayatına yönelik önemli güvenceler sağlayamamış ve 1938'de çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile de sınıf esasına dayalı cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile işçilerin çalışma koşulları daha da ağırlaşmıştı. Savaş sonrası özellikle 1946 yılında yeniden başlayan çok partili siyasi hayata geçiş ile demokratikleşme çabaları ön plana çıkmış ve 1938'de konulan cemiyet kurma yasağının kaldırılması ile sendikalaşmada bir canlılık meydana gelmişti. CHP ise 1946'da kurduğu İşçi Bürosu ile kendine bağlı bir sendikacılık hareketi oluşturmayı amaçlamıştı. 1946'da hareketlenen sendikalaşma faaliyetleri, 1947'de çıkarılan 5018 sayılı Sendikalar Kanunu ile büyük kısıtlamalara tabii tutulmuş ve grev ile toplu sözleşme yasaklanmıştı. 1950 seçimleri yaklaştıkça partiler işçilerin haklarını ve grev taleplerini ön plana alarak çalışmalarda bulunmuştu. Hatta DP, 1949'da hazırladığı programlarda işçilere grev hakkının verileceğini savunarak, seçimlerde işçi kesiminden büyük bir ilgi ve alaka görmüştü. Ancak DP de iktidarda kaldığı müddetçe bu konuda herhangi bir adım atmamıştı.[508] İşçi hakları hakkında esaslı düzenlemeler, 1960 Askeri darbesinden sonra yenilenen Anayasa (1961 Anayasası) ile sağlanmış ve bu yeni

[508] İşçi hakları, çalışma hayatları ve sendikalaşma faaliyetleri hakkında Osmanlı'dan 1960 yılına kadar detaylı bilgi için bkz. Erkan Aydoğanoğlu, *Dünyada ve Türkiye'de Sendika - Siyaset İlişkisi,* Kültür Sanat-Sen, Genişletilmiş İkinci Basım, Ankara 2011, s. 65-78.

Anayasada işçi hakları, sağlıklı çalışma ortamları, grev hakkı ve sendikalaşma gibi olanaklara yer verilmişti.

Türkiye'de özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrası, sendikalaşma ve işçi hakları konusunda kısıtlanmaların yaşanmasında, sendikaların solcu akımlar ve partilerce desteklenmesi, komünizm tehlikesi ve ABD ile girilen yeni ilişkilerin etkisi önemli rol oynamıştır.

Türkiye'deki sosyal güvenlik çalışmalarının tarihçesi de Osmanlı'ya dayanmaktadır. Osmanlının ilk dönemlerinde sosyal güvenlik uygulamaları olarak aile içi yardımlaşmaları, dinsel yardımları ve meslek kuruluşları içindeki yardımlaşmaları sayabiliriz. Vakıf yapısı ise bu uygulamalara nazaran daha organize bir hüviyetteydi. Ayrıca sosyal yardımlaşmanın önem kazanmasında Darülaceze, Darüleytam, Kızılay gibi kuruluşlarda büyük rol oynamışlardı. 1866 yılında kurulan Askeri Tekaüt Sandığı, Osmanlı'daki ilk resmi sosyal güvenlik kurumu olarak sayılabilir. Bu oluşumdan sonra Cumhuriyet'e kadar çeşitli sahalarda birçok tekaüt ve yardım sandıkları oluşturulmuştu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise sosyal güvenliğe dair direk düzenlemeler yapılmamıştı. Ancak, 1926'da Borçlar Kanunu, 1930'da Umumi Hıfzısıhha Kanunu gibi çıkarılan yasalarla dolaylı yoldan sosyal güvenlik adımları atılmıştı. Bu süreçten 1945 yılına kadar birçok düzenleme yapılmış ise de ilk esaslı sosyal sigorta kanunu, 27 Haziran 1945'te çıkarılan İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu idi. Ayrıca 1945'te Çalışma Bakanlığı'nın kurulması ile hızlanan sosyal güvenlik meseleleri, 16 Temmuz 1945'te çıkarılan İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu ile iyice ivme kazanmıştı.[509] Bundan sonraki süreçte ise gerek işçi hakları gerekse de sosyal güvenlik alanındaki politikalar günümüze kadar gelişerek devam etmiştir.

Çalışmamızın sınırları içerisinde çalışma hayatı ve sosyal güvence ile ilgili olarak bir takım birliklerin oluşturulmasına izin verilmiş ve ayrıca bazı yeni kanunlar da çıkarılmıştı. Değineceğimiz bu birlikler ve kanunlar Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri, Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı,

509 Cemal Hüseyin Güvercin, "Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye'de Sosyal Güvenliği Tarihçesi", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası,* C. 57, S. 2 (2004), s. 91-92.

İhtiyarlık Sigortası Kanunu, Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu ve İş Mahkemeleri Kanunu'dur.[510]

1.1. Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri Kanunu

Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri hakkındaki kanun tasarısı Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanmış olup Bakanlar Kurulunda görüşüldükten sonra 4 Aralık 1948'de Meclise sunulmuştu.[511] Tasarının neden hazırlandığına dair gerekçede şu ifadelere yer verilmişti:[512]

"18.1.1943 tarihinde yürürlüğe giren 4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanununun mahiyetleri bakımından yekdiğerinden farklı olan üç müessese hakkında müşterek hükümler ihtiva etmesi, bunların hususiyetlerinin belirmesine engel olduğu gibi Ticaret ve Sanayi Odalariyle Esnaf odalarının kuruluşlarının «mesleki ahlak ve tesanüdü halkın ihtiyaç ve menfaatleriyle ahenkli olarak muhafaza ve inkişaf ettirmek» şeklinde nazari bir maksada bağlanması ve tacir ile esnafa ameli bir hizmet ifasını derpiş etmemiş bulunması da bu teşekküllerin tacir ile esnafa faydalı olmalarını önlemiştir.

Diğer taraftan, kanunun faaliyet bölgeleri dâhilinde bulunan tacir ile esnafı bu teşekküllere kaydolmaya zorlaması, muayyen bir zaman içinde kayıt muamelesini yaptırmıyanlarla yıllık aidatlarını vaktinde ödemiyenlerden kayıt ücreti veya yıllık aidatın üç misli olarak tahsili, teşekküller yönetim kurullarınca alman kararların icra dairelerince infaz olunması gibi ağır müeyyideler kabul etmesi de tacir ile esnafın bu teşekküllerden soğumalarını mucip olmuştur.

Bu sebeplerle, bu üç teşekkül için yukardaki mahzurları bertaraf edecek ayrı bir mevzuat yapılması zaruri görülmüş ve ilişik «Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri Kanunu» tasarısı hazırlanmıştır."

Hasan Saka Hükümeti'nin hazırlamış olduğu bu tasarı üzerinde Ekonomi ve Ticaret Komisyonları incelemelerde bulunmuş ve bazı değişikliklere gidilmişti. Öncelikli olarak esnafın tarifi yapılmış ve esnaf olmayan ile esnafların yanında çalışmayanların kurulacak bu birliğe üye olmayacakları belirtilmişti. İnceleme

510 Ayrıca bu dönemde işçilere yönelik olarak, Milletlerarası Çalışma Teşkilatı Genel Konferansı'nda 1948 yılında kabul edilmiş olan İş ve İşçi Bulma Servisi kurulması hakkındaki 88 sayılı sözleşme de 5448 sayılı "İş ve İşçi Bulma Servisi kurulması hakkında 88 sayılı Sözleşmenin onanmasına dair Kanun" tasarısının onanmasıyla kabul edilmişti. Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 21. Cilt, 11. Birleşim, 30 Kasım 1949, s. 255-258.

511 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 283.

512 Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri Hakkında kanun tasarısı ve Ekonomi ve Ticaret Komisyonları raporları (1/443). S. Sayısı: 136. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 62. Birleşim, 30 Mart 1949.

neticesinde esnaf organları sırasıyla genel kurul, yönetim kurulu ve denetçiler kurulu olarak belirlenmiş ve bu kurulların yetkileri de ifade edilmişti. Esnaf derneklerinin birleşerek esnaf birlikleri kurabilecekleri vurgulanmış, esnaf derneklerinin gelir kalemleri belirtilmiş ve denetimleriyle ilgili hükümlere de yer verilmişti. Esnaf dernekleri için ifade edilen bu kararlar, esnaf birlikleri içinde belirtilmişti.[513]

Tasarı üzerinde, Meclisteki görüşmeler 16 Mart 1949'da başlamış ve ilk sözü CHP Gaziantep Milletvekili Cemil Alevli almıştı. Alevli, Ticaret Komisyonu'nda bir prensip üzerinde anlaşamadıklarını ve bu yüzden komisyon sözcülüğünden ayrıldığını ama hala isminin tasarıda yer aldığını belirtip tasarı aleyhinde konuşacağını söylemiş ve durumun yanlış anlaşılmaması için bunu açıkladığını ifade ederek, sözlerine başlamıştı. Alevli, esnafların derneklere girmesinin isteğe bırakılmasının yanlış olduğunu, bu yönde bir zorunluluk getirilmese bu tasarı ile hedeflenen başarıya ulaşılamayacağının üzerinde durmuştu. Alevli, 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'na göre hazırlanan tasarının kabul edilmesi halinde yaşanacak gelişmeleri şu şekilde belirtmişti:

"1. Tasarıda esnaf için derneklere duhûl ve kayıt mecburiyetini âmir bir hüküm olmadığından esnafın ekseriyeti azîmesi kaydiye ve aidat vermemek aynı zamanda derneklerin nizam ve kontrolü altına girmemek için serbest kalmayı tercih edecekler ve bu durum karşısında bu kanun işlemiyeceği gibi halen işlemekte bulunan 4355 sayılı Kanunu da kaldırmış olacağımızdan esnafın kontrolsüz, disiplinsiz, nizamsız, başı boş bir hale gelmesini sağlamış olacağız.

2. Bu tasarı kabul edildiği takdirde yalnız seksen, doksan bin muhtelif esnafı olan İstanbul'da bu esnaf zümreleri 400 e yakın kola ayrılmış bulunmaktadır. Bu kolların bir kısmının birleştirilmesi suretiyle 100 aded dernek kurulduğunu kabul edecek olursak adedi bu kadar çoğalan derneklerin hangi teşkilâtımızla teftiş ve kontrol edileceğinin anlaşılması çok güçtür.

3. Komşu memleketler mevzuatını tetkik edecek olursak, onların da hep halen yürürlükte bulunan bizim Esnaf Odaları Kanunu mahiyetinde mevzuat kabul etmiş olduklarını görürüz.

4. Belki bâzı Garp memleketlerinde tatbik edilmesine rağmen realist bir zihniyetle bakıldığı vakit esnafımızın ve memleketimizin bünyesine uygun olmıyan bu derneklerin, Cemiyetler Kanunu ile işliyen ve 40 seneden beri kontrolsüz ve teftişsiz yaşamış bulunan esnaf cemiyetlerine benziyeceklerinde şüphe olmıyacağına göre, bu tasarı kabul edildiği takdirde, esnaf işlerini kırk sene eveline götürerek, tekrar oradan başlamak suretiyle ikinci bir tecrübeye girişmiş olacağımız ve işi bir zaman sonra tekrar değiştirmek zorunda kalacağımız kanaatindeyim."

[513] Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 284.

Alevli son olarak bu kanun tasarısı yerine, daha önce Ticaret Bakanlığınca hazırlanan 4355 sayılı Esnaf Odaları Kanunu'nda tadil öngören tasarının görüşülmesinin daha uygun olacağını söylemişti.[514]

Alevli'den sonra söz alan, CHP İstanbul Milletvekili Sadi Bekter de tasarı aleyhinde konuşmuş ve Esnaf Odaları Kanunu'nun bu tasarı ile kalkacağını ve kalkmasının da isabetli olduğunu ama yeni tasarının yetersiz olduğunun üzerinde durmuştu. Bekter de Alevli gibi, tüm esnafın derneklere üye olması ve derneklerin mülki idare ile ilişkilerinde temsil gücünün olması gerektiğini ifade etmişti. Bekter, tasarının eksikliklerinden dolayı yeniden komisyona gönderilip, iyice tetkik edilmesi gerektiğini belirterek konuşmasını sonlandırmıştı.[515]

DP İstanbul Milletvekili Salamon Adato da tasarının eksik ve demokrasiye uygun olmayan yönlerinin olduğunu belirterek tasarının komisyona geri iadesini istemişti.[516] Söz alan bir diğer DP'li Senihi Yürüten de tasarı lehinde konuşmuş ve esnaf tanımının yeterli olmadığının üzerinde durmuştu.[517] CHP İstanbul Milletvekili Ali Rıza Arı ise yeni tasarı yararlı mı olur zararlı mı bilemem ama her halükârda Esnaf Odaları Kanunu'ndan iyi olur diyerek söze başlamıştı. Arı, Esnaf derneklerine üyeliğin zorunlu olmasının demokrasiye aykırı olduğu için kabul edilmediğinin söylendiğini ama Tıp ve Barolar birliğine ise üyeliğin zorunlu olmasının tezatlığı üzerinde durmuştu. Arı, üyeliğin isteğe bağlı olması ile ilk zamanlarda ilginin az olabileceğinin ama bu durumun zamanla değişeceğini belirterek konuşmasına son vermişti.[518]

CHP Konya Milletvekili Sadi Irmak ise tasarının milyonları ilgilendirmesine rağmen yeterince ilgi görmemesinden sitem ederek konuşmasına başlamıştı. Irmak, kurulacak derneklerin özgür bırakılmasının elbette sorunları olabileceğinin ama bu durumun da demokratik olduğunun üzerinde durmuştu. Irmak, cemiyetler üzerindeki devlet baskısının ise tedbiren yararlı olduğunu belirtmişti. Irmak, son olarak Esnaf Kanunu iyi yürümediği için böyle bir yeniliğe ihtiyacın hâsıl olduğunu da ifade etmişti.[519]

21 Mart 1949'da görüşülmeye devam edilmesi beklenen tasarı, Hulusi Oral'ın Çalışma Komisyonu "tasarı üzerinde yeniden çalışsın" önerisi üzerine, tekrardan

514 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 56. Birleşim, 16 Mart 1949, s. 38-39.
515 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 56. Birleşim, 16 Mart 1949, s. 39-41.
516 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 56. Birleşim, 16 Mart 1949, s. 41-43.
517 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 56. Birleşim, 16 Mart 1949, s. 43-45.
518 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 56. Birleşim, 16 Mart 1949, s. 45-46.
519 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 56. Birleşim, 16 Mart 1949, s. 50-52.

Çalışma Komisyonu'na gönderilmişti. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Said Barlas, tasarının Nisan ayında kanunlaşmaması halinde esnaftan aidat alınmaya devam edilecek[520] söylemi üzerinde hızlandırılan çalışmalar, tasarının 25 Nisan 1949'daki Meclis oturumunda tasarı üzerinde görüş bildirilme olmadan, maddelerini görüşülmesine geçilmesini sağlamış ve netice olarak tasarı onaylanmıştı.[521]

1.2. Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanunu

Kanunun tasarısı, 1949 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Ticaret Komisyonu tarafından incelenmiş ve 30 Mayıs 1949'da TBMM'ye sunulmuştu. Ancak Meclis yaz tatilinde olduğu için müzakereleri yapılamamış ve Ticaret Komisyonu'nun değişmesine bağlı olarak, tasarı komisyonda yeniden görüşülmüş ve bazı ticaret odalarından fikirler alınmıştı.[522] Nihayetinde Komisyon, Odalar ve Borsalar Kanunu Tasarısını 17 Şubat 1950'de Meclise sunmuştu.[523]

Odalar ve Borsalar Kanunu tasarısı, 2 Mart 1950'de Mecliste görüşülmeye başlanmıştı. Tasarının tümü hakkında söz alan olmayınca, maddelerin görüşülmesine geçilmiş ve bazı maddelerde birtakım ufak tefek değişiklikler olmuştu. Tasarı maddeleri üzerinde 3 Mart'ta devam eden görüşmeler ile tasarının birinci müzakeresi sona ermişti.[524]

8 Mart'taki ikinci müzakerede de maddelerde bazı ufak değişiklikler yapılmış ve netice olarak 4 geçici, 93 esas maddeli kanun tasarısı kabul edilmişti.[525]

Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanunu, 1 Haziran 2004'te yürürlüğe giren "5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu" ile yürürlükten kaldırılmıştı. Oluşturula bu kanun ile amaçlanan Türkiye'deki "Odalar" ve "Borsalar" arasında bir dayanışma yaratmaktı.

---

520 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 17. Cilt, 58. Birleşim, 21 Mart 1949, s. 80-81.
521 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 75. Birleşim, 25 Nisan 1949, s. 616-630.
522 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 311-312.
523 Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği hakkında kanun tasarısı ve Ticaret Komisyonu Raporu (1/444), S. Sayısı: 3'e ek. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 58. Birleşim, 2 Mart 1950.
524 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 58. Birleşim, 2 Mart 1950, s. 142-162.
525 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 61. Birleşim, 8 Mart 1950, s. 224-249.

1.3. Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu

Emekli Sandığı Kanunu Tasarısı, dağınık bir şekilde bulunan kamu çalışanlarının emeklilik ve maaş işlemlerinin bir arada toplanması ve emeklilik hakkına sahip olmayan bazı kamu çalışanları üzerindeki haksızlıkları gidermek için Maliye Bakanlığınca hazırlanmış ve 20 Aralık 1948 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek Meclise sunulması kararlaştırılmıştı.[526] Tasarının gerekçesinde kanunun çıkarılmasındaki ana etken şu şekilde belirtilmekteydi:[527]

"Genel Bütçeden aylık alan memur, subay ve askerî memurlarla gediklilerin emekliye ayrılmalarında, âdi ve görev sakatlıklarında, kendilerine ve ölümlerinde dul ve yetimlerine bütçeden aylık bağlanmasını ve muayyen hizmet süresini doldurmaksızın bu durumlara girenlerle bunların dul ve yetimlerine de görev aylıkları üzerinden toptan ödeme yapılmasını kabul etmiş bulunan 1683 sayılı Kanun, 1.VI.1930 tarihinde yürürlüğe girmiş ve o tarihten sonra geçinme şartlarında vukua gelen değişmeler sebebiyle hayat pahalılaştıkça bu aylıklara çeşitli kanunlarla ve muhtelif ad ve şekillerle zamlar yapılagelmiştir.

Ancak gerek bağlanan aylıklara gerek toptan yapılan ödemelere, görev aylıklarının asılları esas tutulduğu ve yapılan zamlar da bütçelerin imkânları ile mukayyet kaldığı cihetle bunlar, bu zamlarla dahi, hayat şartlarının gerektirdiği icaplar dolayısiyle görev aylıklarının tutarlarında yapılan artırmalarla mütenasip ve muvazi bir şekil alamamıştır. Bu hal ise görev aylığı ile geçimini ancak temin edebilmekte olan bir memuru, emekliye ayrılmasını mütaakıp, görev aylığından çok az bir para ile geçinmek mecburiyeti karşısında bırakmaktadır.

Bütün enerjisini görevinde iken harcamış ve ömrünün büyük kısmını Devlet hizmetinde geçirmiş bir kimsenin emekliye ayrıldıktan sonra çalışarak değil, iktisap ettiği görev aylığı tutarı üzerinden ve hizmet süresine göre alacağı mâkul ve uygun bir emekli aylığı ile rahatça yaşayabilmesi kadar tabiî ve haklı bir şey olamaz iken, bu aylıkların bütçeden ödenmesi ve bütçenin ise daha fazlasını vermeye müsait olmaması hasebiyle bu gayenin tahakkukuna, maalesef şimdiye kadar imkân bulunamamıştır.

Diğer taraftan 1683 sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği 1930 yılından itibaren Genel Bütçenin zat maaşları tertiplerine konulmakta olan ödenekler, yıldan yıla artarak 1949 yılı bütçesiyle (55 050 000) lirayı bulmuştur. Bunun, bir taraftan Teşkilât kanunları ile kabul edilen memuriyet aded ve derecelerinin zaman zaman artırılması cihetine gidilmesinden ileri geldiği muhakkak olmakla beraber, yapılan zamların da bu artışlarda büyük tesirleri olduğu ifade edilebilir. Bu seyrin bundan sonra da aynı suretle devam ederek bütçeler üzerine ağır bir malî yük teşkil eyliyeceğini kabul etmek zaruridir. (...)"

---

526 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 288.

527 Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanun tasarısı ve Geçici Komisyon raporu (1/462), S. Sayısı: 194. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 88. Birleşim, 18 Mayıs 1949.

Tasarı ile kamu çalışanlarının emeklilik ve maaşlarını düzenleyen 73 kanun ve 1 nizamname ve 84 kanununda bazı hükümleri yürürlükten kaldırılmış oluyordu.[528] Saka Hükümeti'nin hazırlamış olduğu kanun tasarısı, Geçici Komisyon'da görüşüldükten sonra 18 Mayıs 1949'da Mecliste müzakereye açılmıştı. Kürsüde ilk sözü Geçici Komisyon Sözcüsü Sait Azmi Feyzioğlu almış ve 1683 sayılı Askerî ve Mülkî Tekaüt Kanununu karşılaştırarak konuşmasına başlamıştı. Feyzioğlu daha sonra ise yeni kanunun getirmiş olduğu yararlar ve sağladığı faydalar üzerinde durmuştu. Feyzioğlu, 1945'ten beri sandıklarda birikmiş toplam 470 milyon lira ve her yıl elde edilecek 38 ila 40 milyon lira sermaye ile emeklilere rahat bir şekilde hizmet edilebileceğini de belirtmişti.[529] Sözcüden sonra söz alan Milletvekilleri de ekseriyetle tasarı lehinde konuşmuştular.

Tasarının tümü üzerindeki konuşmalar sona erdikten sonra maddelerin görüşülmesine geçilmişti.[530] Maddeler üzerindeki görüşmeler 20, 24-27 ve 30-31 Mayıs 1949 tarihlerinde gerçekleşmiş ve böylelikle tasarı üzerindeki birinci müzakere sona ermişti. İkinci müzakere ise 7 ve 8 Haziran 1949'da gerçekleşmiş[531] ve sonuç olarak Emekli Sandığı Kanunu tasarısı, DP milletvekillerinin de desteği ile 2 ret oyuna karşılık 293 oyla kabul edilmişti.[532]

1.4. İhtiyarlık Sigortası Kanunu

İhtiyarlık Sigortası Kanun Tasarısı, Çalışma Bakanlığı tarafından hazırlanarak Bakanlar Kuruluna sunulmuştu. 18 Nisan 1949 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülen tasarı, 21 Nisan 1949'da TBMM'ye sunulmuştu.[533] Kanunun hazırlanma nedeni tasarının gerekçesinde şu şekilde ifade edilmekteydi:[534]

---

528 Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanun tasarısı madde: 136-138, s. 41-51. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 88. Birleşim, 18 Mayıs 1949.

529 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 88. Birleşim, 18 Mayıs 1949, s. 498-500.

530 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 88. Birleşim, 18 Mayıs 1949, 500-537.

531 Tasarıdaki maddelerin görüşülmesi sırasında bazı değişiklikler yapılmıştı. Bu değişiklikler için bkz. Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 299-300.

532 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 104. Birleşim, 8 Haziran 1949, s. 603-606.

533 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 301.

534 İhtiyarlık Sigortası Kanunu tasarısı ve Ekonomi, Gümrük ve Tekel ve Ulaştırma Komisyonlarının düşünceleri hakkındaki raporlarla Çalışma Komisyonu raporu (1/540), S. Sayısı: 220. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 106. Birleşim, 10 Haziran 1949.

"İş hayatında çalışan işçi ve hizmetlilerimize ihtiyarlık hallerinde gerekli sosyal yardımı yapmak ve bütün ömrünü memleket iktisadiyatına vakfetmiş bulunan bu kimselerin ihtiyarlıklarını emniyet altında görmelerini sağlamak amaciyle ve 3008 sayılı İş Kanununun 107 nci maddesi gereğince İhtiyarlık Sigortası Kanunu tasarısı hazırlanmış bulunmaktadır.

Bütün ileri memleketlerde olduğu gibi memleketimizde de İhtiyarlık Sigortasının tesis olunması sırasında üç riskin karşılanması icabetmekte idi. Bunlardan birincisi ihtiyarlık, ikincisi mâlûliyet ve üçüncüsü de ölüm riskidir.

Mâlûliyet ve ölüm hallerinde yapılması gerekli yardımların önceden esaslı şekilde tâyin ve tesbit olunabilmesi için geniş ihsai bilgiye ihtiyaç bulunmaktadır. Memleketimizde bugüne kadar bu sigorta kolları için gerekli istatistik malûmat toplanmış bulunduğundan bu risklerin ne miktar primle karşılanabileceği hakkında hakikate yakın bir hesap yapılması mümkün olmamıştır. Bu suretle, hazırlanmış bulunan kanun tasarısında ihtiyarlık riski tam mânasiyle karşılanmış, maluliyet ve ölüm risklerine karşı muvakkat tedbirler alınmıştır. Bu kanunun tatbiki sırasında edinilecek tecrübelerden faydalanmak suretiyle, en kısa zamanda maluliyet ve ölüm hallerinde de esaslı yardımların yapılabilmesi için gerekli tedbirler alınacaktır."

Meclis Genel Kurulunda tasarının görüşülmesine 1 Haziran 1949 tarihli oturumda başlanmış ve ilk sözü CHP Konya Milletvekili Sadi Irmak almıştı. Irmak, ülkedeki sigortacılık faaliyetlerine değinmiş ve önemli ilerlemelerin kaydedildiğini belirtmişti. Irmak, sigorta primlerinde diğer ülkelerde olduğu gibi devlet katkısının olması gerektiğini ifade etmiş ve bu konuda teklifte bulunacağını söylemişti.[535] Irmak'tan sonra söz alan CHP Niğde Milletvekili Vehbi Sarıdal ise Emekli Sandığı Kanunu'ndan sonra İhtiyarlık Sigortası'nı da Meclise sunmuş olan Günaltay Hükümeti'ne teşekkür etmiş ve tasarının lehinde konuşarak sağladığı imkânları ifade etmişti.[536]

DP İstanbul Milletvekili Salamon Adato ise tasarıda net bir şekilde yer almayan ölüm ve maluliyet problemleri üzerinde durarak tasarının eksik olduğunu dile getirmiş ve tasarının Türkiye şartlarına göre yapılmadığını ifade ederek tasarının tadilini istemişti.[537] CHP Bursa Milletvekili Faik Yılmazipek de işveren açısından tasarı üzerinde durmuştu. Yılmazipek'e göre, İş Kanunu daha çok işçiye kolaylıklar getirmekteydi. Yılmazipek sözkonusu tasarının İş Kanunu'nda yapılacak tadilatlar sonrasında görüşülmesini istemişti. Yılmazipek'in konuşmasından sonra maddelerin

535 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 98. Birleşim, 1 Haziran 1949, s. 58-59.
536 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 98. Birleşim, 1 Haziran 1949, s. 59-61.
537 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 98. Birleşim, 1 Haziran 1949, s. 61-62.

görüşülmesine geçilmiş ve ayrıca Salamon Adato'nun vermiş olduğu ölüm ve maluliyet ile ilgili kısımların geri komisyona gönderilmesi önergesi de reddedilmişti.[538]

Maddelerin görüşülmesi sırasında emeklilik yaşı üzerinde tartışmalar yaşanmıştı. Zonguldak Milletvekili Sabri Koçer ve Eskişehir Milletvekili Kemal Zeytinoğlu emeklilik için 60 yaşın fazla olduğunu, bu sayının 55'e indirilmesi gerektiğinin üzerinde durmuşlardı. Faik Yılmazipek ise 55'i de çok görmüş ve emeklilik yaşı olarak 50 rakamını öne sürmüştü. Taleplere cevap veren Çalışma Komisyonu Sözcüsü Hulusi Oral, 60 yaş standardının birçok ülkede olduğunu belirtmiş ve çalışacak durumda olamayanların zaten 50 yaşında emeklilik taleplerinin kabul edildiğini ifade etmişti. Ayrıca Oral, emeklilik yaşının birden 55'e indirilmesi ile kurumun bu yükün altından kalkamayarak çökeceğini söylemişti. Oral'a destek mahiyetinde konuşan Ali Rıza Arı ise emeklilik yaşının indirilmesinin istenmesinin Türkiye şartları ve gerçekleriyle uyuşmadığına dikkat çekmişti. Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer de maluliyet aylığı üzerinde durarak Türkiye'nin bundan daha ağır bir sorumluluğu yükleyemeyeceğini ifade etmişti.[539]

Sabri Koçer ve Kemal Zeytinoğlu'nun emeklilik yaşının 55 indirilmesine yönelik verdiği önergeler oylanmış ve ret ile kabul oyları eşit çıkmıştı. Yılmazipek'in 50 yaşına indirilmesi için verdiği önerge ise reddedilmişti. Meclis Başkanı oylamanın eşit çıkması üzerinde önergeleri 2 Haziran'daki oturumda açık oylamaya sunacağını açıklamıştı.[540] 2 Haziran'da yapılan açık oylamada Koçer ve Zeytinoğlu'nun önergeleri 16 kabul, 1 çekimsere karşı 216 oyla reddedilmişti.[541] Maddelerde bazı ufak tefek değişikliklerden sonra tasarının tümü kabul edilmişti. Ayrıca tasarının yürürlük tarihi de Vehbi Sarıdal'ın vermiş olduğu bir önerge üzerine 1 Temmuz 1950 tarihinden 1 Nisan 1950 tarihine alınmıştı.[542]

1.5. Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu

Hastalık Sigortası Kanun Tasarısı, Çalışma Bakanlığı tarafından hazırlanmış olup 3 Kasım 1949 tarihli Bakanlar Kurulunda görüşülerek Meclise sunulmuştu.

538 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 98. Birleşim, 1 Haziran 1949, s. 64-65.
539 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 303-304.
540 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 98. Birleşim, 1 Haziran 1949, s. 71.
541 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 99. Birleşim, 2 Haziran 1949, s. 137-140.
542 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 99. Birleşim, 2 Haziran 1949, s. 96.

Çalışma Komisyonu'nda bazı değişikliklere uğrayan tasarının[543] gerekçesinde kanunun hazırlanma nedenleri şu şekilde ifade edilmekteydi:[544]

"İş hayatında çalışan işçi ve hizmetlilere hastalık hallerinde gerekli sosyal yardımı yapmak ve ömürlerini memleket iktisadiyatına vakfetmiş bulunan bu kimselerin hastalık hallerini de emniyet altında görmelerini sağlamak maksadiyle ve 3008 sayılı İş Kanununun 107 nci maddesi gereğince Hastalık Sigortası Kanunu tasarısı hazırlanmış bulunmaktadır.

Bu tasarı ile İş Kanununa tâbi iş yerlerinde çalışanlardan sigortalı sayılanların hastalıkları halinde, gerekli her türlü sağlık yardımlarını görmeleri derpiş edilmiş olduğu gibi, bu yüzden işten kalacakları müddetler için de, günlük ödenek almaları sağlanmaktadır.

Her bakımdan çok lüzumlu ve faydalı bulunan hastalık sigortasının büyük bir ihtiyacı karşılıyacağı tabiî ve bedihidir. Aslında hastalık sigortasının bir cüzünü teşkil eden analık sigortası, henüz hastalık sigortasının kurulmamış olması dolayısiyle iş kazalariyle meslek hastalıkları sigortasiyle birlikte ve 4772 sayılı Kanunla tesis edilmiş idi. Hastalık sigortasının kurulmakta olması sebebiyle analık sigortası da bünyesinin gerektirdiği gibi hastalık sigortasının içine alınmaktadır."

23 Aralık 1949 tarihinde tasarı, Meclis Genel Kurulunda görüşülmeye başlanmıştı. Tasarının tümü üzerinde konuşmak üzere ilk sözü DP Muğla Milletvekili Nuri Özsan almıştı. Özsan, tasarının hazırlanmasından duyduğu memnuniyeti belirtmiş ve bir an önce işsizlik ve ölüm sigortalarının da hazırlanması gerektiğini ifade etmişti. Ayrıca Özsan, tasarıda sigorta kurumuna çok yetki verildiğine de dikkat çekmişti.[545] Özsan'dan sonra söz alan CHP Milletvekilleri Ali Rıza Arı, Nikola Fakaçelli, Hasene Ilgaz ve İstanbul Bağımsız Milletvekili Adnan Adıvar da tasarı lehinde konuşmuşlardı.[546]

CHP Maraş Milletvekili Kamil İdil de tasarı lehinde konuşlardandı. İdil, Adnan Adıvar'ın bahsettiği gibi yıllar önce Avrupa'da bu kanunların yürürlüğe girdiğini, yaklaşık on yıl önce Sağlık Bakanlığının da bu konuda kendisine bir rapor hazırlattığını

---

543 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 304. Çalışma Komisyonu'nda tasarının adına "Analık" ifadesi eklenmiş ve bu eklenmenin sebebi şu şekilde açıklanmıştı: *"Tasarının başlığına (Analık) kaydının konulması yerinde görüldü. Çünkü İş Kanununun yüzüncü maddesiyle İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları Kanunu bu kaydı sureti mahsusada bir başlık alarak ele almış ve hususiyet vermiş olmasından analık halinin başlıkta bulunması lüzumlu görülmüştür. Memleketimizde yepyeni olan ve sosyal bünyemizde çok değerli bir mâna ifade edecek bulunan bu tasarı, halen İş Kanununa tâbi iş yerlerinde çalışan sigortalı işçilerin hastalık halleriyle analık hallerini ele almış bulunmaktadır."* Bkz. Hastalık Sigortası Kanunu Tasarısı Çalışma Komisyonu raporu, s. 9. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 21. Birleşim, 23 Aralık 1949.

544 Hastalık Sigortası Kanunu Tasarısı ve Ekonomi, Gümrük ve Tekel, Sağlık ve Sosyal Yardım ve Ticaret Komisyonları mütalâaları ve Çalışma Komisyonu raporu (1/611), S. Sayısı: 82. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 21. Birleşim, 23 Aralık 1949.

545 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 21. Birleşim, 23 Aralık 1949, s. 431-432.

546 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 21. Birleşim, 23 Aralık 1949, s. 432-435.

ama o dönem gerek Çalışma Bakanlığının kurulmamış olması gerekse de Sağlık Bakanlığının harekete geçmemesi ile bugünlere kadar geciktiğini açıklamıştı. Prim konusuna da değinen İdil, primlerin % 2 olmasının az olduğunu, bu oranın başka memleketlerde % 8'lerde olduğunu belirtmiş ve bu kanunun tatbik edilmesi ile zamanla işlerlik kazanacağını ifade ederek tasarının kabul edilmesini istemişti.[547]

İdil'den sonra, CHP Yozgat Milletvekili İhsan Olgun söz almış ve görüşülen tasarı ile iş hayatında büyük bir boşluğun doldurulacağını belirtmişti. Olgun işçi ile işverenden kesilen % 2'lik kesintiye devletinde iştirak etmesini önermişti. Ayrıca Olgun, 30 günden az çalışmış olan geçici işçilerinde bu kanun kapsamına alınmalarının gerektiğini ifade etmişti. Olgun'a göre bu tasarı ile sigorta, 60 yaşına gelmiş ve 25 yıl çalışmış işçileri kapsamaktaydı.[548]

Maddelerin görüşülmesi sırasında CHP Kars Milletvekili Tezer Taşkıran'ın çocuk doğuran işçi kadınların, iki ya da daha fazla çocuğa sahip olması durumunda alacağı yardımların iki katına çıkarılmasına dair verdiği önerge kabul edilerek 13. maddeye eklenmişti. 23 Aralık'ta yapılan oturumda, 21 madde üzerinde görüş alışverişi yapılarak onanmıştı.[549] Tasarının diğer maddeleri ise 30 Aralık 1949'daki oturumda ele alınmış ve böylelikle tasarı üzerindeki birinci müzakere sona ermişti.[550] Tasarı üzerindeki ikinci müzakere ise 4 Ocak 1950'de yapılarak, tasarının kanunluğu onanmıştı.[551]

1.6. İş Mahkemeleri Kanunu

İş mahkemeleri hususunda bilinen ilk örnek Fransa menşeili olup dünyada kurulan birçok yapıya da örnek teşkil etmiştir. Prud'hommes Kurulu adında kurulmuş olan ilk iş mahkemeleri, 18 Mart 1806'da kabul edilen kanunla faaliyetlerine başlamış ve zaman içerisinde yapılan eklemeler ve değişikliklerle modernleşen bu yapı, Avrupa Kıtası'ndaki diğer ülkelere de sıçramış ve özellikle de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra iyice yaygınlık kazanmıştı.[552]

---

547 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 21. Birleşim, 23 Aralık 1949, s. 435.
548 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 21. Birleşim, 23 Aralık 1949, s. 435-436.
549 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 21. Birleşim, 23 Aralık 1949, s. 437-450.
550 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 22. Cilt, 24. Birleşim, 30 Aralık 1949, s. 634-640.
551 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 23. Cilt, 25. Birleşim, 4 Ocak 1950, s. 4-12.
552 Güray Erdönmez, *İş Mahkemeleri ve İş Mahkemelerinde Yargılama Usulü,* Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1998, s. 3-5.

Türkiye'de ise iş mahkemeleri, 30 Ocak 1950'de çıkarılan 5521 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ile faaliyete geçecektir. Kanunun tasarısı Çalışma Bakanlığınca hazırlanmış olup 14 Nisan 1949 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek, 27 Nisan 1949'da Meclise sunulmuştu. İş mahkemelerinin kurulmasına duyulan ihtiyaç kanun tasarısının gerekçesinde şu ifadelerle açıklanmaktaydı:[553]

"Her memlekette İş Kanunlarının işçilere sağladığı hakların gerçek teminatı, o hakların ihkakı hususunda mevcut usullerdeki müessiriyet ve kolaylıklarda tecelli eder. İşçi ve iş veren münasebetlerinin zemini üzerinde her gün vukubulagelen ihtilâflar ve işçilerin ücret ve sair haklarına taallûk eden talep ve dâvaları iş hayatının düzen altında yürümesini zaruri kılan ihtiyaçlar karşısında hususi bir önem göstermekte ve hemen her memleket, dar gelirli büyük bir kütle teşkil eden işçilerin yaşama imkânları ile sıkı bir surette ilgili bulunan hakları üzerinde çıkacak ihtilâfların hususi kolaylıklarla halli ihtiyacını takdir etmiş bulunmaktadır. İşçinin haklarını adalet mercilerinde çabuk, kolay ve ucuz bir surette istihsal etmesini temin eden özel İş Mahkemeleri Kanunları bu ihtiyacı karşılamak üzere çıkarılmışlardır.

Sanayi memleketlerinde oldukça eski bir maziye dayanan iş Mahkemeleri iş Kanunumuzun on yıllık tatbikat devresinde alınan neticelere göre bizim memleketimiz için de âcil bir ihtiyaç konusu halindedir. Bu hususta tesbit edilen işçi ve iş veren dilekleri ve iş Kanunu tatbikatını temin ve takiple görevli teşkilâtımızın tecrübe ve müşahedeleri aşağıdaki vakıalar teyit etmektedir:

1. İşçiler haklarını istihsal için genel olarak mahkemeye başvurmaktan çekinmektedir. Bu çekingenliğin başlıca sebebi, dâvanın adı yargı mercilerinde tatbik olunan yargılama usullerine göre uzun zamana ihtiyaç göstermesidir. Halbuki işçinin âcil ve günü gününe karşılanacak ihtiyaçları, adaletin bu uzun zamana bağlı tecellisini beklemelerine müsait değildir.

2. İşçiler, yargılama masraflarını ve avukat ücretlerini kolayca ödiyecek durumda bulunmadıklarından ve çok kere ihtiyar edecekleri masrafların alacaklarından fazla tutacağını hesaba katarak mahkemeye başvuracak yerde idari mercilere ve ezcümle Bakanlığımız teşkilâtına dilekçe vermek yolunu tercih etmektedirler. Fakat idari mercilerin yetkileri dâhilinde yapabilecekleri uzlaştırıcı teşebbüsler dışında bu yol hakkın ihkakını teminden uzaktır. İdare ve yargı makamları arasındaki görev ayrılığı icabı olarak, hukuki ihtilâfların karara bağlanmasiyle görevli olmıyan makamlara yapılan müracaatlar çok kere faydalı bir netice vermemekte ve hattâ vazifeli olmıyan mercie müracaat eden işçi yapılan yazışma ve soruşturmalarla kaybolan zaman içinde, hakkının zaman aşımına uğraması durumuna da katlanmaktadır.

3. İşçi-işveren münasebetlerinin hususiyetleri, bu münasebetlerin ihtilaflı safhalarında da meselelerin sanayi hayatının iç yüzüne vâkıf bir gözle tetkik edilmesini gerektirmektedir. Halbuki alelade adalet mercilerimizin ancak meslek adamlarınca bilinmesi lâzımgelen bu hususiyetleri göz önünde tutması ve her hâdisede bilirkişilerin düşüncesinden faydalanması varit değildir.

---

553 İş Mahkemeleri Kanunu tasarısı ve Çalışma Komisyonu mütalâası ve Adalet Komisyonu raporu (1/542), S. Sayısı: 131. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 23. Cilt, 33. Birleşim, 23 Ocak 1950.

4. Ehemmiyeti küçümsenmiyecek bir diğer âmil de, işçinin muntazaman iş başında bulunmak zorunda olması ve çalışmadan geçen zamanları için ücretten mahrum kalmak endişesidir. İşçinin tesiri altında bulunduğu bu şartlara psikolojik çekingenliğini ve hakkını aramak için nasıl hareket edeceğini bilmemesinden doğan güçlükleri ilâve edersek netice şudur ki İş Kanununun sağladığı birçok haklara ve Hukuk Yargılama Usulü Kanunumuzda yer bulan adlî müzaheret hükümlerine rağmen işçiler, iş verenlere karşı kanuni haklarını kolayca aramak imkânına malik değillerdir ve büyük bir işçi kütlesinin temerküz ettiği İstanbul, Adana, İzmir gibi şehirlerimizde işçilerin ücret vesair hakları üzerinde iş verenlere karşı dâva açacak yerde, Çalışma Bakanlığı teşkilâtına müracaatı tabiî bir usul haline getirmiş olması, büyük sayıdaki küçük ihtilâfların hususî bir önemle ele alınması ve çabuk, ucuz, kolay yoldan hal şekline bağlanması lüzumunu teyit etmektedir.

Her halde bugünkü durumda birçok işçiler dâva açmak ve iş verenin mahkemede bulundurabileceği muktedir avukatlarla karşılaşarak haklarını kaybetmek korkusunun tesiri altında sarih haklarından feragat ederek kendilerine yapılan haksız muamelere boyun eğmek tehlikesine mâruz bulunmaktadırlar."

Tasarıda değinilen iş mahkemelerinin kurulmasının sebepleri özetle işçilerin yoğunluğundan dolayı sorunların hızlıca karara bağlanmasının ehemmiyeti, mahkeme masraflarının işçilere yansıtılmaması, uzmanlık gerektiren iş hayatı sorunlarının uzmanlarca çözüme kavuşturulması ve mahkemelerden çekinen işçilere haklarını savunma kolaylığının sağlanmasına dair isteklerinden hâsıl olduğu anlaşılmaktadır. Bakanlar Kurulunun 13 madde olarak belirlediği kanun tasarısı, Adalet Komisyonu tarafından 18 maddeye çıkarılmıştı. 23 Ocak 1950'de görüşülmeye başlanan tasarının tümü üzerinde söz bildiren olmayınca, maddelerin görüşülmesine geçilmiş ve maddelerde bazı değişiklikler ile tasarı üzerindeki ilk müzakere sona ermişti.[554] 30 Ocak'taki ikinci müzakerede de maddelerde bir takım değişiklikler yapılmış ve netice olarak yasa kabul edilmişti.[555]

Kabul edilen bu tasarı ile kurulan iş mahkemeleri ile günümüzdeki iş mahkemeleri arasında, toplu mahkeme anlayışı bakımından fark vardır. 1950'de çıkarılan kanunla, mahkemede hâkimin yanında işçi ve işveren temsilcisinin yer alması maddesi, Anayasa Mahkemesi tarafından Anayasanın bağımsızlık ilkesine aykırı olarak görülmüş ve iptal edilmiştir.[556] İş Mahkemeleri Kanunu hakkında, Safa Erkün'ün şu ifadeleri kanunun ehemmiyetini çok güzel bir şekilde ifade etmektedir: "İş kanunları

554 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 23. Cilt, 33. Birleşim, 23 Ocak 1950, s. 290-306.
555 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 23. Cilt, 33. Birleşim, 30 Ocak 1950, s. 398-401.
556 Ayşe Kılınç, "İş Mahkemeleri ve İş Mahkemelerinde Yargılamanın Özellikleri", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi,* S. 86 (2009), s. 384.

büyük bir gemiye benzetilebilir. İş mahkemelerine ait usul ve teşkilât kanunları ise bu büyük gemiye yol gösteren, onu çekip çeviren römorkör mevkiindedir. Büyük gemi istediği kadar mükemmel olsun, iyi bir kılavuza mâlik değilse ergeç karaya oturmaya mahkûmdur." [557]

Erkün'ün de belirttiği gibi İş Mahkemeleri Kanunu, İş Kanununun tamamlayıcısı olarak düşünülebilir. Ayrıca işçilere grev gibi hakların verilmediği bir zamanda artan isteklerine karşılık ve Batı ile girilmiş olan yakın diyalog bu tür bir kanunun çıkmasında etkili olmuş olabilir. Ve Hükümet, kurduğu bu yapı ile normal mahkemelerin iş yükünü de azaltarak adalet mekanizmasının daha da işlerlik kazanmasını sağlamış olmakta istemiş olabilir.

2. Günaltay Hükümeti'ne Kadar Tarım ve İskân Alanında Yaşanan Gelişmeler

2.1. Tarım Alanında Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı'da tarım alanında ilk esaslı gelişmeler Tanzimat döneminde yaşanmıştı. İmparatorluğun Klasik Devrinden Tanzimat'a kadar, tarımsal faaliyetler ilkel ve geleneksel yöntemlerle yapılmış ve toprak mülkiyetin çoğu da devletin elindeydi. Devletin sağladığı izinler ile köylüler torakları işleyebiliyor ve bunun karşılığında da çeşitli vergilere (öşür, haraç, aşar vs.) tabi oluyorlardı. Osmanlı'nın son dönemlerinde çitçilere bir takım destekler sağlanmasına ve ulaşımda da gelişmelerin olmasına bağlı olarak pazarlara açılmak kolaylaştığı halde, kapitülasyonlar ve düşük gümrük bedelleri ile yurtiçine giren ucuz ürünler karşısında yerli üretici verdiği mücadelede yeterince başarılı olamamıştı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra verilen Milli Mücadele ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, tarım alanında Osmanlı'dan geri ve ilkel bir üretim biçimini devralmıştı. Durumun farkında olan Mustafa Kemal, daha cumhuriyet ilan edilmeden tarımla ilgili çalışmalar başlatmış ve bu konuda dile getirdiği görüşler, İzmir İktisat Kongresi'nde de seslendirilmişti. Bu gelişmeler ışığında, çitçiyi büyük bir yük olan Aşar Vergisi 1925 yılında kaldırılmış ve devlet arazilerinden ihtiyaç sahiplerine

[557] Safa Ş. Erkün, "İş Mahkemeleri Kurulurken Bazı Düşünceler", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi,* S. 2 (1949), s. 36.

yardımlar yapılmıştı. Yapılan bu hamleler neticesinde 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'na kadar tarımda önemli bir üretim artışı olmuştu. Devlet, yaşanan ekonomik kriz karşısında hayvan sahiplerinden alınan Sayım Vergisi'ni kaldırmış, Toprak Mahsulleri Ofisini kurmuş ve kredi desteği ile borçların silinmesi gibi önlemlere başvurmuştu. Aslında Cumhuriyet'in ilanından beri asıl sorun sağlıklı bir toprak reformunun yapılmaması üzerineydi. Osmanlı'dan kalan arazinin çoğu devletin ve bazı şahsiyetlerin özel mülkiyetindeydi. Bu konuda özellikle de 1930'lardan beri önemli girişimler yapılmış ve en nihayetinde de 1945 yılında çıkarılan "4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" ile bu yolda önemli bir adım atılmıştı.[558]

İkinci Dünya Savaşı sürecinde ilk etapta tarımsal ürünlerin satışında önemli bir yükselme yaşanmış olsa da savaşın sona ermesi ve ihracatın büyük bir kısmının yapıldığı, Avrupa ülkelerinin ekonomik olarak zayıf düşmesi, savaşa girmese bile sürekli olarak büyük bir ordunun beslenmesi tarımsal ürünlerin satışında ve veriminde düşüşlere neden olmuştu. 1948'de ABD ile Avrupa ülkeleri arasında imzalanan Marshall Planı'na Türkiye'nin de dâhil edilmesi ve Planın beraberinde getirdiği tarımda makineleşmenin de etkisiyle 1950'lerden başlamak üzere Türkiye'de, tarım sahasında üretim ve verimde önemli artışlar gerçekleşmişti.

Çalışmamız döneminde değineceğimiz tarımsal gelişmeler ise şunlardır: Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu'nda değişikliğe gidilmesi, Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü Görev ve Kuruluş Kanunu ile Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü Görev ve Kuruluş Kanunu gibi iki önemli kanun tasarısının yasallaştırılması.[559]

---

558 Zeynep Dernek, "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi,* C. 1, S. 1 (2006), s. 2-4. Aşar Vergisi'nin kaldırılması devlet için radikal bir karardı. Çünkü devletin, 1924 yılı bütçesinin de % 22'sini bu vergi oluşturuyordu. Bu verginin kaldırılması, çiftçiye verilen önemi ve desteği göstermesi bakımından oldukça mühimdir. Bkz. Gökhan Günaydın, "Türkiye Tarım Sektörü", *Tarım ve Mühendislik Dergisi,* S. 76-77 (2006), s. 13. Osmanlı'dan 1945'teki Toprak Reformu'na ve Toprak Reformu hakkında detaylı bilgi için bkz. Serkan Tuna, *Tek Parti İktidarında Toprak Bayramı Kutlamaları ve Toprak Reformu (1945-1949),* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2017, s. 10-86.

559 Bu önemli kanunların yanı sıra bu dönemde birde hayvancılık sahasında önemli bir kanun çıkarılmıştı. Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel'in 6 Nisan 1329 tarihli Hayvan hırsızlığını önlemeye dair olan kanuna bazı maddeler eklenmesine dair verdiği kanun teklifi, İçişleri ve Adalet Komisyonları'nda görüşülerek, 1329'daki kanun yerine yeni bir kanunun oluşturulmasına karar verilmişti. Yeni bir kanunu oluşturulma nedeni, eski kanunun günün şartlarına olmayan uygunluğuydu. Netice olarak, 5617 sayılı "Hayvan Hırsızlığının Men'i hakkında Kanun" tasarısı, 22 Mart 1950'de Meclis'te görüşülmüş ve aynı gün kabul edilmişti. Detaylı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 70. Birleşim, 22 Mart 1950, s. 729-760.

2.1.1. Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü Görev ve Kuruluş Kanunu

Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü Görev ve Kuruluş Kanun Tasarısı, Tarım Bakanlığınca hazırlanıp 20 Aralık 1948 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek, Meclise sunulmak üzere kararlaştırılmıştı. Çiftliğin kuruluş nedenleri tasarının gerekçesinde kısaca şu şekilde izah edilmekteydi:[560]

"(...) Binaenaleyh memleket çiftçisi için gerek tohumluk, gerekse damızlık ihracını sağlıyacak ve icabında fidan istihsali ve saire gibi çeştli ziraat işleriyle de uğraşacak ve bütün bunlarla beraber aynı zamanda çiftçiye örneklik ve kılavuzluk edecek, kâr gayesi gütmiyen güçlü ve tam mânasiyle mücehhez bir teşekkülün mevcudiyeti mutlak bir zaruret halini almıştır.

Bugün iştigal mevzuu ve sahaları bakımından bu mesele ile ilgili olarak üzerinde durulacak iki kurumumuz mevcuttur. Bunlar da Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu ile Zirai Kombinalar Dairesidir. (...)

Bu suretle sözü geçen iki teşekkülün gerek bol ve dağınık vazifelerle görevlendirilmiş bulunmalarının ve hususi bünye ve hüviyetlerinin icabı olarak, gerek vazife bakımından birbirlerine birçok noktalarda tedahülü bulunan bir hizmet sahasında sermaye ve iş kuvvetlerinin bölünmüş olması yüzünden lâyıkiyle gerçekleştiremedikleri ana maksat ve gayelerini çok daha kuvvetli ve geniş imkânlara sahip yeni bir teşekkül halinde başarı ile yürütmeleri temin edileceği gibi bu birleşme dolayısiyle bilhassa kadro ve idare masraflarında esaslı tasarruf sağlanmış olcaktır. İlişikte sunulan tasarı bu maksatlarla ve çiftçimizin istihsal güçleri, çalışma ve yaşama tarz ve seviyeleri üzerinde çok müspet ve hayırlı tesirler yapacağı düşüncesiyle hazırlanmıştır."

Tasarının tümü üzerindeki görüşmeler, 3 Haziran 1949 tarihli Meclis Genel Kurulunda başlamış ve üzerinde en çok tartışılan konu, kurulacak kurumun Tarım Bakanlığına mı yoksa İktisadi Devlet Teşekküllerine mi bağlı olacağı üzerinden olmuştu. Bütçe Komisyonu ve Tarım Bakanı Cavit Oral, kurulacak müessesenin Devlet İktisadi Teşekküllerine bağlı olması yönünde görüş bildirmişse de Tarım Komisyonu ve birçok milletvekili de kurulacak işletmenin bir amme hizmeti görevi göreceğinden, bu kurumdan kar beklemenin doğru olmayacağı üzerinde durmuşlardı. Verilen önergeler üzerine, görüşmelerde Tarım Komisyonu'nun hazırlamış olduğu tasarının esas metin

560 Devlet örnek ve Üretim S. Sayısı: 249 Çiftlikleri Kanunu tasarısı ve Tarım ve Bütçe Kondisyonları raporları (1/483), S. Sayısı: 249, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c020/tbmm08020106ss0249.pdf (et: 30.04.2018).

olarak ele alınması kabul edilmişti.[561] Maddeler üzerindeki görüşmelere, 4 Haziran'da devam edilmiş ve ilk iki madde kabul edilmesine rağmen, Bütçe Komisyonu'nun hazırlamış olduğu tasarıdaki bazı faydalı içerikler ile Tarım Komisyonu'nun hazırlamış olduğu tasarının karşılaştırılması fikri üzerine, tasarının tekrardan tetkik edilmesi için Tarım Komisyonu'na iade edilmesi kabul edilmişti. Ayrıca tasarının ismi de Bütçe Komisyonu'nun 1. maddesi dikkate alınarak Devlet Örnek ve Üretim Çiftlikleri yerine Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmişti.[562]

Tarım Komisyonu'nun çalışması sonrası, 7 Haziran 1949'da tasarının 3. maddesinden başlamak üzere maddelerin müzakeresine devam edilmişti. Bir takım değişiklikler ve eklemeler ile 37 esas, 8 geçici maddeden oluşan Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü Görev ve Kuruluş Kanun Tasarısı, 2 çekimser ve 1 ret oyuna karşılık 251 oyla kabul edilmişti.[563]

Kabul edilen bu kanun tasarısı ile amaçlanan, tasarının gerekçesinde de değinildiği gibi tahıl üretme ve elde etme sahasında tohum, hayvancılık sahasında damızlık, bağ ve bahçecilik sahasında fidan ihtiyacını sağlayarak tarım ve hayvancılık sahasındaki verimi artırmaktı.

2.1.2. Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununda Değişiklik Yapılması

Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununda değişikliğe gidilmesinin ana nedeni Türkiye'de afyon kaçakçılığının artması idi. Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununun 6. maddesinin son fıkrasında yer alan bir boşluk, bu kaçakçılığın kolayca yapılmasına vesile olduğu için kanunda bazı değişikliklere gidilmesi hâsıl olmuştu. Bu konuda Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının hazırlamış olduğu tasarı, 16 Kasım 1949 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek Meclise sunulması yönünde karara varılmıştı.[564] Kanunda değişikliğe gidilmesinin nedeni tasarıda şu şekilde ifade edilmişti:[565]

---

561 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 100. Birleşim, 3 Haziran 1949, s. 232-252.
562 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 101. Birleşim, 4 Haziran 1949, s. 270-277.
563 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 103. Birleşim, 7 Haziran 1949, s. 491-522, 527-530.
564 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 383.
565 Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununun bâzı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna geçici bir madde eklenmesine dair Kanun tasarısı ve Adalet Komisyonu mütalâasiyle Tarım ve Ticaret Komisyonları raporları (1/632), S. Sayısı: 249. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 71. Birleşim, 23 Mart 1950.

"Ham, müstahzar ve tıbbi afyon ile diğer uyuşturucu maddelerin hareketlerini kontrol altında tutmayı istihdaf eden 1912 Lâhey Mukavelenamesiyle 1914 Protokolüne, 1925 ve 1931 Cenevre mukavelenameleriyle protokollerine, 14.I.1933 gün ve 2108 sayılı Kanunla, iltihak etmiş olan Hükümetimiz; ham afyon ve diğer uyuşturucu maddeler işlerimizin bu taahhütlere muvazi olarak yürütülmesini sağlamak üzere 2253 sayılı Kanunla Uyuşturucu Maddeler İnhisar İdaresini kurmuş; 1936 yılında Cenevre'de akdedilen aynı konudaki mukavele ile protokolünü de 27.V.1937 gün ve 3189 sayılı Kanunla tasdik etmiştir.

3491 sayılı Kanunla işletilmesi Toprak Mahsulleri Ofisine devredilen bu inhisarın, teşkil maksadına uygun çalışmalarına ve idari makamlarla Gümrük Muhafaza teşkilâtının devamlı ve uyanık takiplerine rağmen, kanunun altıncı maddesinin son fıkrasındaki «ham afyonun memleket dahilindeki ticareti serbestir.» kaydından faydalanan bâzı kötü niyetlilerin bilhassa iyi evsaftaki ham afyonları, bu kabil afyonların fazla para ettiği memleketler hudutlarındaki illerimize kadar serbestçe götürerek oralardan hududu geçirmek fırsatını buldukları görülmekte, bu cihet zaman zaman hariçten gelen şikâyetlerle de teeyyüt etmektedir.

Bizden daha fazla afyon istihsal eden memleketler bulunduğu halde İkinci Dünya Harbinden evvelki on yıl zarfında dünya drogist afyon istihlâkinin % 69 unu memleketimiz karşılamış olmakla milletlerarası mukavelelere en uygun şekilde çalıştığımızı fiilen ispat etmiş bulunmamıza rağmen seyrek de olsa görülen kaçakçılık hâdiseleri hariçte hakkımızda menfi propagandalar yapılmasına vesile teşkil etmektedir. Altıncı maddenin memleket içinde ticaret serbestisini kabul eden fıkrası kaçakçılığın önlenmesi için gerekli gayretlerin sarfedilemediği gibi bir kanaatin husulüne sebep olmakta, bu hal milletlerarası toplantılarda aleyhimize silâh olarak kullanılmak istenmektedir. Nitekim 1946 yılında toplanan Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyinde, 1947 de içtima eden Uyuşturucu Maddeler Komisyonunda ve yine Ekonomik ve Sosyal Konseyin son toplantısında, Türkiye'nin bilhassa Cenup hudutlarından birçok afyon kayakçılığı yapıldığından şikâyet edilmiş, bunlara karşı tedbirler alınması istenmiştir. Ayrıca Birleşik Amerika ve Kanada elçilikleri Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığımıza yaptıkları müracaatta bu fıkranın kaçakçılığı kolaylaştırdığına işaret ederek bunun bertaraf edilmesini istedikleri gibi Birleşmiş Milletler nezdindeki daimî delegemiz de bu durumun icap ettirdiği tedbirlerin alınmasını tavsiye eylemiştir.

Bu sebeplerle ve aynı zamanda yeni bir istihsal tahdidi görüşmesinde milletlerarası taahhütlerine en bağlı memleket olarak en büyük hisseye hak kazandığımız yolundaki tezimizin kuvvetle müdafaasına imkân hazırlamak için, kanunda, memleket dahilindeki ticaret serbestliğini kaldırarak Devlet tekeli altına alan, ekim ve istihsali daha mazbut bir kontrol sistemine bağlıyan değişikliklerin yapılması lüzumlu ve faydalı görülmüştür. (...)"

Tasarı üzerindeki görüşmeler 23 Mart 1950 tarihli oturumda yapılmış ve tasarının tümü üzerinde konuşan olmayınca maddelerin görüşülmesine geçilmişti. 1. madde üzerine söz alan Eskişehir Bağımsız Milletvekili Emin Sazak kısaca şu eleştirilerde bulunmuştu: "(…) Arkadaşlar, böyle mühim bir kanunu iyi hazırlamadan

ve iyice okunmadan aceleye getirip çıkarmak günahtır. (…) Dünya zehirli gaz yapar, atom yapar, kimse sesini çıkarmaz. Bizim uyuşturucu maddelere gelince kraldan fazla kral taraftarı olur ve bizim Hükümet musallat olur. Neden acele ediyoruz? Bırakın yahu, bunu da lazımsa, gelecek Meclis yapsın. Bu ufak bir şey gibidir ama halkın ayağını topal edecektir." Başka söz alan olmayınca, maddeler hızlıca görüşülmüş ve netice olarak tasarı kabul görmüştü.[566]

Sonuç olarak kanunda yapılan değişiklikle, afyon üreticilerinin, ithal, imal, ihracı gibi ham afyonun ülke içindeki ticareti de devlet kontrolüne girmişti.[567] Afyon ticaretinde yapılan bu düzenleme, tasarının gerekçesinde de değinildiği gibi ABD başta olmak üzere Uluslararası baskının da etkisi ile gerçekleşmişti. Keza ABD'de özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tekrardan yükselişe geçen uyuşturucu kullanımı, ABD'yi bu konuda rahatsız etmiş ve BM'nin de olaya müdahil edilmesi ile uyuşturucu satışının dünya pazarındaki ahvaline bir takım düzenlemeler ile sınırlamalar getirilmişti.[568] Dönem içerisinde, ABD ile yakınlaşma içerisinde olan Türkiye'nin bu tasarı ile hem ikili ilişkilerini korumak hem de afyon ticaretindeki yerini kaybetmek istemediğini söyleyebiliriz.

2.1.3. Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü Görev ve Kuruluş Kanunu

Atatürk Orman Çiftliği, tarım alanında ülkeye öncü ve örnek olması için Mustafa Kemal Atatürk tarafından satın alınan topraklarda kurulmuştu. Mustafa Kemal, ölmeden önce bu çiftliği, kuruluş felsefesine uygun olarak kullanılması doğrultusunda hazineye bağışlamıştı. Çiftliğin ilk dönemlerde ismi, "Orman Çiftliği" ve "Gazi Çiftliği" idi. Çiftlikte ilk etapta, tarım ve hayvancılık üzerine çalışmalar yapılmış, daha sonraları ise sosyal faaliyetlerinde gerçekleşebileceği bir şekle büründürülmüştü. Mustafa Kemal'in çiftliği bağışlamasından sonra, çiftliğin yönetilmesi için 1938'de

566 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 71. Birleşim, 23 Mart 1950, s. 825-829.

567 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 383. Afyon ticareti için bu düzenleme yapılırken, tütün ile ilgili de 5628 sayılı "Türk Tütün Ortaklığı Kanunu" çıkarılarak, kanunun 1. Maddesinde de belirtildiği gibi*: "Tütün ticareti yanmak ve tütünün kıymetlendirilmesine, tütün piyasalarının düzenlenmesine ve tütün ekicilerinin teşkilâtlanma işlerine yardım etmek üzere; 3780 sayılı Millî Korunma Kanununa ve bu kanuna dayanılarak kendilerinden prim alınmış olan tütün ekicileri, Tekel Genel Müdürlüğü; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası; istektik diğer Millî bankalar; Arasında bu kanuna ve bu kanunda hüküm bulunmıyan hallerde Anonim Şirketler ve diğer hususi hukuk hükümlerine tâbi olmak üzere (Türk Tütün Ortaklığı) adı ile bir ortaklık kurulmuştur."* Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 71. Birleşim, 23 Mart 1950, s. 787-822, 891-894.

568 İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ABD ve BM merkezli uyuşturucu ile mücadelede yapılanlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş (Türk Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu),* Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1996, s. 75-83. Ayrıca, 1970'lerde Türkiye ve ABD Hükümetleri arasında, afyon ekiminin yasaklanması ve tekrardan bu yasağın kaldırılması üzerine bir kriz yaşanmıştı.

Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu kurularak çiftliğin tüm taşınmazları bu kuruma devredilmiştir. Çiftliğin ismi de bu dönemde Orman Çiftliği'nden Gazi Çiftliğine döndürülmüş ve 1950'de çıkarılacak yasaya kadar bu isimle faaliyetlerini sürdürmüştür.[569]

Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanan, Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü Görev ve Kuruluş Kanunu Tasarısı, Bakanlar Kurulunda 9 Mart 1950'de görüşülerek TBMM'ye sunulması kararlaştırılmıştı. Tasarı ile çiftliğin Tarım Bakanlığına bağlı tüzel bir kişilik tarafından yönetilmesi karara bağlanmıştı.[570] 24 Mart 1950'de Mecliste görüşülen tasarının tümü ve maddeleri üzerinde herhangi bir konuşma gerçekleşmeden, tasarı 1 çekimser oya karşılık 260 oyla kabul edilmişti.[571] Bu yasa hala yürürlükte olup çiftliğin arazisinin kullanımı ve korunmasına yönelik maddeler içermesi bakımından önemlidir. Çiftliğin malları bu kanun ile devlet malı sayılmış ve çiftlikte bulunan gayrimenkullerin kamulaştırılması, gerçek veya tüzel kişilere temlik ya da devredilmesi için özel bir kanunla izin alınması şartı getirilmiştir.[572] Yasa ile amaçlanan çiftliğin tahribe karşı korunup bütünlüğünün sağlanmasıdır.

2.2. İskân Alanında Yaşanan Gelişmeler

Çalışmamız dönemindeki iskân faaliyetleri açısından baktığımızda, "Tapulama Kanunu" ile "Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüklerinin Birleştirilmesi Hakkında Kanun" tasarılarının ön plana çıktığını görmekteyiz.

2.2.1. Tapulama Kanunu

Cumhuriyet ilan edildikten sonra, devletin en büyük sorunlarından biri de hiç şüphesiz toprak meselesi olmuştu. Osmanlı'da sağlıklı bir toprak sisteminin olmaması, bu sorunun teşkil etmesindeki başlıca ana sebepti. Arazilerin büyük bir kısmının devlete ait olması, özel mülkiyete dair sıkıntılar çıkarmaktaydı. Bu sıkıntılar ise Türkiye'de tapu ve kadastroya duyulan ihtiyacı artırmıştı. Cumhuriyet döneminde bu sıkıntıların giderilmesi için öncelikli olarak 1924 yılında Tapu Umum Müdürlüğü kurulmuş, daha

569 Eser Atak, "Kayıp Mekân Atatürk Orman Çiftliği", *Mülkiye Dergisi,* C. 32, S. 261 (2008), s. 213-216.
570 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 388-389.
571 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 72. Birleşim, 24 Mart 1950, s. 982-984, 1037, 1083-1086.
572 Eser Atak, **a.g.m.,** s. 216-217.

sonraları ise çıkarılan kanunlar ve yasalar ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün kurulmasına giden süreç yaşanmıştı.

1934 yılında çıkarılmış olan Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu ile sadece il ve ilçe belediye sınırları içerisinde yer alan kentsel alanlarda tapulama faaliyetinde bulunulmuştu. Kırsal alanlarda eksik kalan kadastro faaliyetleri ise "5602 sayılı Tapulama Kanunu" ile giderilmeye çalışılarak bir arazi kadastrosu yapılması hedeflenmişti.[573] Arazi kadastrosu ile kırsal alanlara yönelmede savaş sonrası çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve makineli tarıma geçme süreci de etkili olmuştur.

2.2.2. Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüklerinin Birleştirilmesi Hakkında Kanun

Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüklerinin Birleştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı, Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve 6 Nisan 1949 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek Meclise sunulmak üzere kararlaştırılmıştı. Tasarının gerekçesinde iki kurumun birleştirilmesinin nedenleri şu şekilde ifade edilmekteydi:

"11 Haziran 1945 tarihinde yürürlüğe giren Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun 34 ncü maddesiyle topraksız veya az topraklı çiftçilerle göçebe ve göçmenlerin yeter derecede topraklandırmaları ve bunlara ait ihtiyaçların bir arada incelenmesi yetkisi Tarım Bakanlığına verilmiş bulunmaktadır.

Diğer taraftan 5098 sayılı Kanunla tadil edilerek göçebelerin yerleştirilmesi ve göçürmeye ilişkin hükümlerin kaldırılmış olmasına rağmen 2510 sayılı Kanunun yaşayan diğer hükümlerinin uygulanması bakımından göçmenlerin yetiştirilmesi ve topraklandırılması yetkisini aynı zamanda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı muhafaza etmektedir.

1948 Bütçesinin, Bütçe Komisyonunda müzakeresi sırasında kadastro ve tapulama işlerinin önceden yapılmış olmasını Toprak Kanununun uygulanmasında sağlayıcı büyük faydalar üzerinde bilhassa durularak hiç değilse bu işlerin birlikte yürütülmesini sağlamak üzere ilgili Genel Müdürlüklerin birleştirilmesi temennisi izhar edilmiş ve bu temenni Kamutayca da tasvip buyrulmuştur."

573 Tapulama Kanunu'nun gerekçesi için bkz. Tapulama Kanunu tasarısı ve Adalet ve Bütçe Komisyonları raporları (1/358), S. Sayısı: 210. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 65. Birleşim, 15 Mart 1950. Tasarının görüşmeleri 15 ve 16 Mart 1950 tarihli Meclis oturumlarında yapılmış ve netice olarak kanun tasarısı, 1 çekimser oya karşılık 241 oyla kabul edilmişti. Açık oylama sonucu için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 66. Birleşim, 16 Mart 1950, s. 509-512.

Gerekçede de ifade edildiği gibi birbiriyle alakalı olan iki kurum bu kanun ile tek elde birleştirilmiş olacak ve böylelikle tasarrufta sağlanmış olacaktı. Ayrıca, Gümüşhane Milletvekili Tahsin Tüzün'ün bu iki kurumun birleşmesine ek olarak Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün de bu çatıya dâhil edilmesine yönelik teklifi, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün tüm ülkeyi kapsayan büyük bir çalışma sahasına sahip olması ön plana çıkarılarak komisyonlarca uygun bulunmamıştı.[574]

Tasarı üzerindeki görüşmelere, 16 Mart 1950'de başlanmış ve tasarının tümü üzerinde söz alan olmayınca maddelerin görüşülmesine geçilmişti. Maddelerin görüşülmesine ise 17 ve 20 Mart'ta devam edilmiş ve netice olarak kanun tasarısı 4 ret oyuna karşılık, 234 oyla kabul edilmişti.[575] Kanun ile Toprak ve İskân işleri bir Genel Müdürlük altında birleştirilerek Tarım Bakanlığına bağlanmıştı.

3. Ulaşım ve Bayındırlık Alanında Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sağlıklı bir ulaşım altyapısının kaldığını söylemek olanaksız olmakla birlikte, Cumhuriyet'e demiryolları alanında, diğer ulaşım yollarına nazaran daha iyi bir mirasın kaldığını söyleyebiliriz. Cumhuriyet kurulduktan sonra ise yabancı şirket ve devlet imtiyazlarında bulunan demiryolları da millileştirerek bu alanda önemli bir ivme yakalanmıştı. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında özellikle de ABD yardımları başlayana kadar, devletin ulaşımdaki ağırlığı demiryolu ulaşımı üzerineyken, bu dönemden sonra, Türkiye'ye gelen yabancı uzmanların yazdığı raporların da etkisiyle karayolu ulaşımın ön plana çıktığını görmekteyiz. Karayolu ulaşımının yanı sıra havacılık alanında da yeni hava alanı inşaatları gerçekleşmiş ve deniz yolu ulaşımında da özel teşebbüse kolaylıklar sağlandığını söyleyebiliriz.

Savaş sırasında iyice yıpranan ve yeterince malzeme tedariki olmadığından bakım ve onarımı sağlıklı bir şekilde yapılamayan demiryollarına yeni eklemeler yapılamamış, daha çok var olan şebekelerin eksiklikleri (lokomotif, vagon vs.) giderilmeye çalışılmıştır. 1945 yılı sonunda 7515 km uzunluğunda olan demiryolları,

574 İskân vel Toprajk işleri Genel Müdürlüklerinin birleştirilmesi hakkında Kanun tasarısı ile Gümüşhane Milletvekili Tahsin Tüzün'ün, Toprak işleri, iskân ve Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüklerinin birleştirilmesi hakkında Kanun teklifi ye Adalet ve Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonları mütalâaları ile Bütçe Komisyonu raporu (1/534, 2/193), S. Sayısı 216. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 66. Birleşim, 16 Mart 1950.
575 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 68. Birleşim, 20 Mart 1950, s. 628-631.

1950'de 7671 km'ye çıkarılmıştı. Ayrıca, ABD yardımları ile birlikte yabancı uzmanlarında bu sahada istihdam edildiklerini belirtebiliriz.[576]

Demiryollarının aksine hava yolu ulaşımında gerek askeri gerekse de sivil alanda önemli gelişmeler yaşanmıştı. Bu gelişmedeki önemli etkenlerin başında uçak yolculuğuna olan güven ve diğer ulaşım alanlarındaki yetersizlikler ile zorluklar gösterilebilir. Bu dönemde bir Hava Bakanlığı fikri ortaya atılmışsa da fikirden öteye gidememişti. 1944 yılında ABD'de toplanan bir kongre sonrasında kabul edilen "Milletlerarası Sivil Havacılık Antlaşması" ile Türkiye'de de uluslararası sivil havacılık faaliyetlerine elverişli olmak üzere hava alanlarının inşa edilmesine karar verilmişti. Bu çalışmayla ilgili olarak görevlendirilen Ulaştırma Bakanlığının yapımcı bir kuruluş olmaması neticesinde, çalışmalar aksamış ve bu işin sorumluluğu Bayındırlık Bakanlığına 1949 yılında çıkarılan "5367 sayılı Bilûmum Hava Meydan ve Limanlariyle Bunlarla İlgili Bina ve Tesislerin Bayındırlık Bakanlığında Yapılması Hakkında Kanun" ile devredilmişti. Tesisleri Bayındırlık Bakanlığı yaptıktan sonra Ulaştırma Bakanlığına devredecekti. Sonraki süreçte tesisler için gerekli tüm bakım ve onarımı da Ulaştırma Bakanlığı üstlenecekti.[577] Efdal As'a göre, Türkiye'de hava meydanları için bütçeye ağırlık verilmesi ve bu konuda ABD ile diyalogda bulunulmasının ana nedeni yabancı şirketlerin mevcut hava meydanlarının yetersizliğini öne sürerek Türkiye'ye uçuş yapma konusunda göstermiş oldukları tereddütler etkili olmuştur.[578]

Denizyolu ulaşımında ise yukarıda da değindiğimiz gibi özel teşebbüse daha çok yer verilmiş ve bu dönem içerisinde özellikle de savaş sonrasından 1950'ye yani DP Hükümeti kurulana kadar, ticaret filosunda önemli gelişmeler yaşanmış ve 1946'da 2069 olan deniz taşıtı sayısı, 1950'de 2197'ye çıkarılmıştı. Buna bağlı olarak ve alınan gemilerinde büyük tonajlı olması hasebiyle tonaj kapasitesi de 322.325 tondan 534.876 tona yükselmişti. Denizyollarımız böylece ilk defa bu yıllarda açık deniz ulaşımına elverişli hale gelmişti. Savaş sonrasında başta ABD olmak üzere diğer savaşa katılan devletlerin çoğu savaşta kullandıkları yük gemilerini ucuz fiyatlarla satışa çıkardığı halde Türkiye, komşusu Yunanistan'a nazaran bu fırsattan iyi yararlanamamış ve

576 1945-1950 arasındaki süreçte, Demiryolları alanındaki gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Efdal As, *Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960),* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2013, s. 187-195.
577 N. Yücel Mutlu, *Bayındırlık Bakanlığı Tarihi 1920-1988,* Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Matbaası, 1. Baskı, Ankara 1989, s. 124-125.
578 Efdal As, **a.g.e.,** s. 584-585.

önemli bir deniz filosu elde etme imkânını o dönem için yitirmişti. Diğer alanlarda olduğu gibi deniz taşımacılığının geliştirilmesi için de ABD ile görüşmeler yapılmış, kredi ve yardımlar istenmişti.[579]

Denizyolu ulaşımının geliştirilmesi için bir yandan gemiler alınıp ve özel teşebbüse yardımcı olunmaya çalışılırken bir yandan da liman, iskele, rıhtım ve barınak yapımı içinde çalışmalar yapılmıştı. 1946 yılında bütün yurdu ilgilendirecek, 10 yıl süreli 100 milyon liralık bir ödenekle kıyıların liman, iskele, rıhtım ve barınakları öncelik sırasına göre tespit edilmiş ve limanların yapımı dış kredi ile iskele, rıhtım ve barınaklarında devlet bütçesi ile yapılması kararlaştırılmıştı. Bu gelişmeleri destekleyecek mevzuat değişiklikleri ise 1949 ile 1951 yıllarında gerçekleştirilmişti. 1949 yılı Mayıs ayında çıkarılan "5414 sayılı İskele ve Ufak Barınaklar Yapımı" kanunu ile yurdun ve kıyılardaki şehir ve kasabaların ihtiyaçlarını karşılamak üzere, iskele, rıhtım ve küçük barınaklar inşası ile tesis ve teçhizatlarının sağlanması, bunlardan gerekli olanlarında tarama işlerinin yapılması kararlaştırılmıştı. Bu konuda yetki önceden olduğu gibi Bayındırlık Bakanlığına verilmişti. 1951'de ise büyük limanların yapımına dair kanun çıkarılmıştı. Bu yapım işleri, bir yarımada olan Türkiye'de deniz yolculuğu ve deniz ürünleri ticaretinin gelişmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde (1949 yılı), Dünya Bankası'ndan liman yapımları için krediler istenmiş ve bir takım anlaşmalar yapılmış ise de anlaşmaların onanması DP dönemine kalmıştı.[580]

Deniz ulaşımı alanında 1949 yılında yaşanan Çorum Vapuru vakası ise hala gerekli önlemlerin yeterince alınmadığını göstermekteydi. 10 Temmuz 1949'da Karadeniz'e hareket etmek üzere, Tophane rıhtımında demirlemiş olan "Çorum" isimli vapurda, 9 Temmuz günü akşam sularında büyük bir yangın meydana gelmişti.[581] Ölü sayısı konusunda tam rakam bilinmemekle birlikte gazete haberlerine baktığımızda 60-61 civarında sivilin yanarak can verdiği anlaşılmaktadır. Bu facia sonrası Hükümet'e gerek kendi partisi gerekse de muhalefet sıralarından eleştiriler gelmişti. Gelen eleştiriler daha çok gemilere alınan malzemelerin kontrole tabi tutulmadan alınmaları, insanlarla hayvanların aynı gemide yolculuk etmeleri ve deniz yolculuğunda tekel olan Denizyolları üzerinde yoğunlaşmıştı. Dönem içerisinde, Denizyollarının hala yeterince ulaşım aracına sahip olmaması, taşımacılıkta bir takım sorunların yaşanmasında birinci

579 Efdal As, **a.g.e.,** s. 482-485.
580 N. Yücel Mutlu, **a.g.e.,** s. 125-126.
581 **Tan,** "Limandaki Korkunç Facia", 10 Temmuz 1949, s. 1; **Yeni Sabah,** "Dün akşam, Tophane rıhtımına bağlı Çorum'da bir yangın faciası oldu", 10 Temmuz 1949, s. 1-7; **Zafer,** "Çorum Vapurunda feci bir yangın!", 10 Temmuz 1949, s. 1-6.

etkendi.[582] Ulaştırma Bakanı Kemal Satır da Yeni Sabah gazetesine verdiği bir beyanatta kendisine sorulan Çorum faciasının tahkikatı ne aşamadadır sorusuna, tahkikatın devam ettiğini bildirip, hadiseyi bir teknik ekibe de tetkik ettirdiklerini, benzer bir kaza durumunda ne gibi tedbirler alabileceklerini saptamaya çalıştıklarını ifade ederek konuyla ilgili önlemler almaya çalıştıklarını bildirmişti.[583]

Savaş sonrasındaki süreçte ve DP iktidarında da gittikçe önem kazanan ulaşım yolu karayolları olmuştu. Osmanlının son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yılarında demiryollarına dayandırılan ulaşım politikaları açısından karayolu yapımı genellikle demiryollarını tamamlanmak üzere yapılıyordu. Cumhuriyet devrinde karayolları için ilk programlı çalışmalara 1929 yılında başlanmış olup, Nafia Vekâleti (Bayındırlık Bakanlığı) bünyesinde Şose ve Köprüler Reisliği kurulmuş ve çıkarılan bir Yol Kanunu ile de bu yöndeki çalışmalar desteklenmişti. Ancak aynı yıl dünyayı saran Ekonomik Buhran neticesinde yeterli yatırımlar yapılmadığı gibi 1939'lara kadar alınan çeşitli yol vergileri de başka amaçlarla kullanılmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise diğer ulaşım alanlarında olduğu gibi alınan ABD yardımları ile karayollarına da büyük bir önem verilmiş ve bu alandaki çalışmalar hızlandırılmıştı.[584]

Marshall Planı dâhilindeki yardımlar ile ABD'den gelen modern yol yapım makineleri ile Amerikan Devlet Yollar İdaresi'nden gelen yetkililerinde katkıları ile Türkiye'de stabilize yol çalışmaları ilk defa 1948'de başlamıştı. Daha önce değindiğimiz üzere Türkiye'ye gelen yabancı heyetlerin (Thornburg, Barker, Oliver, Hilts vs.) hazırlamış oldukları raporlarda da karayollarına önem verilmesi üzerinde durulmaktaydı. Bu raporlar arasında özellikle, yol yapımı hususunda Hilts raporu ön plana çıkmaktadır.[585] 1949'da ABD uzmanlarının da katkısı ile 9 yıla yayılacak bir yol programı yapılmış, eski yolların bakımı, bir kısmının yeniden yapımı ve yeni yolların inşa edilmesini kapsayacak şekilde 23.000 km'lik iyi bir yol ağının kurulması planlanmıştı.[586] Bu gelişmeleri takiben ve Hilts raporunun da tavsiyeleri ile 1950 yılında Bayındırlık Bakanlığına bağlı olmak üzere Kara Yolları Genel Müdürlüğü kurulmuştu.

---

582 Efdal As, **a.g.e.,** s. 510-511.
583 **Yeni Sabah,** "Ulaştırma Bakanının Yeni Sabaha verdiği beyanat", 27 Temmuz 1949, s. 1-7.
584 Birol Çetin, Serap Barış, Serap Saroğlu, "Türkiye'de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* C. 1, S. 1 (2011), s. 125-129.
585 Hilts raporu hakkında detaylı bilgi için bkz. Efdal As, **a.g.e.,** s. 283-287.
586 Bu programın tam olarak başarıya ulaştığını söylemek güçtür. Keza Marshall yardımları da 1952 yılına kadar sürecekti. Bu tarihten sonra devletin kendi bütçesi ile büyük projeleri yürütmesi zorlaşmaktaydı. Bkz. Efdal As, **a.g.e.,** s. 291.

Yollar Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri hakkında Kanun Tasarısı ismi ile Bayındırlık Bakanlığı tarafından hazırlanan Kara Yolları Genel Müdürlüğü Tasarısı, 23 Mayıs 1949 tarihli Bakanlar Kurulunda görüşülerek TBMM'ye sunulmak üzere kararlaştırılmıştı. Tasarının gerekçesinde kanuna duyulan ihtiyaç özetle şu şekilde ifade edilmekteydi:[587]

"Yurdumuzun başlıca ihtiyaçlarından birisi hiç şüphesiz; önemli bölge ve merkezlerimizi; demir, deniz ve hava istasyonlarımızı, birbirlerine bağlıyan, motorlu taşıtların her mevsimde gidiş ve gelişine elverişli bir yol ağıdır.

Millî ekonomimiz, millî emniyetimiz; böyle bir yol ağının bir an evvel kurulmasına kesin lüzum ve ihtiyaç göstermektedir.

«Millî ekonomisi kuvvetli bir devlet; millî emniyetini tehlikelerden mâsun görebilir» prensipi, yıllardan beri muasır dünya milletlerinin başlıca kaygusu olmuştur.

Millî ekonomi; her şeyden evvel, bir devletin hudutları içerisinde dağılmış yüzlerce iktisadi ünitelerin birbirleriyle, sıkı bir iş birliği halinde çalışmalariyle tahakkuk ve inkişaf edebilir. Bu iş birliği ise; ancak, iyi düşünülmüş ve hazırlanmış bir program ile meydana getirilmiş bir ulaştırma şebekesi ile sağlanabilir. (...)"

1 Şubat 1950'de Mecliste görüşülmeye başlanan yasa tasarısının ismi 3 Şubat 1950'deki Meclis müzakerelerinde Bolu Milletvekili İhsan Yalçın'ın vermiş olduğu önerge ile "Karayolları Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" olarak değiştirilmişti.[588] 1, 3, 6 ve 11 Şubat 1950 tarihli oturumlarda görüşülen tasarı, 11 Şubat'taki oturumda açık oylamaya sunulmuş ve oylamaya katılan 244 milletvekilinin tamamının oyuyla kabul edilmişti.[589] Kabul edilen bu kanun ile müdürlüğün görevleri kısaca, devlet yolları ağına giren yol ve köprüleri yapmak, ıslah etmek, onarmak ve sürekli olarak bakım altında bulundurmak, bu sahalarla ilgili programları inceleyerek Bayındırlık Bakanlığı tarafından onanmasını sağlamak ve bunları denetlemek olarak belirtilmekteydi. Bunun yanı sıra bu sahalarda il özel idarelerinin yapacağı proje ve keşiflerin incelenmesi, onamak ve kabullerinde bulunmak da müdürlüğün görev sahası içerisindeydi. Oluşan bu yeni kanunla yollar, devlet yolları, il yolları ve köy yolları olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Devlet yollarının yapımı ve bakımı müdürlüğe aitken,

587 Yollar Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri hakkında Kanun ta sarısı ve Bayındırlık ve Bütçe Komisyonları raporları (1/565), S. Sayısı: 148. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 37. Birleşim, 1 Şubat 1950.
588 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 38. Birleşim, 3 Şubat 1950, s. 59-60.
589 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 24. Cilt, 44. Birleşim, 11 Şubat 1950, s. 479-482.

il yolları il özel idaresine, köy yolları da Köy Kanunu'na tabiiydi. Müdürlük il ve köy yollarına da teknik ve malzeme bakımından yardımda bulunacaktı.[590]

Ekseriyetle beğenilen kanuna eleştirilerde yok değildi. Bu eleştiriler daha çok kurulan müdürlüğe çok serbestliğin verildiği ve müdürlüğe ayrılan bütçenin yapacağı faaliyetlere nazaran az olduğu yönündeydi.[591] Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kurulması ile Türkiye'nin karayolu ağına yönelik en önemli adımlardan biri atılmıştı. Gerek ekonomik, gerek güvenlik ve gerekse de toplumun refahı göz önüne alındığı vakit çıkarılan bu kanun ve verilen yetkilerin yerinde olduğunu söyleyebiliriz. Bir eleştiri yapılacaksa da bu karayollarına önem verilmesi ile gözden düşen demiryollarına ilgisiz kalınmasına dair yapılabilir. Ancak tezimizde çokça değindiğimiz gibi söz konusu dönemdeki zorunlu ABD işbirliği ve etkisi çoğu alanda olduğu gibi bu konuda da etkisini göstermiştir.

Yapılan bu çalışmalar dışında, 1929 tarihli İller İdaresi Kanunu kaldırılarak Haziran 1949'da yeni bir İl İdaresi Kanunu çıkarılmıştı. 5442 sayılı bu yeni kanuna göre, İl İdare Kuruluna Bayındırlık Müdürü de dâhil olmuş ve yeniden köy kurulması veya köylerin yer değiştirilmesinde Bayındırlık Bakanlığının da görüşü alınmış olacaktı. Bunun dışında, Manisa'nın Gördes kazasında meydana gelen deprem sonrası bölgenin yeniden imarı için "5511 sayılı Gördes Kasabasının nakledileceği Kocamutluk Mevkiinde Yapılacak Meskenler Hakkında Kanun" çıkarılmış ve bu meskenlerin yapımı ile de Bayındırlık Bakanlığı sorumlu tutulmuştu. Aynı durum 1950 Mart'ında Eskişehir'de yaşanan sel hadisesi sonrası yıkılan evler için çıkarılan "5663 sayılı Eskişehir'de Sel Baskınından Zarar Görenler İçin Yaptırılacak Meskenler Hakkında Kanun" içinde geçerli olmuştu.

Bunun dışında sıtma hastalığı ile mücadele ve çiftçilerin topraklandırılması amacıyla bataklıkların kurutulmasına yönelik olarak çıkarılan "5516 sayılı Bataklıkların Kurutulması ve Bundan Elde Edilecek Topraklar Hakkında Kanun" neticesinde yapılacak kurutma projelerinin hazırlanması ve tetkik edilmesiyle de Bayındırlık Bakanlığı görevlendirilmişti.[592]

590 N. Yücel Mutlu, **a.g.e.,** s. 128.
591 Efdal As, **a.g.e.,** s. 300.
592 N. Yücel Mutlu, **a.g.e.,** s. 126-127.

4. Yaşanan Doğal Afetler ve Sonrasında Yapılanlar

Türkiye bulunduğu konum itibarıyla yüksek, eğimli ve fay hatlarının yoğun olduğu bir coğrafyada olduğu için doğal afetlere geçmişten beri sık sık maruz kalmıştır. Yaşanan bu doğal afetlerin sıklığına baktığımızda en çok depremlerin yaşandığını söyleyebiliriz. Depremleri sırasıyla sel, toprak kayması, kaya düşmesi ve çığın takip ettiğini söyleyebiliriz.[593] Ülkemizde yaşanan bu doğal afetlerde özellikle de geçmişe baktığımız vakit gerek can kaybı gerekse de maddi kayıpların genelde yüksek bir seviyede olduğunu görmekteyiz. Bu seviyelerin yüksek olmasında hiç şüphesiz ülkemizdeki plansız yerleşmenin yoğun olması, doğal afetlere dayanıksız yapıların inşa edilmesi ve altyapı sorunlarının yeterince giderilememesi etkili olmaktadır.

Çalışmamız döneminde irili ufaklı birçok deprem ve sel felaketi yaşanmıştır. Biz bu vahim hadiselerden İzmir-Karaburun ve Bingöl-Karlıova merkez olmak üzere çevre bölgelerde de etkili olmuş iki depreme ve Tokat ile Eskişehir'de meydana gelmiş olan sel felaketlerine yer vereceğiz.

23 Temmuz 1949'de İzmir Karaburun'da meydana gelen depremde 1 can kaybı yaşanmışken, 824 yapıda ağır hasara uğramıştı. Bingöl Karlıova merkezli depremde ise can ve hasar kaybı daha büyüktü. 450 vatandaşımız vefat ederken, 3.000 yapıda da ağır hasarlar oluşmuştu.[594] İzmir Karaburun'da meydana gelen depremde can kaybı az olmasına rağmen bölge ve civarında yaşanan şiddetli sarsıntılar sonrası ağır bir hasar meydana gelmişti. İzmir'in merkezinde çok hissedilmeyen deprem bazı binalarda ufak çatlamalara neden olmuşken, etkisini daha çok Karaburun, Çeşme ve Sakız Adası'nda hissettirmişti.[595]

İçişleri Bakanı Emin Erişirgil yaptığı açıklamada, İzmir Valisi ile sürekli temas halinde olduğunu, felaketzadelere gerekli yardımların yapıldığını ve yeterli sayıda çadırın bölgeye gönderildiğini ifade etmişti. Ayrıca Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan ve İşletmeler Bakanı Münir Birsel de incelemelerde bulunmak üzere deprem bölgesine

---

593 Fatma Neval Genç, "Türkiye'de Doğal Afetler ve Doğal Afetlerde Risk Yönetimi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi,* S. 9, Yıl: 5 (2007), s. 204-205.

594 *Türkiye'de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makina Mühendisleri Odasının Önerileri,* TMMOB Makina Mühendisleri Odası Oda Raporu, Yayın NO: MMO/587, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara 2012, s. 3. Zafer gazetesi, Karaburun'da yaşanan depremde ölü sayısının iki olduğunu belirtmektedir. Haberin detayı için bkz. **Zafer,** "İzmir civarında şiddetli zelzele", 24 Temmuz 1949, s. 1-6. Akşam gazetesi ise ölü sayısını 3 olarak belirtmektedir. Haberin detayı için bkz. **Akşam,** "İzmir havalisindeki depremin merkezi Sakız adasıdır", 24 Temmuz 1949, s. 1-2. Yeni Sabah gazetesi de ölü sayısını 3 olarak belirtip, depremde asıl tahribatın Yunan adalarında yaşandığını sütunlarına taşımıştı. Haberin detayı için bkz. **Yeni Sabah,** "Zelzele, en ziyade Yunan adalarında hasar yaptı", 25 Temmuz 1949, s. 1-5.

595 **Zafer,** "İzmir civarında şiddetli zelzele", 24 Temmuz 1949, s. 1-6.

gitmişlerdi.[596] Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise 31 Ağustos 1949'da İzmir'e gitmiş ve 1-2 Ağustos'ta TBMM Başkanı Şükrü Saraçoğlu, Bayındırlık Bakanı Adalan, İşletmeler Bakanı Birsel, bölgenin sivil ve askeri idarecileri ile deprem bölgelerini gezerek halka moral vermişlerdi. Bayındırlık Bakanı buralarda yaptığı açıklamalarda bölgeye yardımların süreceğini, tahkikatlar bittikten sonra ise hasarlı yerlerin yapımına başlayarak kış öncesi mağduriyetlerin giderileceğini ifade etmişti.[597]

17 Ağustos 1949'da merkezi Bingöl Karlıova olan depremde ise 450 vatandaşımız hayatını kaybetmiş ve 3.000 yapıda ağır hasara uğramıştı. Ayrıca çok sayıda hayvanda telef olmuştu. Depremin merkezi Bingöl Karlıova olmasına rağmen deprem Erzurum ve Erzincan'da da hissedilmişti. Hükümet bölgeye hemen yardım ekipleri ile Kızılay'ı göndermişti.[598] Bunun yanı sıra karayolu ile ulaşım sağlanamayan uzak köylere de nakliye uçakları ile ilaç ve yiyecek sevkiyatı yapılmıştı.[599] Deprem bölgesinde incelemelerde bulunan İçişleri Bakanı Emin Erişirgil ve Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan yaptıkları açıklamalarda, kış gelmeden bölgede hasara uğrayan yerlerin onarımı için gerekli maddi imkânların sağlandığını ve iaşe ihtiyaçlarının da giderildiğini belirtmişlerdi.[600]

Tokat'ta yaşanan sel felaketi, 19 Haziran 1949 günü öğleden sonra yağan şiddetli yağış sonrası akşama doğru gerçekleşmiş ve can kayıpları ile büyük hasarlar meydana gelmişti. Selin şiddeti ile binalar yıkılmış, ekili araziler zarara uğramıştı.[601] Bunun yanı sıra hayvan telefleri olmuş, köprüler yıkılmış, elektrik şebekesi devre dışı kalmış, telefon ve telgraf direkleri de sökülmüş ve böylece çevre köy ve bucaklarla iletişim kopmuştu.[602] 20 Haziran günü sularında çekilmeye başlaması ile belediye, bayındırlık ve bölge halkı cadde, sokak ve meydanları temizlemeye başlamış, Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan da yapılan bu çalışmaları yerinde tetkik etmek üzere

596 **Zafer**, "Zelzele fasıla ile devam ediyor", 26 Temmuz 1949, s. 1-6.
597 Cumhurbaşkanı İnönü'nün deprem bölgesine yaptığı ziyaret haberleri için bkz. **Akşam,** "Cumhurbaşkanı dün Karaburun'u ziyaret etti", 2 Ağustos 1949, s. 1-2; **Akşam,** "İnönü dün Çeşme ve Urlayı ziyaret etti", 3 Ağustos 1949, s. 1-2.
598 Detaylarla ilgili olarak, 19 Ağustos 1949'da çıkmış bazı gazete haberleri için bkz. **Yeni Sabah,** "Doğu İllerinde zelzele felâketi", s. 1-5; **Zafer,** "Doğu Anadolu'da müthiş bir zelzele", s. 1-6; **Akşam,** "Doğu illerindeki deprem hasara sebep oldu", s. 1.
599 **Yeni Sabah,** "Zelzele bölgesine uçakla yardım", 22 Ağustos 1949, s. 1-5.
600 **Akşam,** "Doğudaki son zelzele tahribatı", 7 Eylül 1949, s. 2.
601 Meydana gelen sel felaketi hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmet Üzen, "Cumhuriyet Döneminde Tokat'ın Maruz Kaldığı Seller (1934-1949)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 11, S. 2 (2010), s. 310-317. Zafer gazetesindeki bir habere göre, 19 Haziran'da Tokat'ta sel felaketi yaşanırken, Amasya'da da şiddetli bir dolu yağmış ve 17 köyün mahsulü tamamen mahvolmuş, 2 çoban ölmüş ve birçok hayvanda telef olmuştu. Haberin detayı için bkz. **Zafer,** "Amasya'da dolu felâketine uğradı", 22 Haziran 1949, s. 1-6.
602 **Akşam,** "Tokat müthiş bir sele uğradı", 20 Haziran 1949, s. 1-2.

Ankara'dan yola çıkmıştı.[603] Ayrıca Kızılay'da bölgeye yardımlarda bulunmuştu. Ulus gazetesinde yer alan habere göre, yaşanan bu vahim hadise neticesinde 23 vatandaşımızın öldüğü, 7'si hafif olmak üzere 12 yaralının olduğu, 473 ev ile 127 dükkânın da büyük bir hasar aldığı tespit edilmişti.[604]

Bölgede tahkikatlarda bulunan Bayındırlık Bakanı, bölge halkının maneviyatının iyi olduğunu, amme hizmetlerinin bir iki gün içerisinde rayına gireceğini ve Tokat şehrini tehdit eden derelerin ıslah edilmesine devam edileceğini bildirmişti. Bayındırlık Bakanlığı ve Kızılay'ın yanı sıra Tokat'a komşu olan Amasya ve Sivas illeri ile Toprak Mahsulleri Ofisi de felaketzadelere yardımlarda bulunmuşlardı.[605] Selden zarar görenler için 20 kişilik bir ekip kurularak "Tokat Sel Felaketine Uğrayanlara Yardım Komitesi" adıyla yardım toplanmaya başlanmıştı. Ayrıca, büyük bir tahribe uğrayan şehrin su şebekesi de onarılmış ve 1 Temmuz 1949'dan itibaren şehre yeniden temiz içme suyu verilmişti.[606]

Eskişehir'de yaşanan sel felaketi ise 4-5 Mart 1950'de yağan şiddetli yağış sonrası Porsuk Çayı'nın taşması sonucu yaşanmıştı. Felaketin boyutunun büyümesini engelleyen ise Porsuk Barajı'nın kapılarının kapalı olmasıydı. İlk belirlemelere göre bir can kaybı olmamasına rağmen, suların iyice yükselmesi ve şiddetli olması ile amme ve kurtarma çalışmaları sağlıklı yürütülememekteydi.[607] 7 Şubat'ta Cumhuriyet gazetesinde yer alan habere göre, sel hadisesi sonrası 30 bin kişi evsiz kalmış, 800 kadar ev yıkılmış ve 4 kişi de hayatını kaybetmişti. Eskişehir Valisi'nin çağrısıyla yardıma gelen askerler, kurtardıkları aileleri okul ve camilere yerleştirmişlerdi. Erzak sıkıntısı için Ankara, İstanbul ve İzmit gibi illerden yardım istenmişti. Kızılay ve Bursa Belediyesi de bölgeye yardım gönderen ilk kuruluşlardandı. Olay yerinde incelemelerde bulunmak üzere, Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan da Ankara'dan gelmişti. Ayrıca gazetenin belirttiğine göre selden en çok zarar görenlerden biri de Devlet Demiryolları çalışanları olmuştu.[608]

Sel bölgesinde incelemelerde bulunduktan sonra Ankara'ya geri dönen Bayındırlık Bakanı, olayla ilgili son gelişmeler hakkında, Mecliste Milletvekillerine

603 **Akşam,** "Tokat'ta sular çekiliyor", 21 Haziran 1949, s. 2.
604 **Ulus,** Tokat'ın her türlü ihtiyacı sağlandı", 21 Haziran 1949, s. 1-3.
605 **Akşam,** "Tokatta zarar 2 milyondan fazla", 23 Haziran 1949, s. 1-2.
606 İsmet Üzen, **a.g.m.,** s. 316-317.
607 **Cumhuriyet,** "Eskişehir dün büyük sel felâketine uğradı", 6 Şubat 1950, s. 1-3. 6 Şubat 1950 tarihli konuyla alakadar diğer haberler için bkz. **Yeni İstanbul,** "Eskişehir ovası sular altında..", s. 1; **Yeni Sabah,** "Trakya ve Eskişehirde şiddetli su baskınları", s. 1-5; **Zafer,** "Porsuk Çayı yükseldi", s. 1-6.
608 **Cumhuriyet,** "Eskişehirde 30 Bin Vatandaş Evsiz Kaldı", 7 Şubat 1950, s. 1-4.

izahat vermişti. Bakan, havaların ısınması, yoğun yağış ve karların erimesi ile Porsuk Çayı ve kolları olan Kargın ve Sarısu'yun taşması sonrası felaketin yaşandığını, şimdiye kadar 2.524 evin yıkıldığını, 18.128 kişinin açıkta kaldığını ve 4 kişinin de öldüğünü bildirmiş ve gerekli önlemlerin alındığını, açıkta kalanların 500'e yakın vagona, okullara, camilere halkevleri ve odalarına yerleştirildiğini ifade etmişti. Ayrıca Bakan, tedbir olarak 1.200 evin daha boşaltıldığını, boşaltılan ve nakledilen yerlerden 28.000 kişinin olduğunu, İstanbul ve çevre illerden gelen yardımlarla iaşe ihtiyaçlarının sağlandığını, sıcak yemek verilmeye ve hasta kişilerle ilgilenilmeye devam edildiğini, salgın hastalıklar çıkmaması için de uğraşıldığını sözlerine eklemişti. Son olarak Bakan, Porsuk Barajı'nın görevini ifa ettiğini ve Sağlık Bakanı'nın da bölgeye gittiğini ve kendisinden aldığı bilgiye göre her şeyin yolunda olduğunu, sular çekilince ise gerekli tüm işlemleri yapacaklarını söylemişti.[609] 9 Mart günü, Cumhurbaşkanı İnönü de sel bölgesini ve mağdurları ziyaret etmiş, hadise hakkında Eskişehir Valisi Ahmet Kınık'tan malumat almıştı. İnönü, Eskişehir'i yeniden imar edeceğiz, Hükümet gerekli tedbirleri alacak diyerek halka moral vermişti. Ankara'ya aynı gün geri dönen İnönü, olaya particilik yaparak yaklaşılmaması gerektiğini, vatandaşların el birliği ile çalışarak bu acı ıstırapları hafifletmesini tavsiye etmişti.[610]

10 Mart'tan başlamak üzere, basında çıkan genel haberler Eskişehir'deki felaketzadelere yapılan yardımlara ilişkindi. Bu yardımlardan biride Marshall Planı dâhilinde yapılması düşünülendi. 11 Mart'ta hadise bölgesini gezen İktisadi İşbirliği Teşkilatı Türkiye İcra Komitesi Başkanı Russel Dorr, Ankara'ya dönmeden önce gazetecilerle sohbet etmiş ve gazetecilerin Marshall Planı'ndan bölgeye yardım yapılacak mı sorusuna Türk Hükümeti'nin yardım faslına dair tespitlerini beklediklerini, çıkacak sonuçlara göre yardımı düşüneceklerini belirtmişti. Ayrıca Dorr, sel bölgesine yeniden yerleşimle ilgili planları olduklarını, gerekli izinler ve tatbikler yapıldıktan sonra ele alacakları ilk şehrin Eskişehir olduğunu da söylemişti. Russel Dorr'un eşi Bayan Dorr ise Türk-Amerikan Kadınlar Birliği olarak ellerinden gelecek her türlü yardımı yapacaklarını ifade etmişti.[611] Eskişehir'deki hadise için İngiltere Büyükelçisi Sir Noel Charles ve Norveç Elçisi M. Krogh-Hansen hem kendi adlarına hem de ülkeleri adına Dışişleri'ne üzüntülerini iletmişlerdi. Jose İturbi de felaketzadelere

609 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 61. Birleşim, 8 Mart 1950, s. 221-222.
610 **Cumhuriyet,** "İnönü dün Eskişehirde seylâb sahasını dolaştı", 10 Mart 1950, s. 1-3.
611 **Cumhuriyet,** "Eskişehre Marshall plânından yardım", 12 Mart 1950, s. 1-3.

yardımda bulunmak için Eminönü'ndeki halk evinde konser vermiş ve tanesi 1.000 lira olan biletlerden iki tane de kendisi satın almıştı.[612]

Meclisin 22 Mart'taki oturumunda, Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan, 9 Mart'ta Eskişehir Milletvekilleri olan Kemal Zeytinoğlu, Abidin Potuoğlu ve Hasan Polatkan'ın vermiş oldukları sözlü önergeye cevap vermişti. Sorulan sorular sele neden olan sebepler nelerdir, Porsuk Çayı'nın ıslah çalışmaları, oluşan hasar ve felaketzadelere ne tür yardımlar yapılacağına dairdi. Ayrıca, Denizli Milletvekili Hulusi Oral ve Kocaeli Milletvekili Sedat Pek de buna benzer sorular içeren bir önerge vermişlerdi. Şevket Adalan verdiği cevapta, Porsuk Barajı'nın yapıldığını ama hala Porsuk ve ona bağlı Kargın ile Sarısu da ıslah ve tanzim işlerinin bitmediğini, bu işlemlerin gecikmesinde ülkede yeterli malzemenin olmamasının etkili olduğunu, Marshall yardımları ile bu eksiklikleri gidermek için malzeme geldiğini ve 20 Şubat'ta ihale yapıldığını belirtip ıslah işlerine biran önce başlayacaklarını belirtmişti. Adalan, başta Celal Bayar'ın Eskişehir'de yaptığı konuşma olmak üzere yapılan eleştirilere de cevap vermiş ve karşı eleştirilerde bulunmuştu. Bakan, Eskişehir Ovası'nın sulama şebekesi ile tesislerini de iyileştireceklerini, felakette çok sayıda evin yıkılmasında kerpiç evlerin etkili olduğunu belirtmiş ve afet bölgesindeki son rakamlar hakkında Eskişehir Valiliği'nden 18 Mart'ta aldığı raporu okumuştu. Raporda yer alan son rakamlara göre 863 ev tamamen yıkılmış, 228'i hafif, 198'i orta, 367'si ağır olmak üzere 783 ev tamiri mümkün şekilde hasar görmüş ve yaşanan hadiseden dolayı menkul ve gayrimenkul mallardaki zararın tamamı 2 013 000 milyon lira olarak tahmin edilmişti.

Adalan, Hükümet'in Tokat'ta yaşanan sel, İzmir, Erzurum ve Bingöl depreminde yaşanan hadiseler sonrası mağdurlara yaptığı yardımlara değinip Eskişehirlilere de gerekli yardımların kış gelmeden yapılacağını, evsizlere yeni meskenler yapılması için bir kanun tasarısının hazırlanıp Meclise sunulduğunu belirtmişti. Bakan ayrıca, felaketzadeler için, Diyanet İşleri Başkanı Hamdi Akseki başkanlığında bir yardım heyeti kurulduğunu ve toplanan yardımların da bölge için harcanacağını ifade etmişti.[613]

---

612 **Cumhuriyet,** "Eskişehirlilere yapılan yardımlar", 15 Mart 1950, s. 1-3. Daha sonraki günlerde DP lideri Celal Bayar'da Eskişehir'e gitmiş ve su politikaları üzerine konuşmuştu. Ayrıca Bayar, İstanbul'daki Demokratların aralarında topladığı 8.500 liralık çekide yetkililere teslim etmişti. Haberin detayı için bkz. **Cumhuriyet,** "Bayar, Eskişehirde bir konuşma yaptı", 17 Mart 1950, s. 1-4. Bunun dışında Eskişehir'e yapılan yardımlar giderek artmaktaydı. Cumhurbaşkanı İnönü 2.000 lira, Başbakan Günaltay 500 lira ve diğer bakanlar 300'er lira yardımda bulunmuşlardı. Bunun yanı sıra Musevi Cemaati başta olmak üzer birçok kurum ve şahısta yardımlarda bulunmuştu. Haberin detayı için bkz. **Cumhuriyet,** "Eskişehir için yardım", 18 Mart 1950, s. 1-3.

613 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 70. Birleşim, 22 Mart 1950, s. 686-692.

Adalan'ın bahsettiği tasarı, Bayındırlık Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve 20 Mart 1950 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek Meclise sunulmak üzere kararlaştırılmıştı. Eskişehir Milletvekilleri Kemal Zeytinoğlu, Abidin Potuoğlu ve Hasan Polatkan da 13 Mart'ta, Hükümet tasarısına benzer bir kanun teklifini Meclise sunmuşlardı. İki tasarıyı da inceleyen Geçici Komisyon, iki tasarının aynı amaçta olduğunu belirtip görüşmelerde Hükümet tasarısının esas alınmasına karar vermişti.[614] 24 Mart 1950'de Mecliste görüşülmeye başlanan kanun tasarısı, oylamaya katılan 276 milletvekilinin tamamının oyuyla kabul edilmişti.[615]

İncelediğimiz bu vahim hadiselerden elde ettiğimiz izlenim, Günaltay Hükümeti döneminde yaşanan doğal afetler sonrasında mağdur bölge halklarına hemen yardım edilmeye çalışılmış, Hükümet'ten yetkililer afet bölgelerine giderek incelemelerde bulunmuş, yapılan çalışmalarla yakından alakadar olmuştur. Hatta bazen devletin en tepe ismi Cumhurbaşkanı bile mağdurları ziyaret ederek halka moral vermeye çalışmıştır. Devletin yanı sıra ülkenin diğer şehirlerinden gerek valilik gerekse de belediye düzeyinde yardımlarda bulunulmuş ve tam bir dayanışma sağlanmıştır.

Bayındırlık Bakanlığı ise bünyesinde afetler için oluşturulan bütçeden evsiz kalanlara, sert havalar başlamadan gerekli yardımların yapılması için elinden geleni yapmıştır. Ayrıca, Türkiye'de yaşayan yabancı elçilerin ve Gayrimüslim Cemaatlerinde üzüntülerini dile getirerek zaman zaman yardım faaliyetleri içinde yer aldığını belirtmek gerekir. Kısaca şunu söylememiz gerekir ki Günaltay Hükümeti, yaşanan doğal afetler sonrasında iyi bir mücadele vererek mağduriyetleri en aza indirmeye gayret edinmiştir.

5. Basın Alanında Yaşanan Gelişmeler

Türkiye'de basının geçmişi 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar dayanır. Dönem şartları içerisinde basın, kimi zaman özgür bir çalışma imkânı bulmuştur, kimi zamanda baskı ve sansüre tabi tutularak çalışma alanı sınırlandırılmış ve hatta bazen de kapanmayla karşı karşıya kalmıştır.

---

614 Eskişehir'de sel baskınından zarar görenler için Yaptırılacak Meskenler hakkında Kanun tasarısı ile \ Eskişehir Milletvekili Kemal Zeytînoğlu ve iki arkadaşının, Eskişehir'de Yaptırılacak Meskenler hakkında Kanun teklif i ve Geçici Komisyon raporu (1/765, 2/233), S. Sayısı: 283. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 72. Birleşim, 24 Mart 1950.

615 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 72. Birleşim, 24 Mart 1950, s. 1099-1102.

Cumhuriyet'in ilanından sonra ise basın daha çok yeni rejimin ve yapılan inkılapların halka tanıtılması ve toplumda yerleştirilmesi için kullanılmıştır. İkinci Dünya savaşı sonrası ve çok partili hayata geçisin yaşandığı 1946 yılına kadar basın bir cendere içinde hükümetlerin gözüne bakarak hareket etmiştir. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı yıllarında iktidarın basın üzerindeki sıkı denetimi iyice artmıştı. Bu denetimde, 27 Haziran 1938'de kurulan "Türk Basın Birliği" etkili olmuştur. Gazetecilik yapmak için ihtiyaç duyulan sarı kartı almak için bu birliğe üyelik şarttı. İkinci baskı unsuru da 1940'da faaliyete geçen "Basın Genel Müdürlüğü" olmuştu. Ancak çalışmaları yeterli görülmeyen bu kurum lağvedilerek 16 Temmuz 1943'te "Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü" kurulmuştu. Muhalif gazeteciler ise savaş sonrası oluşan demokratik ortamla beraber 10 Haziran 1946'da "Gazeteciler Cemiyeti"ni oluşturmuşlardı. Dönem içesindeki mevcut basın kanunu 25 Temmuz 1931'de çıkarılmış olan "1881 sayılı Matbuat Kanunu" idi. Kanunun özellikle 30. ve 50. maddesi gazete kapatmayı kolaylaştırdığı için, kanun sürekli olarak eleştirilmekteydi. 28 Haziran 1938'de bu kanunun maddeleri daha da katı bir hale getirilmişti. 1946'da ise çıkarılan yeni basın kanunuyla bir takım iyileştirilmelere gidilmiş olsa da hala istenen özgür basın ortamı sağlanamamıştı.[616]

Günaltay Hükümeti'nin programında da basına yer verilmiş ve bir önceki Hükümet'in üzerinde durduğu Basın Kanunu'nun ele alınacağı, basın hürriyetini temin altına alacak şekilde, Batılı demokrasilerin mevzuatlarının örnek alınacağı belirtilmişti. Başbakan Günaltay'ın bahsettiği kanun İkinci Hasan Saka Hükümeti'nin üzerinde çalıştığı Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Kanun Tasarısı çalışmasıydı. Saka Hükümeti'nin son günlerinde başlanan çalışma, Günaltay döneminde 24 Mayıs 1949'da "5392 sayılı Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Kanunu" olarak yasalaşmıştı.

Kurulan bu müdürlüğün kuruluş amacı 2. maddede şu şekilde açıklanmıştı: "Basın ve Yayın ve diğer vasıtalarla Türkiye'yi dışarda tanıtmak ve içerde Cumhuriyet esaslarını ve Türk demokrasisinin gelişmelerini yaymak, basın ve yayın meslekinin ifasiyle ilgili işlere bakmak, iç ve dış turizmi geliştirecek tedbirleri almaktır."[617] Bu kanuna turizm dairesi de eklenerek hem tasarrufa gidilmiş hem de Türkiye'yi yurtdışına tanıtma imkânı sağlanmıştı. Bununla ilgili Turizm dairesinin görevlerini içeren 8.

616 Sabit Dokuyan, **a.g.e.,** II, s. 373-385.
617 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 90. Birleşim, 23 Mayıs 1949, s. 633.

maddede şu ifadelere yer verilmişti: "Turizm Dairesi Müdürlüğü; yurdu yurttaşlara yakından tanıtmak üzere gerekli imkânları hazırlar, yabancıların yurttaki tabiat güzelliklerini ve sanat eserlerini görmelerini kolaylaştıracak her türlü tedbirleri alır. Ve bu alandaki özel teşebbüsleri teşvik eder."[618] Kanun tasarısı daha Saka döneminde Meclise gelmeden önce Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik'in, siyasi partilerin devlet radyolarından haftada 2 saat yararlanması için vermiş olduğu kanun teklifi de kanunda yer almış ve bu konuda 23. maddede şu ifadelere yer verilmişti:[619]

"Genel kongrelerini yapmış bulunan siyasi partilerden en az on il merkezinde teşkilâtını kurmuş veya Büyük Millet Meclisinde en az üç kişilik grupu ve en az üç il merkezinde teşkilâtı bulunan her siyasi partiye, Büyük Millet Meclisinin genel seçimlerinde programlarını izah için seçim tarihine on beş gün kala başlayıp bu tarihten iki gün öncesine kadar olan süre içinde Devlet radyolarında parasız konuşma zamanı ayrılır. Konuşma yetkisini taşıyan her siyasi parti, bu süre içinde ancak on beşer dakikalık dört konuşma yapabilir. (...) Bu konuşmalarda suç unsuru bulunup bulunmadığını incelemek üzere metinler Cumhuriyet savcılığına gönderilir. Bu inceleme yirmi dört saat içerisinde bitirilir. Konuşmalardan doğacak sorumluluk, parti adına konuşanlara aittir."

Başbakanlığa bağlı olarak kurulan bu müdürlük sonuç olarak, 22 ret oyuna karşılık 233 oyla kabul edilmişti.[620]

Tek Parti iktidarının olduğu 1923-1946 yılları arasında basın geneli itibarıyla iktidarın yanında yer almıştı. Ancak savaş sonrası dünyada demokrasiyi savunan güçlerin ön plana çıkması ve Türkiye'nin de bu güçlerin yanında yer alma isteğiyle beraber ülke içinde başlayan çok partili siyasi hayat ile özgür düşünce ortamı da biraz rahatlamıştı. Bu yumuşak ortam basınında işine gelmiş ve basın artık daha rahat bir şekilde iktidarın karşısında yer alabilmişti. İktidar ise aşırı sağ ve sol cereyanlar desteklenmediği müddetçe basına karşı fazla sesini yükseltmemekteydi.

Çalışmamızda kullandığımız dönemin önemli gazetelerine baktığımız vakit daha çok DP yanlısı bir tutum içinde olduklarını söyleyebiliriz. CHP'ye en büyük destek ise yarı resmi yayın organı gibi olan Ulus gazetesinden gelmekteydi. Akşam gazetesi ise Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın hissedarı olması sebebiyle biraz daha Hükümet'e

618 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 91. Birleşim, 24 Mayıs 1949, s. 648.
619 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 91. Birleşim, 24 Mayıs 1949, s. 654.
620 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 91. Birleşim, 24 Mayıs 1949, s. 717-720. Çıkarılan bu yasa ile kaldırılan Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Müdürü olan Ahmet Şükrü Esmer, kurulan bu yeni müdürlüğün de başına getirilmişti. Bkz. BCA: 30.11.1.0-208.27.8-10.06.1949. Ayrıca bkz. EK 7.

yakın durmakla beraber yine de objektif bir tavır sergilemeye çalışmaktaydı. Kudret gazetesi, MP'nin resmi yayın organı gibiyken, Zafer gazetesi de DP'nin resmi gazetesi gibi hareket etmekteydi. Bunun dışında Cumhuriyet ve Vatan gazeteleri de DP lehindeydiler. Yeni Sabah ve Hürriyet gazetesi ise daha çok objektif bir tutum sergileme içindeydiler.[621]

[621] 1945-1950 arası Türk basınındaki önemli gazete ve dergiler için bkz. Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi,* Remzi Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul 2016, s. 185-191; Sabit Dokuyan, **a.g.e.,** II, s. 407-421; Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi,* Gerçek Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1973, s. 171-176.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM, KÜLTÜR VE SAĞLIK ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER

A. SAĞLIK ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER

1. Günaltay Hükümeti'ne Kadar Sağlık Alanında Yaşanan Gelişmelere Kısa Bir Bakış

Türk sağlık tarihine baktığımızda gerek Selçuklu ve gerekse de Osmanlı döneminde vakıfların ön planda olduğunu görmekteyiz. Osmanlı'da vakıfların yanı sıra özel hekimliğinde revaçta olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı'daki Reisul Etıbba isimli Hekimbaşı, sağlık işleri ve atamaları ile ilgilenirdi. 19. yüzyılın sonlarından itibaren ise sağlıkta modern atılımlara başlanmış ve birde Tıbbiye Nezareti kurulmuştu. 1898'de kurulan Gülhane Askeri Hastanesi ise Batılı anlamda açılan ilk modern hastane olması bakımından önemlidir. Daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce sağlığın öneminden bahisle 3 Mayıs 1920'de Sağlık Bakanlığı kurulmuş ve bu göreve ilk olarak Adnan Adıvar getirilmişti. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise uzun süre bakanlık görevini yürütecek olan Dr. Refik Saydam, Sağlık Bakanı olmuş ve bu süreçte önemli atılımlar yapılmıştı. Koruyucu sağlık hizmetleri ön plana çıkarılarak, koruyucu ve tedavi edici hekim olmak üzere iki şekilde hizmet verilmeye başlanmış, numune hastaneleri açılmış ve verem, sıtma, frengi gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele yolları için çalışmalarda bunulmuş ve tıp fakülteleri de oluşturulmuştu. Saydam'dan sonra göreve gelen Dr. Behçet Uz ve sonrasındakilerde Türkiye'de sağlık hizmetlerinin gelişimi için önemli çalışmalarda bulunmuşlardı.[622]

Çalışmamız döneminde sağlık hizmetleri hususunda ön plana çıkan ve detaylandıracağımız iki önemli kanunun olduğunu görmekteyiz. Bunlar; Verem Savaşı Hakkında Kanun ve Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında çıkarılan kanundur.

---

622 Şeyda Çavmak, Doğancan Çavmak, "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı", *Sağlık Yönetimi Dergisi,* C. 1, S. 1 (2017), s. 48-50. 1933 yılında gerçekleştirilen Üniversite Reformu da Türk tıp tarihinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştı. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Arslan Terzioğlu, "Cumhuriyet Dönemi Türk Tıbbına ve Tıp Eğitimine Kısa Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* S. 2 (2002), s. 269-307.

2. Verem Savaşı Hakkında Kanun

Birinci Dünya Savaşı'ndan yaralı olarak çıkan ve küllerinden yeniden doğan Türkiye Cumhuriyeti zaten hâlihazırda savaş ortamlarında çok sayıda nüfusunu kaybetmiş, eldeki toprakların azalması ile de nüfus gücü düşmüştü. Nüfusun düşüşündeki diğer bir önemli etkende bulaşıcı hastalıklar nedeniyle erken yaştaki ölüm sayısının fazlalığındaydı. Bu yüzden Osmanlı'nın son dönemlerinden başlamak üzere, bulaşıcı hastalıklara karşı önemli bir mücadele verilmeye çalışılmıştı.[623] Bu bulaşıcı hastalıklardan biri de hiç şüphesiz "verem" hastalığıydı. Bu hastalıkla mücadelede devletin yanı sıra bireylerde derneklerle mücadele vermişlerdi. 1918'de Prof. Dr. Besim Ömer başkanlığında kurulan "Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti"ni daha birçok dernek izlemiş ve bu tüm oluşumlar 1948'de "Ulusal Verem Savaşı" adlı Prof. Dr. Tevfik Sağlam'ın kurmuş olduğu dernek çatısı altında toplanmışlardı. 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile Türkiye'de ilk defa veremle mücadele Sağlık Bakanlığı tarafından ele alınmış ve bu konuda tedbirler alınmaya başlanmıştı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında verem hastalığından ölenlerin sayısı hızlanmış ve bu hastalıkla mücadele için derneklerinde katkılarıyla dispanserler kurularak Sağlık Bakanlığı bünyesine verilmişti.[624]

Veremle mücadelenin yoğun olduğu İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Verem Savaşı Hakkında Kanun Tasarısı hazırlayarak Bakanlar Kuruluna sunmuştu. 14 Mart 1949 tarihli Bakanlar Kurulunda görüşülen tasarının, Meclise sunulmasına karar verilmişti.[625] Tasarının amacı gerekçede şu şekilde belirtilmekteydi:[626]

"İnsanlar arasında en çok tahribat yapan hastalıkların başında gelen veremin son harbin sosyal ve ekonomik sahada açtığı rahneler ve hemen her memleketteki yaşama ve bilhassa beslenme şartlarında yarattığı güçlükler dolayısiyle tahribatını dünyanın her tarafında nispetsiz bir şekilde artırdığı milletlerarası istatistiklerle sabit bir hakikattir.

Memleketimiz de son harbe girmemiş olduğu halde onun, dolayisiyle olan akislerinden uzak kalamamış ve bugüne kadar hakikî ve tam bir sulh devresine girilememiş olmanın tesiri de buna inzimam

623 Cumhuriyet dönemi bulaşıcı hastalıklarla mücadele hakkında detaylı bilgi için bkz. Hilal Özkaya, "Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele", *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi,* C. 20, S. 2 (2016), s. 77-84.
624 Nihat Zaloğlu, "Türkiye'de Verem Savaşı'nın Gelişimi ve Oluşumu", *Klimik Dergisi*, C. 2, S. 1 (1989), s. 45.
625 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 389.
626 Verem Savaşı hakkında kanun tasarısı ve Sağlık ve Sosyal Yardım ve Bütçe Komisyonları raporları (1/520), S. Sayısı: 166. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 78. Birleşim, 29 Nisan 1949.

ederek esasen harb önergesinde de azımsanmıyacak bir nispette hüküm süren verem hastalığı ciddî endişelere yol açacak bir durum arzetmeye başlamıştır. (...)

Bu düşüncelerdir ki, Bakanlığımız (Veremle Savaş) konulu bir kanun teklifini zaruri görmüş ve bu savaşta gerekli tesisleri bir hamlede kurmak mümkün olamıyacağı dikkata alınarak bu hususstaki faaliyetleri muhtelif yıllara ayrılacak merhalelerle, başarmak düşüncesiyle ilişik tasarıyı hazırlamıştır.

Bu kanunun mülhem olduğu esas prensip yurtta mevcut veremlileri arayıp bulmak ve onları imkân nispetinde tecrit ve tedavi altına almak olup (...)"

Verem Savaşı Hakkında Kanun Tasarısı, 11 Nisan 1949'da Mecliste görüşülmeye başlanmıştı. Söz alan milletvekillerinin ekseriyeti tasarıyı olumlu bularak, Sağlık Bakanlığına teşekkür etmişlerdi. Tasarı olumlu bulunmasına rağmen bir takım eksiklikler ve önermelerde yapılmıştı. CHP Kastamonu Milletvekili Tahsin Coşkan veremle mücadele için bir Verem Araştırma Enstitüsü kurulmasını önermiş, CHP Konya Milletvekili Sadi Irmak da veremle mücadele kurumlarının şehir dışına kurulmasının daha iyi olacağını belirtmişti. CHP Malatya Milletvekili Hikmet Fırat'a göre ise hastalıkla uğraşan personellerin maaşları yetersizdi. CHP Kars Milletvekili Esat Oktay da şehir merkezlerinde olduğu gibi köylerde de hastalıkla mücadele birimleri kurulması gerekliliğini vurgulamıştı.

Son olarak söz alan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemali Bayizit, öncelikli olarak tasarıya gösterilen teveccühe teşekkür etmiş ve tasarının oluşum evrelerinden bahsetmişti. Bakan'a göre bu mücadelede bakanlığın yanı sıra özel teşebbüsle de işbirliği yapılacaktı. Mücadeleye veremin yoğun olduğu bölgelerden başlanarak küçük yerlerde ucuz kurumlar ve dispanserler açılacak, büyük yerleşim yerlerinde ise hastane ve sanatoryumlar hizmet verecekti. Bakan bunun dışında açılacak kurumlar ile masraflara değinerek konuşmasını sonlandırmıştı. Bakanın konuşmasından sonra maddelerin görüşülmesine geçilmiş ve netice olarak tasarı, görüşmelerde hazır bulunan 249 Milletvekilinin tamamının oyuyla kabul edilmişti.[627]

Verem Savaşı Hakkında Kanun adlı tasarı dönemin bulaşıcı hastalıklarla olan mücadelesi ve devletin bu konuya verdiği ehemmiyeti göstermesi açısından önemlidir. Türkiye'de özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyal devlet anlayışında yaşanan anlayışın sağlık alanına da yansıdığının güzel bir örneği olan bu gelişmeyi "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun" adlı tasarısı takip edecekti.

627 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 68. Birleşim, 11 Nisan 1949, s. 240-259, 287-290.

3. Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun

Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun Tasarısı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından, "Kimsesiz, Terkedilmiş ve Anormal Çocukların Korunması Hakkında Kanun" tasarısı ismiyle hazırlanmış ve 23 Ocak 1947 tarihli Bakanlar Kurulunda görüşülerek, Meclise sunulması kararlaştırılmıştı. Tasarı, Meclis Genel Kurulunda 26 Mayıs 1948'de görüşülmeye başlanmasına rağmen, üzerinde çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle 6 Haziran 1948'de geçici bir komisyon oluşturularak tasarının yeniden tetkik edilmesi karara bağlanmıştı.[628] Geçici Komisyonu'nun çalışmaları sonucunda tasarının ismi "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun" olarak değiştirilmiş ve 19 Nisan 1949 tarihli raporda şu ifadelere yer verilmişti:[629]

"(...) Komisyonumuz; kimsesiz, terkedilmiş çocukların korunması hususunda aşağıda arzolunan prensipleri kabul etmiş ve Kanun tasarısı bu esaslara göre hazırlanmıştır.

A) Beden, ruh, ahlâk gelişmeleri tehlikede bulunan çocuklara yapılacak her türlü yardım mümkün olduğu kadar çocukların kendi muhitlerinde yapılmaları ve içtimai bünyenin normal gidişine aykırı olmamalıdır.

Bu suretle çocukları köklerinden koparmadan köyde bulunanlara köyde, kasabada bulunanlara kasabada ve şehirde yaşıyanlara şehirde yardım edilmelidir.

B) Bu çocukları koruma işini yalnız Devlete yüklemek ve yalnız Devleti bundan mesul görmek hizmetin başarılmasını aksatacağından cemiyetin bütün alâkalı kurullarının mesuliyeti paylaşmaları zaruridir.

C) Bu esaslara göre bakım ve korunmaya muhtaç çocuklara hizmette köy ihtiyar heyetleri ve Belediyeler birinci derecede görevli olmalıdır. Esasen mevcut kanunlarımızda bu hususlar için sarih hükümler vardır. Maddi imkânları müsait olmadığı için kendi muhitinin çocuklarına hizmet edemiyecek bir halde bulunan köy ihtiyar heyetlerine ve belediyelere çocukların yaşlarına göre Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı para ile yardımda bulunmaları veya bakılamıyan çocukları açacakları müesseselerde korumalıdırlar.

D) Bilhassa küçük çocukların aile havası içinde büyümelerinin bir müessesede büyümeye nazaran dünyaca mücerrep olan müspet tesiri dolayısiyle bizde de mümkün olan hallerde kendilerine güvenilebilir, hayır sahibi veya para ile bakacak aileler yanına devamlı bir murakabede bulunmak

628 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 395-406.
629 Adalet, Bütçe, Çalışma, İçişleri, Millî Eğitim ve Sağlık ve Sosyal Yardım komisyonlarından seçilen üçer üyeden kurulan Geçici Komisyon raporu, s. 45, S. Sayısı: 177. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 90. Birleşim, 23 Mayıs 1949.

şartiyle çocukların verilmesini sağlıyacak tedbirler alınmalı ve vatandaşlar da bu önemli hizmette yardıma çağırılmalıdır.

E) Her türlü yanlışlığı ve suiistimali önlemek üzere çocukların aile durumlarının mahkemece kararlaştırılması gerektir.

F) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına nazaran Millî Eğitim Bakanlığı teşkilâtının memlekette çok daha geniş bulunduğu göz önünde tutularak bu çocukların takibi işi bilhassa bu Bakanlığa verilmelidir.

G) Bakanlıkça yapılacak hizmete ihtiyacın en çok duyulduğu yerlerden ve cemiyet için en tehlikeli görülen çocuk guruplarından başlamalıdır. (...)"

Hazırlanan bu yeni tasarı, Mecliste 23 Mayıs 1949'da görüşülmeye başlanmış ve tasarının tümü hakkında ilk sözü CHP Kırklareli Milletvekili Fuat Umay almıştı. Umay'a göre, daha önceden anne ve çocuk sağlığı ile ilgili önlemler alınabilmiş olsaydı nüfusun sayısı, 3 milyon daha fazla olabilirdi. Umay, hazırlanan tasarı ile çocuk ölümlerin azalacağını vurgulayarak tasarının önemine ve nüfus artışına olacak katkıları üzerinde durmuştu. CHP Kars Milletvekili Esat Oktay ise tasarıda korunmaya muhtaç çocuklar hakkında bir tasnife gidilmediğini bunun ileride bir sorun yaratabileceğine dikkat çekmişti. CHP Gaziantep Milletvekili Muzaffer Canbolat da tasarı bütçesine dikkat çekerek hayır kurumları ile daha çok işbirliğine gidilmesinin daha iyi olabileceğini belirtmişti. CHP Niğde Milletvekili Hüseyin Ulusoy da bir takım önerilerde bulunup, tasarıdaki bütün sorumluluğu Milli Eğitim Bakanlığının almasının daha iyi olabileceğini ifade etmişti.[630]

Son konuşmacı olarak kürsüye çıkan Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, hayır kurumları ile işbirliğine gidileceğini ve korunmaya muhtaç çocukları da özel durumlarına göre ayırarak farklı okullar açacaklarını söylemişti. Bakanın konuşmasından sonra maddelerin görüşülmesine geçilmiş ve bazı ufak tefek değişiklikler sonrası tasarı açık oylamaya sunulmuştu. Netice olarak tasarı oylamaya katılan 246 milletvekilinin tümünün kabul oyuyla onaylanmıştı.[631]

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı, dünyanın ve Türkiye'nin sosyo-ekonomi dünyasında derin tesirler yaratmıştı. Ayrıca bu süreçte bulaşıcı hastalıklar neticesinde ölüm seviyesi de yüksek oranlardaydı. Nüfusa ve kaliteli

630 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 90. Birleşim, 23 Mayıs 1949, s. 596-600.
631 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 19. Cilt, 90. Birleşim, 23 Mayıs 1949, 600-609, 686-689.

çalışan ihtiyacı olan Türkiye, bu yasa ile birlikte bu iki hususstaki eksikliğini kapatmak üzere önemli bir adım atmış oluyordu.

B. EĞİTİM ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER

1. Günaltay Hükümeti'ne Kadar Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmelere Kısa Bir Bakış

Türkiye, birçok alanda olduğu gibi eğitim altyapısını da Osmanlı'nın son dönemlerindeki eğitim kurumları vasıtasıyla edinmiş ve 1923'te Cumhuriyet'in ilanıyla da muasır medeniyetleri yakalayıp geçme yolunda bir takım eğitim reformlarına girişmişti. Osmanlı'dan belli bir düzeyde eğitim kurumları kalmışsa da halkın büyük bir kısmı okuma-yazma bilmemekteydi. İlk etapta bu sorunun giderilmesi için büyük bir okuma-yazma seferberliğine girişilmiş ve öğretmen yetiştirilmesine önem verilmişti.1 Kasım 1928'de Latin Alfabesine geçilmesi ile eğitim ve okuma-yazma alanında önemli bir değişim yaşanmıştı. Bunun dışında karma eğitime geçilmiş ve 1924 Anayasası ile de ilköğretimin zorunlu ve ücretsiz olduğu belirtilmişti. Cumhuriyet eğitiminin bir başka yanı da laik bir çerçevede olmasıydı. Zaman içerisinde din dersleri de kademeli olarak kaldırılmıştı.

Eğitim seferberliğinde kurulan Köy Mektepleri, Halkevleri, Halkodaları ve özellikle 1940'da kurulan Köy Enstitüleri ile önemli sıçramalar yaşanmıştı. Özellikle köyler için öğretmen ve sağlık görevlisi yetiştirilmesinde Köy Enstitüleri önemli görevler ifa etmişti. Bu kurumlar dışında yapılan ilmi heyet toplantıları, eğitim şuraları, dil kurultayları da milli ve çağdaş bir eğitim yolunda önemli etkiler ve kazanımlar sağlamışlardı.

Üniversite eğitimi alanındaki gelişmelere baktığımızda ise ilk üç denemeden sonra dördüncüsünde dikiş tutturan Darülfünun, Cumhuriyet dönemine kalmış tek esaslı üniversiteydi. Üniversiteler açısından dönem içerisindeki en büyük tartışmalar "özerklik" konusu üzerineydi. Yoğun tartışma ve çalışmalardan sonra üniversitelere ilk özerklik 1919 yılında verilmiş ve 1924 yılında da Darülfünun'un ismi "İstanbul Darülfünunu" olarak değiştirilerek tüzel bir kişiliğe kavuşturulmuştu. Ancak iktidar bu kurumdan yeterli verimin alınamadığını düşünerek İsviçre'den Albert Malce'ı getirerek bir takım incelemelerde bulundurmuş ve netice olarak 1933'te bir Üniversiteler Reformu gerçekleştirmişti. Yapılan bu reformla, ilk defa Türkiye'de fakülteler birliği manasına gelen "üniversite" terimi kullanılmış ve ilmi, idari özerkliğe son verilerek bu kurumların, merkezi yönetime yani Milli Eğitim Bakanlığına bağlanması

kararlaştırılmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen koşullar, demokratikleşme, çok partili siyasi hayata geçiş derken üniversiteler alanında da düzenlemelere gidilmiş ve 1946'da çıkarılan Üniversiteler Kanunu ile yeniden bu eğitim kurumlarına özerklik verilmişti. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki daha Darülfünun döneminden başlamak üzere özellikle 1933'ten sonra sayıları artmakla beraber yabancı akademisyenlerde üniversitelerde görev yapmış ve kadınlarda üniversite eğitiminden yararlanabilmişlerdi.[632]

Çalışmamız döneminde ise eğitim alanında yaşanan önemli gelişmelere baktığımızda Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak bir İlahiyat Fakültesinin kurulduğunu, ilkokullarda din derslerinin yeniden verilmeye başlandığını, IV. Milli Eğitim Şûrasının yapıldığını, VI. Dil Kurultayının gerçekleştiğini ve Milli Kütüphanenin kurulduğunu görmekteyiz.

2. Din Eğitimi Alanında Yaşanan Gelişmeler

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildikten sonra gerçekleşen reformların önemli bir kısmı da eğitim alanında olmuştu. Kurulan yeni Cumhuriyet ile bir ulus devlet yaratma çabası ve muasır medeniyetleri yakalama arzusu ışığında laik, duygu, düşünce ve kültür birlikteliği oluşturma hedefiyle 3 Mart 1924'te çıkarılan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim birlikteliği sağlanarak, Türkiye'deki bütün eğitim ve öğretim kurumları dönemin Milli Eğitim Bakanlığı olan Maarif Vekâletine bağlanmıştı. Ayrıca, Darülfünun'da da bir İlahiyat Fakültesinin açılması ve dini işlerle görevli memurlar yetiştirmek üzere İmam ve Hatip Mektepleri'nin açılması da kabul edilmişti. Zamanla bu mektepler öğrenci yetersizliği gerekçe gösterilerek kapatılmıştı. İlahiyat Fakültesi ise 1933'deki Üniversite Reformu ile kaldırılmış, yerine İslâmî Tetkikler Enstitüsü kurulmuş ve bu kurumda 1936'da kaldırılmıştır. 1940'ta açılmaya başlanan Köy Enstitülerinde de din derslerine yer verilmemiştir.[633]

---

632 Darülfünun'dan, DP iktidarına kadar üniversiteler açısından yaşanan süreç hakkında bilgi için bkz. Sina Akşin vd., **a.g.e.,** I, s. 420-426. Ayrıca bu dönemde, özellikle de İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir solcu/komünist akademisyenler ve bazı öğrenci olayları sorunları vardı. Detaylı bilgi için bkz. Ali Arslan, "Çok Partili Döneme Geçişten 27 Mayıs'a Türkiye'de Siyaset ve Üniversite", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* S. 2 (2002), s. 46-55.

633 Turgay Gündüz, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. 7, S. 7 (1998), s. 544-548.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya genelinde yaşanan demokratikleşme faaliyetleri ve Türkiye'nin de ABD öncülüğündeki Batı dünyası ile yakınlaşması, çok partili siyasi hayata geçişin başlaması, BM ilkeleri ışığında demokratik eğitimin vurgulanması, SSCB tehditleri ve komünizm karşısında din unsurunun öne çıkması gibi nedenlerle özellikle de 1947 yılından başlamak üzere dini eğitim konusunda yeniden hareketlilikler yaşanmaya başlanmıştı.

CHP Divanı, 1947 yılı Ocak ayı içerisinde din eğitimi hususunda yapılan istekleri incelemiş ve bu konuda ne yapılması gerektiğine dair fikirlerini Anadolu Ajansı vasıtasıyla ilan etmişti. Ancak bu açıklanan tebliğde yer alan uygulamalar için tatbike geçilmemişti. Bu dönemde, İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen de bir tasarı yayınlayarak, büyük illerde "Kur'an kursları ve İmam-Hatip Okulları" açılmasını önermişti. Bundan sonraki süreçte din eğitimi ile alakalı olarak yaşanan yoğun tartışmalar, CHP'nin 7. Kurultayında meydana gelmiş ve esaslı kararların alınmaya başlanması ise 10 Şubat 1948 tarihli CHP Meclis Grubu toplantısında, din eğitimi ve görevlisi yetiştirilmesine yönelik araştırmalarda bulunmak üzere bir komisyonun kurulması kararıyla gerçekleşmişti. Komisyon hazırladığı raporu, 19 Şubat 1948'de CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına sunmuştu. Raporda özetle, veli izni ve okul içinde olmak üzere ders saatleri dışında ilkokulların son iki sınıfında din dersi verilmesi, imam ve hatip kurumlarına ihtiyaç olduğu, İslam münevverleri yetiştirmek üzere İslam İlahiyat Fakültesi kurulması gerektiği, derslerde okutulacak derslerin diyanetçe hazırlanıp MEB'in onayından geçmesi, ders verecek öğretmenlere yardım adı altında devletçe ücret ödenmesi, diyanetçe açılacak imam din eğitimi kurumlarının sürekli olarak MEB tarafından teftiş edilmesi gerektiği ifade edilmişti. CHP, 21 Mayıs 1948'de Ulus gazetesinde yayınladığı bir tebliğle komisyonun raporunu kabul ettiğini, yalnızca İmam ve Hatip Okulları ibaresinde yer alan okul kelimesinin "kurs" olarak değiştirildiğini ve bu kursların MEB'e bağlı olacağını belirtmişti.[634]

1948'de on ay sürecek şekilde İmam-Hatip kurslarının açılması kararlaştırılmıştı. Ancak bu kursların programı, Ocak 1949'da hazırlandığı için kursların faaliyete geçmesi 1949'u bulmuştu. Bu kurslara, askerliğini bitirmiş ve ortaokul mezunlarının kayıt olabileceği açıklanmıştı. İlk kurslar, İstanbul ve Ankara başta olmak üzere birkaç ilde açılmış sonradan sayıları artmıştı. 1949 yılının sonuna gelindiğinde bu

634 İlker Dere, *Hasan Tahsin Banguoğlu'nun Milli Eğitim Bakanlığı,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 85-90.

kurslardan 50 kadar kişinin diploma aldığı bilinmektedir. Bu kurslar daha sonraları DP iktidarında okullara çevrilecektir.[635]

İlkokullarda ders verilmeye başlanması ise MEB Talim ve Terbiye Heyeti'nin 25 Kasım 1948 tarih ve 232 sayılı kararı ve Bakanlık Özel Kaleminden çıkan 1 Şubat 1949 tarih ve 70/54-26 sayılı yazısı ile ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında 15 Şubat 1949'dan itibaren okutulmaya başlanmıştı. Ders seçmeli olarak haftada bir saat olacak ve dersi seçecek çocukların velileri okullara dilekçe ile başvuracaktı. Ayrıca bu derslerin sınıf geçilmesinde bir etkisi de olmayacaktı.[636] Dersler seçmeli olmasına rağmen yoğun bir ilgi ve alaka görmüştü. 1949-1950 eğitim-öğretim yılında 414.447 öğrenci din derslerine başvurmuşken, 2.797 Müslim ve 3.002 Gayrimüslim öğrenci ise din dersi almama yönünde tercihte bulunmuşlardı.[637] DP iktidarında ise din dersleri program dâhiline alınmış ve seçmeli formatı değiştirilmişti. Yeni formata göre, dersi seçmeyeceklerin velileri okullara başvuracaktı, yoksa öğrencileri din dersini alıp imtihanlara girmekle mükellef kılınacaktı.[638]

Ankara Üniversitesi'ne bağlı olacak bir şekilde İlahiyat Fakültesinin kurulması da 21 Mayıs 1949'da kabul edilen komisyon raporu çerçevesinde gerçekleşecekti. Bu amaçla Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, Ankara Üniversitesi Kuruluş Kadroları Kanununda değişiklik yapılmak üzere bir kanun tasarısı hazırlanmıştı. Tasarı, 5 Mayıs 1949 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülmüş ve Meclise sunulmak üzere kararlaştırılmıştı.[639] Tasarı üzerindeki Meclis görüşmeleri 4 Haziran 1949'da başlamış ve tasarının tümü üzerinde söz alan milletvekillerinin genel kanaati bu kanunun yerinde olduğuna yönelik olmakla beraber, kurulacak İlahiyat Fakültesi'nin aşırı fikirlerden uzak tutulması konusunda da uyarılarda bulunmuşlardı. Son olarak söz alan Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, kanuna verilen desteğe teşekkür etmiş, yapılan uyarıları dikkate aldığını belirtmiş ve kurulacak olan bu fakülte ile irtica faaliyetlerinde bir uyanma değil onları menetme hareketinin yaşanacağını ifade etmişti. Banguoğlu, fakülte hocasız ve öğrencisiz kalacak eleştirilerine de cevap vermiş ve zamanla her

635 Sabit Dokuyan, **a.g.e.,** II, s. 285. İmam-Hatip kurslarının açılışı 15 Ocak 1949'da yapılmıştı. İlgili haber için bkz. **Cumhuriyet,** "İmam-Hatib kursları dün açıldı", 16 Ocak 1949, s. 1-3.

636 Filiz Meşeci Giorgetti, Betül Batır, "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'nda Eğitim Politikaları", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* Yıl: 7, S. 13-14 (2008), s. 38. Bakanlık Özel Kalemi tarafından yayınlanan yazı için bkz. *MEB Tebliğler Dergisi,* C. 11, S. 524, 7 Şubat 1949, s. 153.

637 Sabit Dokuyan, **a.g.e.,** II, s. 281.

638 İlker Dere, **a.g.t.,** s. 94-95.

639 Hükümet'in kanun tasarısı gerekçesi, Milli Eğitim ve Bütçe Komisyonları raporları için bkz. Ankara Üniversitesi Kuruluş kadroları hakkındaki 5239 sayılı Kanuna ek Kanun tasarısı ve Milli Eğitim ve Bütçe Komisyonları raporları (1/550), S. Sayısı: 247. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 106. Birleşim, 10 Haziran 1949.

şeyin yoluna gireceğini söylemişti. Bakan fakültede Fıkıh, Tefsir, Hadis gibi İslami ilimler başta olmak üzere Dil, Tarih ve Coğrafya fakültesi derslerinden de Manevi Bilgiler, Psikoloji, Sosyoloji, Yeni İçtimiyat ve Ruhiyet gibi derslerinde verileceğini belirtmiş ve Mukayeseli Din Tarihi ile başka dinlerinde anlatılacağını söylemişti. Bakan lisans kurslarının da fakültenin yardımcı dersleri olacağına dikkat çekerek, öğretilecek lisanlar olarak Arapça, Farsça ve bazı Avrupa dillerinin olacağını ifade etmişti. Bakanın konuşmasından sonra maddelerin görüşülmesine geçilmiş, maddeler tek tek oylandıktan sonra tasarı açık oylamaya sunulmuştu. Netice olarak kanun tasarısı, oylamaya katılan 250 milletvekilinin tamamının oybirliği ile onanmıştı.[640]

21 Kasım 1949'da eğitime fiilen başlayan İlahiyat Fakültesi, dört yıllık bir eğitim programına sahipti. Bu fakülte ile amaçlanan müftü, vaiz, imam-hatip kurs hocaları ve fakültenin akademik kadrolarını yetiştirmekti.

Velhasıl kelam CHP'nin giriştiği bu dini yöndeki gelişmeler o dönem içerisinde ve günümüzde ekseriyetle 1950 seçimleri öncesi CHP'nin oy kaygısı için giriştiği bir hareket olarak lanse edilmektedir. Bu kanı kısmen doğru olmakla beraber dönem içerisinde yaşanan gelişmelere ve verilen beyanatlara baktığımızda samimi bir yaklaşımında olduğunu ve dünya şartlarının meydana getirdiği demokratikleşme faaliyetlerinin de söz konusu gelişmelerin yaşanmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Her şeye rağmen elde edilen kazanımların gerekli olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü Müslüman bir ülkede devlet eliyle yürütülmeyen din ve eğitim kurumlarının başıboş bırakılması takdirinde, bu boşlukları doldurmak için sakıncalı ve aşırı fikirli kişi ve grupların geç kalmayacakları muhakkaktır.

---

640 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 101. Birleşim, 4 Haziran 1949, s. 277-284, 296-299; **Akşam,** "İlâhiyat fakültesi kanunu kabul edildi", 5 Haziran 1949, s. 1. Çalışmamız döneminde ayrıca, Siyasal Bilgiler Okulu da "Siyasal Bilgiler Fakültesi" adıyla Ankara Üniversitesi'nin bünyesine katılmıştı. Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 71. Birleşim, 23 Mart 1950, s. 844-852. Giderek artmaya başlayan yüksekokullar ve üniversitelere paralel olarak öğrenci sayısı da artmaktaydı. Artan öğrencilerin barınma sorunlarını gidermek için 5375 sayılı Yüksek Öğrenim Öğrenci Yurtları ve Aşevleri Kanunu çıkarılmış ve böylelikle "Yurt ve Aşevleri" MEB'in sorumluluğu altına verilmişti. Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 18. Cilt, 75. Birleşim, 25 Nisan 1949, s. 631-644, 650-653. Daha sonra çıkarılan 5661 sayılı Yüksek Öğrenim Öğrenci Yurtları ve Aşevleri Hakkındaki Kanuna Ek Kanun tasarısı ile özel ve tüzel kişilere ait yurtların açılmasına izin verilmesi ve denetlenmesi MEB'in görevleri arasına alınmıştı. Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 72. Birleşim, 24 Mart 1950, s. 986-988, 1091-1094.

3. IV. Milli Eğitim Şûrası ve Eğitim Alanında Yaşanan Diğer Gelişmeler

Milli Eğitim Şûralarının öncülü olarak sayabileceğimiz "Maarif Kongresi" daha Milli Mücadele sürerken, 16 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanmıştı. Mustafa Kemal'in bu kongreye, savaş şartları içinde dahi katılması, kurulacak yeni devletin eğitime vereceği önemi göstermesi bakımından önemlidir. Daha sonraki yıllarda toplanan, Heyet-i İlmiye çalışmaları da Maarif Kongresi gibi Eğitim Şûralarına öncülük etmiştir.

Milli Eğitim Şûraları, 1933'te çıkarılan "2287 sayılı Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun" ile yasal bir zemine kavuşmuş ve yine bu yasa gereği şûraların 3 yılda bir toplanması karara bağlanmıştı. İlk şûranın toplanması için 1935 yılı öngörülmüşse de bu ilk toplantı ancak 1939'da gerçekleşebilmişti. Bu eğitim şûraları, yaptırım gücü olmayan, danışma niteliğine havi, milli eğitim politikaları üretmek üzere gelenekselleşmiş bir kurum hürriyetine sahip olmuşlardır.[641]1939'da gerçekleşen birinci şûrayı sırasıyla 1943 ve 1946 yıllarındaki şûralar takip etmişti. Çalışmamız içinde inceleyeceğimiz IV. Milli Eğitim Şûrası ise 22-31 Ağustos 1949'da Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde gerçekleşmişti.

22 Ağustos'ta Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun başkanlığında başlayan IV. Milli Eğitim Şûrasının gündeminde şu konular vardı: 1948-1949 ders yılından itibaren uygulamaya konulan ilkokul programının incelenmesi, yeni ortaokul programı projesinin tetkik edilmesi, lise derslerinin dört yıllık bir teşkilata göre tespiti, ortaokul ve liselere öğretmen hazırlayan eğitim enstitüleri ve yüksek öğretmen okulu teşkilatının ihtiyaçlara göre düzenlenmesi ve eğitim ve öğretimde dayanılan demokratik esasların incelenmesi.[642]

Şûranın açılış konuşmasını yapan Başbakan Günaltay, gündem maddeleri içinde de yer alan demokrasi kavramına sürekli olarak atıflarda bulunmuş ve gençlerin demokrasiyi anlamış olarak yetiştirilmelerini istediğini belirterek demokrasinin her sahadaki önemine dair vurgularda bulunmuştu.[643] Başbakandan sonra söz alan MEB Bakanı Banguoğlu da Şûranın önemine değinmiş ve yapılacaklar hakkında izahatlar vermişti. Bakan'a göre, ortaokullarda ve liselerde bir formasyon eksikliği vardı ve bu

641 Muzaffer Deniz, *Milli Eğitim Şûralarının Tarihçesi ve Eğitim Politikalarına Etkileri,* Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2001, s. 13.
642 T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, IV. Milli Eğitim Şûrası, http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164715_4_sura.pdf (et: 04.04.2018).
643 **Yeni Sabah,** "Maarif Şûrası Ankarada açıdı", 23 Ağustos 1949, s. 1-5.

eksiklik neticesinde bu kurumlarda eğitim pasif kalmaktaydı. Bakan, ortaöğretim kurumlarının bugüne kadar devlet memuru yetiştirmekten öteye gitmediğini, bundan sonra müfredatta yapılacak yeniliklerle hususi teşebbüslere uygun olarak yetişebilecek bireylerinde yetiştirilmesinin hedeflendiğini belirtmişti. Bakan ayrıca, müfredat programlarının gereksiz birçok konuyla doldurulmasından da şikâyetçiydi. Bakanın konuşmasından sonra gündem maddeleri ışığında beş komisyon meydana getirilerek çalışmalara başlanmıştı.[644]

Gerek Başbakan Günaltay, gerek MEB Bakanı Banguoğlu ve gerekse de Şûranın gündem maddeleri arasında yer alan demokratik eğitim anlayışı, daha önce birçok kez değindiğimiz gibi savaş sonrası gelişen dünya koşulları ve Türkiye'de girişilen çok partili siyasi hayat, bu söylemlerin konuşulmasına ve eğitime yansıtılmasına vesile olmuştur diyebiliriz.[645]

22 Ağustos'ta başlayan Şûra, 31 Ağustos 1949 günü sona ermişti. Şûrada alınan kararlara baktığımızda, Şûra gündemindeki konuların genel kabul gördüğünü söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra ilkokul ikinci devrede ayrı ayrı okutulan Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi derslerinin bir ders hâlinde ve çocuk psikolojisine göre düzenlenmesi, ortaokullarda eğitim öğretimin anlayış ve uygulanış bakımından ilkokullara yaklaştırılması, bu iki kuruluş arasında paralellik ve ahenk sağlanması, öğrencilerin hayata atılımları, meslek okullarına gitmeleri, liseye devam etmeleri hâllerinde kendilerine gerekli olan bilgi ve becerilerin kazandırılması, imtihanların objektif esaslara göre yapılması da kararlaştırılmıştı. Ayrıca, Köy enstitüleri ile ilk öğretmen okullarının öğretmenlerinin aynı kaynaktan yetiştirilmesi amacıyla birleştirilmelerine dair olan teklifler de Şûra Genel Kurulunca bazı değişikliklerle kabul edilmişti.[646]

Şûrada üzerinde en çok durulan konulardan biri de ortaokul programıydı. Bazı derslere eklemeler yapılırken bazı derslerden de çıkarmalar yapılmış, haftalık ders saati

644 **Akşam,** "Maarif Şûrası dün açıldı", 23 Ağustos 1949, s. 1-2. MEB Bakanı Tahsin Banguoğlu da Başbakan ve gibi demokrasi kavramına değinmiş ve bu yolda öğretmenlere büyük görevler düştüğünü belirtmişti. İlgili haber için bkz. **Zafer,** "Maarif Şûrası Dün Toplandı", 23 Ağustos 1949, s. 1-6.

645 1949 yılında Türkiye ve ABD arasında imzalanan "Türkiye ABD Hükümetleri Arasında Eğitim Komisyonu Kurulması Hakkında Anlaşma" ile ABD'nin vermiş olduğu ve vereceği yardımların ABD politikalarına uygun kullanılmasını denetlemek amacıyla bir komisyon kurulmuştu. Bu etken Şûrada "Demokratik Eğitim" anlayışının ön plana çıkmasında ve Türkiye'nin içine girdiği yeni siyasi atmosferi göstermesi bakımından önemlidir. Bkz. Erhan Karabulut, *Hazırlanışı ve Uygulanması Açısından Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İlköğretim Programları (1913-1968),* İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 166.

646 T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, IV. Milli Eğitim Şûrası, http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164715_4_sura.pdf (04.04.2018).

29'dan 32 saate çıkarılmıştı. Liselerinde 3 yıldan 4 yıla çıkarılması kabul edilmişti. 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi"nin ortaokul ve liselerde öğrenci seviyelerine göre işlenmesi de kararlaştırılan başka bir konuydu.[647] Şûrada alınan kararların çoğu DP iktidarı ve sonrasındaki dönemlerde faaliyete geçme şansı bulabilmişti.[648]

IV. Milli Eğitim Şûrasının geneline baktığımızda öne çıkanlar demokratik bireyler yetiştirmek üzere demokratik bir eğitim anlayışının verilmek istendiği, liselerin 4 yıllık bir eğitim müfredatına göre düzenlenmesi gerektiği, ortaokul eğitim müfredatının aktif hale getirilmek istendiği ve öğretmen eksikliklerinin giderilerek daha donanımlı hale getirilmelerinin istendiğini söyleyebiliriz.

Dönemin bir başka önemli icraatı da Banguoğlu'nun da kişisel çabalarıyla gerçekleşen öğretmen kadrolarının dağılımının sağlıklı bir şekilde olmasıdır. Büyük şehirlerde yoğunlaşan öğretmenlerden bir kısmı ihtiyaç bölgelerine tayin edilerek eğitim alanındaki büyük bir boşluğun doldurulması yönünde önemli bir adım atılmıştı.[649]

Bu dönemde çıkarılan bir diğer önemli kanunda MEB'e bağlı bulunan okullarda okutulan kitaplara yöneliktir. 6 Haziran 1949'da kabul edilen "5429 sayılı Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda okutturulacak ders kitaplarının seçilmesi, basılması ve dağıtılması hakkında Kanun" ile 3 Haziran 1933 tarihli ve "2259 sayılı Kanun" yürürlükten kaldırılmıştır. Bu yeni kanun ile MEB'e bağlı okullarda okutulacak kitapların belirlenmesi, satış fiyatlarının tayini gibi hususlar MEB'e bağlanmış, kitapların okutturulmaya başlandıktan sonra 3 yıl süreyle kullanılacağını bu süre uzatılmak istenirse, sürenin bitiminden bir yıl önce gerekli değişimin yapılabileceği saptanmıştı. Ayrıca ders programları için yeterli kaynak yazılmazsa MEB'in de kitap yazıp, bastırabileceği açıklanmış ve telif hakkı ödenen eserlerin edebi mülkiyetinin MEB'e bağlı olduğu ve MEB'in eser üzerinde gerekli değişiklikleri yapabileceği de belirtilmişti. Kanunda yer alan geçici ikinci maddeye göre, Milli Eğitim Bakanlığı, önceki kanuna göre bastırmakta olduğu kitaplardan her yıl serbest basıma bırakacaklarının listesini ders yılı başından bir yıl önce ilân edecekti.[650] Hülasa bu kanunla önceden sadece MEB'in yaptığı ders kitabımı basımı yine MEB'in kontrolünde

---

647 Ortaokul programında yapılan değişiklikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlker Dere, **a.g.t.,** s. 60-66.
648 IV. Milli Eğitim Şûrası, alınan kararlar ve bu kararların uygulanması hakkında detaylı bilgi için bkz. Sait Dinç, *Cumhuriyet Döneminde Yapılan Milli Eğitim Şûraları ve Alınan Kararların Uygulanması (1923-1960),* Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999, s. 81-96.
649 Filiz Meşeci Giorgetti, Betül Batır, **a.g.m.,** s. 39.
650 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 102. Birleşim, 6 Haziran 1949, s. 339-341.

olacak ve gerekirse yine MEB'in aktif rol alacağı şekilde, ders kitabı yazımı ve basımında özel sektöre de izin verilmişti.

Bu dönemin diğer bir önemli gelişmesi ise çıkarılan "5632 sayılı Milli Kütüphane Kuruluşu Hakkında Kanun" ile kütüphanecilik alanında yaşanmıştı. Milli Kütüphane daha 1946'da açılmış ve kısa sürede önemli bir ilgi ve alaka yakalamıştı. Cumhurbaşkanı İnönü de Milli Kütüphane ile ilgili TBMM'nin 8. Dönem 3. Toplantı açılışında şu ifadeleri kullanmıştı: "İlmî çalışma ve araştırmaların temel vasıtası olan millî bir kütüphane kurulması dâvası gerçekleşme yoluna girmiştir. Bu yıl Başkentimizde açılan millî kütüphanenin, ilim hayatımızda hayırlı tesirleri kısa zamanda görülecektir."[651] MEB tarafından hazırlanan kanun tasarısı, 23 Şubat 1950 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek Meclise sunulmak üzere kararlaştırılmıştı. 1946'da açılan Milli Kütüphane hakkında neden bir kanun çıkarılması gerektiğine dair tasarı gerekçesinde aşağıdaki ifadelere yer verilmişti:[652]

"(...) Kuruluş maksadı ilişik kanun tasarısında tesbit olunan Millî Kütüphane, memleketin kültür hayatı bakımından ehemmiyeti büyük olan bir müessesedir. Bu müessesenin amaçlarını belirtmek, kadrolarını düzenlemek ve Millî Kütüphanenin süratli inkişafını sağlamak bu tasarının hedefidir.

Millî Kütüphanenin işleri bugüne kadar Millî Eğitim Bakanlığının muhtelif kadrolarından tefrik edilen elemanlarla yerine getirilmiştir. Tasarı ile bu elemanlara ait kadroların lağvı teklif edilmektedir. (...)

Kurulması en az yüz yıl gecikmiş olan Türk Millî Kütüphanesinin en kısa zamanda bir ilim ve irfan âbidesi halinde yükselmesini hedef tutmak maksadiyle ilişik kanun tasarısı hazırlanmıştır."

Hazırlanan bu kanun tasarısı, Meclisin gündemine 23 Mart 1950 tarihli oturumda gelmiş ve tasarının tümü hakkında konuşan olmayınca, maddeler hızlıca oylanıp açık oylamaya sunulmuştu. Netice olarak kanun tasarısı, oylamaya katılan 240 milletvekilinin tamamının oyuyla kabul edilmişti. Kanun ile Milli Kütüphane'nin MEB'e bağlı olacağı ve nasıl yönetileceğine MEB'in hazırlayacağı bir tüzükle karar verileceği belirtilmişti. Ayrıca kütüphaneye kurum ve şahıslar tarafından yapılacak bağışlarında kabul edileceği belirtilmişti.[653] Milli Kütüphane uzun yıllar sonra 1980'de

651 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 13. Cilt, 1. Birleşim, 1 Kasım 1948, s. 6.
652 Millî Kütüphane Kuruluşu hakkında Kanun tasarısı ve Millî Eğitim ve Bütçe Komisyonları raporları (1/720), S. Sayısı: 256. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 71. Birleşim, 23 Mart 1950.
653 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 71. Birleşim, 23 Mart 1950, s. 835-836, 907-910.

Ankara'da inşa edilen özel binasına taşınacak ve günümüze kadar gelişerek, Türkiye'nin önemli kütüphaneleri arasındaki yerini alacaktır. Kütüphane, Türkiye'deki her türlü ve dünyadaki başta Türkiye ile alakalı yapıtları toplamak, bunları ilgililere sunmak ve ayrıca kültür ve sanatla ilgili arşiv çalışmalarıyla da yükümlüydü. Diğer bir önemli işlevi de bibliyografya çalışmaları hazırlayarak yayınlamasıydı.[654]

4. VI. Dil Kurultayı

Türkiye'deki dil tartışmaları, Osmanlı'nın son dönemine kadar uzanmaktadır. Özellikle Tanzimat döneminde dilde sadeleştirme, imla kuralları kullanma, Latin harflerine geçiş ve Türkçeleştirme faaliyetlerine yönelik yoğun çalışma ve tartışmaların yaşandığını bilmekteyiz. Bu tartışmalar, Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam etmişti. 3 Kasım 1928'de Latin harfli alfabeye geçiş, Mecliste onanarak yürürlüğe girmişti. Bundan sonra yoğun bir okuma-yazma seferberliğine girişilmiş ve Türkçeden yabancı kelimelerin arındırılması süreci de hızlandırılmıştı. Mustafa Kemal, bu işlerin örgütlü bir şekilde yürütülmesi için 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ni kurmuştu. Dil Kurultaylarının toplanmaya ve dildeki sorunları tartışmaya başlaması da bu cemiyetin kurulmasından sonra başlamıştı.[655]

Çalışmamız döneminde, altıncısı gerçekleşen Türk Dili Kurultaylarının ilki 26 Eylül-5 Ekim 1932'de, ikincisi 18-23 Ağustos 1934'de, üçüncüsü 24-31 Ağustos 1936'da, dördüncüsü 10-14 Ağustos 1942'de ve beşincisi de 26-30 Kasım 1945'te gerçekleşmişti.[656]

VI. Dil Kurultayı ise 19-23 Aralık 1949 tarihinde, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde toplanmış ve Cumhurbaşkanı İnönü başta olmak üzere bütün Hükümet erkânı da kurultayın açılışına katılmıştı. MEB Bakanı ve Türk Dil Kurumu Başkanı Tahsin Banguoğlu'nun[657] açılış konuşması ile başlayan kurultayın başkanlığına Hüseyin Cahit Yalçın getirilmişti. Banguoğlu yaptığı konuşmada, İmparatorluktan milli bir dil yerine bir sınıf dili edindiklerini belirtip bugünkü gayelerinin halkın anlayabileceği bir dil oluşturmak olduğunu söylemişti. Bakan bazı

654 Sina Akşin vd., **a.g.e.,** II, s. 487.
655 Sina Akşin vd., **a.g.e.,** II, s. 435-439. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin adı daha sonra 1936'da Türk Dil Kurumu olarak değiştirilecekti.
656 Gerçekleşen ilk beş Türk Dili Kurultayı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Haşim Altınışık, *Atatürk-İnönü Dönemi Kültür Politikaları Temelinde Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu,* Ahi Evren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2011, s. 236-292.
657 O dönem içerisinde Milli Eğitim Bakanları aynı zamanda Türk Dil Kurumu'nun da başkanlığını yapmaktaydılar.

harfler Arapça kalabilir miydi diye sorup sonrasında böyle bir şeyin olamayacağını dilin ya tamamen Arapça ya da Türkçe olması gerektiğini belirtmiş ve Mustafa Kemal'in Türkçeden yana karar aldığını ve bu istikamette yol katledildiğini ifade ederek konuşmasını sonlandırmıştı. Öğleden sonra ise tüzük, bütçe ve önergeler okunmuş, Lengüistik-Etimoloji, Gramer-Sentaks, Lûgat-Filoloji, Terim ve İmla Komisyonları kurulmuştu. Ayrıca, Kurultayda alınan kararlar, kurulacak olan İlim Heyeti'nin kontrolünden de geçecekti.[658]

Mümtaz Faik Fenik, Zafer gazetesindeki yazısında, Milli Eğitim Şûrasında olduğu gibi Kurultay'da da siyasi bir hava olduğunu ve MEB Bakanı ne isterse o yönde kararların tezahür edeceğini belirtmiş ve dilde sadeleşmenin şart olduğunu ama bunu emir telakki ederek yapmanın yanlış olduğunun üzerinde durmuştu. Fenik'e göre, öz Türkçede ısrar etmek yanlış, dil kendi seyrine bırakılmalı, sadece ilmi terimler için çalışmalar yapılabilir ama bu çalışmaları da Kurultaylar değil, kurulacak İlim ve Fen Akademileri yapmalıydı. Fenik, Türkçeye çevrilen anayasayı anlamak için lûgata ihtiyaç olduğunu ve bu durumun dünyanın hiçbir yerinde olmadığını ifade ederek bu konuda da eleştirilerde bulunmuştu.[659]

VI. Kurultay'ın başlıca özellikleri olarak Kurultay tüzüğünün esaslı bir şekilde değiştirilmesi, dil davasında Dil Kurumu ile birlikte hareket etmeyenlerle, davaya yabancı olanların ve davaya direk karşı olanlarında davet edilmesi ve terim ile imla konuları üzerinde yoğun olarak çalışılmasını sayabiliriz. Kabul edilen yeni tüzük ile yönetim ve bilim işleri birbirinden ayrılmıştı. Kurumun kol teşkilatı kaldırılarak bütün bilim işleri, Bilim Kurulu adındaki yapıya devredilmişti. Kurulun yönetimi ise beş kişilik bir Yönetim Kuruluna bırakılmıştı. Bilim ve Yönetim kurullarının bir araya gelmesiyle de Genel Merkez Kurulu oluşmuş oluyordu.[660] Kurultay'da teklif edilen imla kuralları da reddedilmişti.[661]

Şevket Rado, Akşam gazetesindeki "Hafta Sonu Notları" köşesinde Mümtaz Faik Fenik'in aksine Kurultay'ın son zamanlardaki en serbest kurultay olduğunu, baskının hiçbir şekilde olmadığını belirtmiş ve dil davası neden çözülemiyor sorusuna

---

658 **Yeni İstanbul,** "Altıncı Dil Kurultayı çalışmaya başladı", 20 Aralık 1949, s. 1.

659 Mümtaz Faik Fenik, "Lûgatlı bir anadil olmaz!", **Zafer,** 20 Aralık 1949, s. 1-6. İstanbul'da Muallimler Birliği adıyla kurulmuş olan dernekte 23 Ekim 1948'de "Dil Kongresi" adıyla bir toplantı düzenleyip şu kararları almıştı: "1- Dil devrimi bilimle alakası olmayan siyasi bir parti oyunudur. 2- Devletin zoruyla okul kitapları uyduruk kelimelerle doldurulmuştur. 3- Bu sebeple büyükler küçükleri anlayamaz hale gelmiştir. 4- Dil Kurumu'ndaki görevliler emirle çalışan bilgisiz kişilerdir." Birliğe göre, Dil Kurumu kapatılarak dil, I. Kurultay çalışmalarının öncesine dönmeliydi. Detaylı bilgi için bkz. *Türk Dil Kurumunun 40 Yılı,* Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1972, s. 85-86.

660 Ahmet Haşim Altınışık, **a.g.t.,** s. 293.

661 **Akşam,** "Dil kurultayı sona erdi", 24 Aralık 1949, s. 1-2.

çünkü herkes haklı diyerek ilginç ama gerçekçi bir bakış açısıyla cevap vermişti. Rado'ya göre, her fikri savunan, çok iyi hazırlanmış, vesikalar vs. toplamış fakat iş dinlemeye gelince kimsenin farklı fikirleri dinlemediğini belirterek sitemde bulunmuştu. Rado, Kurultay'ın kabul ettiği yeni prensiplerin dil çalışmalarında itidalin muzaffer olduğuna delalet ettiğini ifade etmiş ve müfritler ile dil davasına muhalif olanların bu prensiplerden pek hoşlanmadıklarını ama Bilim Kurulu bu prensiplere sadık kalırsa aklıselim sahipleri pek fazla kızamayacaklardır, yapılsa yapılsa anlaşılır yeni kelimler yapılacak ve anlaşılır kelimelere de kimse itiraz etmeyeceğine göre, dil devriminde yatıştırıcı bir döneme girildiğinin söylenebileceğini belirtmişti.[662]

VI. Dil Kurultayı'nın[663] genel havasına baktığımızda, son dönemlerde her alanda yaşanan demokratikleşme hareketlerinin havasının burada da hissedildiğini söyleyebiliriz. Mustafa Kemal Atatürk döneminden Güneş Dil Teorisi'ne[664] kadar, Orta Asya Türkçesi üzerinden daha yoğun bir şekilde öz Türkçe faaliyetlerine girilmişken, İnönü döneminde özellikle de Hasan Ali Yücel'in MEB Bakanlığı sırasında Hümanistik bir düşünce ile Latince ve Yunanca kökenli kelimelere bir yönelimin olduğunu görmekteyiz. Ancak savaş sonrası değişen siyasi ortamında etkisiyle dil hareketine karşı olanlarda da bir canlanma olduğunu ve buna bağlı olarak dilde yaşanması düşünülen köklü değişimlere karşı daha gür bir ses çıktığını söyleyebiliriz. Keza bu durum Kurultay'a da yansımış ve hatta dil davasına muhalif olanlarda çağrılmıştı. Ancak Şevket Rado'nun da belirttiği gibi her fikri savunan kendince haklıydı ama kimse kimseyi dinlemiyordu. Ancak Mehmet Yalçın Yılmaz'ın da ifade ettiği gibi:[665]

"Güneş Dil Teorisinin benimsenmesinden sonra, dilde etkin olarak kullanılan kelimelerin atılıp yerine öz Türkçesinin bulunması amacıyla oluşturulan suni kelime üretme işine son verilmiştir. Bu durum dil çalışmalarını rahatlatmış ve daha sağlıklı çalışmaların yapılmasına imkân vermiştir. Böylece, Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Türk Dil Kurultaylarında, yeni sözcük türetmekten çok Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yerini araştırmaya ve ispatlamaya, Türk dilinin ilk eserlerini ve dilbilim alanında yazılmış batılı kaynakları Türkiye Türkçesine aktarmaya, Türkçenin büyük sözlüğünü ve terimler sözlüğünü hazırlamaya, derleme çalışmalarına ve Türk dil bilgisinin standartlaştırılması çalışmalarına ağırlık verilmiştir."

662 Şevket Rado, "Hafta Sonu Notları", **Akşam,** 24 Aralık 1949, s. 2.
663 VI. Dil Kurultayı hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Yalçın Yılmaz, *Türk Dil Planlaması Bağlamında Türk Dil Kurumu (1932-1951),* İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 175-187.
664 Türkçe'nin en eski dillerden biri olduğunu iddia eden Güneş Dil Teorisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Yalçın Yılmaz, **a.g.t.,** s. 147-153.
665 Mehmet Yalçın Yılmaz, **a.g.t.,** s. 204-205.

C. KÜLTÜR ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER

1. Günaltay Hükümeti'ne Kadar Türkiye'de Yaşanan Kültürel Gelişmelere Kısa Bir Bakış

Cumhuriyet Türkiye'sinde her alanda olduğu gibi kültür alanında da altyapı Osmanlı'dan alınmıştı. Osmanlı Devleti ise Tanzimat devrine kadar daha çok İslami bir kültür içinde yaşarken bu dönemden sonra Batı dünyası ile de bir kaynaşma sürecine girmiş ve öteden beri çok uluslu olmasına mütevellit çok kültürlü bir yapıya sahip olmuştu. Ancak Cumhuriyet'in ilanı ile kurulan yeni ulus devlet modeli ile daha milli bir kültür elde etme yoluna gidilmişti.

Osmanlı'nın son yıllarında özellikle de İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele geçirmesiyle Türk Kültürü'ne bir yönelme olmuş ve bu durum kurulan Cumhuriyet Türkiye'sine de bir rehber olmuştu. Bu rehberlik ile de Cumhuriyet döneminde gerek dil olsun gerek tarih ve gerekse de diğer alanlarda bir öze dönüş hareketi başlatılmıştı. Bu öze dönüşün yanı sıra Batı Medeniyeti ile olan bağlantılarda kuvvetlendirilerek muasır medeniyetleri yakalama ve üstüne çıkma parolası ile yola devam edilmişti.

Eğitim ve dil alanında yaşanan gelişmelere bir önceki konularda değinmiştik, kültürün diğer öğeleri olan resim, heykel, mimari, tiyatro ve müzik ile diğer kültürel faaliyetler ise Cumhuriyet döneminde Türk Ocakları, Halkevleri, Halkodaları, Köy Enstitüleri, Türk Dil ve Tarih Kurumu, sergiler, kongreler, kılık kıyafetteki değişimler gibi kurum ve yollarla üst bir seviyeye çıkarılmaya çalışılmıştı. Osmanlı'dan alınan kurumlar dönem şartlarına göre yeniden yapılandırılmış ve modernleştirilmeye çalışılmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı ve özellikle de ABD ile artan yakınlaşma kültürel alanda da kendini göstermeye başlamıştı. Keza savaş sırasında "Hümanizma"ya ve savaş sonrasında da "Demokratik" anlayışa doğru önemli bir yöneliş olmuştu.[666]

Çalışmamız döneminde öne çıkan ve detaylandıracağımız kültür alanındaki önemli gelişmeler ise Türk Kadınlar Birliği ile Türk Ocakları'nın yeniden faaliyete başlaması, Devlet tiyatrosu hakkında kuruluş kanununun çıkarılması, İstanbul Radyosu

666 Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü dönemlerindeki kültür faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Hacı Veli Gök, *Atatürk ve İnönü Dönemi Kültür Politikaları,* Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2011, s. 24-145.

Radyoevi'nin açılması, Tarihi ve mimari değerler taşıyan türbelerin yeniden açılması, Turizm müesseselerini teşvik kanununun çıkarılması ve Türk-Amerikan ilişkilerinin kültür ayağında yaşanan gelişmeleri sayabiliriz.

2. Türk Kadınlar Birliği'nin Yeniden Faaliyete Geçmesi

Mustafa Kemal, Türk kadınını hep desteklemiş ve bu yönde kararlar alarak kadınların önünü açmaya çalışmıştır. Eğitimde sağlanan fırsat eşitliği, medeni kanunda yapılan yasal düzenlenmelerle kadınların aile ve toplum içindeki yeri ve konumu güçlendirilmişti.

Kadınlar Birliği'nin kuruluşu ise 1923'e dayamaktadır. 1923 Haziran'ında Darülfünun'da gerçekleşen Kadınlar Şûrası'nda yazar ve öğretmen olan Nezihe Muhittin önderliğinde "Kadınlar Halk Fırkası" kurulmuştu. Ancak hükümet bu fırkayı onaylamayınca, 7 Şubat 1924 yılında "Türk Kadınlar Birliği"nin kurulmasına karar verilmiş ve artık yola siyasi bir hüviyetten değil de sosyal bir yapı olarak devam edilmesine karar verilmişti. 1927 yılında yapılan kongreye kadar, birlik daha çok yardım faaliyetlerinde bulunmuş ve 1925 yılında da "Kadın Yolu" adlı bir dergi çıkarmıştı. 1927'deki Birlik Kongresinde Nezihe Muhittin, kurulan yapının bir hayır kurumu olmadığını, amaçlarının kadına sosyal ve siyasal haklar sağlamak olduğunu belirtmişti. Siyasal haklar konusundaki amaçlarına ilk zamanlarda erişemeyen topluluk, kadınsever adayları destekleme yoluna gitmişti. Birliğin siyasal haklar konusundaki artan istekleri zaman zaman kamuoyunda tepkilere neden olmuştu. 1928'deki kongrede birlik başkanlığına getirilen Latife Bekir Hanım, eskisi gibi yardım faaliyetlerinde bulunacaklarını ve siyasal kazanımları zamana bıraktıklarını ifade etmişti. Birlik yurt içinde faaliyet gösterdiği gibi uluslararası kadın birlikleriyle de irtibat halindeydi. Kadınlara 1930'da belediye ve 1934'te de genel seçimlere katılma haklarının verilmesi ve 1935'teki genel seçimlerde de 17 kadın milletvekilinin Meclise girmesi ile kamuoyunda birliğin misyonunu tamamladığına dair söylemleri yükseltmeye başlatmıştı. Birlik, Türkiye'de 18-24 Nisan 1935'te düzenlenen Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi'nin sonrasında kapanma kararı aldığını açıklamıştı.[667]

[667] Türk Kadın Birliği'nin kuruluşundan 1935'teki kapanmasına kadar geçen süreç hakkında detaylı bilgi için bkz. Gürcan Bozkır, "Türk Kadın Birliği (1924-1935)", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi,* C. 3, S. 9-10 (2000), s. 99-115. 1935 Genel Seçimlerinde Meclis'e 17 kadın milletvekili girmiş ve bir yıl sonra yapılan ara seçimlerde de Hatice

Türk Kadınlar Birliği'nin yeniden faaliyete geçmesi ise 13 Nisan 1949'da gerçekleşecekti. Bu konuda ilk hareketlenmelerin, 1 Mart 1947'de eski bir Türk Kadınlar Birliği üyesi olan İffet Halim Oruz'un sahipliğinde "Kadın Gazetesi"nin[668] yayın hayatına başlaması ile yaşandığını söyleyebiliriz. Oruz, gazetenin altıncı sayısında kaleme aldığı "Kadınlar Birliği" isimli yazısıyla, Türkiye'de gelişen demokratik süreç içerisinde demokrasi hamlesinin ve sosyal bünyenin gelişmesi için bir kadın teşekkülüne de ihtiyaç olduğunu belirtmişti. Dönem içerisinde yapılan tartışmalara bakıldığında, demokrasiyi güçlendirmek ve uluslararası arenada Türk kadınını temsil etmek için Türk Kadınlar Birliği'nin yeniden kurulması gerektiğine dair bir hava oluşmuş ve 1947'lerden başlayan bu söylemler, 1949'da Türk Kadınlar Birliği'nin yeniden faaliyete geçmesi ile neticelenecekti.[669]

14 Nisan 1949 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, birliğin yeniden kurulmasına dair şu ifadelere yer verilmişti:[670]

"Türk inkılâbının kadınlara sağladığı hakları korumak, Türk kadınlarının kültür alanında yükselmelerini temin etmek, kadının Türk demokrasisinde hak, vazife ve mesuliyet anlayışının inkişafına hizmet etmek gayesile «Türk Kadın Birliği» kurulmuştur."

Birlik tüzüğünün 53. maddesinde birliğin kurucuları olarak Cumhurbaşkanı İnönü'nün eşi Mevhibe Hanım, İzmir Milletvekili Latife Bekir Çeyrekbaşı, Seyhan Milletvekili Dr. Makbule Dıblan, Ankara Milletvekili Mebrure Aksoley, Kamile Erim, Neriman Sirer, Aliye Beyazıt, Lamia Refik Femnen, Mediha Elden ve Necile Bircan'ın isimleri yer almaktaydı.[671]

Kadın Birliği'nin yeniden kurulması ile ilk olarak, Milletlerarası Kadınlar Kongresi'ne katılım sağlanmış ve bu birliğe asli üye olunmuştu. Oruz'a göre, birlik yeni kurulmasına rağmen iki önemli işlevi gerçekleştirmişti. Birincisi birliğin ilk kuruluşuna nazaran kadınların birliğe olan ilgisinin artmasıydı. Artık birkaç aydın ve idealist kadın

---

Özgener Çankırı'dan seçilmişti. Böylelikle Meclis'teki kadın milletvekili sayısı da 18 olmuştu. İlk kadın milletvekilleri için bkz. TÜİK, **a.g.e.,** s. XI.

668 1947-1962 yılları arasında faaliyet göstermiş olan Kadın Gazetesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Sezen Çoğun Karabulut, "Türk Basınında Kadın Gazetesi'nin Yeri (1947-1962)", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi,* C. 4, S. 11 (2005), s. 187-200.

669 Müge Dişbudak, *Türk Kadın Birliği,* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008, s. 70-75.

670 **Cumhuriyet,** "Türk Kadın Birliği kuruldu", 14 Nisan 1949, s. 3.

671 Müge Dişbudak, **a.g.t.,** s. 79. Mevhibe İnönü birliğin Onursal Başkanı iken, Latife Bekir Çeyrekbaşı da Genel Başkanı idi.

değil, birçok kadın bu davaya el vermişti. İkincisi ise Amsterdam da toplanmış olan Milletlerarası Kadınlar Kongresi'ne katılım sağlanmasıydı. Çünkü bu kongreye, demokrasiyi benimsemiş milletlerin kadınları iştirak etmekteydi. Böylelikle uluslararası arenada bir sempati de elde edilmişti. 30 Nisan 1950'de Türk Kadınlar Birliği, İstanbul merkezinin ilk kongresinde, yaklaşan 1950 seçimleri de dâhil olmak üzere kadın haklarını görüşmüş ve dönemin güçlü partileri olan CHP, DP ve MP'ye yazılar göndererek seçim listelerinde kadın adaylara da yer verilmesi dileğinde bulunulmuştu. CHP'nin 1935'te 17 kadın milletvekilini aday gösterirken 1950'de sadece listesinde 6 adaya yer vermiş olması çokça eleştirilmişti.[672]

Çalışmamız döneminden, günümüze kadar çalışmalarını devam ettiren birlik, Türk kadının sosyal ve siyasi arenada önemli kazanımlar elde etmesinde yoğun çalışmalarda bulunmuş ve bulunmaya da devam etmektedir. Türk kadınının siyasi haklarını elde etmesinde Birliğin önemi kadar hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk kadınına vermiş olduğu değerde çok önemlidir. Birliğin 1949'da Cumhurbaşkanı İnönü'nün eşi ve dönemin milletvekillerinin katkısı ile yeniden kurulması ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk siyasi ve sosyal hayatını derin bir şekilde etkileyen demokratikleşme faaliyetleri içerisinde görmek mümkündür. Keza Oruz'un da belirttiği gibi Birliğin kurulması ve Milletlerarası organizasyonlara katılması dış dünyada Türkiye aleyhinde bir sempati oluşturmuştu.

3. Türk Ocakları'nın Yeniden Faaliyete Geçmesi

Türk Ocakları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı yönetimine egemen olduğu dönemde, Türk milliyetçiliğini özellikle bilimsel alanda yaygınlaştırmak amacıyla 25 Mart 1912'de kurulmuştu. Cumhuriyet'in ilanından sonra da faaliyetlerini sürdüren Türk Ocakları, inkılap hareketlerinin benimsenmesinde ve korunmasında rol alan etkenlerden biri olmuştu. Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi'nin itirazlarına rağmen CHP'nin 1927 yılında gerçekleştirilen İkinci Büyük Kurultayında kabul edilen bir nizamname ile Ocak, Parti'nin denetimi altına alınmıştı. Bu durum ve sonrasında yaşanan siyasi gelişmelere bağlı olarak Türk Ocakları, CHP karşısında tavır almaya başlamıştı. Mustafa Kemal Atatürk de Ocağın bu davranışlarından rahatsız olup Ocağın inkılapların yaygınlaşmasında yetersiz kaldığını düşünmekte ve Ocağın, CHP

672 Müge Dişbudak, **a.g.t.,** s. 80-82.

ile birleşmesini istemekteydi. Ocak bu baskılar karşısında daha fazla dayanamayarak 10 Nisan 1931'de toplanan Olağanüstü Kurultayında fesih kararı alarak lağvedilmiş ve CHP'ye katılmıştı.[673]

Türk Ocakları, 10 Mayıs 1949'da yeniden faaliyete geçerek, 18 yıl sonra ikinci kuruluşunu gerçekleştirmişti. Ocağın bu yeniden açılışı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in evinde yapılan merasimle gerçekleşmişti. Bu merasime İstanbul Vali ve Belediye Başkanı olan Lütfü Kırdar, Halkevleri İdare Heyeti Başkanı Fahrettin Kerim, DP İl Başkanı Avukat Abdurrahman Münip Berkan'ın yanı sıra siyasetçiler, akademisyenler, Ocağın eski mensupları ve gazeteciler katılmıştı. Türk Ocakları Geçici İdare Heyeti Reisi olan Hamdullah Suphi açılışta yaptığı konuşmada Türk Ocakları'nın milliyetçi olduğunu ve hizmetlerini milli hudutlar içinde bulunan topraklarda gerçekleşeceğini ancak uzaktan gelen Türklere de ne tür yardımlar yapılması gerekiyorsa yapılacağını belirtmişti. Tanrıöver, bizim milliyetçiliğimiz yalnız korunma endişesi ile vücut bulmuş Türk milletinin şerefini, haklarını kendi topraklarında tam hâkimiyetini hedef tutan bir fikir hareketidir demişti. Tanrıöver, Ocağın siyasi faaliyetlerden uzak kalarak, sade bir dil fikrini müdafaa edeceğini ve komünizm ile mücadele edeceğini ifade etmişti. Ayrıca, irtica korkusunun artık olmadığına değinen Tanrıöver, din müesseselerinin müstakil bir suretle muhafaza edilmesinin esas olduğunu da belirtmişti.

Tanrıöver, Türk Ocakları'nın eskiden olduğu gibi Türk gençlerini, fikir ve sanat adamlarıyla temasta tutarak ilmi çalışmalarda bulunacağını söylemiş ve Türk Ocakları'nın yeniden faaliyete geçmesinin hayırlı olmasını dilemişti.[674]

Türk kültür hayatına önemli katkılar sağlayan Türk Ocakları, bu ikinci kuruluşundan sonra bir süre etkisiz kalsa da daha sonraları önemli kültür çalışmalarında bulunarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

4. Devlet Tiyatrosu Kuruluşu Hakkında Kanun

Diğer eğitim ve kültür alanlarında olduğu gibi tiyatro altyapısı da Osmanlı'dan Cumhuriyet Yönetimine kalmıştır. Osmanlı'da, Tanzimat devrinden başlamak üzere

673 Salih Akbaş, *Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Kültür ve Müzik Politikaları (1923-2000),* Sonçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2015, s. 70-71. Türk Ocakları'nın, Türkiye dışındaki Türklere yönelik düşünce ve etkinlikleri de dönemin iktidarı tarafından hoş karşılanmamıştı. Çünkü bu etkinlikler, Türklerin yaşadığı ülkeleri rahatsız etmekte ve bu durum Türkiye ile söz konusu ülkeler arasında sorunlar teşkil etmekte ve edebilmekteydi.

674 **Yeni Sabah,** "18 Yıllık bir fasıladan sonra Türk Ocağı yeniden açılıyor", 11 Mayıs 1949, s. 1-5.

sürekli olarak oluşturulmak istenen ulusal bir tiyatro kurma düşüncesine ancak devletin son yıllarında erişilebilmişti. Günümüzde İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları olarak bilinen yapı ise 1914'te Osmanlı Güzellikleri Evi manasına gelen "Dar'ül bedayi-i Osmani" adıyla kurulmuştu. Osmanlı'nın son döneminde kurulan bu tiyatronun, düzenli olarak ödenek almaya başlaması ise Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. 1931'de İstanbul Belediyesi'ne resmen bağlanan kurum, 1934 yılında ise "Şehir Tiyatrosu" adını almıştır. Şehir Tiyatrosu, Türk tiyatro tarihinde ilk Müslüman Türk kadınının sahneye çıktığı, ilk tiyatro dergisinin çıkarıldığı, ilk çocuk oyunun oynandığı ve ilk tiyatro okulunun kurulduğu kurum olması açısından önemlidir. Ayrıca kurum sergilediği sahneler ve yaptığı turnelerle tiyatronun Anadolu halkı tarafından da benimsenmesini sağlamıştır.[675]

Cumhuriyet döneminde kurulmuş olan diğer devlet ödenekli tiyatro kurumu ise Ankara'da kurulmuş olan Devlet Tiyatrosu'dur. Bu kurumun açılış evresini, Ankara Devlet Konservatuvarı'nın açılması ve Tatbikat Sahnesi'nin temsilleri meydana getirmektedir. Devlet Konservatuvarı'nın açılması için çalışmalar 1935'te başlamış, öğretime geçmesi ise Kasım 1936'da gerçekleşmişti. Konservatuvarın tiyatro bölümünün gelişmesinde ve daha sonra Devlet Tiyatrosu'nun kurulmasında Almanya'dan getirtilen Carl Ebert'in büyük katkıları olmuştu. Konservatuvar mezunlar vermeye başlayınca, Tatbikat Sahnesi'nde de deneme amaçlı temsiller yapılmaya başlanmıştı. 1947 yılında Carl Ebert'in Devlet Konservatuvarı'nın başından ayrılıp geri Almanya'ya dönmesi ile kuruluş hazırlığında olan Devlet Tiyatrosu ve Operası'nın başına ünlü tiyatrocu Muhsin Ertuğrul getirilmişti. Ve ayrıca, Tatbikat Sahnesi'nin tiyatro ve opera faaliyetleri de Konservatuvarın bünyesinden ayrılmıştı.[676]

1947-1949 arası Devlet Tiyatrosu'nun hazırlık aşamasını oluşturmuş ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan "Devlet Tiyatrosu Kuruluşu Hakkında Kanun" Tasarısı, 6 Mayıs 1949 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek Meclise sunulmak üzere kararlaştırılmıştı. Tasarı gerekçesinde, kurum için kanun çıkarılmasının nedenleri ve kurumdan beklenenler şu şekilde ifade edilmişti:[677]

675 Levent Suner, "Cumhuriyet Döneminde Tiyatroların Kurumsallaşması", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi,* C. 12, S. 12 (1995), s. 11-14.
676 Levent Suner, **a.g.m.,** s. 14.
677 Devlet Tiyatrosu ve kuruluşu hakkında Kanun tasarısı ve Millî Eğitim ve Bütçe Komisyonları raporu (1/556), S. Sayısı: 255. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 106. Birleşim, 10 Haziran 1949.

"On bir yıl önce kurulmuş olan Ankara Devlet Konservatuvarı Opera ve Tiyatro bölümleri 8 yıl önce ilk mezunlarını vermiştir. Orkestra ve Koro heyetleri ile büyük bir yekûn tutan bu topluluk Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesi ve Opera Stüdyosu adı altında geçici tedbirler ve Ödeneklerle 8 yıldan beri Ankara'da opera ve tiyatro temsilleri vererek geniş takdir uyandırmıştı. Elde, sistemli çalışmaları sağlıyan kanun ve ödenekler bulunmadığı için, sürekli ve istenildiği gibi verimli olmamıştır. Bu süreksizliğin ve verimsizliğin sebeplerinden biri de çalışmaları çerçeveliyen esaslı bir yerin bulunmayışıdır. Bu mahzur halen ortadan kalkmış ve Ankara, teknik kuruluşları ve binasiyle güzel bir tiyatroya kavuşmuş bulunmaktadır. Bundan böyle bu binada sürekli ve sistemli çalışmalara başlanacaktır. Türk dram ve musiki sanatının mutlu bir dönüm noktası telâkki edilebilecek bu imkânın yanında, sanatkârlarımızı, sanat hayatının gerektirdiği şartlara kavuşturmak yükümünü duyan Bakanlık ilişik kanun tasarısını hazırlamıştır. Tasarıya hâkim olan başlıca düşünce ve prensipler şunlardır:

1. Temsil edeceği yerli ve yabancı eserlerle halkın genel eğitimini, yurt ve güzellik sevgisini, dil ve kültürünü yükseltmek, Türk dram ve musiki sanatının yayılmasını, gelişmesini sağlamak,

2. Bütün başka memleketlerde olduğu gibi sanatkârı memur çerçevesi içinde mütalâa etmemek, esas olan istidat ve formasyonların, kendi şartları içinde gelişmesini temin etmek.

3. İstidatları değerlendirmek,

4. Her sanatkâra geniş imkânlar içinde, kendi, istidat ve değerini göstermesini ve bunun karşılığını almasını mümkün kılmak,

5. Sanatkârların bareme, süreye ve kıdeme bağlı tutmıyarak onlara kendi özellikleri içinde her zaman başarma imkânlarını vermek,

6. Sanat hayatının gerekli kıldığı disiplini programlı çalışmaları sağlamak,

7. Yurt içinde ve dışında Türk dram ve musiki sanatını yayarak Türk dilini şive birliğini vücuda getirmek.

8. Yurdun her tarafını dolaşarak, halk eğitimi üzerinde müessir olan gezici gruplarla birkaç büyük şehrimizde çalışan topluluklar üzerinde düzenleyici rol oynamak suretiyle onların, genel eğitime hizmet edici hale gelmelerine yardım etmek.

Tasarı, sanatın gelişmesini, yukarda da arzedildiği gibi barem süre ve kıdem esaslarının dışında kendi olaylarının gereğine uyarak mütalâa ettiği için sanatkârlar kadro ile çerçevelendirilmemiştir.

Tasarı, sanat çalışmalarını, Millî Eğitim Bakanlığının genel denetlemesi altında ve kendi özelliği içinde yürütmek esasını kabul etmiştir.

Tasarı, sanat hayatını ve sanatkârın yetişmek imkânını kayıt altına almamıştır. Bir meslek okulundan mezun olmıyan fakat kabiliyetli ve kendisini yetiştirmiş vatandaşların da Devlet Tiyatrosuna sanatkâr olarak girmelerini prensip olarak kabul etmektedir."

Devlet Tiyatrosu Kuruluşu Hakkında Kanun Tasarısı, 10 Haziran 1949 tarihli Meclis oturumunda görüşülmeye başlanmış ve aynı gün 2 çekimser oya karşılık 247 oyla kabul edilmişti.[678] Bu kanun ile Devlet Tiyatrosu'nun adı "Devlet Tiyatrosu ve Operası Genel Müdürlüğü" olmuş ve kurumun ödenekleri de devlet bütçesine bağlanmıştı. Kurumun başına Muhsin Ertuğrul atanmış[679] ve tiyatro, 1 Ekim 1949'da iki sahne ile çalışmalarına resmen başlayarak varlığını günümüze kadar sürdürmüştür.[680]

5. İstanbul Radyosu Binasının Hizmete Girmesi

Temeli telsizler olan radyolar üzerindeki ilk çalışmalar 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında başlamış ve 20. yüzyılın ortalarından itibaren ise teknik olarak gelişme düzeyi artarak günümüze kadar gelmiştir.[681]

Türkiye'deki ilk radyo yayın denemeleri ise 1927 yılında başlamıştı. 1925 yılında Posta Telgraf ve Telefon İdaresi tarafından Telephonie Sans File isimli Fransız şirketine Ankara ve İstanbul'da verici istasyonu kurulması için ihale verilmiş ve şirket 1927 yılında yükümlülüğünü yerine getirerek Ankara ve İstanbul'da 5'er kilovatlık iki istasyon inşa etmişti. Dönemin Hükümeti, kurulan bu iki istasyonu ve onaylayacağı diğer illerde alıcı verici istasyonlarının işletilmesi hakkını on yıl süreyle Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi'ne devretmişti. İşletme hakkını 1927-1936 arası kullanan şirket devletle yeni bir sözleşme yapmak üzere görüşmüşse de bu isteği 10 yıllık süreçte yaşadığı maddi yetersizliklere bağlı olarak yayınların düzensizliği vs. gibi nedenlerle geri çevrilmiş ve radyo istasyonlarının yönetimi devlet eline geçmişti. 1937-38 yılları arasında Ankara'da 120 kilovat gücünde yeni bir verici istasyonu ve radyo binası inşa edilmesiyle birlikte 31 Kasım 1938'de Türkiye Milli Radyosu yayına girmiş ve Ankara ile İstanbul radyoları yayınlarını durdurmuştu. Bu süreçten sonra Ankara radyo

678 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 20. Cilt, 106. Birleşim, 10 Haziran 1949, s. 719-728, 757-760.
679 BCA: 30.11.1.0-206.18.6-29.06.1949. Ayrıca bkz. EK 9.
680 Devlet Tiyatrosu'nun kuruluşu ve sonraki yıllarda yaptığı faaliyetler için bkz. Metin And, *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi,* Gerçek Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1970, s. 280-289.
681 Dünyada radyo yayınlarının başlaması ve Türkiye'de radyo yayıncılığının gelişimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Elif Yılmaz, *Türkiye Radyoculuğunda Yayıncılık Seçeneği Olarak Tematik Radyolar,* Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2017, s. 6-44.

yayıncılığının merkezi olurken İstanbul Radyosu ise 1949 yılına kadar yayın hayatına ara verecektir.[682]

6 Mayıs 1927'de yayın hayatına başlayan İstanbul Radyosu, yukarda da belirttiğimiz üzere 1938'de yayınlarını durdurmuştu. Yayınların durmasında hiç şüphesiz radyonun sağlıklı bir stüdyo ve güçlü bir verici ağına sahip olmaması başlıca etkenlerdendi. 1945 yılında İstanbul Radyosu'nun stüdyo ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir proje yarışması düzenlenmiş ve yarışmaya katılım sağlayan 74 projeden Yüksek Mühendis ve Mimar Doğan Erginbaş, Ömer Güney ve İsmail Utkular'ın ortak projesi kabul görmüştü. 1945'te temelleri atılan binanın yapımı, 19 Kasım 1949'daki açılışı ile tamamlanmıştı. Bugün hala kullanılmakta olan Harbiye'deki 4 katlı İstanbul Radyoevinde 1949'da deneme yayınları başlamış ve 19 Kasım 1949'da ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün açılış konuşması ile düzenli yayınlara geçiş yapılmıştı. Bu yeni radyoevinde vericinin gücü ise 150 kilovattı.[683]

19 Kasım günü saat 17.30'da resmi açılışı yapılan İstanbul Radyosu Radyoevi'nin açılış törenine Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürü Ahmet Şükrü Esmer, İstanbul Vali ve Belediye Reisi muavinleri, basın çalışanları ve kalabalık bir davetli kitlesi katılmıştı. Ahmet Şükrü Esmer açılışta bir konuşma yapmış ve daha sonra saat 19.00'da İstiklal Marşı'nın çalınması ile radyo devamlı yayına geçmişti. İstiklal Marşı'ndan sonra daha önce plağa kaydedilmiş olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün konuşması yayınlanmıştı.[684]

Cumhurbaşkanı İnönü, aziz vatandaşlarım diye başladığı konuşmasında radyo yayıncılığının önemine değinmiş ve 1938'de yeniden inşa edilen Ankara Radyosu'na İstanbul Radyosu'nun da katılması ile yayıncılık faaliyetlerinin gelişeceğine işaret etmiş ve bununla iftihar edeceklerini belirtmişti. İnönü, radyo yayınları ile haberleşme hürriyeti ve fikir alanlarında zenginleşme olacağını ve bu güzelliğin yurdun tüm tarafına yayılmasını temenni ettiğini ifade ederek İstanbul Radyosu'na başarılar dilemişti.[685]

---

682 Sibel Nart, *1964-1980 Arası TRT Radyo Yayın Politikaları Toplumsal ve Politik Süreçte Radyonun Tarihsel ve Kuramsal Gelişimi,* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 33-35.

683 İstanbul Radyoevi'nin temellerinin atılımı ve açılış süreci hakkındaki TRT Belgeseli için bkz. 5 KW'tan TRT'ye 7. Bölüm, "İstanbul Radyosu Binasının Hizmete Girmesi", http://www.trtarsiv.com/izle/82832/istanbul-radyosu-binasinin-hizmete-girmesi (08.04.2018).

684 **Yeni Sabah,** "İstanbul Radyosu dün devamlı neşriyata başladı", 20 Kasım 1949, s. 1-7.

685 **Ulus,** "İstanbul Radyosu dün normal programla çalışmaya başladı", 20 Kasım 1949, s. 1. Cumhurbaşkanı İnönü'nün konuşması daha önceden plağa alınan kayıttan yayınlanmıştı.

Velhasıl kelam, Türkiye'de 1927'de başlayan radyo yayıncılığı, 1927-1936 arası özel bir işletme bünyesinde faaliyet göstermiş ve daha sonra devlet tekeline girmiştir. 1964 yılında Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'nun kurulması ile radyoculuk alanındaki teknik gelişmeler daha da artmıştır. 1990'larda ise özel radyoculuğun da başlaması ile günümüze kadar artarak devam eden bir radyo yayıncılığı süreci yaşanmıştır. Türkiye'de radyoya olan ilginin artmasında İkinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşı'nın etkisi büyük olmuştur. Dünyadaki hadiselerden haberdar olmak isteyen kitleler için en büyük kaynak o dönem içerisinde radyo yayınları idi. Keza çalışmamız döneminde de görüldüğü gibi seçim zamanlarında da halka ulaşmada radyo yayınlarının önemi büyük olmuş ve partiler için radyoda hitap hakkının tanınması yeni seçim kanunuyla da sağlanmıştı.

6. Türk-Amerikan Kültür Faaliyetleri

Türk-Amerikan ilişkileri daha önce de değindiğimiz gibi Osmanlı Devleti döneminde 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştı. İkili ilişkiler bu kadar erken başlamasına rağmen uzun bir süre çok sıkı bir ilişkiler yumağı oluşmamıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, SSCB'nin yayılmacı politikaları ve komünizm tehlikesi karşısında, İngiltere'nin de istekleri sonucunda ABD, Türkiye'nin de içinde yer aldığı Avrupa ve Ortadoğu korumacılığı siyasetine girişmişti. Türkiye ile ABD arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler ise 1947 yılında ilan edilen Truman Doktrini ile yükselmeye başlamış, 1948'de Marshall Planı ile iyice yoğunlaşmış ve 1952'de Türkiye'nin Kore'ye asker yollaması ve NATO'ya üye olması ile de zirve yapmıştı.

Türkiye'nin Sovyetlerden tehdit notaları aldığı bir dönemde, Missouri zırhlısının 1946'da Büyükelçi Münir Ertegün'ün naaşını İstanbul'a getirmesi, Türk kamuoyunda büyük sevinçlere neden olmuş ve ABD'nin Türkiye'nin yanında olduğuna dair söylemler ortaya atılmasına neden olmuştu. Türkiye ile ABD arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel bağların gelişmesinde ilk adım olan bu olayı daha sonra yukarda da zikrettiğimiz Truman Doktrini, Marshall Planı gibi oluşumlar takip etmişti. ABD ise elde ettiği bu olumlu izlenimler sonrasında Türkiye'ye karşı bir kamu diplomasisi[686]

[686] Geniş manada bir devletin, yabancı bir ülkenin insanlarıyla doğrudan sosyal ilişkilerde bulunarak direkt iletişim ile ülkesinin dış politikasını anlatması ve ulusal çıkarlarını geliştirmesi çabalarını ifade eden kamu diplomasisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Seyfi Say, "Propaganda İçin Kullanılan Bir Örtmece Olarak Kamu Diplomasisi Kavramı", *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi,* C. 2, S. 4 (2015), s. 22-44.

yürüterek Türk kamuoyundaki olumlu imajını iyice yerleştirmek ve siyasi mesajlarının anlaşılmasını sağlamak üzere örgütlü bir çalışma başlatmıştı. ABD'nin kamu diplomasisi faaliyetleri için 1948 yılında kurduğu USIE (United States Information and Exchange/Birleşik Devletler Enformasyon ve Değişim) adlı kurumu Türkiye ile ilgili de çalışmalarda bulunmuştu. Bu kurum dışında Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'de bulunan kişi ve kurumlar ile ABD Kamu Yolları Bürosu da bu etkinliklerde yer almıştı.[687]

Türkiye ile ABD arasındaki kamu diplomasisi özellikle 1948'den sonra gelişme göstermiş ve DP iktidarında önemli bir ivme yakalamıştı.[688] Çalışmamız döneminde ise ABD ile Türkiye arasında yaşanan önemli sosyal ve kültürel ilişkilere baktığımızda New York'ta Türk-Amerikan Dostluk Cemiyeti'nin kurulduğunu, Amerika'nın Sesi Radyosu'nun Türkçe yayınlara başladığını, Türk-Amerikan Kültür Antlaşması'nın imzalandığını ve Türk-Amerikan Kadınlar Derneği'nin kurulduğunu görmekteyiz.

Türk-Amerikan Dostluk Cemiyeti, 7 Haziran 1949'da New York'ta özel kişiler ve kurumlar tarafından kurulmuştur. Cemiyetin fahri başkanlığına, Türkiye Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin ve ABD eski Ankara Büyükelçisi Joseph C. Grew seçilmişlerdi. Cemiyetin resmi başkanlığını ise Türkiye'nin BM Baş Delegesi Selim Sarper ile ABD eski büyükelçilerinden Edwin Wilson yürüteceklerdi. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı George Allen gönderdiği bir mesajda cemiyetin kuruluşundan duyduğu memnuniyeti şu sözlerle ifade etmiştir: "Bu kuruluş, insan haklarıyla hürriyetleri korumak için olanca gayretlerini sarfeden milletler arasındaki müşterek menfaat bağlarının tezahürüdür." Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak da gönderdiği bir mesajda şu açıklamaları yapmıştı: "İki memleket arasında daha iyi anlaşma ve karşılıklı takdir neticesinde, mevcut dostluğumuzun daha derin kökleşeceği ve böylece sulhu idame gayesiyle girişmiş bulunduğumuz verimli işbirliğini geliştirmeğe hizmet edeceğinde şüphe yoktur." Edwin Wilson ise açılışta yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Ortadoğu'da bir barış ve istikrar kalesi olarak durduğunu ifade etmiş ve kurulan bu cemiyetle istenilen asıl gayenin ikili ilişkilerde daha yakın anlaşma ve kültürel münasebetler teatisini hızlandırmak olduğunu belirtmişti.[689] Ayrıca daha sonraki

687 Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı (Antikomünizm ve Amerikan Etkisi),* Can Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 174-175.
688 İkinci Dünya Savaşı sonrasından DP iktidarının ortalarına kadar, Türkiye ve ABD arasında yaşanan kamu diplomasisi faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Serpil Aydos, "1948-1955 Yılları Arasında Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri İlişkilerinde Kamu Diplomasisi", *Amme İdaresi Dergisi,* C. 45, S. 4 (2012), s. 119-138.
689 **Akşam,** "Türk-Amerikan dostluk cemiyeti kuruldu", 8 Haziran 1949, s. 1-2.

günlerde Türk Amerikan Dostluk Cemiyeti'nin kuruluşu dolayısıyla New-York'taki meşhur Waldorf Astoria Otelinde bir tören de yapılmıştı.[690]

Amerika'nın Sesi Radyosu ise 19 Aralık 1949 günü ABD Başkanı Truman'ın, Türk halkına yolladığı bir mesajla Türkçe yayınlarına başlamıştı. Truman'ın yanı sıra ilk yayında Türkiye Washington Büyükelçisi Feridun Cemal, Yugoslavya'ya tayin edilen eski ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlarından George Allen ve ABD eski Ankara Büyükelçisi C. Wilson da hitaplarda bulunmuşlardı. Yapılan bu hitaplarda Türk-Amerikan ilişkilerinin güçlü olduğuna ve bu bağın devam edeceğine vurgular yapılmış, George Allen Türkiye'nin Sovyetlere boyun eğmeyişini övmüş, C. Wilson da Türkiye'den geri ABD'ye döndüğünde, ABD'de Türkiye karşı yoğun bir alaka olduğunu ifade etmişti.[691]

Amerika'nın Sesi Radyosu ABD Dışişleri Bakanlığına bağlı bir kuruluştu. Kuruluşun Türkçe yayınlarının her akşam saat 19.15 ile 19.45 arasında yapılacağı ve program olarak ise haberler, yorumlar, müzik ve "Amerikana" adlı yayınları ihtiva edeceği belirtilmişti.[692] Bu radyo, Türkiye'de özellikle Kore Savaşı yıllarında verdiği haberlerden dolayı büyük bir ilgi ve alaka ile takip edilir olmuştu.

Türk-Amerikan Kültür Anlaşması ise 27 Aralık 1949'da Ankara'da Dışişleri Bakanlığında imzalanmıştı. Anlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtibi Büyükelçi Faik Zihni Akdur, ABD adına ise ABD Ankara Büyükelçisi George Wadsworth imzalamışlardı. Bu anlaşma, TBMM onayından geçtikten sonra yürürlüğe girecekti. Bu kültür anlaşması, "Fulbright" anlaşmaları tipinde olup genel manada iki ülke arasında öğrenci ve akademisyen değişimi ve bunlara verilecek bursları kapsayan eğitim yönü ağır basan bir mahiyetteydi. Anlaşmaların Fulbright adıyla anılmasının nedeni ise ABD'li Senatör Fulbright'ın, ABD alacaklı olduğu ülkelerde döviz bırakıp hem o ülkelerin ekonomilerine yardımcısı olsun hem de kalan parayla kültürel ilişkiler sağlasın fikrini ortaya attığı içindi. Türk-Amerikan kültürel faaliyetleri de Türkiye'nin 27 Şubat 1946'da Kahire'de ABD ile imzalanan harp fazlası malzemelerin temini nedeniyle ABD'ye olan borcundan yarım milyon doların düşürülmesi ile sağlanacaktı. ABD daha önce bu anlaşmayı İngiltere, İtalya, Belçika, Çin ve Yunanistan gibi ülkelerle de imzalamıştı. İmza töreninden sonra söz alan Zihni Akdur, bu anlaşma ile dost iki ülke olan ABD ile Türkiye'nin daha da yakınlaşacağını ve iki ülkenin gençlerinin

690 **Cumhuriyet,** "Türk Amerikan Cemiyeti'nin Açılış Töreni", 14 Haziran 1949, s.1.
691 **Yeni İstanbul,** "Başkan Truman'ın Türkiye'ye mesajı", 20 Aralık 1949, s. 1.
692 **Zafer,** "Amerikanın sesi Türkçe yayını dün başladı", 20 Aralık 1949, s. 6.

birbirilerini daha iyi tanıyabileceklerini vurgulamıştı. G. Wadsworth ise 1947'deki yardımla başlayan dostluğun daha da pekiştiğini ve imzalanan Fulbright Anlaşması ile iki ülke arasında fikir ve kültür sahasında büyük bir inkişafa imkân yaratılacağını ifade etmişti.[693]

Türkiye Fulbright Eğitim Komisyonu ya da resmi kuruluş adıyla Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri Kültürel Mübadele Komisyonu arasında imzalanan bu anlaşma 13 Mart 1950'de TBMM'de kabul edilen "5596 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında imza edilen anlaşma gereğince temin edilen paraların kullanılmasına dair Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında imzalanan Anlaşmanın onanması hakkında Kanun" ile yürürlüğe girmiştir.[694]

Bugün hala aktif bir şekilde çalışmalarını sürdüren Türkiye Fulbright Eğitim Komisyonu, Türk ve ABD'li üniversite mezunları, akademisyenler, sanatçı ve kamu görevlilerini eğitim, yaşam ve seyahat giderlerini kapsayacak şekilde burslarla destek vermekte ve ABD'de okumak isteyen Türk öğrencilerine danışmanlık hizmeti de gerçekleştirmektedir. Komisyon, yönetim kurulu ve genel sekreterlikten oluşmakta ve buralarda görev alanlarda iki ülke adına eşit olacak şekilde ABD ve Türkiye tarafından belirlenmektedir. Komisyonun idari ve akademik faaliyetlerini genel sekreterlik yönetmektedir. Komisyonun ana merkezi Ankara'da olup, İstanbul'da da bir şubesi vardır. Ayrıca Fulbright Programı, Türkiye ve ABD Hükümetlerinin, özel ve devlet eğitim kurumları ile ortaklaşa bir şekilde yürütülmektedir.[695]

Türk-Amerikan Kadınlar Derneği ise 3 Ocak 1950'de Türk ve Amerikalı kadınlar arasındaki ilişkileri artırmak ve Amerikalı kadınlara Türkiye'yi tanıtmak üzere kurulmuştu. Ayrıca dernek yolu ile arkeoloji, sosyal yardım, Türk aile hayatı ve Türk mutfağıyla ilgili konferanslarda verilerek tanıtım faaliyetleri ile aradaki dostlukta pekiştirilecekti. Derneğin kurucuları arasında Marshall Planı Türkiye Temsilcisi Russel Dorr'un eşi Bayan Dorr, Perihan Banguoğlu, Emine Barlas, Nermin Abadan, Alageyik Lostar, Vasfiye Erdelhun, Nezihe Turegün, Zekiye Dıramas, Leman Yolaç, Günseli Tilef ve Nazife Aral gibi isimler bulunmaktaydı. Bayan Dorr açılışta yaptığı konuşmada amaçlarının kültürlü kadınlar arasında işbirliği ile karşılıklı bilgilerden istifade ederek

693 **Ulus,** "Türk-Amerikan kültür anlaşması", 28 Aralık 1949, s. 1-7.
694 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 63. Birleşim, 13 Mart 1950, s. 322, 357-360.
695 Türkiye Fulbright Eğitim Komisyonu, "Türkiye Fulbright Eğitim Komisyonu Tarihçesi", http://fulbright.org.tr/hakkimizda/turkiye-fulbright-egitim-komisyonu/turkiye-fulbright-egitim-komisyonu-tarihcesi/ (et: 09.04.2018).

sosyal mevzuları birlikte ele almak olduğunu söylemiş ve bu işin başarılı olacağına dair hiçbir şüphenin olmadığını belirtmişti. [696]

Çalışmamızda ve öncesinde yaşanan Türk-Amerikan kültür faaliyetleri incelenirken Amerikan Robert Koleji ve Üsküdar Amerikan Kız Koleji gibi önemli eğitim kurumlarını da unutmamak gerekir. Bu iki kurum Türkiye'deki birçok aydın, entelektüel ve bürokratın yetiştiği ve Türkiye'ye hizmet ettiği kurumlar olmaları bakımından önemlidirler.[697] Amerika yürüttüğü bu başarılı kamu diplomasisi ile Türkiye'nin belki de geleceğine yön verecek birçok akademisyen, bürokrat, sanatçı, kamu görevlisi gibi kişileri kendi kültürü ile eğiterek gelecekte de Türkiye ile olan sıkı işbirliğinin zeminini hazırlamıştır. Keza Türkiye de gerek Sovyet tehdidi nedeniyle gerekse de alacağı ekonomik yardımlar nedeniyle ABD'nin yürüttüğü bu kamu diplomasisi faaliyetleri karşısında durmamış ve hatta bazen abartılı bir şekilde olumlu yanıtlar vermiştir.

7. Tarihi ve Mimarî Değerler Taşıyan Türbelerin Açılması

Cumhuriyet Türkiye'sinde yapılan inkılapların yerleşmesi ve toplumca benimsenmesi için bir takım düzenlemelere gidilmişti. Bu düzenlemeler idari alanda olduğu kadar sosyal hayatta da yapılmıştı. Bu yeni oluşum sürecinde, 1925 yılında meydana gelen Şeyh Said İsyanı'nın da etkisiyle 30 Kasım 1925 tarihli "677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair" kanun ile tekke, zaviyeler ve türbeler kapatılmıştı. Şeyh Said İsyanı sırasında, inkılapların karşısında olanların tekke ve zaviyeler etrafında toplandığına dair olan algı ve muasır medeniyetler seviyesine çıkma gayesi yolunda gelenekselleşmiş bu yapıların kapatılması ihtiyacı da bu kanunun çıkmasında etkili olmuştur.[698]

1925 yılında çıkarılan bu kanun, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Erzurum Milletvekili Vehbi Kocagüney'in 30 Aralık 1946 tarihli Meclis oturumunda 1947 yılı Vakıflar Genel Müdürlüğü bütçesi görüşülürken bazı hususları dile getirmesi ile

696 N. Çiğdem Avcı (Kanat), *Türk-Amerikan İlişkileri ve Basındaki Yansımaları (1945-1952),* İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 164-165.
697 Cangül Örnek, **a.g.e.,** s. 175.
698 Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılması hakkında detaylı bilgi için bkz. Cem Apaydın, "Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* C. 16, S. 32 (2017/2), s. 149-171.

yeniden tartışılmaya açılmıştı. Kocagüney, yaptığı konuşmada birçok Türk büyüğüne ait türbelerinin acınası bir durumda olduğuna dikkat çekerek bazı düzenlemelere gidilmesi gerektiğini vurgulamış ve II. Murat türbesi üzerinden örnek vererek şehitlerin mezarlarının 1925 yılındaki kanun kapsamından çıkarılması gerektiğinin belirtmişti.[699] Kocagüney'in bu açıklamalarına rağmen bu konudaki asıl çalışmalar ise ancak 1950 yılı başlarında gerçekleşecekti.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, Türk büyüklerine ait olanlarla sanat değeri taşıyan türbelerin temizlenerek müzeler şeklinde tertiplenmesine dair olacak şekilde 677 sayılı Kanun'da değişiklik öngören tasarı, 12 Ocak 1950 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onanarak, Meclise sunulmuştu. MEB tarafından hazırlanan bu tasarı, Mecliste 1 Mart 1950'de görüşülecekti.[700] Tasarı daha Meclise gelmediği sıralarda Peyami Safa, Ulus gazetesindeki köşesinde konuyla ilgili fikirlerini belirtmiş ve bir inkılap hareketi 25 yılda bazı korkularından kurtulamamışsa bu hareketin halk tarafından benimsenemediğini gösterir demiş ve irticanın hortlayacağına dair endişelerin lüzumsuz olduğunu belirtmişti. Safa, bu tür endişelerin inkılabın hurafeleri içinde olduğunu ifade etmiş ve Türkiye'de çeyrek yüzyıldan beri kurulmuş olan rejimin bir aydın hayali değil de milletin gerçeği ise yaklaşan İstanbul Fethi'nin 500. yıldönümünü kutlamalarında Fatih gibi büyüklerin mezarlarının ziyarete edilmesinde korkulacak bir şey olmadığını söylemişti.[701]

MEB tarafından hazırlanan 677 sayılı Kanun'da değişiklik öngören tasarı ile hedeflenenler, tasarı gerekçesinde şu şekilde ifade edilmekteydi:[702]

"a) Millî mefahirimiz ve sanat eserlerimiz cemiyetimiz içindeki yerlerini alacak ve yeni yetişen Türk nesillerine daha yakından tanıtılacaktır.

b) Anıt mahiyetindeki birçok binalar harap olmaktan kurtarılarak vatanımızda «Mahallî renkler» den bir değer teşkil edenlerin muhafazası mümkün olacaktır.

c) Tarihî şahsiyetlerimize ve eski eserlerimize karşı alâkasızlığımız hakkında mevcut iddiaların yersizliği, belirecektir."

699 Sabit Dokuyan, **a.g.e.,** II, s. 287.
700 Mustafa Çufalı, **a.g.e.,** I, s. 412.
701 Peyami Safa, "Türbe Fobisi", **Ulus,** 2 Şubat 1950, s. 1.
702 Tekke ve zaviyelerle türbelerin şeddine ve türbedarlıklarla birtakım unvanların meni ve ilgasına dair olan 677 sayılı Kanunun j birinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında Kanun tasarısı ve Millî Eğitim Komisyonu raporu (1/682), S. Sayısı: 177. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 57. Birleşim, 1 Mart 1950.

Mecliste 1 Mart 1950'de görüşülmeye başlanan "5566 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Bir Takım Unvanların Men'i ve İlgasına Dair Olan 677 sayılı Kanunun Birinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında kanun" hakkında ilk sözü CHP Konya Milletvekili Sadi Irmak almıştı. Irmak, kendisinin de bu konuda bir kanun tasarısı hazırladığını ama Hükümet'in konuya eğilmesi ile bu çalışmasından vazgeçtiği belirtmiş ve bu kanun değişikliği için teşekkür etmişti. Irmak bu değişikliğin 677 sayılı Kanun'a zarar vermeyeceğini aksine yetişmekte olan nesle tarih şuuru kazandıracağına dikkat çekmişti. Irmak, açılacak türbelerin tespiti işinin İlmi bir heyete verilmesi gerektiğini ve kaybolmaya yüz tutmuş anıtların temizlenerek peyderpey açılmasını rica ederek konuşmasını sonlandırmıştı. CHP Van Milletvekili İbrahim Arvas da İstanbul'un fethine gelen Hz. Halid (Eyüp Sultan) ve Ankara'daki Hacı Bayram Veli türbelerinin açılması dileğinde bulunmuştu. CHP Erzurum Milletvekili Vehbi Kocagüney ise artık hurafelere tapacak az kişinin kaldığını ve yetişmekte olan gençliğin bunları da bertaraf edeceğini ifade etmiş ve korkuya mahal olmadığını söylemişti. Tasarının tümü üzerinde son sözü MEB Bakanı Tahsin Banguoğlu almıştı. Banguoğlu, bu değişikliğin 677 sayılı Kanun'un ruhuna aykırı olmadığının üzerinde durarak söz konusu kanunun, Türk büyüklerinin adlarını silmeye ve türbelerinin ziyaret edilmesine engel teşkil etmek üzere çıkarılmadığını vurgulamıştı. Bakan, bu tasarı ile ecdada dair anıtların temizlenip onarım ve bakımlarının yapılacağını ve buralara gençliğin ziyaretlerde bulunmasının temini için çalışacaklarını belirtmiş ve söz alan milletvekillerinin söylemlerini de dikkate alacaklarını ifade etmişti. Bakan'ın konuşmasından sonra maddelerin görüşülmesine geçilmiş ve netice olarak tasarı kabul edilmişti. 677 sayılı Kanun'un 1. maddesine eklenen fıkra ile türbelerden Türk büyüklerine ait olanlar ile sanat değeri bulunanların Millî Eğitim Bakanlığınca açılabileceği ve buralara bakım için gerekli memur ve hizmetlilerin tayin edilebileceği ve açılacak türbelerin listesinin MEB'ce hazırlanıp, Bakanlar Kurulunun onayı ile tasvip olunacağı karara bağlanmıştı.[703]

Bu kanun çerçevesinde açılan ilk türbelerden biri de Plevne Gazisi Osman Paşa'nın Fatih Camisi yanındaki türbesi olmuştur. 5 Nisan 1950'de kalabalık bir halk katılımı ile açılan türbenin açılış merasiminde İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin K. Gökay, CHP Konya Milletvekili Sadi Irmak, Emekli General Refet Bele ve Osman Paşa'nın oğlu Hüseyin Plevne'de hazır bulunmuşlardı. Fahrettin Gökay açılışta

703 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 57. Birleşim, 1 Mart 1950, s. 34-39.

yaptığı konuşmada Türk tarihini kahramanlık hikâyeleriyle süsleyen kahramanların mezarlarını ve türbelerini halkın ziyaretine açmaya devam edeceklerini ifade etmişti.[704]

Bakanlar Kurulunun öncelikli olarak açmayı düşündüğü türbelerin listesinde şu türbeler yer almaktaydı: "Ankara'da Hacı Bayram Veli; Söğüt'te Ertuğrul Gazi; Göynük'te Akşemseddin; Bursa'da Osman Gazi, Orhan Gazi, Çelebi Mehmet (Yeşil Türbe); Bolayır'da Gazi Süleyman Paşa; İstanbul'da Fatih, Kanuni, Yavuz, İkinci Mahmut, Mustafa Reşit Paşa, Barbaros Hayrettin, Mimar Sinan, Gazi Osman Paşa; Kırşehir'de Âşık Paşa, Konya'da Selçuklu Sultanları; Urfa Caber Kalesi'nde Süleyman Şah ve Akşehir'de Nasreddin Hoca Türbesi."[705]

Tarihi ve Sanat değeri olan türbelerin açılması Meclisteki kanun tasarısı görüşmeleri sırasında da değinildiği gibi 677 sayılı Kanun'un muhteviyatına aykırı değildi. Bu değişiklik ile sadece belli türbelerin yeniden ziyarete açılması sağlanmıştı. Atılan bu adımı, CHP'nin özellikle savaş sonrasında demokratikleşme adına ve dini konulardaki değişimi ile özetlemek yeterli olabileceği gibi işin manevi ve turizm açısından olan önemini de unutmamak gerekir. Ancak bu değişiklikte daha önce yapılan çoğu ılımlı değişimde olduğu gibi CHP'nin bir seçim kozu olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerin yapılmasında değişikliklerin seçime yakın bir dönemde yapılması etkili olmuş olabilir ama şu da unutulmamalıdır ki CHP'de savaş sonrasında ve çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte demokratik güçlerin yanında yer alma isteği belirgin bir şekilde Türkiye'nin iç ve dış siyasi hayatında ve atılan değişimlerde etkili olmuştur. Hülasa, yapılan bu değişim büyük Türk tarihinin ve büyük Türk isimlerinin saygıyla yâd edilmesinde ve milli bir bilincin daha güçlü bir şekilde oluşmasında hiç şüphesiz etkili olmuştur. Ayrıca bu kanun ile iç ve dış turizm açısından da önemli bir adım atılmış olunuyordu.

8. Turizm Alanında Yaşanan Gelişmeler ve Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından sonra turizm alanında kurulan ilk örgüt, Raşit Saffet Atabinen ve bir grup aydın tarafından meydana getirilen "Türkiye Seyyahin Cemiyeti" adlı oluşumdur. Cemiyet daha sonraları "Türkiye Turing ve Otomobil

704 **Cumhuriyet,** "Gazi Osman Pş. nın türbesi dün açıldı", 6 Nisan 1950, s. 1.
705 BCA: 30.18.1.2-122.30.9-30.03.1949. Ayrıca bkz. EK 10.

Kurumu" adını almış ve 1930'da Hükümetçe "kamu yararına çalışan dernek" sıfatını alarak turizm işlerinde gönüllü ve resmi olmayan çalışmalarına devam etmiştir. Turizm alanına devletin müdahil olması ise 1934 yılında çıkarılan "2450 sayılı İktisat Vekâleti Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun" ile olmuştur. Bu kanun ile kurulan İktisat Bakanlığı bünyesinde yer alan Türk Ofisi dairesine bağlı olarak birde Turizm Bürosu kurulmuştur. Daha sonra Turizm Masası adını alan bu büro, 1939'da da Turizm Şube Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştü. 1940 yılında ise turizm faaliyetleri Başbakanlığa bağlanan Matbuat Umum Müdürlüğü bünyesine alınmıştı. Bu müdürlükteki turizm çalışmaları ise daha sonra, 1943 yılında oluşturulan "Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü" içerisindeki Turizm Dairesi'ne devredilmişti. Bu müdürlükteki Turizm Dairesi ise basın alanındaki gelişmelerde de değindiğimiz üzere 1949 yılında çıkarılan 5392 sayılı kanunla kurulan "Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü" bünyesindeki Turizm Dairesi'ne bırakılmıştı. Bu dairenin yanı sıra aynı kanunun 17. maddesine dayanılarak, turizm işlerini görüşmek, gerekli tedbirleri almak ve geleceğe dair çalışmalarda bulunmak üzere "Turizm Danışma Kurulu" da oluşturulmuştu.[706]

Türkiye'deki turizm çalışmaları değindiğimiz gelişmeler ve yasalar ile tam bir ivme yakalamışken ortaya çıkan İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki kargaşa ortamı ile Sovyet tehdidine bağlı olarak sürdürülen güvenlik önlemleri ve turizm için gerekli donanıma yeterince sahip olunamamasına bağlı olarak bu alanda önemli bir gerileme yaşanmıştı. Bu genel durumun yanı sıra savaşın ardından turizmdeki devlet teşkilatlanması, seyahat ve konaklama imkânları, pasaport, vize, gümrük ve döviz işlemleri, plansız şehircilik, tarihi eserlere karşı gösterilen tutum, müzecilik faaliyetleri, turizm sektöründe çalışanların yetersizliği, halkın turizm konusundaki eğitimsizliği ve turizm açısından yeterli derecede tanıtıcı propagandanın yapılmaması gibi ciddi ve önemli sorunlarda bu alandaki gerilemede etkin bir şekilde rol oynamışlardı.[707]

Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Kanununun 17. maddesi ile hayata geçirilen Turizm Danışma Kurulu, ulusal turizm politikalarının ilk adımlarının atıldığı birinci toplantısını 19-22 Aralık 1949 tarihleri arasında gerçekleştirmişti. Ankara'daki Türk Tarih Kurumu salonunda yapılan toplantı Başbakan Yardımcısı Nihat Erim'in turizmin ülkeye sağlayacağı faydalara değindiği konuşması ile başlamış, Basın-Yayın

706 Burak İnan, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Turizmi ve Bir Turizm Modeli Önerisi,* Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2009, s. 49-50.

707 İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye turizminde yaşanan sıkıntılar hakkında detaylı bilgi için bkz. Erol Evcin, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye Turizminde Yaşanan Sorunlar (1945-1949)", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* C. 15, S. 29 (2016/1), s. 37-84.

ve Turizm Genel Müdürü Ahmet Şükrü Esmer'in modern iktisat açısından önemli olan turizm endüstrisinin gelişmesi için gerekli olan tedbirler hakkında yaptığı konuşma ile devam etmişti. Toplantıda kurul başkanlığına İstanbul Valisi Fahrettin K. Gökay, başkanvekilliklerine İzmir Valisi Osman Sabri Adal ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Başkanı Reşit Saffet Atabinen, kâtipliklere ise İstanbul Yataklı Vagonlar İdaresi Galata Şubesi Müdürü Kamil Sosyal ve Türkiye Turizm Kurumu Müdürü Süreyya Ergün seçilmişlerdi. Bu idari seçimlerden sonra turizmin ana programının tespiti, turizmin gelişmesine mani mevzular ve turizmi geliştirecek tedbirler hakkında çalışmalarda bulunmak üzere üç komisyon oluşturularak çalışmalara başlanmıştı. Daha sonra seçilen bir tali komisyon ile Denizli Milletvekili Behçet Uz'un turizmi teşvik üzerine hazırladığı kanun tasarısı ile Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü ile Ticaret Bakanlığının turizm ile ilgili hazırladıkları tasarıların incelenmesi için karar birliğine varılmıştı.[708]

Birinci Turizm Danışma Kurulu toplantısı sonrasında "Turizm Ana Programı" adı altında, Türkiye'de turizm sektörünün geliştirilmesi için alınması gereken önlemleri içeren bir program hazırlanmıştı. Programa bakıldığında, turizm alanında özel sektöre öncülük verildiği gözlenmekteydi.[709] Danışma Kurulu devletin turizm alanına olan müdahalesinin üç şekilde kabul etmişti. Bunlar, devletin şahsi teşebbüslere ortak olması, doğrudan doğruya özel sektöre yardım etmesi ve özel sektörün yetersiz kaldığı yerleri doldurması şeklinde belirtilmişti.[710]

1949 yılında turizme dair bu gelişmeler olurken, 1950'de ise Türkiye'de turizmin geliştirilmesine dair ilk yasal düzenleme olan "5647 sayılı Turizm Müesseseleri Teşvik Kanunu" çıkarılmıştı. Danışma Kurulu tarafından da tetkik edilen Behçet Uz'un vermiş olduğu "Turizm Endüstrisini Teşvik Hakkındaki Kanun" teklifi, Hükümet'in de bu konuda bir kanun tasarısı olması hasebiyle 8 Mart 1950 tarihli Meclis oturumunda Geçici Komisyon'a sevkedilmişti.[711] Geçici Komisyon, Meclis görüşmelerinde Hükümet'in hazırlamış olduğu Turizm Müesseselerini Teşvik

708 **Akşam,** "Turizm Danışma Kurulu dün toplandı", 20 Aralık 1949, s. 2.
709 Meryem Akoğlan Konak, *Genel Turizm Bilgisi,* (ed.), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 1. Baskı, Eskişehir 2012, s. 127.
710 **Akşam,** "Türkiye 6 Turistik bölgeye ayrıldı", 21 Aralık 1949, s. 3.
711 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 61. Birleşim, 8 Mart 1950, s. 222-223. Bunun yanı sıra bu oturumda Hükümet'in hazırladığı tasarıyla bağlantılı olan Arazi Vergisi Kanununun 3. maddesine bir fıkra eklenmesi, Bina Vergisi Kanunun 4. maddesinin değiştirilmesi ve İktisadi Buhran Vergisi Kanunun 1. maddesine bir fıkra eklenmesi de Geçici Komisyon'a gönderilmişti.

Kanunu'nun esas alınmasını karara bağlamıştı.[712] 24 Mart 1950 tarihli Meclis oturumunda görüşülen Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu ve ona bağlı olarak değişikliklere gidilen yasal düzenlemeler onanarak kabul edilmişti.[713]

Çıkarılan bu kanun ile hangi işletmelerin turizm müessesesi olacakları, getirilen teşviklerden hangi kurumların yararlanacağı, verilen teşviklerden yararlanma koşulları ve turizm işletmelerinin denetlenmelerine ilişkin ilkelere ait düzenlenmeler yapılmıştı. 1950'de yapılan başka bir düzenleme ile de Türkiye Emlak Kredi Bankası'nda 1 milyon liralık Turizm Kredisi Fonu oluşturulmuş ve bu yolla Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu'nun teşvik edeceği işletmelere ayrılacak kredilerin kaynağı da belirlenmişti.[714]

712 Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu tasarısı ile Denizli Milletvekili Dr. Behçet Uz'un, Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu teklifi ve Geçici Komisyon raporu (1/742, 2/192), S. Sayısı: 245. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 72. Birleşim, 24 Mart 1950.

713 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** 8. Dönem, 25. Cilt, 72. Birleşim, 24 Mart 1950, s. 944-949, 1051-1070. Arazi, Bina ve İktisadi Buhran Vergisi Kanunlarında yapılan değişikliklerle "Turizm Müessesi Belgesi" alan teşebbüslere 10 yıllık bir muafiyet getirilmişti. Ayrıca Gümrük Vergisi Kanununun 17. maddesine eklenen bir fıkra ile Turizm Müessesi Belgesi alan işletmelerin bir defaya mahsus olarak yurtdışından alacağı malzemelere vergi muafiyeti getirilmişti. Ancak alınacak malzemelerin faturaları Bayındırlık Bakanlığına tasdik edilecek ve bu muafiyet kanun yürürlüğe girdikten sonra sadece 5 yıl için geçerli olacaktı.

714 Meryem Akoğlan Konak, **a.g.e.,** s. 127.

SONUÇ

Hasan Saka'nın kurmuş olduğu 16. Hükümet (10 Eylül 1947-10 Haziran1948) ekonomideki yaşanan istikrarsızlık ve buna bağlı olarak artan hayat pahalılığı ile kabinede yer alan bazı bakanlara dair yapılan yolsuzluk iddiaları ile yıpranmış ve istifa etmek zorunda kalmıştı. Edinilen bu istifanın ardından Cumhurbaşkanı İnönü, 17. Hükümeti kurma görevinide yine Hasan Saka'ya vermişti. Ancak Saka'nın kurmuş olduğu bu ikinci hükümet (10 Haziran 1948-16 Ocak 1949) döneminde de ekonomideki kötü vaziyet ile bazı bakanlara dair yapılan yolsuzluk iddiaları devam etmiş ve parti içinde de muhalif sesler yükselmeye başlamıştı. Saka, Ocak 1949'da kabinesinde bir takım değişikliklere gitmek isteyince tepkilerle karşılanmış ve sonuç itibarıyla da 14 Ocak 1949'da tekrardan istifa etmek zorunda kalmıştı.

Saka'nın bu istifasından sonra Cumhurbaşkanı İnönü, yeni hükümeti kurma görevi için Hilmi Uran, Necmettin Sadak, Fuat Sirmen ve Nurullah Sümer gibi isimlere teklif götürmüşse de olumsuz yanıtlar almıştı. Ancak Hilmi Uran'ın, Şemsettin Günaltay'ı bu görev için önermesi ve Şükrü Saraçoğlu'nun da onaylaması ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 18. Hükümeti kurma görevini Sivas Milletvekili Mehmet Şemsettin Günaltay'a vermişti. Günaltay'ın, 16 Ocak 1949'da Cumhurbaşkanı'na sunduğu kabinesi genç ve ılımlı kişilerden oluşmaktaydı.

Başbakan Günaltay'ın 24 Ocak 1949 tarihli Meclis oturumunda okuduğu hükümet programı, ılımlı ve liberal bir program olduğu kadar demokratik ve özgürlükçü açılımlar da vadediyordu. Ayrıca programda laiklikten taviz verilmeden din eğitimi hususunda da bazı reformların yapılacağı vurgulanmaktaydı. Netice olarak Günaltay Hükümeti'nin programı 391 milletvekilinin katıldığı oylamada 42 ret oyuna karşılık 349 oy ile güvenoyu almıştı.

Günaltay Hükümeti'nin hazırlamış olduğu programda göze çarpan en önemli vaatler olarak Milli Savunma alanında yapılması düşünülen değişiklikler, demokratik bir seçim kanunun hazırlanması, din eğitimi hususunda bazı açılımların vurgulanması, halkın huzurunu bozacak durumlarla mücadele, geniş bir vergi reformu, özel teşebbüse destek ve ABD başta olmak üzere Batı dünyası ile ekonomik ve siyasi ilişkilerin sürdürülmesinin ön plana çıktığını görmekteyiz.

Bu vaatlerden Milli Savunma ile ilgili olanı çıkarılan "5398 sayılı Milli Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine dair Kanun" ile yerine getirilmiş ve Genelkurmay'ın, Başbakanlık yerine Milli Savunma Bakanlığına bağlanması sağlanmıştı. Ayrıca Genelkurmay'a bağlı olacak şekilde ordu kara, deniz ve hava birlikleri şeklinde kuvvet birimlerine ayrılmıştı. Genelkurmay Başkanı'nı da Milli Savunma Bakanlığının önerisi ile Bakanlar Kurulu belirleyecekti.

Günaltay Hükümeti'nin demokratik seçimlerin sağlanmasına yönelik vaadi ise çıkarılan "5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu" ile yerine getirilmişti. Günaltay Hükümeti'nin belki de çıkardığı en önemli yasa buydu. Çünkü bu yasanın da sağlamış olduğu başta adli teminat olmakla beraber gizli oy-açık sayım ilkesi ve çoğunluk usulü sonucu Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde büyük bir oy oranı ile iktidarı devralmış ve böylece Türk siyasi hayatında yeni bir dönem başlamıştı. Ayrıca bu yasa ile Yüksek Seçim Kurulu da kurulmuştu.

Hükümet'in dini eğitim hususundaki vaatleri ise 1948'de karara bağlanan ve on ay sürmesi beklenen İmam-Hatip kurslarını faaliyete geçirmek, ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında seçmeli olarak din derslerinin okutulmasını karara bağlamak ve Ankara Üniversitesine bağlı olacak şekilde bir İlahiyat Fakültesinin kurulmasını gerçekleştirmek ile neticelenmişti.

Günaltay Hükümeti hem halkı zararlı cereyanlara (komünizm) karşı korumak ve hem de getirmiş olduğu dini eğitim hususundaki serbestlikler ile irtica hareketlerinin yeniden hortlamaması için Türk Ceza Kanununun 141, 142 ve 163. maddelerinde değişikliklere giderek bu yönlerde yapılacak eylem ve faaliyetlere ağır cezalandırmalar getirmişti. Bu maddelerin Mecliste görüşüldüğü oturumlarda birçok tartışma yaşanmış ve irtica adı altında dine karşı yaptırımların yapıldığı özellikle Millet Partili vekillerce dile getirilmişti. Ancak Başbakan Günaltay yukarıda da zikrettiğimiz dini alandaki gelişmeleri örnek göstererek dine karşı bir tutumları olmadığını sadece din adı altında yapılan eylemlerle mücadele etmek istediklerini belirtmişti. Keza yapılan bu değişiklik üzerinde İktidar ve ana muhalefet partisi olan Demokrat Parti'nin aynı fikirde olması da bu tür bir değişikliğe olan ihtiyacı göstermektedir.

Vergi reformu vaadi ise 1949 yılında peş peşe çıkarılan "5421 sayılı Gelir Vergisi Kanunu", "5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu", "5423 sayılı Esnaf Vergisi Kanunu" ve "5432 sayılı Vergi Usul Kanunu" ile gerçekleştirilmişti. Bu çıkarılan

kanunlardan Gelir Vergisi Kanunu ile gerçek kişilerin elde ettikleri kazanç ve gelirlerin net tutarının vergilenmesi, Kurumlar Vergisi ile tüzel kişilerin vergilendirilmesi, Esnaf Vergisi ile de sanat ve ticaretle meşgul olan esnaflardan alınacak vergilerin belirlenmesi yoluna gidilmişti. Vergi Usul Kanunu ise tüm bu vergilerin uygulanmalarına dair olan usulleri belirlemek ve bir arada toplamak için çıkarılmıştı. Bu vergilendirme alanında çıkarılan yasalar, Demokrat Parti iktidarında çıkarılan bazı yasalarla desteklenmiş ve böylece günümüz modern vergi yapısının temelleri de atılmış oluyordu.

Hükümetin programında yer alan liberal ekonomi ve özel teşebbüse destek söylemleri aslında İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin ABD merkezli Batı dünyası ile girmiş olduğu siyasi, askeri ve ekonomik işbirlikleri sonrasında hızlanmıştı. Günaltay Hükümeti döneminde ise Dünya Bankası tarafından Türkiye'ye gönderilen James Barker başkanlığındaki heyetin devlet yetkilileriyle yaptığı görüşmelerin de etkisiyle özel teşebbüslerin desteklenmesi ve kredi ihtiyaçlarının karşılanması için Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası kurulmuştu. Dünya Bankası kredileri, Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu ve kendi şahsi kaynakları ile fonlanan bankanın kurulması devletin ekonomideki yeni yönelimi ve desteğini açıklamak için güzel bir örnek teşkil etmektedir. Günaltay döneminde kurulan banka asıl faaliyetlerini ise Demokrat Parti döneminde gerçekleştirecektir.

Günaltay Hükümeti'nin ABD ve Avrupa ile olan ilişkileri ise Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne katılması ve ABD ile özellikle kültür sahasında yapılan anlaşmalarla istikrarlı bir şekilde sürmeye devam etmişti. Ancak Türkiye'nin, 4 Nisan 1949'da kurulan NATO'ya alınmaması Hükümeti ve kamuoyunu üzmüş ve endişelendirmişse de ABD'nin daha sonra verdiği mesajlar, Truman ile İnönü'nün mektuplaşması, ABD Genelkurmay Başkanı'nın İnönü'yü ziyareti gibi gelişmeler bu endişeleri azaltmış ve kamuoyunu yeniden umutlandırmıştı.

Günaltay Hükümeti'nin programında değindiği ve yeterince gerçekleştiremediği konular ise memur sayılarının azaltılması ve bu yolla yeterince çalışmayanların işten çıkarılıp bütçe açıklarının kapatılması ile demokratik ve özgür bir basın kanununun çıkarılmaması olarak belirtilebilir.

Günaltay Hükümeti'nin gerçekleştirdiği bu faaliyetler her ne kadar bu hükümetin döneminde gerçekleşmiş olsa da bu icraatları Cumhuriyet Halk Partisi'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle de artan Sovyet tehditleri karşısında ABD

merkezli Batı dünyasının yanında yer alma isteğinin bir gereği olarak başlattığı demokratikleşme hareketlerinin bir devamı olarak göstermek yanlış olmayacaktır.

Cumhuriyet Halk Partisi savaş sonrasında Cumhurbaşkanı İnönü önderliğinde demokratikleşme adına önemli girişim ve faaliyetlerde bulunmuştu. Ancak kamuoyu, Cumhuriyet'in ilanından sonra uygulamaya konulan inkılapların yerleşmesi amacıyla zaman zaman yapılan siyasi baskılar ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı yıllarında devletçe uygulanan ağır ekonomik hamleler sonrası umudunu 7 Ocak 1946'da Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülüğü öncülüğünde kurulan Demokrat Parti'ye bağlamıştı. Kamuoyu bu konudaki net tavrını ise 14 Mayıs 1950 seçimlerinde sandıklara yansıtmış ve böylece Günaltay Hükümeti ile 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına son bulmuştu.

KAYNAKÇA

1) Arşiv Belgeleri

BCA: 30.10.0.0-14.81.9-17.01.1949.

BCA: 30.10.0.0-30.169.1-08.06.1949.

BCA: 30.18.1.2-118.108.3-24.03.1949.

BCA: 30.18.1.2-120.60.5-15.08.1949.

BCA: 30.11.1.0-208.27.8-10.06.1949.

BCA: 30.11.1.0-209.33.19-31.10.1949.

BCA: 30.11.1.0-206.18.6-29.06.1949.

BCA: 30.18.1.2-122.30.9-30.03.1950.

2) TBMM Tutanakları

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 1949-1950.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 19. Cilt, 61. Birleşim, 2 Haziran 1941.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 13. Cilt, 1. Birleşim, 1 Kasım 1948.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 6. Cilt, 63. Birleşim, 11 Nisan 1951.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 15. Cilt, 75. Birleşim, 23 Mayıs 1952.

3) Gazeteler

Ulus

Akşam

Cumhuriyet

Zafer

Yeni Sabah

Yeni İstanbul

Hürriyet, “Meclis’te Garip Vaka”, 5 Şubat 1949.

Vatan, "Reşat Aydınlı'nın Heyacan Uyandıran Suikast İhbarı İnönü ile Bayar Öldürülecekmiş!", 17 Kasım 1949.

Tan, "Limandaki Korkunç Facia", 10 Temmuz 1949.

Milliyet, "Ş. Günaltay Dün Vefat Etti", 20 Ekim 1961.

4) Sempozyum ve Armağan Bildirileri

Haykır, Yavuz, "Türk Kültür ve Siyasi Hayatında Nureddin Ardıçoğlu (1914-1982)", **Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Bildiriler, Cilt II, 14-16 Mayıs 2015, Elazığ,** 1. Baskı, Elazığ 2016.

Uyar, Hakkı, "1950 Seçimleri Üzerine Bir Analiz Değerlendirmesi", **Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri, 22-24 Ekim 2008, Isparta,** 1. Baskı, Isparta 2008.

Özcan, Gencer, "50. Yılı Biterken Türkiye-İsrail İlişkileri", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Ankara,** TTK Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1999.

Kamel, Ayhan, "İkinci Dünya Savaşının Bitiminden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Ankara,** TTK Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1999.

Armaoğlu, Fahir, "1947-1997 Yarım Yüzyılın Türk Amerikan İlişkileri", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Ankara,** TTK Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1999.

Akalın, Cüneyt, "Soğuk Savaşta ABD'li Liderlerin Türkiye'nin Stratejik Planlarına Müdahaleleri…", **Prof. Dr. İlhan Unat'a Armağan,** (Yayın Kurulu: Sertaç Başeren vd.) Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012.

5) Dergiler ve Makaleler

MEB Tebliğler Dergisi, C. 11, S. 524, 7 Şubat 1949.

Büyük Doğu Dergisi, C. 4, S. 14, 10 Haziran 1949.

Özacun, Orhan, "Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi", **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,** S. 2 (2002).

Avşar, Zakir ve Ayşe Elif Emre Kaya, "Arapça Ezan Yasağı ve Kaldırılması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C.33, S. 95 (2017).

İnan, Süleyman, "1949'da İnönü ve Bayar'a Suikast İddiası: Reşat Aydınlı Olayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,** C. 4, S. II (2005).

Sönmez, Naim, "Seçim Sisteminin Demokratikleşmesinin Bir Aşaması: 1950 Milletvekili Seçim Kanunu", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** C. 6, S. 2 (2013).

Yılmaz, Ensar, "Türkiye'de Siyaset Alanının Yeniden Tanziminde İki Önemli Olay: Tan Gazetesi Baskını ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın Ölümü", **Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** C. 1, S. 1 (2010).

————, "1950 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasal Sonuçları", **Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** C. 1, S. 2 (2016).

Tekin, Nil Türker, "1946 Seçimlerinde Propaganda Tek Parti Döneminin Sonu", **Toplumsal Tarih Dergisi,** C. 18, S. 106 (Ekim 2002).

Yıldırmaz, Sinan, "1950 Seçimleri ve Propaganda", **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,** S. 6 (3/2004).

Şenel, Burak, "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci", **Akademik Orta Doğu Dergisi,** C. 9, S. 1 (2014).

Yılmaz, Türel, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze", **Akademik Orta Doğu Dergisi,** C. 5, S. 1 (2010).

Ekici, Süleyman ve Abdulkadir Baharçiçek, "NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye ABD İlişkileri", **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi,** C. 6, S. 11 (2016).

Öncü, Ali Servet ve Erkan Cevizliler, "Avrupa Bütünleşmesi İçin Önemli Bir Adım: "Avrupa Konseyi" ve Türkiye'nin Konseye Üyeliği Meselesi", **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,** C. 7, S. 13 (2013).

Ulusan, Şayan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi –Öncesi ve Sonrası-", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,** C. 7, S. 16-17 (2008).

Kodal, Tahir, "Kıbrıs Sorununun Çözümü Konusunda Bilinmeyen Bir Kaynak: Prof. Dr. Nihat Erim'in Başbakan Adnan Menderes'e Sunmuş Olduğu Rapor", **Belgi Dergisi,** C. 1, S. 6 (2013).

Vatansever, Müge, "Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C. 12, Özel Sayı (2010).

Erhan, Çağrı, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** C. 51, S. 1 (1996).

Gökçen, Salim, "Fener Rum Patrikhanesi'nin Hukukî Statüsü ve Heybeliada Ruhban Okulu'nu Açtırma Girişimleri", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi,** C. 15, S. 1 (2006).

Öksüz, Hikmet, "Gregoryan Ermeni Kilisesinde Patrik Seçiminin Krize Dönüşmesi ve Bunun Türk Basını ile Amerikan Belgelerine Yansıması (1944-1950), **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,** C. 8, S. 16 (2015).

Akalın, Cüneyt, "1950'de Orgeneral Nafiz Gürman'ın ve Arkadaşlarının Tasfiyesi Neyle İlgili?", **Mülkiye Dergisi,** C. 26, S. 233 (2002).

Albayrak, Mustafa, "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin On Yılı", **Ankara Barosu Dergisi,** Yıl: 72, S. 1 (2014).

Koçtürk, O. Murat ve Meryem Gölalan, "1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi", **3. Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi,** C. 45, S. 2 (2010).

Tuna, Serkan, "1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde Devletçilik Tartışmaları ve Yansımaları", **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,** S. 1 (2002).

Selik, Mehmet, "Türkiyede Sinaî Kalkınma Bankası Kredilerinin Yatırım Sahaları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** C. 10, S. 4 (1995).

Sakınç, Süreyya, "Türkiye İçin Vergi Reformu Önerileri", **Özgürlük Araştırmaları Derneği,** S. 9 (2016).

İnan, Mahmut, "Türkiye'de Kazanç Vergisinden Gelir ve Kurumlar Vergisine Geçiş Süreci: 1946-1960 Dönemi", **Maliye Dergisi,** S. 158 (2010).

Yurtoğlu, Nadir, "Türk Savunma Sanayiinde Girişimci Bir Kuruluş; Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) 1950 -1960", **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,** C. 16, S. 31 (2017/1).

Güvercin, Cemal Hüseyin, "Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye'de Sosyal Güvenliği Tarihçesi", **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası,** C. 57, S. 2 (2004).

Kılınç, Ayşe, "İş Mahkemeleri ve İş Mahkemelerinde Yargılamanın Özellikleri", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi,** S. 86 (2009).

Erkün, Safa Ş., "İş Mahkemeleri Kurulurken Bazı Düşünceler", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi,** S. 2 (1949).

Dernek, Zeynep, "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler", **Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi,** C. 1, S. 1 (2006).

Günaydın, Gökhan, "Türkiye Tarım Sektörü", **Tarım ve Mühendislik Dergisi,** S. 76-77 (2006).

Atak, Eser, "Kayıp Mekân Atatürk Orman Çiftliği", **Mülkiye Dergisi,** C. 32, S. 261 (2008).

Çetin, Birol, Serap Barış ve Serap Saroğlu, "Türkiye'de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış", **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** C. 1, S. 1 (2011).

Genç, Fatma Neval, "Türkiye'de Doğal Afetler ve Doğal Afetlerde Risk Yönetimi", **Stratejik Araştırmalar Dergisi,** S. 9, Yıl: 5 (2007).

Üzen, İsmet, "Cumhuriyet Döneminde Tokat'ın Maruz Kaldığı Seller (1934-1949)", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C. 11, S. 2 (2010).

Çavmak, Şeyda ve Doğancan Çavmak, "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı", **Sağlık Yönetimi Dergisi,** C. 1, S. 1 (2017).

Terzioğlu, Arslan, "Cumhuriyet Dönemi Türk Tıbbına ve Tıp Eğitimine Kısa Bir Bakış", **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,** S. 2 (2002).

Özkaya, Hilal, "Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele", **Türkiye Aile Hekimliği Dergisi,** C. 20, S. 2 (2016).

Zaloğlu, Nihat, "Türkiye'de Verem Savaşı'nın Gelişimi ve Oluşumu", **Klimik Dergisi,** C. 2, S. 1 (1989).

Arslan, Ali, "Çok Partili Döneme Geçişten 27 Mayıs'a Türkiye'de Siyaset ve Üniversite", **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,** S. 2 (2002).

Gündüz, Turgay, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C. 7, S. 7 (1998).

Giorgetti, Filiz Meşeci ve Betül Batır, "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'nda Eğitim Politikaları", **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,** Yıl: 7, S. 13-14 (2008).

Bozkır, Gürcan, "Türk Kadın Birliği (1924-1935)", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi,** C. 3, S. 9-10 (2000).

Karabulut, Sezen Çoğun, "Türk Basınında Kadın Gazetesi'nin Yeri (1947-1962)", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi,** C. 4, S. 11 (2005).

Suner, Levent, "Cumhuriyet Döneminde Tiyatroların Kurumsallaşması", **Tiyatro Araştırmaları Dergisi,** C. 12, S. 12 (1995).

Say, Seyfi, "Propaganda İçin Kullanılan Bir Örtmece Olarak Kamu Diplomasisi Kavramı", **İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi,** C. 2, S. 4 (2015).

Aydos, Serpil, "1948-1955 Yılları Arasında Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri İlişkilerinde Kamu Diplomasisi", **Amme İdaresi Dergisi,** C. 45, S. 4 (2012).

Apaydın, Cem, "Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme**", İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,** C. 16, S. 32 (2017/2).

Evcin, Erol, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye Turizminde Yaşanan Sorunlar (1945-1949)", **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,** C. 15, S. 29 (2016/1).

6) Ansiklopedi Maddeleri

Özköse, Kadir, **"Ticânî, Ahmed b. Muhammed",** Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 41. Cilt, 2012.

Küçük, Cevdet, **"İstiklâl Mahkemeleri",** Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 23. Cilt, 2001.

Kahraman, M. Lütfullah, **"Siyonizm",** Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 37. Cilt, 2009.

Şahin, Kâmil, **"Günaltay, Mehmet Şemsettin",** Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 14. Cilt, 1996.

7) Belgeseller

5 KW'tan TRT'ye 7. Bölüm, "İstanbul Radyosu Binasının Hizmete Girmesi", http://www.trtarsiv.com/izle/82832/istanbul-radyosubinasinin-hizmete-girmesi (08.04.2018).

8) Kitaplar

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952,** ARBA Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1952.

Beyoğlu, Süleyman ve Ali Satan, **Modern Türkiye Tarihi,** (ed.), Marmara Üniversitesi Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2014.

Yetkin, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1947,** Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1983.

Akşin, Sina ve vd., **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980,** I. Cilt, Milliyet Kitaplığı, İstanbul 2004.

Çufalı, Mustafa, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950),** I. Cilt, TBMM Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012.

————, Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950), II. Cilt, TBMM Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012.

————, Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950), III. Cilt, TBMM Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012.

TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011,** TÜİK Matbaası, 1. Baskı, Ankara 2012.

Uran, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950),** (hzl. Cem Çobanlı ve Pınar Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yenilenmiş ve Genişletilmiş I. Baskı, İstanbul 2008.

İrfan Neziroğlu, İrfan ve Tuncer Yılmaz, **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri,** I. Cilt, (hzl.), TBMM Basımevi, 1. Baskı, Ankara 2013.

Oral, Atilla, **Enver Paşa'nın Kardeşi Nuri Killigil,** Demkar Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2016.

Aybars, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927,** I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İzmir 1988.

Neziroğlu, **İrfan, İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları),** I. Cilt, (hzl.), TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2015.

Koçak, Cemil, **Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Dönüşüm (Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika),** 4. Cilt, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015.

————, Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Uzlaşma, 5. Cilt, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016.

Sevgen, Nazmi, **Celal Bayar Diyor ki (1920-1950),** (hzl.), İstanbul Tan Matbaası, 1. Baskı, İstanbul 1951.

Kahraman, Hasan Bülent**, Türk Siyasetinin Yapısal Analizi - II 1920-1960,** Agora Kitaplığı, 2. Baskı, İstanbul 2012.

Özkan, Tuncay, **Bir Gizli Servisin Tarihi MİT,** Milliyet Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1996.

Karpat, Kemal H**., Türk Demokrasi Tarihi,** Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.

Turan, İlhan K., **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950,** II. Cilt, (hzl.), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2003.

Mahmutoğlu, Tansu Barış, **CHP'nin Belediye ve Genel Seçim Çalışmaları ve Propagandaları (1923-1957),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2017.

Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971,** Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1976.

Tuncer, Erol**, 1950 Seçimleri,** TESAV, Ankara 2010.

Goloğlu, Mahmut, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950,** Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1982.

Arcayürek, Cüneyt, **Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951,** Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 1985.

————, Şeytan Üçgeninde Türkiye, Bilgi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1987.

Turan Güneş, **Türk Demokrasisinin Analizi,** (hzl. Hurşit Güneş), Ümit Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara 1996.

Barutçu, Faik Ahmet, **Siyasi Hatıralar (Milli Mücadeleden Demokrasiye),** II. Cilt, (hzl. Mustafa Everdi), 21. Yüzyıl Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2001.

Erim, Nihat, **Günlükler 1925-1979,** I. cilt, (hzl. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005.

Schneer, Jonathan, **Balfour Deklarasyonu, Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri,** (çev. Ali Cevat Akkoyunlu), Kırmızı Kedi Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2012.

Dokuyan, Sabit, **1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Dış Politika-İç Politika),** I. Cilt, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2013.

————, **1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Eğitim, Sosyo-Kültürel Yapı, Ekonomi, Din, Askeri Yapı ve Basın),** II. Cilt, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2013.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995,** Alkım Yayınevi, 18. Baskı, İstanbul 2012.

İnan, Süleyman, **Popüler Tarih Sözlüğü,** Adres Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2005.

Baskın, Oran, **Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar),** I. Cilt, (ed.), İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2002.

Roberts, J. M., **Avrupa Tarihi,** (çev. Fethi Aytuna), İnkılâp Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 2015.

Hale, William, **Türk Dış Politikası 1774-2000,** (çev. Petek Demir), Mozaik Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003.

Karakaş, Nuri, **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2013.

Berzeg, Sefer E., **Çerkes - Vubıhlar Soçi'nin İnsanları,** Kafkasya Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2013.

Macar, Elçin, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi,** İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003.

Akalın, Cüneyt, **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye -1 Olaylar-Belgeler (1945-1952),** Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003.

Tünay, Bekir, **Menderes Devri Anıları - Gördüklerim, Bildiklerim, Duyduklarım,** Nilüfer Matbaacılık Tesisleri, İstanbul.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, DP'nin Altın Yılları 1950-1954,** Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 1991.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam 1938-1950,** II. Cilt, Remzi Kitabevi, 13. Baskı, İstanbul 2016.

Tezel, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950),** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın),** I. Cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul 1996.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002,** İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara 2005.

Ataç, Engin, **Bütçe,** (ed.), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 1. Baskı, Eskişehir 2004.

Aydoğanoğlu, Erkan, **Dünyada ve Türkiye'de Sendika - Siyaset İlişkisi,** Kültür Sanat-Sen, Genişletilmiş İkinci Basım, Ankara 2011.

Tuna, Serkan, **Tek Parti İktidarında Toprak Bayramı Kutlamaları ve Toprak Reformu (1945-1949),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2017.

Erhan, Çağrı, **Beyaz Savaş (Türk Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu),** Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1996.

As, Efdal, **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2013.

Mutlu, N. Yücel, **Bayındırlık Bakanlığı Tarihi 1920-1988,** Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Matbaası, 1. Baskı, Ankara 1989.

Türkiye'de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makina Mühendisleri Odasının Önerileri, TMMOB Makina Mühendisleri Odası Oda Raporu, Yayın NO: MMO/587, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara 2012.

Topuz, Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi,** Remzi Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul 2016.

————, 100 Soruda Türk Basın Tarihi, Gerçek Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1973.

Türk Dil Kurumunun 40 Yılı, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1972.

Akbaş, Salih, **Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Kültür ve Müzik Politikaları (1923-2000),** Sonçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2015.

And, Metin, **100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi,** Gerçek Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1970.

Örnek, Cangül, **Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı (Antikomünizm ve Amerikan Etkisi),** Can Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015.

Konak, Meryem Akoğlan, **Genel Turizm Bilgisi,** (ed.), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 1. Baskı, Eskişehir 2012.

Çetinkaya, Bayram Ali, **Türkiye'nin Modernleşmesi Sürecinde Şemseddin Günaltay,** Araştırma Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2003.

9) Tezler

Yılmaz, Zeliha, **Siyasi Açıdan I. ve II. Menderes Hükümetleri 1950-1954,** Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Tuna, Sevil, **Siyasi Açıdan I. ve II. Hasan Saka Hükümetleri (1947-1949),** Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Özüçetin, Yaşar**, Mehmet Şemsettin Günaltay'ın Hayatı İlmî, İdarî, Siyasî Faaliyetleri,** Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

Karaköse, Nejdet, **Askeri, Siyasi ve Silah Sanayicisi Kişiliği ile Nuri Paşa (Killigil),** Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2010.

Teksoy, Beril Yaşar, **Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi (1946-1960),** Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010.

Urhal, Ömer, **Mareşal Fevzi Çakmak'ın Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950),** Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1997.

Pancaroğlu, Adnan Ferruh, **Yakın Tarihimizde Millet Partisi Olgusu (1948-1977),** Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2006.

Çakırbaş, Ali, **Kıbrıs Sorunu (1950-1960),** Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2004.

Ersöz, İsmail Cenkeri, **Fener Rum Patrikhanesi'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasi Faaliyetleri (1923-2005),** Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

Önder, Aynur, **Türk Savunma Sanayii'nde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun Yeri,** Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

Erdönmez, Güray, **İş Mahkemeleri ve İş Mahkemelerinde Yargılama Usulü,** Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1998.

Dere, İlker, **Hasan Tahsin Banguoğlu'nun Milli Eğitim Bakanlığı,** Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Deniz, Muzaffer, **Milli Eğitim Şûralarının Tarihçesi ve Eğitim Politikalarına Etkileri,** Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2001.

Karabulut, Erhan, **Hazırlanışı ve Uygulanması Açısından Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İlköğretim Programları (1913-1968),** İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

Dinç, Sait, **Cumhuriyet Döneminde Yapılan Milli Eğitim Şûraları ve Alınan Kararların Uygulanması (1923-1960),** Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999.

Altınışık, Ahmet Haşim, **Atatürk-İnönü Dönemi Kültür Politikaları Temelinde Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu,** Ahi Evren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2011.

Yılmaz, Mehmet Yalçın, **Türk Dil Planlaması Bağlamında Türk Dil Kurumu (1932-1951),** İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

Gök, Hacı Veli, **Atatürk ve İnönü Dönemi Kültür Politikaları,** Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2011.

Dişbudak, Müge, **Türk Kadın Birliği,** Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.

Yılmaz, Elif, **Türkiye Radyoculuğunda Yayıncılık Seçeneği Olarak Tematik Radyolar,** Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2017.

Nart, Sibel, **1964-1980 Arası TRT Radyo Yayın Politikaları Toplumsal ve Politik Süreçte Radyonun Tarihsel ve Kuramsal Gelişimi,** Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

Avcı (Kanat), N. Çiğdem, **Türk-Amerikan İlişkileri ve Basındaki Yansımaları (1945-1952),** İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

İnan, Burak, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Turizmi ve Bir Turizm Modeli Önerisi,** Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2009.

10) İnternet Kaynakları

"Bakü Fatihi: Nuri Paşa", http://www.fikriyat.com/tarih/2017/11/03/baku-fatihi-nuri-pasa (et: 18.01.2018).

Nevzat Atal, "Eski MİT'çi Gündeş'in şiir 'operasyonu'", http://arsiv.sabah.com.tr/2006/08/11/gnd106.html (27.02.2018).

"Temel AB Terimleri", T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, https://www.ab.gov.tr/files/rehber/10_rehber.pdf (17.02.2018).

Devlet örnek ve Üretim S. Sayısı: 249 Çiftlikleri Kanunu tasarısı ve Tarım ve Bütçe Kondisyonları raporları (1/483), S. Sayısı: 249, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c020/tbmm08020106ss0249.pdf (30.04.2018).

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, IV. Milli Eğitim Şûrası, http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164715_4_sura.pdf (04.04.2018).

Türkiye Fulbright Eğitim Komisyonu, "Türkiye Fulbright Eğitim Komisyonu Tarihçesi", http://fulbright.org.tr/hakkimizda/turkiye-fulbright-egitim-komisyonu/turkiye-fulbright-egitim-komisyonu-tarihcesi/ (09.04.2018).

EKLER

EK 1: Mehmet Şemsettin Günaltay

EK 2: Mehmet Şemsettin Günaltay'ın Hayatı

Mehmet Şemsettin Günaltay, 1883 yılında Erzincan'ın bugünkü adı "Kemaliye" olan Eğin bölgesinde dünyaya gelmiştir. Babası Müderris İbrahim Ethem Efendi annesi ise Saliha Hanım idi.[715] Günaltay, eğitim hayatına Üsküdar'daki Ravza-i Terakkî Mektebi ile başlamış, daha sonra Vefa İdadisi'ni bitirerek girdiği Dârulmuallimîn-i Âliye'nin Fen Şubesi'ni birincilikle 1905 yılında bitirmişti. Günaltay bu başarılı eğitim hayatının yanı sıra lisan olarak da Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir.[716]

Günaltay, üniversiteden mezun olduktan sonra bilimsel çalışmalarda bulunmak üzere gittiği İsviçre'nin Lozan Üniversitesi'nde fizik alanında öğrenim görmüş ve tekrardan yurda döndüğünde çeşitli görevlerden bulunduktan sonra 1914 yılında Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Türk Tarihi ve İslâm Kavimleri Müderrisi olarak dersler vermeye başlamış ve daha sonra da İlahiyat Fakültesi dekanlığına atanmıştır.[717]

Günaltay'ın siyasi hayatı ise 1915 yılında İttihat ve Terakki Fırkası'ndan o günkü adı "Ertuğrul" olan Bilecik mebusu olarak seçilmesi ile başlamış ve bu görevi 1920 yılında Meclis-i Mebusan'ın kapanmasına kadar sürmüştür. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise Günaltay, 1923 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin Sivas Milletvekili olarak Meclise girmiş ve 1923-1954 yılları arasında üst üste 7 dönem Sivas Milletvekili ve 1 dönemde Erzincan Milletvekilli olarak görev yapmıştır. Şemsettin Günaltay, 14 Ocak 1949'da İkinci Hasan Saka Hükümeti'nin istifa etmesi üzerine, CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran'ın da önermesi ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından 18. Hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Günaltay Hükümeti, 16 Ocak 1949'da göreve başlamış ve 14 Mayıs 1950 seçimlerini Demokrat Parti'nin kazanması sonucu bu görevini 22 Mayıs 1950'de Birinci Adnan Menderes Hükümeti'ne devretmişti.[718] Günaltay Hükümeti çok kısa bir sürede yaptığı dini eğitim konusundaki iyileştirmeler, demokratik bir seçim kanunu hazırlama, sağlıklı bir vergi reformu oluşturma ve Avrupa Konseyi'ne katılım ile Batı endeksli ilişkilerde olumlu bir ivme yakalaması gibi önemli faaliyetler gerçekleştirmişti.

---

715 Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950),* III, TBMM Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012, s. 983.
716 Kâmil Şahin, "Mehmet Şemsettin Günaltay", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 14. Cilt, 1996, s. 286.
717 Bayram Ali Çetinkaya, *Türkiye'nin Modernleşmesi Sürecinde Şemseddin Günaltay,* Araştırma Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2003, s. 39.
718 Kâmil Şahin, "Günaltay, Mehmet Şemsettin", s. 286.

Günaltay bu yoğun siyasi hayatı yanında ilmi çalışmalarından da asla ödün vermemiş, Milletvekilliği sırasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tarih profesörlüğüne devam ederek derslere girmiş, ayrıca Türk Tarih Kurumunun kurucu üyeleri arasında yer almış ve 1941 yılından vefat ettiği 1961 yılına kadar da Tarih Kurumunun başkanlığını yürütmüştür. Günaltay'ın Türk ve İslâm Tarihi üzerindeki çalışmaları, Cumhuriyet devrinde Anadolu, Mezopotamya ve İran'ın eski tarihi üzerinde yoğunlaşarak devam etmiştir. Batı taklitçiliğinin karşısında olan Günaltay, İslâm'ın söylenenin aksine gelişmelere engel olmadığını ve İslâm'ın ana kaynaklarından öğrenilmesi gerektiğinin üzerinde durarak Türk Milleti'nin, İslâm Medeniyeti'nin gelişmesi ve yerleşmesinde önemli roller üstlendiğini belirtmekteydi.[719]

Günaltay, 14 Mayıs'taki seçimlerden sonra iktidarını kaybederken hükümet kabinesinden yeniden seçilen tek isim olarak 1954'e kadar Mecliste vekil olarak bulunmaya devam etmiştir. Günaltay'ın siyasi kariyeri, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden sonra Milli Birlik Komitesi ile birlikte Meclisi meydana getiren Temsilciler Meclisi üyeliğine seçilmesi ile devam etmiş ve 15 Ekim 1961'de yapılan seçimlerde de CHP İstanbul Senatörü olarak seçilmiştir. Ancak Günaltay bu görevine başlamadan 19 Ekim 1961'de İstanbul'da vefat etmiş ve vasiyeti üzerine Ankara'daki Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmişti. Milliyet gazetesinin haberine göre Günaltay'ın son sözleri ise: "Anadolu… Anadolu… Allahım sen vatanımı koru" şeklinde olmuştu.[720]

Günaltay vefat ettikten sonra bile Türk siyasi hayatına kazandırdığı demokratik bir seçim yasasının yanı sıra ilim dünyasına kazandırdığı birçok sayıda kitap ve makale ile de her daim hafızlarda yer edinmeye devam edecektir.[721]

719 Bayram Ali Çetinkaya, **a.g.e.,** s. 40-41.
720 **Milliyet,** "Ş. Günaltay Dün Vefat Etti", 20 Ekim 1961, s. 1.
721 Günaltay'ın ilmi eserleri için bkz. Bayram Ali Çetinkaya, **a.g.e.,** s. 43-53. Günaltay'ın hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Yaşar Özüçetin, *Mehmet Şemsettin Günaltay'ın Hayatı, İlmî, İdarî, Siyasî Faaliyetleri,* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003, Ss. 238.

EK 3: Şemsettin Günaltay'ın Başbakanlığa Tayini ve Bakanlar Kurulunun Listesi

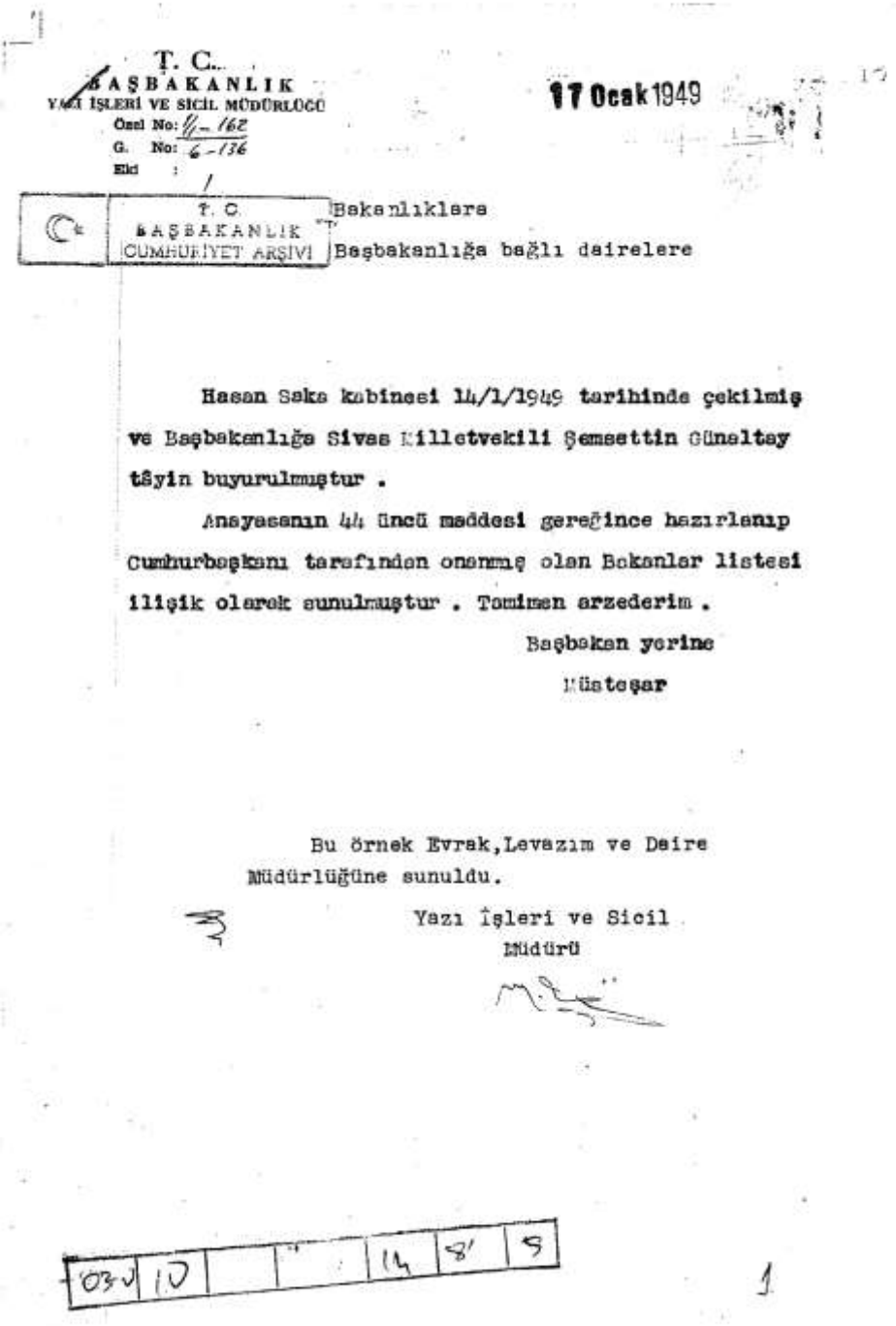

T. C.
BAŞBAKANLIK
YAZI İŞLERİ VE SİCİL MÜDÜRLÜĞÜ
Özel No: 11-162
G. No: 6-136
Ekl :

17 Ocak 1949

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bakanlıklara
Başbakanlığa bağlı dairelere

Hasan Saka kabinesi 14/1/1949 tarihinde çekilmiş ve Başbakanlığa Sivas Milletvekili Şemsettin Günaltay tâyin buyurulmuştur .

Anayasanın 44 üncü maddesi gereğince hazırlanıp Cumhurbaşkanı tarafından onanmış olan Bakanlar listesi ilişik olarak sunulmuştur . Tamimen arzederim .

Başbakan yerine
Müsteşar

Bu örnek Evrak,Levazım ve Daire Müdürlüğüne sunuldu.

Yazı İşleri ve Sicil
Müdürü

T. C.
BAŞBAKANLIK
YAZI İŞLERİ VE SİCİL MÜDÜRLÜĞÜ
Özel No:
G. No:
Eki

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Devlet Bakanı (Başbakan Yardımcısı)	Kocaeli Milletvekili	Nihat Erim
Devlet Bakanı	Antalya Milletvekili	Nurullah Sumer
Adalet Bakanı	Rize Milletvekili	Fuat Sirmen
Millî Savunma Bakanı	Samsun Milletvekili	Hüsnü Çakır
İçişleri Bakanı	Zonguldak Milletvekili	Emin Erişirgil
Dışişleri Bakanı	Sivas Milletvekili	Necmettin Sadak
Maliye Bakanı	Kocaeli Milletvekili	İsmail Rüştü Aksal
Millî Eğitim Bakanı	Bingöl Milletvekili	Tahsin Banguoğlu
Bayındırlık Bakanı	İzmir Milletvekili	Şevket Adalan
Ekonomi ve Ticaret Bakanı	Gaziantep Milletvekili	Cemil Sait Barlas
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Maraş Milletvekili	Dr.Kemali Bayizit
Gümrük ve Tekel Bakanı	Kocaeli Milletvekili	Dr.Fazıl Şerefettin Bürge
Tarım Bakanı	Seyhan Milletvekili	Cavit Oral
Ulaştırma Bakanı	Seyhan Milletvekili	Dr.Kemal Satır
Çalışma Bakanı	Sivas Milletvekili	Reşat Şemsettin Sirer

Aslı Olduğu...

EK 4: Devlet Bakanlığına Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas'ın, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına Diyarbakır Milletvekili Vedat Dicleli ve İşletme Bakanlığına İzmir Milletvekili Münir Birsel'in Tayini

T. C.
BAŞBAKANLIK
YAZI İŞLERİ VE SİCİL MÜDÜRLÜĞÜ
Özel No: 1992
G. No: 6-2187
Eki :

6/2187

8 Haziran 1949

27

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bakanlıklara

Başbakanlıga bağlı dairelere

Nurullah Sümer'in çekilmesiyle açılan Devlet Bakanlığına Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas'ın, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına Diyarbakır Milletvekili Vedat Dicleli'nin ve Anayasanın 48 inci maddesiyle Bakanlıklar kuruluşu hakkındaki 4951 sayılı kanuna göre kurulan İşletmeler Bakanlığına da İzmir Milletvekili Münir Birsel'in tâyinlerinin 7/6/1949 terihinde Yüksek Cumhurbaşkanlığınca onanmış olduğunu saygılarımla arz ederim.

Başbakan yerine
Müsteşar

Bu suret Evrak, Levazım ve Daire Müdürlüğüne sunuldu, 8/6/1949

Yazı İşleri ve Sicil Müdürü

030	10			30	165	1

-1-

EK 5: İsrail Devleti'nin Tanınması

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
8942

KARAR

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

İsrail Devletinin derhal tanınması ; Dışişleri Bakanlığının 24/3/1949 tarihli ve 35970/115 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunun 24/3/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Başbakan — Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı — Devlet Bakanı — Adalet Bakanı

Milli Savunma Bakanı — İçişleri Bakanı — Dışişleri Bakanı — Maliye Bakanı

Milli Eğitim Bakanı — Bayındırlık Bakanı — Ekn. ve Ticaret Bakanı — Sa. ve So. Y. Bakanı

G. ve Tekel Bakanı — Tarım Bakanı — Ulaştırma Bakanı — Çalışma Bakanı

030 78 01 62 118 108 3

EK 6: Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nde Türkiye'yi Temsil Etmek Üzere Dışişleri Bakanlığına Yetki Verilmesi

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

KARAR

9704

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 8 Ağustos 1949 tarihinden itibaren Strasburg'da yapacağı toplantılarda Türkiyeyi Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın temsil etmesi ve komitece verilecek kararları ve verilecek anlaşmaları Hükümet adına imza etmek için kendisine yetki verilmesi; Dışişleri Bakanlığının II/8/1949 tarihli ve 47475/335 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 15/7/1949 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Başbakan — Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı — Devlet Bakanı ve Dışişleri B.V. — Adalet Bakanı

Milli Savunma Bakanı — İçişleri Bakanı — Dışişleri Bakanı — Maliye Bakanı

Milli Eğitim Bakanı — Bayındırlık Bakanı — Eko. ve Ticaret Bakanı — Sa. ve So. Y. Bakanı

G. ve Tekel Bakanı — Tarım Bakanı — Ulaştırma Bakanı — Çalışma Bakanı — İşletmeler Bakanı

EK 7: Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğüne Ahmet Şükrü Esmer'in Tayini

T. C.
BAŞBAKANLIK
YAZI İŞLERİ VE SİCİL MÜDÜRLÜĞÜ
Özel No:
G. No:
Hkl :

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

K A R A R

22545

1- 5392 sayılı kanunla kurulan Basın - Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğüne, mülga Basın ve Yayın Umum Müdürü Ahmet Şükrü Esmer'in tâyini tensip edilmiştir.

2- Bu kararı Başbakan yürütür.

30. Haziran. 1949

CUMHURBAŞKANI

29. Haz... 1949

BAŞBAKAN

Ş. Günaltay

206 18 6

EK 8: İlahiyat Fakültesi Hocalarının Atanması ve Ücretleri

T. C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
Üniversiteler Bürosu
Sayı.....

Ankara: 1 /1950
Özet:

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

K A R A R

22863

1- Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Profesörlüğüne Diyanet İşleri Müşavere Heyeti Azasından Yusuf Ziya Yörükan'ın 100 lira, İslâm Sanatı Tarihi Profesörlüğüne Ankara Etnografya Müzesi Müdürü Hasan Remzi Oğuz Arık'ın 90 lira, Dinler Tarihi Profesörlüğüne Türk Dil Kurumu Uzmanlarından Hilmi Ömer Budda'ın 80 lira aylıkla 4936 sayılı Üniversiteler Kanununun 73 üncü maddesine göre Senatoca seçildiklerinden tayinleri tensip edilmiştir.

2- Bu kararı Millî Eğitim Bakanı yürütür.

31. Ekim 1949

CUMHURBAŞKANI

Başbakan

Millî Eğitim Bakanı

030 | 11 | 1 | | 2093 | 19

EK 9: Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğüne Muhsin Ertuğrul'un Tayini

T. C.
Millî Eğitim Bakanlığı
Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü
Sayı:

Ankara: / /19
Özet:

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Karar

22728

1- 5441 sayılı kanunla kurulan Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğüne İstanbul Şehir Tiyatrosu Rejisörü Muhsin Ertuğrul'un tayini uygun görülmüştür.

2- Bu kararı yürütmeğe Millî Eğitim Bakanı görevlidir.

16. Eylül 1949

CUMHURBAŞKANI

Başbakan

M. Eğ. Bakanı

030 | 11 | 1 | | 208 | 27 | 8

EK 10: Türk büyüklerine Ait Bazı Türbelerin Açılması

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

KARAR

10990

Türk büyüklerine ait bazı türbelerin açılması hakkındaki Millî Eğitim Bakanlığının 28/3/1950 tarihli ve 70/-150/7 sayılı yazısı Bakanlar Kurulunun 30/3/1950 tarihli toplantısında incelenerek, ilişik listede yazılı on dokuz türbenin, hazırlıkları bittikçe peyderpey umuma açılması; 5566 sayılı kanunun birinci maddesine göre, kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İ. İnönü

Başbakan — Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı — Devlet Bakanı ve Dışişleri B.V. — Adalet Bakanı

Millî Savunma Bakanı — İçişleri Bakanı — Dışişleri Bakanı — Maliye Bakanı

Millî Eğitim Bakanı — Bayındırlık Bakanı — Eko. ve Ticaret Bakanı — Sa. ve So. Y. Bakanı

G. ve Tekel Bakanı — Tarım Bakanı — Ulaştırma Bakanı — Çalışma Bakanı — İşletmeler Bakanı

İlk defa açılması kararlaştırılan 19 türbe

1- Ankara'da Hacıbayram Türbesi
2- Bilecik - Söğüt'te Ertuğrul Gazi Türbesi
3- Bolu-Göynük'te Akşemseddin Türbesi
4- Bursa'da Osman Gazi Türbesi
5- Bursa'da Orhan Gazi Türbesi
6- Bursa'da Çelebi Mehmet Türbesi (Yeşil Türbe)
7- Çanakkale-Gelibolu-Bolayır'da Gazi Süleyman Paşa Türbesi
8- İstanbul'da Fatih Mehmet Türbesi
9- İstanbul'da Yavuz Selim Türbesi
10- İstanbul'da Kanunî Süleyman Türbesi
11- İstanbul'da İkinci Sultan Mahmut Türbesi
12- İstanbul'da Mustafa Reşit Paşa Türbesi
13- İstanbul'da Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi
14- İstanbul'da Mimar Sinan Türbesi
15- İstanbul'da Gazi Osman Paşa Türbesi
16- Kırşehir'de Aşık Paşa Türbesi
17- Konya'da Selçuk Sultanları Türbesi
18- Konya-Akşehir'de Nesrettin Hoca Türbesi
19- Urfa - Caberkalesi'nde Süleyman Şah Türbesi

Aslı gibidir.

18 0 12 192 30 9